

Fikret Başkaya

PARADİGMANIN İFLASI

Resmi İdeolojinin
Eleştirisine Giriş

11. BASKI

ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

Özgür Üniversite Kitaplığı: 32

Fikret Başkaya Toplu Eserler: 1

© Maki Basın Yayın

**Yayına Hazırlayan
İsmet Erdoğan**

**Kapak Tasarım
Ali İmren**

**11. Baskı
Maki Basın Yayın
Eylül - 2006**

**Basım Yeri
Cantekin Mat. Yay. Ltd. Şti.
Tel: (0 312) 384 34 35**

**Maki Bas. Yay. Ltd. Şti.
Menekşe 2 Sok 16/8
Kızılay - ANKARA
Tel: (0 312) 418 32 41
Fax: (0312) 418 32 87**

ISBN: 975 - 8449 - 16-8

Paradigmanın İflası

Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş

Batılılaşma
Çağdaşlaşma
Kalkınma

Fikret BAşKAYA

11. Baskı Eylül 2006

İçindekiler

I. BÖLÜM	
GİRİŞ	7
II. BÖLÜM	
AYDINLAR ve RESMÎ İDEOLOJİ	17
Devlet Aydınının Çelişkileri	31
III. BÖLÜM	
MİLLÎ MÜCADELE’NİN NİTELİĞİ	43
Millî Mücadele Antiemperyalist Bir Hareket Değildi ...	49
Müdafa-î Hukuk Derneklerinin Asıl Amacı	58
Millî Mücadele’de Kitle Katılımı Sınırlıydı	67
IV. BÖLÜM	
MİLLÎ MÜCADELE’NİN “ULUSALLIĞI” SORUNU .	81
Olmayan Kürtler Ayaklanıyor	94
Kürdistan’ın İlhakının Devlet Yapısı ve İdeolojiyle İlgili Sonuçları	106
V. BÖLÜM	
KOMİTERN ve MİLLÎ MÜCADELE’NİN ANTIEMPERYALİSTLİĞİ SORUNU	111
Devletten Devlete İlişkilerin Çelişkileri	131
VI. BÖLÜM	
MUSTAFA KEMAL ve TARİHTE BİREYİN ROLÜ ...	141

VII. BÖLÜM

KEMALİST REJİMİN NİTETİĞİ: ORİJİNAL BİR BONAPARTİZM	167
Diktatörlüğün yerleşmesinin Aşamaları	178
Hâkim Sınıfları ve Bonapartist Rejim	190

VIII. BÖLÜM

ÜRETİCİ GÜÇLER ve İKTİSAT POLİTİKASI	201
Tarım Sektörü	205
Sanayi Sektörü	211
İktisat Politikasıyla Amaçlanan	216

IX. BÖLÜM

BONAPARTİST REJİM ve SERMAYE BİRİKİMİ	229
Melez Bir Sınıf İttifakı	233
Kriz ve Savaş Yılları	238

X. BÖLÜM

“SİNİFSİZ”, “İMTİYAZSIZ”, “HALKÇI” BİR DİKTATÖRLÜK	257

XI. BÖLÜM

YENİ SÖMÜRGEÇİLİK DÖNEMİNDE SOSYO-EKONOMİK FORMASYONUN EVRİMİ	279
Yeni Sömürgeciliğin İlk Onyılında Sınıf İttifakı	291
Bağımlı Sanayileşme Sürecinin Dinamiği ve Krizi	298

XII. BÖLÜM

SEKSENLİ YILLAR: UYDULAŞMA SÜRECİNİN DERİNLEŞMESİ	309
Yeni Sermaye Birikim Modeli	316
Neoliberal Ütopyanın Acı Meyvaları	326
Sabit Sermaye Yatırımları Başka Dili Konuşuyor	332

XIII. BÖLÜM

PARADİGMANIN İFLASI	339
İktisat Bilimi: Geçerli Eğilimleri Meşrulaştırma Aracı . .	350

I. BÖLÜM

GİRİŞ

*“Ne mutlu o yoksullara ki, öteki
Dünya onlarındır, er yada geç bu
Dünya da onların olacaktır.”*

F. Engels*

I. Türkiye iki yüzyılı aşkın bir zamandan beri Batı gibi olmak için onu taklit ediyor. Küçük bir azınlığın “refahı” pahasına, giderek insanlığın varoluş koşullarını ortadan kaldıran burjuva uygarlığının “ayrıcalıklı” ülkelerine benzemek istiyor. Öyle bir burjuva uygarlığı ki; “Sahiplerinin çıkarına olarak sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini sağlıyor da, bir bütün olarak toplumun basit yeniden üretimini sağlayamıyor.”¹ Her dönemde iktidarı ele geçirenler, “kurtuluş reçetesinin” ceplerinde olduğunu ve beş-on yılda sorunların çözüme kavuşacağını söylüyorlar. Ne var ki, bu beş-on yılların sonu bir türlü gelmiyor. Hedef, *ufukta bir çizgi gibi hep uzaklara kayıyor*. Üstelik Latince deyimdeki gibi** uzaklaştıkça prestiji artıyor. Mustafa Reşit Paşa’nın 3 Kasım 1839’da Gülhane Parkı’nda okuduğu Tanzimat Fermanı’nda (*Hatt-ı Hümayun*): “Memleketimizin coğrafi durumuna, mümbit topraklarına ve halkın kabiliyet ve

* Londra mektubu, 1843

1 François Partant, **Kalkınmanın Sonu, Bir Alternatif mi Doğuyor**, çev: Fikret Başkaya, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s. 41

** Major e longinquo reverentia

istidadına göre lüzumlu şeylere teşebbüs olunduğu takdirde, *beş-on yıl içinde Allah'ın yardımıyla istenilen**** şeylerin hasıl olacağı...” söyleniyordu. Bunun için de “bazı yeni kanunların konulması lüzumlu ve önemli görülmüş”tü...

Türkiye'nin iki yüzyılı aşan “asrileşme”, “muasırlaşma”, “batılılaşma”, “çağdaşlaşma”, “kalkınma”, “çağ atlama” problematiği, sömürgeleşme sürecinden başka bir şey değildir. Söz konusu olan, süreklilik gösteren bir çizgidir. İdris Küçükömer'in deyişiyle, bir “yenilgi tuzağıdır.”² Mustafa Reşit Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nu, “*Civilisation*”a sokmaya çalışıyordu. Bugünün yöneticileri de Türkiye'yi “AB”ye sokmaya çalışıyorlar Mustafa Reşit Paşa'dan bu yana bir buçuk yüzyıl geçtiği halde, Avrupa'nın hemen tüm kapıları Türklere kapalı. Batıya gidebilmek için vizeyi içine sindirmek ve barajı aşabilmek gerekiyor... Üçüncü Mustafa zamanında “bu devlet nasıl kurtulur” sorusu şimdilerde, “bu devlet nasıl kalkınır” sorusuna dönüşmüş görünüyor... Bütün bu dönem boyunca yönetici elitin topluma ve Dünyaya bakışında radikal bir değişiklik söz konusu olmadı.

II. Bizim sömürgeleşme olarak gördüğümüz süreçte, Cumhuriyetin kurulmasıyla bir kopukluk ortaya çıkmamıştır. Cumhuriyet rejimi, Türkiye'nin emperyalist Batı ile olan ilişkilerinde ve kapitalist Dünya sistemi içindeki konumunda köklü bir değişikliği temsil etmiyor. Dolayısıyla, bir “yenilgi tuzağı”nı temsil eden paradigmanın dışına çıkmak söz konusu değildir. Resmî ideolojinin yaymaya çalıştığı görüşün aksine, Cumhuriyet dönemi de sömürgeleşme yolunda ilerlemekten başka bir şey değildi.

III. Bugün Türkiye'nin kendi yolunu bulabilmesi, “sağlıklı” bir kalkınma yoluna girebilmesi, *uluslararası* düzeyde saygın bir ülke konumuna gelebilmesinin önündeki en büyük engel “yapay” bir resmî ideolojinin varlığıdır. Bu resmî ideoloji, bilimsel-entelektüel gelişmeyi ve yaratıcılığı sürekli engelleyerek,

*** Altını biz çizdik (F.B.)

² Bkz. İktisat Dergisi, İdris Küçükömer'in Anısına Armağan, Eylül 1987, s. 274.

düşünsel alanı çoraklaştırmakta, demokratikleşmenin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Cemil Meriç, “Bu hadım edilmiş idrakte, bu ‘izinli’ hürriyetle kalkınmak mümkün mü?” derken, bu açmazı çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir.³ Geçerli resmî ideoloji, toplumun kendisi hakkında düşünme yeteneğini dumura uğratmaktadır. “Sermaye Uygarlığı” ile ilgili olarak doğru bir tavır geliştirebilmek için, iki yüzyıldır hep aynı çıkmaz yolun yolcusu olduğumuz ortaya konulmalıdır. Bu konudaki yanlış da “Millî Mücadele” konusundaki yaklaşımlarda ve Cumhuriyet Rejimi’nin tahlilinde odaklaşıyor. Millî Mücadele ve Cumhuriyetin ilk on yılları üzerinde kitabın hacmine göre biraz fazlaca durmamız bu bakımdan gerekliydi.

IV. Böyle bir resmî ideoloji oluşturulmasının nedeni, Cumhuriyeti kuran kadroların tarihsel olarak geri (askerî ve sivil bürokrasi, ayan, eşraf, ağa, şeyh, komprador burjuvazi vb.) sosyal sınıflara dayanmış olmasındandır. Eğer bir ideolojinin gücü temsil ettiği toplum sınıflarının (burada hâkim sınıfların) gücünün ideolojik plana yansımaysa, emperyalizm çağında bu sınıfların ilerici bir rol oynamaları olanaksızdı. Cumhuriyeti kuran kadroların bu niteliği veri olduğunda, ideolojik boşluğun resmî ideoloji ile doldurulması bir “zorunluluk”tu. Böyle bir resmî ideolojiye dayanak yapılacak şeyler de sınırlıydı. Bunu:

- a) *Mustafa Kemal’in kişiliği etrafında bir kişi kültü yaratarak;*
- b) *Millî Mücadele’yi “yeni” yönetici sınıfın ihtiyaçlarına uygun olarak yorumlayıp, olduğu gibi değil de, mülk sahibi sınıfların “olmasını istedikleri” gibi yeniden yazdırarak;*
- c) *Tek Parti dönemi “İnkılaplar”ının önemini abartarak, “gerçekleştirdiler.”*

V. Cumhuriyetin yeni yönetici elitinin ve dayandığı tarihsel olarak geri sosyal sınıfların ihtiyacı olan bu resmî ideolojiyi oluşturmak da İttihatçı artıklarına ve onların devamı olan Cumhuriyet aydınlarına düşecekti. Cumhuriyet aydınları resmî

ideolojinin üreticisi ve yayıcısı olma misyonuna koşulmuşlardı. Resmî ideolojiyi üretip yaymaya koşulmuş aydınların devletle olan ilişkileri ve devlet karşısındaki konumları da, ister istemez “özel bir veçhe” kazanmıştı. Bir bakıma Osmanlı aydınının konumuna benzer bir konumdaydılar. Dolayısıyla, kapitalist topluma özgü aydınlar gibi, devletten “görece bağımsız” değillerdi. Bu durum, düşünsel entelektüel alanı kısırlaştırmış, antidemokratik, tektip, bağınaz bir düşünce kalıbının yerleşmesi sonucunu doğurmuştu.

VI. Yaklaşık yetmiş yıldır bir sermaye sınıfı yaratmak için büyük çaba harcandı. Emekçi toplum kesimleri büyük baskılara maruz bırakıldı. Ne ki, 1920’lerin “komisyoncu sermayesi” şimdilerde uluslararası sermayenin (çokuluslu şirketlerin) “taşeronluğu” konumuna ancak terfi edebilmiş durumdadır. Türk özel sermayesi onca yıl “teşvik”, “destek” ve “vurgun”dan sonra yeni teşvikler, ayrıcalıklar istiyor ve ancak emperyalist sermayenin eteğine yapışarak ayakta kalabiliyor. Bugün de ülkenin geleceği bu “marazi” sermaye sınıfının *dinamizmine* terkedilmiş durumdadır.

VII. Osmanlı İmparatorluğu, son dönemlerinde, özellikle de geçen yüzyılda kendini büyük devletlere göre tanımlıyordu. Çarlık Rusyası’na karşı öteki emperyalist devletler için bir “tampon bölge” işlevi görüyor ve emperyalistler arası çıkar çatışmalarından yararlanarak (dış yardımlar) ayakta kalmaya çabalıyordu. Emperyalizmin Ortadoğu ve Güneybatı Asya’daki çıkarlarının güvence altına alınması işlevine koşulmuştu. Cumhuriyet Türkiye’si’de kendisini aşağı yukarı aynı biçimde tanımlamaya devam etmiştir. Sovyet Rusya’ya karşı bir “tampon bölge” oluşturarak *Ortadoğu* pazarından pay almak isteyen emperyalist devletlerin çıkar çatışmasından yararlanmayı, dış yardım almayı ve dış destekle yaşamayı bir “ilke” haline getirmiştir.

VIII. Türkiye’nin bugünkü performansı söz konusu olduğunda, egemen sınıfların ve sözcülerinin yarattığı ideolojik şartlanmadan yeterince nasiplenmiş olanlar, ülkenin elli-altmış

yıl öncesi durumuna bakarak “değerlendirme” yapmayı yeğliyorlar. Türkiye’nin son elli-atmış yılda belirli bir mesafe kaydettiği kesindir. Bu zaman zarfında yerinde sayan hiçbir toplum yoktur. Böyle bir şey zaten eşyanın tabiatına da aykırıdır. Önemli olan ülkenin kapitalist Dünya sistemi içindeki konumunun ne olduğu, ne yönde, nasıl ve ne kadar değiştiğidir. Üstelik her değişmeyi “ilerleme”yle, her büyümeyi de “kalkınma”yla özdeş saymak sakıncalıdır. Eğer bir anlam ifade ediyorsa; 1987 verilerine göre Türkiye nüfusunun %40’ının (21 milyon) yıllık geliri 355 dolardı! Karşılaştırmanın anlamlı olabilmesi için, “geriye” değil “etrafa” bakmak gerekir. Bir toplumsal formasyonun başarısı düne göre bugün neye sahip olduğuyla değil; fakat karşı karşıya olduğu sorunları çözebilme yeteneğiyle ölçülür.

IX. Üniversitelerde öğrendiğimiz ve öğretmekte olduğumuz “iktisat bilimi”, ileri sürüldüğü gibi, evrensel geçerliliği olan bir “bilim” değildir. Kapitalizmin ortaya çıktığı özel koşullarda Batı için Batılılar tarafından üretilen, ama bizimki gibi “yeni sömürge” statüsündeki ülkelerde de “tüketilen” “iktisat bilimi”, hâkim durumdaki ülkelerin elinde ideolojik bir araç işlevi görmektedir. Söz konusu öğreti, bizim ve benzer durumdaki azgelişmiş ülkelerin *realitelerini* açıklama gücüne sahip değildir. Batı’da, Batılıların ihtiyaçları için üretilmiş teorik yaklaşımların ve o yaklaşımlara dayanan iktisat politikalarının eleştirel bir değerlendirmesini yapmamız gerekiyor. Aksi halde bize gösterilen, ama sonu olmayan bir yolda “yürümek”ten kurtulmamız mümkün değildir.

X. Artık iki yüzyıldır dayatılan (asrileşme, muasırlaşma, batılılaştırma, çağdaşlaşma, kalkınma, çağ atlama) ve her seferinde yeni bir şeymiş gibi sunulan paradigmanın iflas ettiğini kabullenmeliyiz. Bir şeyi daha kabullenmeliyiz ki, söz konusu paradigmanın dışına çıkmadıkça gerçekten eşitlikçi, demokratik, gönençli, kendi ayakları üzerinde durabilen bir toplumsal düzen oluşturmamız mümkün olmayacaktır. İşte, bu kitapta tartışma konusu edilen belli başlı sorunlar yukarıdaki temalar etrafında toplanıyor...

II. BÖLÜM

AYDINLAR VE RESMİ İDEOLOJİ

*“Aslanlar kendi tarihçilerine sahip
olana kadar, avcılık öyküleri her zaman
avcıyı yüceltecektir.”*

Afrika Atasözü

Her tarihsel dönemde ve her toplumsal formasyonda, belirli bilgilere sahip olanlar “ayrıcalıklı” bir konumda bulunurlar. Toplumsal işlevleri karşılığında maddi, siyasal ve ideolojik olarak ödüllendirilirler. İlkel kabilede büyücü, Firavunun rüya yorumcusu, günümüzün diplomalıları vb. ait oldukları toplumsal formasyonların sosyolojik anlamda aydınlarıdır. Bu anlamda, (sosyolojik) aydını olmayan toplum yoktur. Aydın olmayan toplum olmadığı gibi, aydınların meşrulaştırıcı toplumsal işlevleri ve siyasal iktidar karşısındaki konumları da bir üretim tarzından diğerine değişir. Bu farklılık meşrulaştırma işlevinin tarihsel süreç içinde aldığı biçimle doğrudan ilgilidir. İlkel, kölecî, asyatik, feodal, kapitalist, tekelci devlet kapitalizmi, bürokratik “sosyalist” toplumsal formasyonlarda aydınların işlevi ve siyasal iktidar karşısındaki konumları farklıdır.

Eski *Uzakdoğu* uygarlıklarında bilge, toplumsal hiyerarşide birinci sırada yer alırdı. Bu durum, onun toplumsal işlevinin öneminden kaynaklanırdı. Yine eski, doğu toplumlarının halk

dilinde; birinci bilge, ikinci çiftçi, üçüncü zanaatkâr, dördüncü tacir denirdi. Söz konusu toplumsal formasyonlarda *bilge*'nin birinci sırada yer alması, onun bilgelik ve *moral* (ahlâkî) standart örneği olmasındandı. Bilgeyi önemli ve saygın yapan askerî-ekonomik gücü değil, toplumsal-ideolojik işleviydi.

Her toplumsal formasyonda aydınların toplumdaki konumları ve siyasal iktidarla ilişkileri farklıdır. Dolayısıyla, toplumsal formasyonun niteliğine bağlı olarak, sınıf (ya da egemen sınıfın bir bölümü), kast, katman oluşturabilirler. Aydınlar, Osmanlı toplumsal formasyonunda egemen sınıfın bir bölümünü oluşturdular. İdeolojik (meşrulaştırma işlevi), hukukî, bürokratik bir işleve sahiptiler. Kısaca hukuk, din, eğitim, yönetim alanlarını kapsayan bir kesim oluşturdular. Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeyh-ül İslâm, müftü, kadı, müderris, imam vb. den oluşan bir dini hiyerarşi oluşmuştu.¹ Söz konusu hiyerarşi sayesinde imparatorlukta hem ideolojik (Şeriatın uygulanması) hem de idari fonksiyonlar (yargı) gerçekleştirilirdi. Hiyerarşinin yükseklerinde yer alanlar, büyük servetlerin de sahibiydiler. İlmiye sınıfı için kâtl ve müsaderenin olmayışı, bu kesimin hem büyük servetler edinmesine hem de edindikleri serveti miras yoluyla çocuklarına aktarmalarına olanak veriyordu. Böylece yönetici sınıf içinde "kapalı bir kast" oluşturmayı başarmışlardı.

Sosyolojik olarak aydın tanımına giren kesimin önemi ve toplumda "ayrıcılık" konumu, "bilgili" olmalarından, dahası, toplumda "kültürel tekel"e sahip olmalarındandır. Halk dilinde "ilim iktidardır"* atasözü aslında iki şeyi içermektedir; Birincisi, her bilgi doğal olarak bir siyasal iktidar yaratma eğilimindedir; ikincisi de, her iktidar zorunlu olarak bir bilgi donanımına ihtiyaç duyar². Demek ki aydınların ayrıcalıkları veya siyasî iktidar ortağı oluşları, "bilgi"lerine dayanmaktadır. Eski Mısır'da Hz. Yusuf'un Firavun'dan sonra devletin ikinci

1 Bu konuda bkz: İ. H. Uzunçarşılı; **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTK Basımevi, Ankara, 1965.

* Bu sözün F. Bacon'a ait olduğu da ileri sürülüyor. (F.B.)

2 G. Konrad, I. Szelenyi, **La Marche au pouvoir des Intellectuels**, Le cas des pays de L'Est, aux Editions du Seuil, Paris, 1979.

adamı konumuna gelmesi, bilgili olmasındandır. Bütün diğer kâhinlerden daha iyi rüya yorumcusu oluşundandır. “Beni memleketin hazinelerine memur et, çünkü ben korumasını ve yönetmesini bilirim.”³

Yukarıda sözünü ettiğimiz, *sosyo-profesyonel* bir kesit oluşturan ve sosyolojik aydın tanımına girenlerdir. Bir de bunlardan ayrı olarak ve ekseri marjinal bir öneme sahip olan; çoğu zaman küçük bir grup bile oluşturamayan *entelektüeller* bulunur. “Entelektüeller”in ayırdedici niteliği, diploma sahibi olmaları veya belirli bilgilere sahip olmaları değildir. Aynı şekilde belirli meslek gruplarına dahil olmaları da değildir. Şüphesiz bunlar da en az diğerleri (sosyolojik aydın tanımına girenler) kadar; belki de onlardan daha çok bilimsel bilgiye sahiptirler. Entelektüelin ayırdedici niteliği, onun siyasal iktidardan ve siyasal iktidarın gerisindeki egemen sınıflardan bağımsızlığı, siyasal iktidar karşısında eleştirel bir tavır içinde olmasıdır. Bu niteliklerinden ötürü entelektüel, siyasal iktidarla da iyi geçinemeyen biridir. Burada önemli olan zihinsel ve moral (ahlâkî) bir eğilimdir. Ve bu eğilime uygun davranabilme, tavır alabilme yeteneğidir.

Entelektüellerin bir grup oluşturabildikleri ve belirgin bir ağırlığa sahip oldukları ülke Fransa olmuştur. Zaten “*intellectuel*” kavramı da ilk defa Dreyfus olayıyla ilgili olarak 23 Ocak 1898’de kullanılmıştır.⁴ Dolayısıyla yakın tarihe ait bir kavramdır. Bir grup oluşturmaları da, en azından tekil olarak ya da birbirinden bağımsız aynı zihinsel eğilime cevap veren (vocation) entelektüeller her tarihsel dönemde ve her toplumda var olmuşlardır. Bu anlamda entelektüelin misyonu, gerçeğin çarpıtılmış biçimiyle savaşmaktır. Gerçeğin saptırılmış (ideolojik) bir versiyonunu topluma kabul ettirmeye çalışan devletin ve bu işleve koşulmuş “aydınlar”m, “aldatıcılar”ın ipliğini pazara

3 Kur-an’ı Kerim, Yusuf Suresi 55. Ayet: “Biz işte, böylece Yusuf’u o yere yerleştirdik, ona rüyaların nasıl yorumlanacağını öğrettik.” Ayrıca, Yusuf Suresi, 21. Ayet.

4 Pascal Ory- Jean-François Sirinelli, *Les Intellectuels en France de L’Affaire Dreyfus à nos Jours*, Armand Colin, Paris, 1986.

çıkarmaktır. Açıklıktan yana olmayan, gerçeğin ortaya çıkmasından zarar görecektir olan sınıflara karşı gerçeği savunan, tek kelimeyle gerçeğin ortaya çıkmasından yana tavır koyan kişidir. Bu anlamda egemen sınıflar ve onların adamları tarafından yaratılan hurafeleri sergilemek, *mistifiye* (aldatılma) edilmiş olanı *demistifiye* (yaratılan efsaneyi yıkmak anlamında) etmektir.

Her sınıflı toplumda iktidardaki sınıflar, sömürüyü gizlemek, sömürü ve baskıyı meşrulaştırmak, mevcut düzenin değişmezliği düşüncesini kabullendirmek amacıyla “efsaneler”, “hurafeler” üretirler. Kurulu düzenin devamı, ideolojik bulanıklığın sürdürülmesine ve hurafelerin egemen kılınmasına bağlıdır. İşte entelektüel, egemen olan sınıfların, gizli kalmasını istediklerini açığa çıkarmaya çalışan, gerçeğin saptırılmış (*reifiye*) bir versiyonunu kabullenmeye razı olmayan, iktidarlardakilerin empoze etmekten çıkarı olduğu “bir toplumsal değerler sistemi”ne başkaldıran; örneğin egemen ideolojiye, resmî tarihe karşı çıkarak, gerçekten yaşanmış olanla, yaşandığı varsayılan, gerçeğin çarpıtılmış ya da “resmî versiyonu” arasındaki uyumsuzluğu ortaya çıkarmayı kendine iş edinen kişidir... Egemen olan sınıfların ve devletin her türlü politika ve uygulamalarını eleştirebilen, bu alanda hiçbir yasağa, tabuya, inkârcılığa itibar etmeyen, sorunları sadece ulusal planda değil, evrensel planda ele alıp kavramaya çalışan kişidir...

Ünlü fizikçi Albert Einstein, nükleer enerjinin askerî ve başka stratejik amaçlarla kullanılmasına karşı tavır aldığı anda, gerçek bir entelektüel tavrı sergilemiş oluyordu. Onu, aynı tavrı göstermeyen meslektaşlarından ayıran ve entelektüel yapan, başta söylediğimiz gibi sahip olduğu “bilimsel bilgi” değil, toplumsal, insanî, evrensel sorunlar karşısında aldığı tavidir. İşte bu yüzden Jean Paul Sartre, “atom fizikçisi nükleer denemelere karşı bildiriği imzaladığında entelektüeldir” derken, bu ayrımı ifade etmek istemiştir. Nitekim Sartre, Russell, Diderot, Emile Zola ve başkaları bilgili oldukları için entelektüel sayılmıyorlardı. Sosyolojik aydın tanımına girenlerle ortak yanları “bilgili” olmaları olsa da, onları asıl entelektüel yapan

insanî ve evrensel sorunlar karşısında aldıkları tavır, devlete karşı tutumlarıdır.

Paul Baran, "Aydın denilen kişi, böylece yaptığı işin özü ve esası bakımından bir toplum eleştirmeni, daha güzel, daha insanca ve daha akla uygun bir toplum düzenine giden yolu tıkayan engellerin ne olduklarını arayıp bulmayı, incelemeyi ve bu yoldan bunların aşılmasına yardımcı olmayı kendisine dert edinmiş kimsedir. O, bu nitelikleriyle toplumun vicdanı ve toplumun belli bir tarih döneminde içinde yaşadığı ilerici güçlerin sözcüsü haline gelir. Ve bu nitelikleriyle O, *status quo*'yu korumaya çalışan egemen sınıf tarafından ve bu sınıfın emrinde olup, aydınları en hafifinden hayalcilik ya da metafiziklikle, en kötüsü de yıkıcılık ya da bozgunculukla suçlayan kafa işçileri tarafından bir 'dert yaratıcısı', bir 'baş belası' olarak görür"⁵ derken, bizim entelektüel dediğimiz gerçek aydını diğerlerinden farkını vurgulamak istiyor.

Bu aşamada önemli bir teorik sorunla karşılaşılır ki, o da, bilginin niteliğinin hâkim sınıflar ve devlet karşısındaki konumudur. Bilimsel bilginin görelî bir özerkliği vardır. Dolayısıyla üretilen bilimsel bilgi ile hâkim sınıflar arasında bire bir doğrudan bir ilişki olduğunu varsaymak sakıncalıdır. Bilimsel bilginin (sosyal bilim) sınıfsal bir öze sahip olması, onun görelî özerkliğini ortadan kaldırmaz. İşte bu durum, sosyal bilimlerde tarafsızlık sorununu tartışma gündemine getirmiştir. Görelî özerkliğe (*autonomie relative*) rağmen, tarafsızlık bir safsatadan ibarettir. Son tahlilde sınıfsal çıkarlardan tam bağımsız bir bilgi (sosyal bilim) olanaksızdır. Bilim adamı "tarafsız olmalıdır" ya da "tarafsızdır" dendiğinde, asıl söylenmek istenen, gerçekten tarafsızlık değil, iktidarlardakilerin, mülk sahibi sınıfların istemediklerini söylememek, tartışma konusu yapmamaktır. Tersini yapanlar; yani iktidardaki sınıfların istemediklerini yazıp söyleyenler, tartışma konusu yapanlar, "bilimsel tarafsızlıktan uzaklaşmış" sayılırlar ve tarafsızlıktan ayrılmanın da bedelini şu ya da bu biçimde öderler.

5 Paul Baran, "The Commitment of the Intellectuals", Monthly Review March, 1988, s. 112

Örneğin Ortaçağda kilisenin temel öğretisine ve hâkim düşüncesine karşı çıkan birine, ne kadar derin bilgin olursa olsun, yaşama hakkı tanınmazdı. Çünkü geleneksel Ortaçağ toplumunda sadece teolojinin yaydığı bilgi esastı ve o bilgiye sahip olanlar saygın ve ayrıcalıklı bir konumda bulunurlardı. 1930'lu yıllarda bir Sovyet tarihçisi ölümü göze almadan Çin tarihî üzerine bir araştırmaya girişemezdi. Eski Çin tarihîyle ilgili araştırmalar doğal olarak "Asya tipi üretim tarzı"nı çağırıyordu; oysa Stalin bürokrasisi "Asya tipi üretim tarzı" ile ilgili tartışmaları büyük bir tehlike olarak görüyor ve şiddetle cezalandırıyordu.

Hem sosyo-profesyonel bir grup oluşturan sosyolojik anlamdaki aydınlar hem de entelektüel denilenlerin, daha çok kapitalist üretim tarzının ilk defa ortaya çıktığı, kapitalist gelişmenin kendi tarihsel geçmişlerinin ürünü olan az sayıdaki gelişmiş sanayi toplumlarında ağırlıkları söz konusu olmuştur. Buna karşılık, üretici temeli zayıf, bizimki gibi dışa bağımlı azgelişmiş ülkelerde ve Sovyetler Birliği, Çin, Doğu Avrupa, Küba, Vietnam vb. gibi bürokratik baskı rejimlerinde bir grup olarak entelektüellerin ortaya çıkma ve yaşama koşulları son derece sınırlı kalmıştır. Sovyetler Birliği'nde devrimden bu yana "resmî gerçek" (resmî tarih) tam on defa değiştirilmiştir. İktidarı ele geçiren her bürokratik klik, kendi çıkarına uygun düşen bir tarih versiyonunu topluma kabul ettirmek istemiştir. Bizde aşağı yukarı 1920'lerin sonları ve 1930'ların ortalarına kadarki dönemde oluşturulmuş bir "resmî tarih" ve "resmî gerçek" varlığını sürdürmektedir.

Burada asıl tartışılması gereken, nasıl olup da "resmî gerçek" ve "resmî tarih" in ciddi bir eleştiriye uğramadan ve yara almadan veya çok az aşınmaya uğrayarak bu kadar uzun süre varlığını sürdürebilmiş olmasıdır. Bunun hem Türkiye'de sermaye birikiminin aldığı "özgün biçim", hâkim sınıfların niteliği (veya sınıfsal ittifakın yapısı) ve tarihsel süreklilik, hem de aydınların devlet içindeki konumlarıyla (veya devlet karşısındaki) ilgili yanları vardır. Biz bu kitapta sorunun bu yanını tartışmayı deneyeceğiz. Fakat, bu aşamada bir hatırlatma yapmamız

gerekiyor. Bizimki gibi ülkelerde ve bürokratik baskı rejimlerinin geçerli olduğu ülkelerde (Çin, SSCB -son dönem öncesi, Doğu Avrupa, Küba vb.) bilimsel bilginin (sosyal bilim) görece bağımsızlığı da ortadan kalkmakta, bağımlılık mutlak bir nitelik kazanmaktadır. Böyle bir görece özerklik yokluğu, hem toplumda irrasyonel, bilim dışı, iç tutarlılığı olmayan bir toplum ve tarih versiyonunun ortaya çıkmasına neden olmakta, hem de bilimsel entelektüel gelişmeyi engellemektedir.

Osmanlı sosyal formasyonunda aydınlar (ulema), hâkim sınıfın bir bölümünü oluşturlardı. Basit yeniden üretime dayalı pre-kapitalist bir toplumda, mevcut yapı ve işleyişi meşrulaştırmak ve sürdürmek gibi ideolojik-bürokratik bir misyona koşmuşlardı. Yönetici (hâkim) sınıfın bir bölümünü oluşturan ulema (Osmanlı aydını), kapitalist yayılmanın önem kazandığı ve imparatorluğu etkisi altına aldığı ölçüde, klasik işlevlerini yerine getiremez duruma geldi. Daha sonra bunların yerini “bâtıcı”, “yenilikçi” Tanzimat aydınları (münevver) almaya başladı. İlginç olan şudur ki; bu yeni elitin (bir süre geleneksel elite birlikte yan yana yaşamak durumundaydı) devlet içindeki konumu ve işlevi toplumun devlet dışı (dolaysız üreticiler) sınıflarıyla olan ilişkilerinde bir önceki döneme göre (ulema) hiçbir köklü değişiklik ortaya çıkmadı. Üstelik siyasal-yönetiş planda kendilerinden öncekilerden çok daha etkin bir konuma terfi ettiler. Dolayısıyla meşrulaştırıcı dayanakları ve ideolojik referansları zaman içinde değişmekle birlikte, konumları ve işlevleri bakımından hiçbir temel değişiklik ortaya çıkmadı. Devlet aydınları olarak kaldılar. Kısmen de kast konumlarını muhafaza ettiler. Kapitalist toplumdaki aydınlar gibi bir *katman* (*couche*) oluşturmadıkları için, ürettikleri bilgi, ancak kendi dar sınıfsal çıkarlarını koruyup meşrulaştırmaya hizmet edebilirdi...

Cumhuriyetin kurulmasıyla bu durum devam etti. Ne var ki Cumhuriyet dönemi aydınları kendilerinden öncekilerden çok daha köşeli, sınırları iyice belirlenmiş bir resmî ideoloji oluşturmak zorundaydılar. Yenilikçi Osmanlı aydınları kendilerine bir kurtarıcı misyon vehmederek imparatorluğu sömürgeleştirdiler.

En azından sömürgeleşme sürecini hızlandırdılar. Bu bakımdan “yenilikçi hareketler” olarak gösterilmeye çalışılan, aslında bir *autocolonisation* (kendi kendini sömürgeleştirme) süreciydi. Osmanlı yönetici aydın eliti, birçok doğrudan sömürgeci yöneticilerin işlevine koşulmuşlardı. Yönetici sınıfın bir fraksiyonu olarak, içinde yaşadıkları toplumu tahlil edebilecek durumda değillerdi. Nitekim aydınların yönetici sınıf konumunda bulunduğu sosyal formasyonlarda aydınların Dünyayı kendi dar-sınıf çıkarları açısından görmeleri, onların açıklayıcı yeteneğini dumura uğratmaktadır.

Bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu Batı kapitalizminin etkisi altına girip, üretici temeli aşınırken; diğer yandan yenilikçilerin ideolojik referanslarıyla realite arasında bir uyumsuzluk ortaya çıktı. Yeni ideolojik referanslara uygun bir ekonomik-sosyal ortam ortaya çıkmıyor, var olan geleneksel temel de giderek aşmıyordu. *Bunun anlamı, geleneksel ideolojinin yerini alacak kapitalist üretim tarzına özgü rasyonalizmin güçlenip kitleleri etkisi altına almasının maddi koşullarının oluşmamasıdır.* Kitleler haklı olarak yoksullaşmalarının ve kimlik kaybına uğramalarının sorumlusu olarak “Baticı-yenilikçi kliği” ve onların “yeniliklerini” gördüler. Sonuç olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda var olan yönetici *sınıf-halk* yabancılaşmasına (ki bu köklü bir yabancılaşmadır) yeni bir boyut eklendi. “Eski Türkiye”de güzideler sınıfı, halka ait ne varsa bayağı, adi, amiyane görür, bundan dolayıdır ki halka “avam” adını verirdi. “Avam, hevamdan farksızdır” diyerek, halkı hayvanlar derecesine indirirdi. Kendi kendine “havas revanım” unvanını veren bu zümre, hiç avama kıymet verebilir mi?”⁶

Kendilerini savunmak durumunda olan kitleler daha fazla geleneksel ideolojiye sarılırlarken, yenilikçilerin (Baticılar) onun yerine koyabilecekleri bir şeyleri yoktu. Dolayısıyla, geleneksel ideoloji aşınırken, aynı zamanda Baticıların karşısına muhalif bir ideoloji olarak çıktı. “Artık bir tarafta her şeyi kabul

6 Ziya Gökalp, “**Makaleler,**” Hazırlayan: Ferit Ragıp Tuncer, Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 284, s. 45.

eden ve caiz gören, yüksek ve aydın sınıf çeşitli yabancı milletleri en aşırı bir biçimde benimseyip taklit ediyorken, öteki tarafta bir kısım aydınlarla geri kalan halk, her türlü yeniliğe karşı koyuyordu. “Yenilikten şiddetle nefretin ve ürküntü hissinin eserleri her yerde kendini gösteriyordu”⁷ diye yazıyor Sait Halim Paşa.

Hiçbir halk yenilik düşmanı, refah aleyhtarı değildir. Böyle bir şey insan doğasına aykırıdır. Aslında resmî ideolojinin (sol versiyonu dahil) yaymaya çalıştığının aksine halk yenilik düşmanı değil, gerçekten yenilikçi olmayanlara, yeteri kadar yenilikçi olmayanlara, yenilik olarak ileri sürülenlerin yıkıcı sonuçlarına, yenilik olarak sunulanların gerçek çözüm yollarını tıkamasına karşıydı.

Yalçın Küçük “Aydınlar Üzerine Tezler” adlı kitabında “Türk aydın tarihî yenilik düşmanı bir halkı yenilikçi yapmanın tarihîdir,”⁸ diyor. Böyle bir yaklaşım en azından bilim dışıdır!... Aydınlar büyük bir kudret ve toplum üstü yetenekler vehmeden aşırı jakoben bir zihniyetin ürünüdür. Küçük, bir cümlede iki yanlış birden yapıyor; Birincisi, hiçbir halk yenilik düşmanı değildir; ikincisi, hiçbir aydın grubu bir toplumu bir yerden bir başka yere götüremez. Halk çağdaşlığa değil, “çağdaşlaştırma”nın bizde aldığı biçime (sömürgeleşme, üretici güçlerin tahribi biçiminde ortaya çıkıyordu) tepki göstermiştir.

Klasik aydınların, hiç değilse bir bölümünün, yenilikçi ideolojiye kazanılmaları, üstelik geleneksel ideolojinin “muhalif” bir ideoloji niteliği kazandığı koşullarda olanaksız gibiydi. Yenilikçi aydınların taşıdıkları ideoloji, kendi realitelerine yabancı bir ideolojydi. Osmanlı yenilikçi aydını, Batı’nın düşünsel ürünlerini ithal ettiği sürece, bir bakıma aydınlanmadan aydınlatmaya girişiyordu... Yenilikçi Osmanlı aydını “münevver”, Batı burjuvazileri de “münevvir”dir. Aydınlananın sömürgeci emperyalist Batı olduğu koşullarda, Osmanlı yeni-

7 S. H. Paşa, “Buhranlarımız,” Tercüman Yay., s. 118.

8 Yalçın Küçük, “Aydın Üzerine Tezler,” 1830-1980, Tekin Yayınevi, 1984

likçi aydını, kendi ürünü olmayan, üstelik kendi realitesiyle pek ilgisi bulunmayan bir Avrupa-merkezli ideolojinin taşıyıcısı durumuna geliyordu!...

Böylece sadece halk kitlelerini değil, geleneksel aydınların bir bölümünü de karşısına alıyordu. Oysa Batı'da geleneksel aydınların bir bölümünün rasyonalizme kazanımları söz konusuydu. Bu konuda Antonio Gramsci şunları yazıyor: "Ama bir önceki ekonomik yapıdan gelen ve onun gelişmesinin bir yönünü temsil eden her toplumsal temel takım, tarih yüzüne (hiç değilse bugüne kadarki tarih yüzüne) çıktığı zaman, kendinden önce var olan birtakım aydın bölükleri bulmuştur. Bunlar, galiba toplum ve politika alanında en karmaşık ve en köklü değişmelerin durduramadığı tarihsel sürekliliğin de temsilcileri olmuşlardır. Başa geçmek isteyen her takımın en önemli özelliklerinden biri, geleneksel aydınları ideolojik olarak kendisine dönüştürme ve kazanma yolunda yaptığı savaştır. Bu takım, organik aydınlarını yetiştirdiği ölçüde, bu dönüştürme ve kazanma işini daha çabuk ve etkili olarak gerçekleştirebilir."⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda buna olanak yoktu. Batı'da gelişmekte olan fabrika sanayii (teknolojik devrim) geleneksel zanaatları (el zanaatları) yıkarken, yeni istihdam olanakları da yaratıyordu. Bu durum, kurulmakta olan yeni düzenin (kapitalist) savunulup meşrulaştırılmasını kolaylaştırıyordu. İdris Küçükömer; "yenilik hareketlerine toplum açısından, üretim güçlerinde kapitalist bir gelişmeye bağlı olarak büyüyen bir *iç sınıf* olmaksızın girişilmişti,"¹⁰ derken bu durumu ifade ediyor. Oysa Batı gibi olmak isteyen (elbette asıl amaç iktidarlarını korumaktı) ve bunda çıkarı olan yenilikçi kast, ülkenin daha fazla sömürgeleşmesi ve üretici temelinin zayıflaması sonucunu doğurduğu için, taşıdığı ideolojinin kitlelerce benimsenmesi söz konusu olamazdı. Atilla İlhan'ın, "komprador aydın" tanımı bu aydınlarla gerçekten uygun düşmektedir. Batı'da yeni bir sınıfın

9 Antonio Gramsci "Aydınlar ve Toplum," Çan Yayınları, İstanbul 1967, s. 25-26

10 İdris Küçükömer "Düzenin Yabancılaşması," s. 60

(burjuvazinin) organik aydınlarının ürettiği ideoloji, benzer bir dönüşümün olmadığı Osmanlı toplumuna ithal edildikçe, dar bir yönetici elit dışında “aydınlanma” gerçekleşmeyecekti.

Bu bakımdan Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi aydınları, üstlendikleri ideolojik işlev bakımından Batı burjuvazisinin Türkiye’deki “organik aydınları”ydılar. Batı burjuva ideolojisinin taşıyıcıları ve yayıcıları oldukları sürece, Batı’dan, önce sanayi ürünü, daha sonra teçhizat ve aramalı ithal eden; önce komisyoncu-tüccar, daha sonraki dönemde montaj sanayicisinin ideolojik düzeylerdeki benzerleri olmuşlardır. “Hâkim ideoloji hâkim sınıfın ideolojisi dir,” diyor kitap. Osmanlı ülkesinde hâkim sınıf, Fransız veya İngiliz burjuvazisi. Sarayın direnişi azaldıkça kapitalizm taarruzunu yoğunlaştırır: Keşişler, mektepler, mürebbiyeler, mason locaları... Osmanlı Bankası, nişanlar, sefaret baloları ve Beyoğlu’nu zevk panayırına çeviren şuh aktrisler.¹¹ Cemil Meriç bir başka yerde de şunları yazıyor: “Avrupa silahları ve teknolojiyle birlikte Avrupa fikirleri de ithal edildi. Bunlar da sosyal ve siyasî düzenin en az ötekiler kadar tahripçisiydiler.”¹²

Tanzimatla başlayan dışardan “düşünce” ve “kurum” ithal etme süreci, 1920 ve 1930’lu yıllarda fanatik bir inkârcılıkla sürdürüldü. Merkezi otoritenin güçlendirilmesinin sağladığı olanakların da yardımıyla Kemalist iktidar, tarihte eşine az rastlanır bir inkârcılığı dayattı. Bu, kendi geçmişimizi toptan inkâr etmek biçiminde tezahür etti. Bu yüzden Takrir-i Sükun terör rejimi altında insanlara şapka giydirildi. Arapça-Farsça melezleşmesidir diye Osmanlıca bir çırpıda yok sayıldı. Arap alfabesi Latin alfabesiyle değiştirildi. Bütün bunlar “inkılâp” sayıldı. Terör rejimi koşullarında gerçekleştirilen bu inkılâpların bekçiliğini yapmak da, Cumhuriyet aydınlarına düşecekti. Zora dayanılarak yapılan “inkılâplar”; ancak zora dayanarak korunabilirdi. Aydınların açmazı da buradaydı. Zorla yapılan inkılâ-

11 Cemil Meriç, **Bu Ülke**, s. 47-48

12 Cemil Meriç, “Batılılaşma”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, s. 236.

plarm zora dayanarak korunduğu bir ortamda aydınlar, anti-demokratik bir resmî ideolojinin üreticisi, yayıcısı ve sürdürücüsü olacaklardı. Şapka giymeyi reddettikleri için idam edilenlerin “gerici” oldukları konusunda fetva vereceklerdi!... Üstelik Cumhuriyet aydınlarının halk kitlelerine bakışında da kendinden öncekilere göre bir değişiklik söz konusu değildi. Cumhuriyet döneminin önde gelen aydınlarından, liberal (ama demokrat olmayan) Ahmet Ağaoğlu, 1926’da Gazi Mustafa Kemal’e verdiği bir raporda; “Arz etmek isterim ki, acizleri demokrat değilim, alelumun demagojiye karşı büyük bir nefret perverde ederim. Bendeniz binbir başlı kütlelerin herhangi bir işi başa çıkaracak kabiliyette olduğuna hiçbir zaman kâil olmadım,”¹³ diyor.

Kültür sorununa yaklaşım nasıl olmalıdır? Bir toplumun kendi geçmişini ve kültürünü, toptan mahkûm etmesi bilimsellikte bağdaşır mı? Toplum kendi öz geçmişiyle bağlarını bu biçimde koparırsa ne gibi sonuçlar ortaya çıkar? Bir toplum kültürünü “gericidir” diye inkâr ederse, tarihsel süreklilik nasıl sağlanır? Tarih, sonuç itibarıyla toplumun geçmişiyle bir diyalog değil midir? Böyle bir diyalogun kesilmesi arzulanır bir şey midir? Toplumu, kötü alışkanlıkları olan bir çocuk gibi görmek bilimsel bir tutum mudur? Tüm elemanlarının (yapıcı unsurlarının) geri ve gericisi olduğu gibi bir kültür düşünebilir mi? Aynı şekilde, tümüyle ilerici bir kültür söz konusu olabilir mi? Öte yandan, tarihsel olarak geride kalmış olan bir kültür toptan geri, bugün yaşayan da mutlaka “ileri” ve “ilerici” midir? Eğer geçmişle bağlar böylesine kesilirse bunun yarattığı boşluk nasıl doldurulabilir?

Cumhuriyet aydınları bu soruları genellikle sormadıkları gibi, sorulmasını, tartışılmasını da engellediler. Benzer soruları sormaya, tartışmaya girişenlere bağnaz bir karşı-ittifak oluşturdular. “Başarıları” yaptıkları savunmanın ve teorik argümanların gücünden değil, arkalarındaki baskıcı devletin gücünden kay-

13 Hasan Rıza Soyak, “Atatürk’ten Hatıralar,” Cilt II, s. 165 vd., İstanbul 1973.

naklanıyordu. Ürettikleri yalanla yaşamayı “aydınlanma” sandılar. Resmî ideolojinin üreticisi ve yayıcısı olarak da her zaman hakettikleri hediyelere kavuştular...

Oysa asıl yapılması gereken inkâr değil, “diyalektik aşma” olmalıydı.¹⁴ Başka bir ifade ile var olanı sürdürme, eleştirme, aşma biçiminde bir yaklaşım gerekiyordu. Eğer Marx, İngiliz burjuva ekonomi politiğini inkâr etseydi *Kapital*’i yazabilir miydi? Ricaordo’yu, Smith’i, Malthus’u vb. yok sayarak, inkâr ederek, onları gericilikle suçlayarak yeni bir teori geliştirebilir, toplumsal bilimlerde büyük bir atılım gerçekleştirebilir miydi? Toptan inkârcılığın yıkıcı sonuçları başka yerlerde de görüldü. Sovyetler Birliği’nde proletarya kültürünün yüceltilmesi, burjuva kültürünün toptan mahkûm edilmesi, Stalinist terör rejimi koşullarında tam bir kültürel, entelektüel ve artistik gerilemeye ve kısırlığa neden oldu. Stalinist ve izleyen dönemlerde Sovyetler Birliği’nde Dünya ölçeğinde düşünce ve sanat adamlarının yetişmemesi, bu inkârcılığın ve bağnaz bir bilim ve kültür anlayışının sonucuydu. “Tarihsel süreklilikle diyalektik aşkınlık” konusundaki bu tutarsız yaklaşımın sonuçları çok ağır oldu. Oysa kendi kültür mirasını dönüştürüp yeni ve üst düzeyde bir senteze, daha zengin bir kültüre ulaşma yolu, bağnaz taklitçilik ve inkârcılık yüzünden kapatılmıştır. Eğer bugün bir “arabesk” kültürel ortama gelinmişse, bunun sorumlusu, kendi kültürünü aşağılayıp, mahkûm eden zihniyettir.

İlginç olan bir şey de, Cumhuriyet aydınının Meşrutiyet aydınını, Meşrutiyet aydınının da Tanzimat dönemi aydınlarını suçlamış olmalarıdır. Her dönemde, bir öncekiler yanlış yaptıkları için suçlanmışlardır. Cumhuriyet aydınları “doğru yolu bulduklarını” iddia etmişlerdir. Oysa Cumhuriyet aydınları gerek orijinleri ve devlet içindeki konumları, gerekse de ideolojik, düşünsel referansları bakımından aynı çizginin sürdürücüsüdürler. Bütünüyle onların “azgelişmiş” ideolojik-kültürel mirasına konmuşlardı.

Cumhuriyet aydınları için de iktidarlarını sağlamlaştırmanın

14 Bu konuda bkz: L. Trotsky; **Edebiyat ve Devrim**.

biricik yolu, kendilerinden öncekileri kötölemektir. Bize göre, Türk aydınlarının kendi geçmişlerine bu ölçüde olumsuz ve yadı-sıyıcı yaklaşımlarının bir nedeni de “gerilik”lerinin farkına vardıklarında, Batı kapitalizminin ülkeyi “biçimsizleştirip”, içini boşaltmış olmasıdır. Bu durum, onların kendi geçmişlerini mahkûm etmelerini kolaylaştırmıştır. Kendi “gerilik”leri ile başkalarının “ileriliği” arasındaki ilişkinin niteliğini de kavrayacak durumda olmadıkları için, tüm kerametleri kendi ülkeleri dışında, Batı’da buluyorlar! Bu geleneğin sonucu olarak, kendi toplumlarının geçmişiyle ilgili her şeyi yok saymak, her şeyin Batı’dan menkul olduğu görüşüne sıkı sıkıya sarılmak kaçınılmaz oluyor! Türk aydınları yukarıda kısaca değindiğimiz sürecin sonucunda düşünsel, ideolojik ve kültürel bir bağımlılığa düşüyorlar. Bu bağımlılık, yaşadıkları Dünyayı ve kendi toplumlarının gerçeğini kavramalarını giderek zorlaştırıyor.¹⁵

Osmanlı dönemi kültürü inkâr edilince, geriye halk edebiyatı dışında pek bir şey kalmıyordu. Ortaya çıkan kültür boşluğu da Batı’ya daha çok yaslanarak, ve oradan daha çok “ithalât” yapılarak doldurulmaya çalışıldı! İthal edilen de pozitivist burjuva kültürüydü. Bu tutucu ve seçkin ideolojinin ithali yönetici aydın elitin çıkarlarına uygun düşüyordu. Üstelik bu alanda bir sürü tutarsızlıklar, çelişik yaklaşımlar da sergileniyordu. Mustafa Kemal, Nutuk’ta; “Osmanoğulları zorla, Türk Milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi, şimdi de *Türk Milleti* bu mütecavizlerin hadlerini bildirerek, hakimiyet ve saltanatı isyan ederek bilfiil eline almış bulunuyor,”¹⁶ diyor. Bu durumda İstanbul’un fetih yıldönümlerinde ve daha başka bir sürü yıldönümlerde yapılan törenleri anlamak zorlaşır! Diğer yandan da yok sayılan veya inkâr edilen şeylerle övünüyor. Örneğin Türklerin tarih boyunca kurdukları en büyük devletin Osmanlı Devleti olduğu söyleniyor! Bu ve benzer yaklaşımlar doğal

15 Bkz. Fikret Başkaya, “Başıyla Yürüyen Ayağıyla Düşünen Türk Aydını”, Yeni Gündem, 16-30 Nisan 1985

16 M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, 8. Baskı, s. 690-691

olarak genç nesillerin kafalarında çelişik düşüncelerin oluşmasına neden oluyor...

Devlet Aydınının Çelişkileri

Cumhuriyetin kurucu kadrosunun asli unsurunu oluşturan, büyük çoğunluğu İttihatçı (*Jön Türk*) olan aydınlar referanslarının ağırlık noktası Batı burjuva ideolojisinin pozitivist yorumuna dayanmakla birlikte- devletle olan ilişkileri, devlet karşısındaki konumları bakımından Osmanlı'daki *ilmiyye* sınıfına benzemektedirler. Cumhuriyetin kurulmasıyla daha çok özerkleştiler ve etkinliklerini daha da artırdılar. Osmanlı'da olduğu gibi yine hâkim sınıfın bir bölümünü, ama bu sefer daha etkin bir bölümünü oluşturdular. Ağırlıkları, olumsuz dış konjonktürün (Büyük Dünya Ekonomik Krizi) ülkeyi etkisi altına aldığı 1930'lu yıllarda daha da arttı. Etkinliklerini II.Dünya Savaşı sonuna, 1950'ye kadar sürdürmeyi başardılar.

Aydınların bir bölümü 1960'lı yıllarda "sosyalizmle buluştuklarında" sosyalist düşüncenin yozlaşmış bir versiyonu olan Stalinizmi büyük bir kolaylık ve rahatlıkla benimsediler. Bu durum, "sosyalist" de olsalar, onların "bürokrat aydın", "devlet aydını" olmalarından kaynaklanıyordu. Stalinizmi benimsedikleri ölçüde, bu sefer de Sovyetler Birliği'nin (ve daha az oranda Stalinist Çin bürokrasisinin) resmî ideolojisinin taşıyıcıları oldular.

Stalinizmin ipliğinin pazara çıktığı bir dönemde, Türk "sosyalist"lerinin bağnaz birer Stalinist kesilmeleri onların her tarihsel dönemde yaya kaldıklarını da bir defa daha gösteriyordu. Aslında bu, Türk entelijansiyasının bir "özelliği"dir. Üretilmesine pek katılmadıkları çağdaş düşünceyle hep belirli bir gecikmeyle tanışıyorlar. Her seferinde pazara geldiklerinde pazarı dağılmış buluyorlar... Türk "sosyalist"lerinin Stalinizme olan hayranlıklarını ve bağlılıklarını "talihsiz bir rastlantı eseri" saymak herhalde doğru olmaz. Artık, Sovyetler Birliği'ndeki sosyo-ekonomik düzenin sosyalist değil, sosyalizmin bir karikatürü olduğunu sağır sultanın bile duyduğu bir ortamda Stalinizme dört elle sarılmaları, sınıfsal yapılarının ve ideolojik

referanslarının bir sonucuydu. O kadar ki işi, Sovyet yöneticileri ülkelerindeki rejimin sosyalist olmadığını “itiraf ettiklerinde” onları revizyonistlikle suçlamaya kadar vardırıarak, gülünç durumlara düşenleri bile var!... Bürokratik, devletçi, halka yukarıdan bakan Türk “sosyalist”lerine sosyalizmin bürokratik yozlaşmaya uğramış bir versiyonu pek uygun düşüyordu. Bürokrasinin iktidar ortaklığının sona erdiği, 1950’li ve 1960’lı yıllarda sosyalizm, aydınlar için yeniden etkin bir meşrulaştırma, dolayısıyla da iktidarı ele geçirme aracı olabilirdi. Gerçekten de 1960’ların başında sosyalist ideoloji, bürokrasinin iktidar ortaklığının sona erdiği bir dönemde, iktidarı yeniden ele geçirmenin bir aracı olarak görülüyordu.

Sözde “bilimsel” bir dil kullanılıyor, sosyalist sloganlar ortalığı kaplıyorduydu da, aydınların büyük çoğunluğu için asıl amaç sosyalizmin kurulması değildi. Bu aşamada görüntüyle gerçeğin birbirinden ayrılması önemlidir. Amaç, sosyalist bir toplum düzeni oluşturmak değil, “sosyalist yöntemler” kullanarak Batı’yı daha hızlı taklit etmektir. Batı’yı taklit etmeyi hızlandırarak sosyalist bir topluma varılabilir mi? Açıkça ifade edilen klişe şuydu: Kapitalist yoldan kalkınmak uzun zaman alır, kalkınmanın kestirme yolu sosyalist yolu seçmektir. Asıl amaç gerçekten sosyalist bir toplum kurmaya yönelik olsaydı, askerî cunta senaryolarıyla, “ilerici subaylar”la, iktidarı ele geçirmeye, çalışır mıydı? Sosyalizmin temel teorik kaynaklarına yönelmek yerine, Sovyetler Birliği’nden az gelişmiş ülkelere ihraç edilen “Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolu” gibi uydurma stratejilere itibar edilmesi bu yüzdendir.¹⁷ Dönemin sosyalistlerinin sosyalizmin temel sorunlarını tartışmaktan özenle kaçınmaları, devrimci Marksizmin sürdürücülerine düşmanlıkları bu niteliklerinden kaynaklanıyordu. Asıl amaç, kaybettikleri “iktidarı” yeniden kazanmak, bu amaçla sosyalizmi bir araç olarak kullanmaktır.

Eğer askerî bir darbeyle, İttihatçı yöntemleriyle sosyalizm adına iktidarı ele geçirebilirlerse, iktidarı kimseyle paylaşmak

17 Bkz: Hooshang Amirahmadi, “The Non-Capitalist Way of Development”, Review of Radical Political Economics, vol. 9, No: 1/ 1987, s. 22-42

zorunda kalmayacaklardı. Üstelik bu sefer siyasal iktidarı da kimseyle paylaşmak zorunda olmadıkları için, tartışmasız ve tek hâkim sınıf konumuna yükseleceklerdi. Doğu Avrupa'daki örnekler iştahlarını kabartıyordu! Ne var ki, burjuvazi ve gerisindeki emperyalist “destekçiler,” bürokratik aydınlara bu yolu çoktan kapamıştı. Asalak burjuvazi ve emperyalizmle başa çıkabilecek olan asıl güç emekçi kitlelerdi ama, Türk aydınları (sosyalist olsunlar) emekçi sınıfları için içine karıştırmaya pek niyetli değillerdi (Kullanılan dil ve sloganlara rağmen). Bu konuda bir de gerekçe üretilmişti: Halk geriye, kendilerinin değil, “yoz burjuva politikacılarının” peşinden gidiyordu, son tahlilde de kendi çıkarlarının farkında değildi... Bu ve benzeri argümanların öncekilerden, Tanzimatçı, Meşrutiyetçi, Cumhuriyetçilerden bir farkı var mıdır? Halkın siyasal olgunlaşmasını beklemek onyıllar alırdı. Oysa ülkenin beklemeye tahammülü yoktu. Aslında “sosyalist” aydınlara önemli bir bölümü askerî cunta yöntemlerine bel bağladıkları dönemde, içinde yaşadıkları toplum, hâkim sınıfların gücü, kitlelerin beklentileri ve özlemleri konusunda son derecede bilgisizdiler.

O halde halkın çıkarlarının “nerede ve nasıl” mı bilen bürokratik aydınlar, iktidarı ele geçirerek kestirme çözümler dayatacaklardı. 27 Mayıs darbesini yüceltmeleri ve söz konusu darbenin sınıfsal bir tahliline yanaşmamaları ilginçtir. 1960'ların “sosyalist”leri arasında Stalinizme bağlılıklarını sürdüren *prosovyetik* dar bir kesim dışındakilerin ufukta “sosyalizm görünmeyince”, sermaye ve devletle olan ilişkilerini gözden geçirip, bir “durum değerlendirmesi” yaparak ortalıktan çekilmeleri, asıl niyetin başka olduğunun bir göstergesidir... Aslına bakılırsa, Türkiye'deki sol düşüncenin teorik-ideolojik geri planında, Stalinizmle Atatürkçülüğün melezlenmiş bir versiyonu vardı. Dolayısıyla, ideolojik ve teorik referanslar olarak, gerçek sosyalist düşüncenin kaynağına inmek söz konusu değildi. Şüphesiz bütün bu dönem boyunca, yukarıda sözünü ettiğimiz genel ve hâkim çizgi dışında olan aydınlar da elbette vardı. Ama bu kesimin sayısal cılızlığı, ideolojik etkinliğini doğal olarak etkisizleştirmiştir.

Bu aşamada aydınlar ve resmî ideoloji ilişkisi üzerinde durmamız gerekiyor. Fakat ondan önce resmî ideolojiyle ilgili bazı açıklamalar yapmak yararlı olacak. Gerçekten de bilimsel literatürde olsun, günlük konuşma dilinde olsun, kullandığınız kavramlar hakkında her zaman yeteri kadar açık olmayabiliyoruz. “Resmî ideoloji”ye varabilmek için Antonio Gramsci’nin “hegemonya” kavramından hareket edebiliriz. Gramsci’ye göre; yeni bir ideolojinin toplumun tüm kesimlerinde hegemonya kurabilmesi için o ideolojinin sahibi ve taşıyıcısı olan ve tarih sahnesine çıkan yeni sınıfın, üretici güçleri geliştirmesi, ekonominin üretici temelini dönüştürerek, bir önceki tarihsel döneme göre önemli bir ilerleme sağlaması, tarihsel olarak geri olan sınıfa karşı yürüttüğü, devlet aygıtını ele geçirme mücadelesinde kendi çıkarlarını gerçekleştirirken, toplumun diğer kesimlerini de bütünüyle ihmal etmemesi, dolaysız üretici kesimlere de önceki duruma göre bir şeyler vermesi gerekir. Başka bir ifade ile yeni egemen sınıfın bir önceki dönemin geçerli ideolojisinden farklı bir ideolojiyi geniş halk yığınlarına kabul ettirebilmesi için, toplumun diğer sınıflarının yaşam koşullarında en azından kısmi bir iyileşme sağlaması gerekir. Gramsci’nin kendi ifadesiyle, yeni sosyal sınıfın egemen sınıf olma mücadelesine giriştiğinde: “Üstün gelmesi gereken kendi temel çıkarlarıyla; ikincil sosyal gurupları da feda etmeyecek uygun bir dengenin kurulması gerekir.”¹⁸ Böylesi bir dengenin oluşturulması, devlet aygıtını ele geçiren yeni egemen sınıfın, toplumun diğer bağımlı kesimlerini kendi egemenliği altında tutabilmesinin koşuludur.

Ancak böyle bir durumda egemen sınıf, iktidarının sınıfsal karakterini gizleyebileceği bir dünya görüşünü kitlelere benimsetebilir. Ve bunu “doğal”, “gerekli” moral değerler ve toplum anlayışı olarak kitlelere kabullendirebilir. Böylece egemen sınıf son aşamada, ekonomik, politik ve moral bağları gerçekleştirir.

18 Joseph A. Woolcock, “Politics, Ideology and Hegemony in Gramsci’s Theory in Social and Economic Studies, Volume 34, No: 3, 1985.

Gramsci buna “tarihsel blok”, yeni egemen sınıfa “hegemonik sınıf” ve onun yaydığı ideolojiye de “hegemonik ideoloji” diyor.

Gramsci’nin tahlilinden çıkan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür; devlet aygıtını ele geçirmek amacıyla hasım sınıflarla mücadeleye girişen yeni (yükselen) sınıf, üretici güçleri dönüşüme uğratacak, toplumun ikincil (egemen sınıf dışında) sınıflarına da bir şeyler verebilecek, son analizde kendi sınıfsal projesini geniş kitlelere kabul ettirirken, zor ögesini değil, ikna ve inandırma yolunu seçecek; böylece kendi ideolojisi aracılığıyla bir entegrasyonu (bütünleşmeyi) gerçekleştirecek.

Yukarıdaki kısa açıklamalar karşısında, resmî ideolojinin, hegemonya gücü zayıf bir ideoloji olduğu ortaya çıkıyor. Bu durum, devlet aygıtını ele geçiren yeni sınıfın veya sınıflar blokunun iktidar mücadelesine giriştikleri kritik anda, üretici güçlerde bir dönüşüm yaratmamış olması ve ikincil sınıflara da önceki döneme oranla bir şeyler verememesidir. Böyle olunca, üretici güçlerde bir ileri atılım gerçekleşmeyince ve egemen sınıf dışı toplum kesimlerine bir şeyler verilmeyince, yeni egemen sınıfın projesini geniş halk kitlelerine kabullendirmek ve ideolojik üst yapılarla ekonomik temel arasında uygun bir eklemlenme (*articulation*) yaratmak mümkün olmamaktadır.

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde tam tersi geçerliydi. Üretici güçlerin geliştirilmesi bir yana, mevcut üretici güçler de büyük ölçüde tahrip edilmiş durumdaydı. Zaten Cumhuriyetle gelen rejim, 1908’den beri sürüp gelen İttihatçı rejimiydi. Ortada ekonomik temeli dönüştürüp güçlendirecek bir sınıf olmadığı gibi, üretici güçlerin dönüşüme uğratılması, bir önceki dönemin üretim ilişkilerini, bu arada mülkiyet ilişkilerini dönüştürmek de söz konusu değildi. Türkiye’de Cumhuriyetin kurulmasıyla iktidara el koyan “yeni” yönetici sınıflar koalisyonu, emekçi sınıflara bir şeyler vermediği gibi, baskı ve sömürüyü yoğunlaştırmıştı. Dolayısıyla, geçerli kültürel-ideolojik değerlerin yerine yenilerinin üretilmesinin ve kitlelerde bir hegemonya sağlamasının koşulları oluşmamıştı. İşte bu hege-

monya eksikliği, yapay, zorlama bir resmî ideolojinin “üretilmesini” zorunlu hale getirmiştir...

Sözünü ettiğimiz hegemonya eksikliğini gidermek ya da hegemonya boşluğunu doldurmak amacıyla üretilen ideoloji, resmî ideolojidir. Bu da ideolojinin bir sınıf projesi olduğunu gizlemek ve kitlelerde bir yanılsama yaratmak için yeterli olamazdı. Hegemonya boşluğunu doldurmak amacıyla “devlet aydınları” tarafından girilen ideolojik zorlamaların kitlelerin bilincine yerleşme gücü olmadığı için, resmî ideoloji zor öğesiyle birlikte yürüyecek, zorunlu olarak da, daha baştan anti-demokratik, baskıcı bir nitelik kazanacaktı.

İleriki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Cumhuriyet’i kuran ekibin yukarıdaki anlamda hegemonya gücü olan bir ege-men ideoloji oluşturmalarının koşulları oluşmamıştı. Ne yeni bir sosyal sınıf ve onun geliştirdiği yeni ve ileri üretici güçler ve üretim ilişkileri, ne de kitlelerin yaşam koşullarında hatırı sayılır bir iyileşme söz konusuydu.

Resmî ideoloji oluşturmak için “bilgi” kanallarını denetlemek; enformasyon bilgi demek olduğuna göre bazı bilgilerin kitlelere ulaşmasını engellemek, kitlelerin bilincinde (*memoire collective*) bir boşluk yaratmak üzere kendi geçmişiyle bağlarını koparmak, iktidardaki sınıfların çıkarlarına uygun bir bilgi ve enformasyon ağı oluşturmakla mümkündür.

İşte Cumhuriyet aydınlarının işlevi, böyle bir resmî ideoloji üretmek olmuştur. Bu amaçla yakın tarih tahrif edilmiş, Kürt kimliği inkâr edilmiş, Millî Mücadele’nin gerçek dışı bir versiyonu geliştirilmiş, son tahlilde emperyalizmle bir uzlaşma olan “Millî Mücadele”, mazlum halklara kurtuluş yolunu gösteren ilk antiemperyalist hareket olarak gösterilmek istenmiştir. Oysa Cumhuriyet iktidarları “büyük devlet” kompleksinden hiçbir zaman kurtulamadılar. Mazlum halkların yanında değil, her zaman onları ezen sömürgeci emperyalist devletlerin safında yer aldılar. 1920’li ve 1930’lu yıllarda yapılan bürokratik düzenlemeler (İnkılaplar) abartılmış, tüm uygarlıkların kaynağının Türkler olduğu ve tüm dillerin de Türkçe’den türediği gibi

hezeyanlar bir döneme damgasını vurmuştur. Türk aydınları, yalan üretip ürettikleri yalanla yaşamak gibi, talihsiz bir konumda bulunmuşlardır. Sözde, topluma rasyonalist düşünceyi yerleştirmek amacıyla yola çıktıklarını iddia etmelerine rağmen, her zamankinden daha çok hurafe üretmişler, Mustafa Kemal'i putlaştırmayı marifet saymışlardır.

Toplumsal-ekonomik yapının niteliği ve azgelişmişliğinden ötürü, Türk aydınlarının pazar ekonomisinin geçerli olduğu sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi, egemen sınıflardan görece bağımsız bir katman (*couche*) oluşturmaları olanaksızdı. Aydınların, Cumhuriyet döneminde de devletle olan ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu'ndakinden farklı değildi. Egemen sınıflar koalisyonunun bir ortağı olmaya devam etmeleri, devlet dışında bilgi üretme olanaklarını sınırlamıştır.

Resmî ideolojinin geçerli olduğu Türkiye gibi sosyal formasyonlarda, devlet politikalarına ters düşen bilgiye izin verilmez. Resmî ideolojiye ters düşmek veya onu eleştirmek cezaî yaptırımlarla engellenmek istenir. İnsanların "ülke yararları"na ters düşen düşünce üretmeleri kesinlikle yasaktır. Ülke yararının ne olduğuna da kendileri karar verirler. Kurulu düzene eleştirel yaklaşan herkes "kötü düşüncelidir", "ülke yararlarını ve bütünlüğünü tehlikeye atar", "birlik ve beraberliği zedeler", "ulusal duyguları zayıflatır" vb... İnsanlar, düşünceleri, "iyi ve kötü", "yararlı ve zararlı" diye sınıflandırılır. "Kötü" ve "zararlı" düşünceler ve sahipleri yasal kovuşturmaya maruzdurlar. Böyle bir toplumun çağdaş ve demokratik olması da, kalkınabilmesi de olanaksızdır. Batı Ortaçağı'nda "doğru"ların tespiti kilise adamları tarafından yapılırdı. Bizim Cumhuriyetimizde de yasalar ve uygulayıcılar bu işi yapıyorlar. Eleştiri yollarının tıkanmış bir toplum, kendisi hakkında düşünme yeteneğine sahip değildir. Cezaî yaptırım gerekçesiyle eleştiri silahını bırakmak ise gerçek entelektüel tavrıyla bağdaşmaz.

Aydınların devlet aygıtının bir parçasını oluşturmaları (1950 öncesi Türkiye'de olduğu gibi) hileci ve yadsıyıcı bir bilinci de sürekli beslemektedir. Bürokrasi manipülasyona elverişli bir

yapı oluşturduğu için, entelektüel dürüstlük diye bir kaygı da pek güçlü değildir. II.Abdülhamid'in zaman zaman aydınları satın alarak muhalefetlerini etkisizleştirebilmesi bu yüzdendir. Aydınların satın alınmalarının kolaylığı, devletin yapısı ve bu yapı içinde aydınların konumuyla doğrudan ilgilidir. "Osmanlı Devleti'nde Abdülhamid devrinde de Türkler için yegâne servet membaı devletti. Bu itibarla devlete karşı çalışmak için, ya devletin tesirinin asgariye indiği Mısır gibi bir emarette (hamî) bulmak veya doğrudan doğruya devletten faydalanmak icap ediyordu."¹⁹

Kitleler tarafından benimsenme şansı sınırlı böyle bir resmî ideolojinin aşınması kaçınılmaz olduğundan, "çok partili" rejime geçildikten sonra belirli aralıklarla yapılan askerî darbe-lerle takviye edilmiştir. Ziya Enver Karal, "27 Mayıs 1960 Darbesini" değerlendirdiği bir yazısında: "Arzu edilen yeni düzene gelince, unutulmuş veya inkâr edilmiş olan Atatürk İnkılabı'nın prensiplerini tekrar ele alarak devrin ihtiyaçlarına göre geliştirmek, bu suretle devletin temelinden sarsılmış olan iç ve dış itibarını iade etmek, tehlikeye düşen millî varlığı kurtarmak, eskiyi tasfiye ederek yepyeni bir idare kurmaktan ibaret- tir,"²⁰ diyor. Karal, farkında olmadan resmî ideolojinin on yıllık Demokrat Parti iktidarı döneminde yıprandığını söylüyor.

Cumhuriyet dönemi aydınları istedikleri kadar modernist bir dil kullansınlar, hezeyanları, kuruntuları ve monolitik düşünceleri veri iken, toplumun kendisi hakkında düşünme yeteneğini boğdular. Kendi ayrıcalıklı konumlarını muhafaza edebilmek için her türlü "farklı" düşünceyi tehlikeli saydılar. Aydınların yönetici sınıf konumunda olduğu bir toplumsal formasyonda kültür, bir sınıf kültürü aydın sınıfın kültürü haline gelir. Teorik referanslarında ve afişe edilen amaçlarında "çağ- daşlık" temasına vurgu yapılmasına rağmen, toplumun değiş-

---

19 Şerif Mardin, *Jön Türkler'in Siyasî Fikirleri 1895-1908*, Toplu eserler I., İletişim Yayınları, 1983

20 27 Mayıs İnkılabı'nın Sebepleri ve Oluşu, Milli Eğiti m Basımevi, İstanbul 1960, s. 17.

mezliğı üzerine kurulu pozitivist burjuva ideolojisinin taşıyıcısıydılar. Yönetici bürokratik aydınlar toplumun temeline dokunmadan onu yerinden oynatabileceklerini sandılar. Oysa bir önceki dönemin üretim ilişkileri değişmediğı sürece, insanlara şapka giydirmek, klasik Batı müziğı dinletmek, Latince öğretmek vb. çağdaş bir toplum oluşturmak için yeterli olmayacaktı. Sait Halim Paşa, Batıcılarla ilgili olarak: “Bu medeniyetin eserlerini, o medeniyeti meydana getiren sebepler zannettiler. Garbın ahlâk ve yaşayışını memleketlerine tatbik etmenin dertlerine çare olacağına inandılar,”²¹ derken, baştanberi yapılanların çağdaşlaşmak olmadığını vurgulamak istiyor.

İdris Küçükömer de; “Bu sebeptir ki aydın; değişik boyutlu bir kültür ve düşünce seviyesindeki bir topluma, tarihinde sürekli iktidar bölünmüşlüğünü yaşamış toplumların ürünü olan “form”ları aktararak “asri” olunacağını sanmıştır. Bu formların ithal edilmesiyle Türkiye’de işlerliğinin ne olacağını da hiçbir zaman derinlemesine düşünmemiş, araştırmamıştır (aydının yenilgi tuzağı),”²² diyor.

Gerçek toplumsal dönüşümlerin ortaya çıkmadığı koşullarda, inkılâpları idealize edip yücelttiler. Kapalı bir kültür oluşturdular. Her ne kadar yaydıkları resmî ideolojiyle toplumun tamamını temsil ettiklerini ileri sürseler de, aslında palazlanmakta olan bir sermaye sınıfının çıkarlarını meşrulaştırdılar (bu arada kendi çıkarlarındaki). Ne var ki, üzerinde bulundukları zemin ayaklarının altından kayıyordu. Paradoksal olarak, çocuk büyüyünce onlara itaat etmeyecekti. İşbirlikçi sermaye sınıfı, daha çok emperyalizme dayandığı oranda, önce bürokrat aydınları, daha sonra da toprak ağalarını ortaklıktan atacaktı. Başka türlü söylemek gerekirse, yeni sömürgecilik döneminde sermaye sınıfı palazlandıkça eski yerel koalisyon ortaklarını dışlayacaktı.

Batı’ya olan kültürel, ideolojik ve bilimsel bağımlılık Türk aydınlarının orijinal ürünler vermelerini de engellemiştir. Üste-

21 S.H. Paşa, a.g.e. Buhranlarımız, Tercüman Yayınları.

22 İdris Küçükömer, İktisat Dergisi, Eylül 1987 s.

lik giderek kendi realitelerine de yabancılaşmışlardır. Gerçek anlamda entelektüellerin resmî ideoloji üretmek gibi bir misyonları olamaz. Tam tersine, gerçek aydın (entelektüel) olmanın koşulu, her türlü egemen ideolojiden, bu arada resmî ideolojiden bağımsızlaşmaktır; resmî ideolojinin üretici ve yayıcısı olmak değil, onu eleştirebilmektir. Resmî ideoloji üretmenin yerini resmî ideolojinin eleştirisi *almadıkça*, gerçek anlamda aydınlanma mümkün olamayacaktır.

III. BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE’NİN NİTELİĞİ

“Bilmeyen ahmak, bilip de söylemeyen suçludur.”

Fransız Atasözü

Hiçbir konuda Millî Mücadele ve onun lideri hakkında olduğu kadar efsane yaratılmamıştır. Tek parti dönemi inkilâpları için de öyle... Neredeyse Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselme ve gerileme dönemlerine ilişkin değerlendirmenin bir benzeri tek parti dönemi ve 1950 sonrası için de geçerlidir. Resmî ideoloji tarafından Mustafa Kemal’in yaşadığı dönem Cumhuriyet’in “altın çağı”, 1950 sonrası da bir çeşit “duraklama” ve “gerileme” dönemi sayılıyor. Ünlü devlet aydınlarından Çankaya sofralarının vazgeçilmez yazarı F.R. Atay, Mustafa Kemal’in ölümü üzerine, 11 Kasım 1938’de Ulus Gazetesi’nde; “En mesut Türkler, Atatürk yaşarken ölmüş olanlardır,” diye yazmıştı. Cumhuriyet aydınları yukarıdaki görüşü yaygınlaştırmak için büyük çaba harcadılar. Niyazi Berkes tek parti döneminde atamayla gelen meclislerin çok parti döneminin serbest seçimlerle gelen meclislerinden daha seviyeli olduğunu söylü-

yordu. Bürokrasinin “radikal” kanadının sözcülüğünü yapan Berkes, idealist seçkinçi Dünya görüşünün Cumhuriyet dönemi aydınlarında ne kadar köklü olduğunu gösteriyor.

Paris Komünü’ne ilişkin bir yazıda Marx; “Şimdiye kadar, Roma İmparatorluğu zamanında Hristiyanlığın bu kadar çok efsane yaratması matbaanın henüz keşfedilmemiş olmasına yorulurdu. Oysa, bunun tam tersi doğrudur. Bugün günlük basın ve telgrafın bir günde yarattığı efsane, eskiden bir yüzyılda yaratılandan daha fazladır,”¹ diyor. Marx’m bu sözleri Cumhuriyet “burjuvazisi” tarafından da doğrulanmıştır. Üstelik kitle iletişim araçlarının içinde bulunduğumuz yüzyıldaki gelişmişlik düzeyi gözönüne alınırsa, sorunun önemi daha iyi anlaşılır.

Gerçekten Mustafa Kemal ve onun “inkilâpları”yla ilgili olarak yaratılan efsane, yedi yüzyıllık Hilâfet ve Saltanat devrinde yaratılmamıştır. İlginç olan bir şey de, bu efsane üreticilerinin, sözde efsaneleri yıkmak, hurafeleri yok etmek amacıyla yola çıkmış olmalarıdır! Topluma, rasyonel düşünceyi egemen kılmak amacıyla yola çıkanlar, hiçbir dönemde görülmemiş düzeyde hurafe üretmişlerdir. Putları yıkmak için yola çıkanlar, hiçbir dönemde görülmemiş düzeyde put ürettiler. Cumhuriyet aydını, put üreticiliği ve bekçiliğine koşulmuştur!...

Millî Mücadele sonrasında egemen sınıfların neden zorlama bir resmî ideoloji oluşturmak zorunda olduklarını önceki bölümde tartışmaya çalıştık. Böylesi bir zorlamanın nedeni, Cumhuriyeti kuran kadroların tarihsel olarak geriliği, gelişmiş bir burjuva sınıfının ve onun “dünya görüşü”nü formüle edip yayacak aydınların bulunmayışydı. Resmî ideoloji tarafından yaratılan efsanelerin ve hurafelerin sergilenebilmesi için, “Millî Mücadele”nin resmî ideoloji dışında bir değerlendirilmesinin yapılması gerekiyor. Bilindiği gibi, resmî ideoloji (kimi sol versiyonu da dahil) Millî Mücadele’yi antiemperyalist, Dünyanın mazlum uluslarına kurtuluş yolunu açan ilk ulusal halk hareketi,

1 L. Kugelman’ a, 27 Temmuz 1871 tarihli mektup.

Mustafa Kemal dönemi siyasal rejiminin “halkçı” bir yönetim biçimi olduğu, Mustafa Kemal’in Türklere bir vatan bağışlayan Dünyanın en büyük antiemperyalist lideri olduğu vb. gibi bir sürü gerçek dışı hurafeye dayanıyor. Elbette egemen sınıfın ve onun sözcülüğünü yapanların baskı ve sömürüsünü “gizlemek” amacıyla tarihsel olayları çarpıtmaları anlaşılır bir şeydir. Tarihsel olayları çarpıtmanın, geçmişte yaşanmış olayları tahrif etmenin yollarından biri de kişiyi yüceltmekten, kişiyi putlaştırıp ona tapmaktan geçer...

İşte bu bölümde, yakın tarihte yaşanan olaylarla, toplumsal süreçler ve olgularla ilgili sis perdesi aralanmaya, gerçeği örten perde kaldırılmaya çalışılacak.

Türkiye toplumsal formasyonunun evrimini ele alan böyle bir kitapta Millî Mücadele ve sonrası döneme geniş yer ayırmamızın nedeni budur. Söz konusu dönemin olaylarının çarpıtılması üzerine kurulu resmî ideolojinin tutarlı bir eleştirisinin yapılabilmesinin koşulu, dönemi değişik yönleriyle tahlil etmektir. Solun önemli bir bölümü bile, Millî Mücadele'nin niteliğiyle ilgili olarak, resmî ideolojiden bağımsız düşünme aşamasına henüz ulaşabilmiş değil. Bu durum Türk solunun geleneksel devletçi ideo-lojinin bir versiyonu olarak ortaya çıkmasındandır.

Bu nedenle, önce Millî Mücadele'nin antiemperyalist bir hareket olup olmadığı, ulusal bir halk hareketi niteliği taşıyıp taşımadığı ve tarihî yapmada bireyin rolü üzerinde duracağız. Fakat daha önce sürekli yanılısamaya neden olan bir sorun üzerinde kısaca durmamız gerekiyor. Millî Mücadele ile ilgili değerlendirmeler sürekli bir yanlış anlamaya neden oluyor. Öyle bir izlenim yaratılmış durumda ki, sanki Türkiye birçok Asya, Afrika, Ortadoğu, Latin Amerika vb. ülkesi gibi, uzun yıllar Batılıların doğrudan bir sömürgesi olarak kalmış da, Millî Mücadele'yle (Kurtuluş Savaşı kavramı bu anlamda yerinde kullanılmıyor) bu duruma son verilmiş gibi bir düşünce hâkim oluyor.

Bir kere, Osmanlı İmparatorluğu hiçbir zaman doğrudan

sömürge olmadı. Yıkıldığı güne kadar emperyalist Batı'nın ekonomik-diplomatik bir yarı-sömürgesi durumunu muhafaza etti. İkincisi, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Emperyalistler arası Savaşa "taraf" olarak katıldı. Dünyayı yeniden paylaşmak amacıyla başlatılan bir savaşa taraf olarak katılan bir devlettir. Nedense, bizim tarihçilerimiz bu iki önemli olguyu bilinçli olarak yok saymayı yeğliyorlar. Bu iki önemli olgu atlanarak yapılan tahlillerin boşlukta kalması kaçınılmazdır. Eğer bir ülke, Dünyayı yeniden paylaşmak isteyen taraflardan birinin yanında bu savaşa katılıyorsa, her halde amaç paylaşımından pay koparmaktır. Emperyalist paylaşım savaşına katılan bir devletin antiemperyalist bir ulusal kurtuluş savaşı vermesi mümkün müdür? Resmî tarihçiler ve resmî ideoloji üreticileri bu "açmaz"ın farkında oldukları için, olayların tahlilini Yunanlıların İzmir'e çıkışıyla başlatıyorlar. İmparatorluğun geniş bölgelerinin neden emperyalistler tarafından işgal edildiğinden pek söz etmiyorlar. Olayların tahliline 1919 Mayıs'ından değil de 1914'ten başlasalar, hurafe üretme kapasitelerinin büyük ölçüde azalacağını biliyorlar...

Aslında hesap baştan yanlış yapılmıştı. Osmanlı İmparatorluğu savaştan galip de çıksa, imparatorluk parçalanacaktı. Nitekim prekapitalist yapılar üzerinde duran imparatorluk gününü doldurmuştu. Emperyalist zincirin en zayıf halkasını oluşturan Osmanlı İmparatorluğu, savaştan yenik çıkmasaydı da paylaşımından alabileceği pay tarihsel olarak belirlenmiş durumdaydı. Bu konuda Trotsky şunları yazıyor: "Dünya emperyalizminin çelişkilerinin bir sonucu olan büyük savaş, farklı gelişme aşamalarında bulunan ülkeleri de girdabına almıştı; ama katılanların hepsine savaşın icaplarına aynı ölçüde katlanma zorunluluğunu dayatarak..."² "Genel üretici güçler düzeyi ne kadar yüksekse, Dünya çapında rekabet ne kadar keskinleşmişse, silahlanma yarışı ne kadar çığırından çıkmışsa, (savaşın) en zayıf taraflar için durum o kadar dayanılmazdır. İşte tam bu nedendir ki; en geri ülkeler çöküşler dizisinde en

2 L. Trotsky, "Rus Devrimi Üzerine Bir Söylev" in, **Bolschévisnie Contre Stalinisme**, s. 64.

birinci sıraları işgal etmektedirler. Dünya kapitalizmi zinciri her zaman en zayıf halkasından kopma eğilimindedir..."³

Emperyalist savaştan büyük kayıplar vererek çıkan Osmanlı İmparatorluğu fiilen çökmüştü. Gerek insan, gerekse toprak kaybı bakımından imparatorluk tam bir yok olmanın eşiğinde bulunuyordu. Mondros Mütarekesi'yle İtilaf Devletleri, imparatorluğun geri kalan topraklarından bir bölümünü daha işgal etmişlerdi. Böylece merkezi Osmanlı Devleti'nin otoritesi iyice sarsılmış, ülkenin her yerinde otonomi yanlısı eğilimler ortaya çıkmaya başlamıştı. Balıkesir bağımsızlığını ilân etmiş, İstanbul'dan gönderilen mutasarrıf trene bindirilerek geri yollanmıştı. Benzer bir durum Adapazarı için de söz konusuydu. Adapazarı halkı da kendi kendini yönetmeye karar vermişti. Bu konuda Sabahattin Selek, "Adeta her küçük bölge, her şehir kendini kurtarmak için milletlerarası siyaset alanına atılmaya çalışıyordu,"⁴ diyor.

İleriki sayfalardaki açıklamalarla daha net olarak ortaya çıkacağı gibi, söz konusu olan, uzun yıllardan beri doğrudan sömürge olan, siyasal bağımsızlığı bulunmayan bir ülke değildi. Bu bakımdan Millî Mücadele, Birinci Emperyalistler arası savaşın diplomatik planda sürdürülmesiydi ve Keyder'in yazdığı gibi; "I.Dünya Savaşı Türkiye için 1923'te bitti."⁵ Sonradan "Kurtuluş Savaşı" olarak adlandırılan Millî Mücadele, bir yanıla diplomatik düzeyde I.Dünya Savaşı'nın devamı, diğer yanıla Yunanlılarla sıcak savaş, üçüncü olarak da merkezi Osmanlı bürokrasisi içinde bir hesaplaşmaydı. Hareket, başlangıçta Hilâfet ve Saltanatı kurtarmayı amaçlamıştı. Hilâfet ve Saltanatın kurtarılması için de iki engel vardır: Rumluk ve Ermenilik. Kuvayı Millîye, yaklaşık yüzyılı aşkın bir süreden beri gündemde olan cerrahi operasyonu gerçekleştirecekti. Her ne kadar hareket başlangıçta Hilafet ve Saltanatı kurtarmayı amaçlasa da, yukarıda sözünü ettiğimiz üçlü mücadele diyalek-

3 a.g.e., s. 65

4 S. Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt I, s. 186.

5 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yay., İst., 1989, s. 61.

tiği ve toplumsal hareketin dinamiği, Hilâfet ve Saltanatın tasfiyesiyle sonuçlanacaktı. Her siyasal-toplumsal süreç, kendisini de dönüştürecek dinamikleri bünyesinde barındırır. Hareketin dinamiği, o hareketi başlatanların, başlangıçtaki niyetlerinden görece bağımsız bir yol izleyebilir. Eğer Türk Devleti yaşayacaksa, bu, burjuva temeller üzerine oturmuş bir cumhuriyet olabilir.

Bir başka açıdan bakıldığında da bir “Kurtuluş Savaşı” söz konusu değildi. Eğer İmparatorluk içinde bir ulusun imparatorluktan kopma mücadelesi söz konusu olsaydı, belki o zaman bir ulusal kurtuluş mücadelesinden söz edilebilirdi. Böyle bir durum da söz konusu değildi. İmparatorluğun son unsuru olan kesim imparatorluktan kopamaz, ancak onu “dönüştürebilir”di. Üstelik böyle bir durum söz konusu olsaydı, yıllar öncesinden oluşagelen bir “ulusal bağımsızlık ideolojisi” ve “ulusal bağımsızlık hareketi”nin var olması gerekirdi. Nitekim böylesi bir ideoloji ve hareketin var olmadığı bir ortamda ister istemez, “kime karşı kurtuluş mücadelesi?” sorusu akla gelir. Hareketi yürüten kadrolar, birkaç eksiğiyle, İttihatçı kadrolardı. Bunların hepsi “yenilikçi” Osmanlı bürokratlarıydı ve İstanbul’dan tayin edilmişlerdi. Damat Ferit Paşa’nın sadrazam olduğu devreler dışında, Anadolu hareketi İstanbul hükümetleri tarafından desteklenmiştir. Öte yandan Millî Mücadele boyunca Osmanlı zihniyetinin zayıflaması değil, güçlenmesi söz konusuydu. Dolayısıyla söz konusu olan sömürge bir ulusun anti-sömürgeci bir mücadeleyle bağımsızlığını elde etmesi değil, fakat prekaptalist temeller üzerinde gününü doldurmuş, parçalanmakta olan, yarı-sömürge, bir imparatorluğun bir emperyalist savaş sonucunda burjuva temeller üzerinde yaşamını sürdürmesidir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, bugün “kurtuluş hareketleri”ne verilen anlam göz önüne alınırsa, “kurtuluş” sözcüğü burada yerinde kullanılmış olmuyor. Bir devletin belirli bölgesinin yabancı güçler tarafından işgal edilmesi tarihte sık rastlanan bir durumdur. Hiçbir zaman işgalciler ülkeden sökülüp atıldığında bir ulusal kurtuluş hareketinden söz edilmez. Sadece haksız bir duruma son ve-

rilmiştir. I. ve II. Emperyalist Savaş'ta, Almanlar Fransa'yı işgal ettiler. Aynı şekilde Almanya'da diğer devletler tarafından işgal edildi. Ancak siyasal-kültürel kimliği inkâr edilmiş bir doğrudan sömürge halkı başkaldırdığında bir ulusal kurtuluş mücadelesinden söz edilebilir.

Millî Mücadele Anti-Emperyalist Bir Hareket Değildir

XIX.yüzyılın sonu ve XX.yüzyılın başına kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğu, Batılı kapitalist devletlerle Çarlık Rusyası'nın çıkar çatışması yüzünden ayakta kalabilmişti. Bu dönem Osmanlı dış politikası, söz konusu çıkar çatışmalarından yararlanma temeli üzerinde kurulmuştu. II.Abdülhamid, çıkar çatışmalarından yararlanarak saltanatını sürdürmeye yönelik bir dış siyaset izlemişti. Birinci Dünya Savaşı tam bu duruma son vermek üzereyken, Sovyet devriminin patlaması, durumu tekrar değiştirmişti. Sovyet devrimi ve devrimin yayılma potansiyeli, emperyalistlerin savaş öncesi ve savaş içindeki hesaplarını alt üst etti. "Yeni Türk Devleti" de bu yeni durumun yarattığı çıkar çatışmalarından yararlanarak varlığını korumuştur.

Emperyalizmin genel çıkarları ve emperyalistler arası çelişkiler, I.Emperyalist Savaş'ın bir Türk-Yunan savaşı biçiminde sürmesine neden oldu. Başlangıçta Yunanlılara destek vermelerine rağmen, İngiliz emperyalizminin çıkarları Sovyet tehdidinin söz konusu olduğu koşullarda, bu desteğin 1921'den itibaren çekilmesini gerektirdi. Artık bundan sonra İngiltere'nin temel siyaseti, Doğu'da Bolşevizmin yayılmasını durdurmaktır. İngiliz desteği kalktığı andan itibaren de Yunanlıların Anadolu'da barınma şansı yoktu. Bu nedenle Türk-Yunan savaşı abartıldığı kadar önemli bir savaş değildi. Zaten Millî Mücadele'nin seyri de İngilizlerin takındığı tavra göre biçimlenmiştir. İ. İnönü Cumhuriyetin ellinci yılı dolayısıyla verdiği bir demeçte; "İstiklal mücadelesinin başarısı da esasında İngilizlerin buna karar vermesi ve diğer müttefikleri de bunu kabule mecbur etmesiyle mümkün olmuştur," diyor.⁶ "Güçlü yönetimi-

ni merkezîyetçi temellere oturtmuş bir Türkiye, Avrupa kapitalizminin planlarını gerçekleştirme konusunda ihtiyaç olan her türlü savunma görevini üzerine getirecektir.”⁷ Millî Mücadele’nin aynı zamanda İngiliz ve diğer İtilaf Devletleri’yle de bir savaş olduğu sonradan uydurulmuştur. Yanında (Almanya gibi güçlü bir devlet başta olmak üzere) İttifak devletleri varken yenik düşen imparatorluğun bir başına bunların tamamıyla başa çıkması o günün koşullarında mümkün değildi. Dolayısıyla “yedi düvelle savaş” bir efsanedir. Zaten emperyalistler Anadolu’ya yerleşmek niyetiyle girmediler ve savaşmadan da çekildiler. Çekilirken de Fransızlar Türklere, Yunanlılara karşı kullanacakları silahları sattılar. “Bazı Fransız subaylarının kurtuluş ordusu saflarında savaştığı rivayet edilir.”⁸ İtalyanlar da kendi bölgelerindeki silah depolarını açarak, Kuvayı Millîye’ye yardım ediyorlardı.

İngilizlerin asıl amacı Anadolu topraklarının bir bölümünü ele geçirmek değil, Doğu sömürgelerinin güvenliğini sağlamaktı. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı’ndan yorgun ve bitkin çıkan İngiliz askerini yeniden bir savaşa sokmak kolay değildi. Doğu cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa, emperyalist devletlerin içinde bulundukları durumu gerçekçi bir biçimde değerlendirmekteydi:

“19’da Trabzon’a vardık. Vali Galip Bey ... dehşetli itti-hatçılar aleyhinde olmakla beraber, yaşı ilerlemiş ve kuvvete mukavemet edemeyecek bir insandı... Trabzon Müdafai-i Hukuk Cemiyeti Merkezi eşraftan 21 kişi imiş. 11’i heyet-i merkeziye, 10’u heyet-i idare. Belediye reisi Barutça Ahmet Efendi aynı zamanda Müdafai-i Hukuk reisi. Heyet vaziyetin dehşetinden yılgın. Ahvali olduğu gibi değil, müthiş ve gayri kabil-i izale felaketli görüyorlar Bütün ümitleri Avrupa’ya yalvaracak heyette. Bu muhterem insanlara dedim ki: İtilaf kuvvetlerinden korkmayınız. Daha geçen hafta Londra’dan

7 Scheidemann, “Millî Mücadele,” Sürekli Devrim, Sayı 3, Ekim 1978, s. 34.

8 Ç. Keyder., a.g.e., s. 63

*memleketimize gönderilmek istenen alaylar biz gitmeyiz diye silah çatılarını bırakıp sıvıştılar İtilaf milletleri harbi umumiden o kadar yorgun çıktılar ki, memleketimizde tek bir nefer bile öldürmeye razı değillerdir. Karşımızda Rum ve Ermeni'den başka kimseyi görmeyeceğiz. İstanbul'da İtilaf Kuvvetleri bostan korkuluğundan başka bir şey değildir.*⁹

İngiliz yönetimini korkutan, sömürgelerde Sovyet devrinin yarattığı anti-sömürgeci ve anti-emperyalist hareketlerin güçlenmesiydi. Ortaya çıkan bu yeni durum *status quo*'yu sürdürmeyi problematik hale getirmişti. Daha 1920'de İngiliz generali Ravlinson, Bolşevik yayılmasına karşı, Türkiye'de güçlü bir yönetimi destekleyeceklerini söylüyordu. Bu, İngiliz emperyalizmi için Anadolu'da toprak edinmekten çok daha büyük önem taşıyordu. Ancak Bolşevik yayılması durdurulduğu zaman İngiliz genel çıkarları güvence altına alınabilirdi. Ravlinson, Kazım Karabekir Paşa'ya; “yapılan ve yapılacak olan şey, başka memleketlere Bolşeviklik sirayet etmemesidir,”¹⁰ diyordu. K. Karabekir Paşa, bir yerde de şunları yazıyor: “... ne de silahlardan bugün hiç söz etmedi. Ben silah ve kumandan vermemek için aldatma planları yaparken, onun da beni Bolşevikler Kafkasya'ya geldi diye, vaktinden evvel bir hareket yaptırmaya çalıştığını hissettim.”¹¹

Osmanlı Devleti sınıf-devlet yapısına sahip “asyatik” bir imparatorluktu. Böyle bir toplumsal formasyonda bürokrasi egemen sınıftır. Osmanlı merkeziyetçi devlet yapısı, devlet dışındaki güçlerin yaşamasına “olanak vermezdi.” Bu durumun sonucu olarak güçlü bir burjuva sınıfının gelişme koşulları yeteri kadar oluşmuyordu. Zaten daha sonra Batı kapitalizminin baskısı, güçlü bir ulusal burjuvazinin tüm gelişme yollarını tıkamıştı. İktidarın başkalarıyla paylaşılması Osmanlı devlet yapısının mantığına uygun düşmezdi.

Osmanlı merkezi yönetiminin otoritesinin zayıflaması,

9 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 19-20.

10 a.g.e., s. 24

11 a.g.e., s. 23

imparatorluktaki adem-i merkeziyetçi eğilimleri güçlendiriyor, bu da Padişahın ve onun bürokrasisinin ele geçirdiği sosyal artığı azaltıyordu. Dolayısıyla, merkezi otoritenin zayıflaması, el konulan artığın küçülmesi demek oluyordu. Osmanlı merkezi yönetiminin zayıflamasıyla bir güç haline gelen âyân'a 1808'de Sened-i İttifakla verilen bazı haklar 1812'de kısmen geri alınmıştı. Bu tarihte Sultan II. Mahmut âyân'ın etkinliğini kırmak üzere harekete geçti, baskı ve hiloci yöntemlerle (âyânlar'ın birbirine kırdırılması gibi) âyânlar'ın elde ettiği haklar geri alındı.

Bürokrasi, ilk defa Millî Mücadele ve sonrasında kendi dışındaki güçlerle ittifak yapmak zorunda kaldı. Bu durum, tarihsel bir zorunluluk olarak kendini dayatmıştı. Burjuva temeller üzerine kurulan bir devlet, bir burjuva sınıfı yaratmaya ve onu güçlendirmeye mahkûmdur.

Osmanlı paşaları ve yüksek düzeydeki "sivil" yöneticiler için sorun, Halife Sultan'ın iktidarına son vermek değildi. Amaç, onun iktidarını korumak ve sağlam temeller üzerine oturtmaktı. Halife Sultan'ın varlığıyla kendi varlıkları özdeşti. Devlet yaşadıkça hükmedebilirler, sosyal artıktan pay alabilirlerdi. Zaten Osmanlı İmparatorluğu gibi sınıf-devlet bir yapıya sahip sosyal formasyonlarda ve bürokratik yozlaşmaya uğramış "işçi devletleri"nde bürokrasi her zaman *status quo*'nun korunmasından yanadır. Bürokrasinin varlığı *status quo*'nun korunmasına bağlıdır. Bürokrasiler "reformcu" göründükleri zaman bile, amaç, ortaya çıkan yeni durumda egemenliklerini korumaktır. Bu amaçla yeni düzenlemelere girerler. Cumhuriyet döneminin inkilâplarını değerlendirirken bu niteliğin hatırlanması gerekir. Atilla İlhan'ın yazdığı gibi: "Çünkü ordu ve bürokrasi savaş yapar, devlet kurar ve devleti korur, ama devrim yapamaz ve eğer fırsatını yakalarsa, devrimi ya saptırır veya ona sınıksız yapışarak devrimi tutuculaştırır."¹²

Osmanlı merkezi bürokrasinin; imparatorluğun kapitalizmin etkisi altına girmesiyle yapmak zorunda olduğu "Tanzimat" ve

12 Aktaran: A. Dilipak, Bir Başka Açıdan Kemalizm, Beyan Yayınları, 1988, s. 435.

“İslahat” ilerici düzenlemeler olarak değerlendirilmiştir. Oysa bunlar, merkezi bürokrasinin iktidarını korumak amacıyla yapmak zorunda kaldığı düzenlemelerdi. Osmanlı merkezi bürokrasisinin varlığını sürdürmek amacıyla yapmak zorunda olduğu bu düzenlemeler, Batılı kapitalist ülkelerin çıkarlarına da uygun düşüyordu. İmparatorluğun yarı-sömürgeleşme sürecini hızlandıran ve emekçi kitlelerin yaşam koşullarını sürekli olumsuz yönde etkileyen bu “düzenleme”lerin ilerici hareketler sayılmaları, bunların ne olduğuna düzenlemeleri yapanların *kendilerinin karar vermesinden ötürüdür*. Daha önce de söylediğimiz gibi, bürokrasinin egemen sınıf, aydınların egemen sınıfın bir bölümünü oluşturduğu sosyal formasyonlarda, kavramların içeriği, ne anlama geldikleri de onlar tarafından belirleniyor! .

Daha sonra bu Tanzimatlara, İslahatlara (Cumhuriyet döneminde bu düzenlemeler inkılâp oldu) Cumhuriyet döneminde devam edildiğinde de asıl amaç aynıydı. Amaç yine devleti güçlendirmektir. Frey, şunları yazıyor: “Ankara Reformu’nun temel stratejisi, Türkiye’yi modernleştirecek olan batılılaşmış entelektüeller için güvenceli bir ortam yaratmaktır... *Devrimcilerin birincil amacı, devletin topluma egemenliğini sağlam temellere oturtmak*, Türkiye’yi Batı’nın saygı duyacağı bir ülke haline getirmek ve dinsel eğilimi ağır basan çevrelerin etkinliğini tamamen ortadan kaldırmak idi.”¹³

Elbette paradoksal bir durum da söz konusuydu. Kendi iktidarını korumak amacıyla, Batı’dan kurum, kural ve ideoloji ithal eden merkezi bürokrasi, kısa dönemde iktidarını koruyabilse de, uzun dönemde iktidar ayaklarının altından kayıyordu. Kapitalizm baskısını arttırdıkça bürokrasinin egemenliği aşınmak durumundaydı.

Batı kurumlarının ithal edilmesinde çıkarı olan öteki kesim âyandı. Âyan, merkezi otoritenin zayıfladığı oranda büyük toprakları denetler duruma gelmişti ama hiçbir hukukî güvenceye sahip değildi. Âyan da denetlediği, fiilen sahip olduğu

13 Frey, *The Turkish Political Elite*, s. 40-42, Altını biz çizdik. (F.B.)

topraklar için hukukî güvenceler istiyordu. Dolayısıyla merkezi Batıcı bürokrasinin, ayanın ve Batı kapitalizminin çıkarları uyum halindeydi. Bu durum, Cumhuriyet dönemi için de geçerlidir. Osmanlı döneminde yapılan “kurum aktarmacılığı” Cumhuriyet bürokrasisi tarafından eleştirilmiştir. Ama kendileri daha yoğun bir “ithalât” sürecine girmişlerdir. Kendi aktarmacılıklarını “ilerici” inkılâplar olarak sunmuşlardır. Cumhuriyet döneminin Batı’dan kurum aktarmacılığıyla daha öncekilerin özde hiçbir farkı yoktur. Her ikisinin de ortak yanı, yarı-sömürgeleşme sürecini hızlandırıyor olmalarıdır. Fakat emperyalizmin 1914-1945 aralığındaki “yapısal krizi”, emperyalizmle olan ilişkilerin gevşemesi nedeniyle bir yanılsama yaratmaya olanak vermiş, sanki emperyalizmden bilinçli bir kopuş varmış izlenimi yaratılmıştır. Emperyalizmin krizi, Cumhuriyet bürokrasisine ideolojik bir manipölasyon olanağı vermiştir.

Dolayısıyla I.Dünya Savaşı’nın devamı koşullarında Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet’e geçiş söz konusuydu. Bu geçişi gerçekleştirenler de; ... asli unsuru ittihatçılar olan (asker-sivil) bir karma kadronun, daha doğrusu bir aydın ekibin yarattığı ve yürüttüğü bir harekettir. Buna, yabancı yazarlardan pek çoğunun da işaret ettiği gibi, bir seçkinler hareketi diyebiliriz. Türk toplumunun gerçekten seçkin kişileri saymak gereken bu yol göstericilerin fikri cevher bakımından başlıca özellikleri, Osmanlı toplumu için çok yeni sayılan iki kavramı, “vatan” ve “millet” kavramlarını idrak etmiş olmalarıdır,”¹⁴ diye yazıyor Sebahattin Selek. Şüphesiz Selek, hareketin bir seçkinler hareketi olduğunu söylerken haklıdır. Ama, bu seçkinler kime yol gösteriyorlardı? Aslında seçkinler kendilerine yol gösteriyorlardı ve pek uzağı da göremiyorlardı. Görebildikleri yer emperyalizmle ortak olup artıdeğer bölüşümündün pay almaktı! Zaten Cumhuriyet yönetiminin kitlelere (dolaysız üreticiler) bakışıyla, Osmanlı “yenilikçi” yönetiminin bakışı arasında hiçbir temel fark yoktu. Cumhuriyet yönetimi için de kitleler,

14 Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt II., s., 397.

vergi veren, askerlik yapan, güdülen, pasif ve edilgen bir yığından başka bir şey değildi. Cumhuriyet bürokrasisi, İmparatorluğun bürokrasisiydi. Cumhuriyetin yönetici ekibine yeni unsurlar karışmış değildi. Memurların İstanbul'dan Ankara'ya taşınmaları gibi bir tebdil-i mekân söz konusuydu. Ankara'ya gelerek ferahlamışlardı... "Tanzimat batıcılığı zihniyetini taşıyan Babîâli yüksek memurları ve generalleri" diyor Doğan Avcıoğlu, "yeni yönetime dudak ucuyla bile olsa bağlandıkları ölçüde Ankara'dan olumlu karşılanırlar."¹⁵ Yazar, sanki Millî Hareketin ideolojik ve politik liderliğinin Tanzimat batıcılığı dışında bir şeylere sahip olduğuna inanmak ister gibidir...

Cumhuriyeti kuranlarla 1908 hareketinin yönetici kadroları, aşağı yukarı aynı kişilerden oluşuyordu. Bürokrasiler manipülasyona elverişli olduğu için, I.Dünya Savaşı bozgununun sorumluluğu birkaç İttihatçı liderin üstüne yıkılarak, emperyalistlerle uzlaşma yoluna gidildi. Böylesi bir manipülasyonla bir yandan yönetici klik içinde iktidar savaşı yürütülürken, diğer yandan da halk kitlelerinde yönetici klikle ilgili olarak oluşan olumsuz izlenim kısmen de olsa hafifletilmek isteniyordu. Cumhuriyeti kuranlar sanki İttihatçılardan başkasıymış gibi gösterilmeye çalışıldı.

Cumhuriyetle başlayan dönem, Batı kapitalizmiyle bir hesaplaşma dönemi değil, yeni bir uzlaşma ve denge oluşturma dönemidir. Türkiye ekonomisini emperyalizme bağlayan zincir olduğu gibi kalmıştı. Bir ülkenin emperyalizmle olan sömürü ve bağımlılık ilişkisini belirleyen, ülkedeki üretim ilişkileri ve üretim ilişkileri üstüne oturan egemen sınıf ittifakıdır. Emperyalizmle ilişkilerin değişmesi için, üretim ilişkilerinin dönüşüme uğratılması gerekir. Üretim ilişkilerine dokunmadan yapılan "düzenlemeler", inkılâplar olsun, abartıldığı kadar önemli olmadığı gibi, ekseri sömürü ve bağımlılık ilişkilerini de içselleştirip, sömürüyü derinleştirebilir.

Millî Mücadele ve sonrasında üretim ilişkilerine dokunulmadı. Komprador burjuvazinin işlevini, Rum ve Ermenilerden

“Müslüman tüccara” aktarmak dışında yapısal nitelikte hiçbir dönüşüm söz konusu olmadı. “Zaten bilindiği gibi, İzmir kongresinde ‘millî ekonomi’ yaratma iradesi olarak ifade edilen ekonomi politikası, Osmanlı zamanında Batı’ya eklemelenmenin toplumsal dayanağını oluşturan gayrimüslim tüccarların yerini, Müslüman Türk tüccarlara vermek istediğini özetler. Yani Osmanlılar gibi Türkiye’yi de dışarıya bağlamadaki başat rolün ticari sermaye tarafından oynanacağı tartışılmamış, yalnızca bu ticari sermayenin dayanağı iç toplumsal tabakanın Müslüman olmasına karar verilmiştir.”¹⁶

Millî Mücadele’nin niteliğiyle ilgili tahliller, ekseri resmî tarih versiyonunun yeniden üretilmesi amacı taşıdıkları için, somut olgulara da uygun düşmüyor. Doğan Avcıoğlu’nun “Millî Kurtuluş Tarihi” adlı eserinin bölümlerinden biri “Emperyalistlere karşı çıkmadan antiemperyalist bir savaş” başlığı taşıyor! Yazarın buradaki amacı Millî Hareketin lideri olan Mustafa Kemal’i yüceltmektir. Öyle bir deha ki; emperyalist devletleri atlayarak bir başına antiemperyalist bir savaş veriyor! Emperyalist devletlere karşı olmadan antiemperyalist bir savaş olanaklı mıdır? Herhalde Avcıoğlu, Rum ve Ermenilere karşı dememek için böyle bir ifade kullanıyor... Mustafa Kemal: “O halde kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olmayacaktı, önce İtilaf Devletleri’ne karşı düşmanca tavır alınmayacaktı; sonra da Padişah ve Halife’ye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel şart olacaktı,”¹⁷ diyor.

Emre Kongar şöyle yazıyor: “Atatürk ihtilâli, hem emperyalizm karşıtıdır, hem de batıcıdır. Daha önce de kısaca değindiğim gibi, bu iki özellik, uzun dönemde çelişen nitelik taşırlar. Fakat, kısa dönemde, özellikle 1920 koşulları çerçevesinde, emperyalizm karşıtlığı, batıcılığı bütünleyen bir ilke olarak ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal olayları evrensel değil, ulusal bir çerçeve içinde görmektedir. Onun batıcılığı

16 Nora Şeni, *Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayii ve Ereğli Demir-Çelik*. Birikim Yay., 1978, s. 34-35.

17 M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I., s. 8.

Batı'ya öykünme biçiminde değil ... "Batı gibi olmak" anlamında bir batıcılıktır. Ülkeyi Batı gibi yapmak için ilk atılacak adım ise, Batı sömürsünden kurtulmaktır. Çünkü Batı'nın birinci niteliği, sermaye sınıfına dayalı bir ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmiş olmasıdır. Aynı tür bir ekonomik gelişmenin ön koşulu ise, siyasal ve ekonomik bağımsızlık, yani Batı sömürsünden kurtulmaktır."¹⁸ Yazar, olaylara evrensel açıdan değil de, ulusal boyut içinde bakılınca, nasıl olup da sorunun farklı göründüğünü söylerken yeteri kadar inandırıcı olmuyor. Ayrıca üretim ilişkileri başta olmak üzere Batı'yla olan sömürü ve bağımlılık ilişkileri olduğu gibi kalırken, komprador burjuvazinin aracılık işlevi "Müslüman" tüccara geçince, Batı sömürsünden kurtulmak, ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmek mümkün müdür?

Sadece Atatürkçü yazarlar değil, kendilerini solda görenler de antiemperyalizm konusunda kafa karışıklığından kurtulmuş değildir. Türk sosyalist hareketinin önde gelen teorisyeni ve liderlerinden Dr. Hikmet Kıvılcımlı bile, Millî Mücadele'nin niteliği konusunda resmî ideolojiden farksız düşünmüyor. Kıvılcımlı, Millî Mücadele'yi sadece antiemperyalist değil, aynı zamanda antikapitalist sayıyor! "Çin'de daha önce Sun-Yat-Sen, Türkiye'de daha sonra Mustafa Kemal adına açılan millî kurtuluş hareketleri, antiemperyalist ve antikapitalist birer savaş olmakla birbirlerinden zerrece farklı değillerdi. Ancak Türkiye, emperyalist anavatanlarını büyük sömürgelere bağlayan en stratejik yollar üzerinde idi. Sovyet Sosyalist Devrimi'nin yumuşak karnı' altına yakındı,"¹⁹ diyor!

Bir başka yazar, Stefan Yerasimos da, emperyalizmin II.Dünya Savaşı'ndan sonra "tekrar geri geldiğini" yazıyor. Emperyalizmin geri gelmesi için önce kovulması gerekir. Eğer emperyalizmle bütünleşmeyi sağlayan üretim ilişkileri ise, o

18 Emre Kongar, "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçlar." Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal sorunları 1923-1938. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Mezunları Derneği Yay. 1977, s. 145.

19 Dr. H. Kıvılcımlı, 27 Mayıs ve Yön Hareketi, s. 145.

zaman Millî Mücadele ve sonrası dönemde hangi dönüşümlerin ortaya çıktığını ve II.Dünya Savaşı sonrasında da hangi değişiklikler yüzünden emperyalizmin geri geldiğini açıklığa kavuşturmak gerekir. Aslında 1920 ve 1930'lu yıllarda emperyalizmle ilişkiler olduğu gibi kalmıştı. Emperyalizmin “yapısal” bunalımı ilişkilerin yoğunluğunu azalttığı için, sanki emperyalizmden kopulmuş, bu da Millî Mücadele ile gerçekleştirilmiş gibi bir izlenim yaratılmıştır. II.Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kapitalizm yeniden bir yükselme dönemine girdiğinde, ilişkiler normal olarak rayına oturdu. Bu nedenle yapısal krizin yarattığı “kopukluğu”, başkalarının marifeti saymak inandırıcı olamaz.

Bazı kavramların kullanılıyor olması, o kavramlara uygun düşen olguların ve süreçlerin var olduğu anlamına gelmiyor. “Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” demekle hakimiyet milletin olmuyor. “Millet” kavramına herkes istediği anlamı yükleyebilir. Gerçek yaşamda öylesine “kayıt ve şartlar” söz konusu oluyor ki, hakimiyet halk dışındakiler (dolaysız üreticiler) için bir sömürü ve baskı aracı niteliği taşıyor. Aynı şekilde “burası sosyalist cumhuriyettir” demekle orası sosyalist olmuyor. Laik demekle laik olmadığı gibi... Resmî ideoloji ve onun sol versiyonu, Millî Mücadele'nin antiemperyalist dediği için antiemperyalist bir içeriğe sahip olması söz konusu değildir. Daha önceki dönemde ve mücadele içinde oluşmuş bir antiemperyalist ideoloji yoktu. Millî mücadeleyle emperyalizmin çıkarları asla zedelenmediği gibi, global çıkarlarının güvence altına alınması söz konusudur. Bu nedenle Lozan'da, ileri sürüldüğü gibi diplomatik bir zafer de kazanılmadı.

Müdafa-î Hukuk Derneklerinin Asıl Amacı

İttihat ve Terraki Partisi, iktidara geldikten sonra ve I.Dünya Savaşı boyunca, imparatorluğun yaşayabilmesinin koşulu olarak sermayenin “Müslümanlaştırılmasını” görüyordu. Bu amaçla, imparatorluğun iktisadî yapısında önemli bir ağırlığa sahip olan Rum ve Ermenilerin gücünü kırmaya ve onların işlevini de Müslüman unsurlara transfer etmeye yönelik bir politika izlemişti. Aslında böyle bir teşhis tutarlı olmaktan uzaktı.

Emperyalist Batı karşısında komprador burjuvazi işlevini yerine getiren, özellikle de Fransız ve İngilizlerle ilişkide bulunan Rum ve Ermenilerin tasfiyesi, işlev aynı kaldıkça büyük anlam taşımazdı. Nitekim, burjuvazi komprador niteliğinden uzaklaşmadıkça, onun Müslüman, Yahudi, vb. olması sanıldığı kadar önemli değildi. Savaş boyunca hem Rum ve Ermenilerin ekonomik etkinliği azaltıldı, hem de onlarla birlikte İmparatorluğun dış ticaretinde İngiltere ve Fransa'nın önemi iyice küçüldü. Dört yıllık savaş boyunca devlet desteği ve "enflasyon sayesinde Müslüman" sermaye hızlı bir gelişme gösterdi. Söz konusu dönemde kurulan şirket sermayesi %3'ten %38'e yükseldi.²⁰

Ermeni Tehciri ve Rumların kitleler halinde göçe zorlanması sonucu bu iki Hıristiyan kesimin servetleri bulundukları bölgelerdeki Müslümanların eline geçti. "1906 sayımına göre, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki nüfus, takriben 15 milyondur ve bu nüfusun %10'u Rum, %7'si Ermeni, %11'i Musevi'ydı. Müslümanlar %80'in üstündeydi. 1914 ile 1924 arasında bu nüfusta önemli bir azalma olduğu gibi, nüfus bileşimi de ciddi bir değişikliğe uğradı. 1927 nüfus sayımına göre, Türkiye'deki nüfus 13.6 milyondur. Gayrimüslimler ise sadece %2.6 idi. Nüfus sayımının verilerine göre 120.000 Rumca konuşan, 65.000 Ermenice konuşan vardı."²¹

Mütarekeden sonra, göçe zorlanıp da sağ kalanlardan bir kısmının geriye dönmesi için uygun koşullar ortaya çıkmıştı. İngiliz ve Fransızlar tarafından desteklenen bu iki etnik grup kaybettikleri servetlerini elde etmek isteyeceklerdi. İşte Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin asıl ortaya çıkış nedeni bu korkudan kaynaklanıyordu. Aslında öncelikle müdafaa etmek istedikleri şey el koydukları ama şimdi elden çıkma ihtimali beliren servetleriydi... Bu bakımdan bu derneklerin antiemperyalist amaçlarla kurulduğunu söylemek son derecede yanlışır. Nitekim, birçok Müdafaa-i Hukuk derneği kurulduğu

20 Hikmet Kıvılcımlı, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*

21 Ç. Keyder, a. g. e., s. 67.

halde, bunlardan sadece ikisi gerçek anlamda bir varlığa sahip olmuştur. Gerçekten Erzurum Kongresi'nde temsil edilen vilayetlere bakılırsa, Ermeni tehdidinin yüksek olduğu yerler dışından Kongreye delege gelmediği görülür; Erzurum, Bitlis, Van, Muş ve Erzincan'dan delegeler katılmıştır. Rum ve Ermenilerin yoğun olarak yerleşik bulunduğu Doğu ve Batı Anadolu'daki dernekler; Vilayet-i Şarkîye Müdafa-î Hukuk'u Millîye Cemiyeti ve Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi'dir.

Öte yandan bu dernekler ısrarla politikanın dışında olduklarını, apolitik olduklarını vurgulamışlardır. Buradaki asıl amaç, emperyalist devletlerle bir karşıtlığın olmadığını göstermektir. Bir de iki parti arasındaki sürtüşmelerden etkilenmemek isteği olabilir. Önemli olan bir şey de, savaşın nasıl sonuçlanacağını anlaşılmaması üzerine bu kesimlerin harekete geçmiş olmalarıdır. Nitekim, "Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi" Mütareke'den iki gün sonra 2 Kasım 1918'de kurulmuştur. Diğeri de aynı yıl Kasım ayının sonlarına doğru kuruldu. Yunanlıların İzmir'e çıkışından aşağı yukarı 6 ay önce...

Fransız işgal bölgesi Kikya'da Ermenilerin, Yunanlıların İzmir'e çıkmasıyla da Rum tüccarların geri dönme koşullarının oluşması, barışçı hak savunuculuğunun silahlı çatışmaya dönüşmesine neden olmuştur. Gerçekten savaş öncesinde Batı Anadolu'nun en önemli ticari ve ziraî kuruluşları Rumların elindeydi. Doğu'da da durum Ermeniler bakımından aşağı yukarı aynı olmakla birlikte, Ermeniler verimli toprakların da bir bölümünü kontrol ediyorlardı. İşte Millî Mücadele'de ilk harekete geçen; Rum ve Ermenilerin ticari, sınaî kuruluşlarına, evlerine ve topraklarına, bağ ve bahçelerine el koyan Müslüman kesim olmuştur. Anadolu eşrafının, Müslüman, kısmen de Yahudi tüccarların millî harekete katılmalarının asıl nedeni, emperyalizme bir tepki değil, Rum ve Ermenilerle çıkar çatışmasının sonucudur. Öte yandan merkezi bürokrasi de düzenli askerî birlikleri istilacıların karşısına çıkarmamaya özen göstermiştir. "1920 yılına kadar ordu, devlet kuvveti olarak görünmemeye gayret etmiş ve istilacı kuvvetlerin karşısına çıkardığı

birliklerini milî kuvvetlerinin yanında savaşa sokarak bunu resmen ifadeden sakınmıştır.”²²

Millî Mücadele içinde Düyun-u Umumiye'ye dokunulmadığı gibi; bu kurum, topladığı vergilerden devlet payını İstanbul Hükümeti'ne değil, Ankara'ya vermeyi kabul etmişti. Osmanlı Bankası da, İstanbul Hükümeti'ne verilen yarım milyon liraya kefil olduğu takdirde, Ankara'nın istediği 1,5 milyon liralık kredi açılabileceğini söylemişti.

*“Erzurum Kongresi'nde alınan müdafaa kararı yalnız Ermenilik ve Rumluk teşkiline karşı düşünülmüş ve İtilâf Devletleri'nin işgal ve müdahale hareketleri de bu amacı güder sayılmıştı. Yani İtilaf Devletleri'ne karşı hasımca bir tavır takınılmaktan Erzurum Kongresi sakınmıştı.”*²³

Hareketin emperyalist devletlere karşı olmadığı, silahlı çatışmanın başladığı dönemde de sık sık dile getirilmişti. Ege'yi temsilen 23 Ağustos 1919'da Alaşehir'de toplanan kongre, oybirliğiyle aldığı bir kararla, İngiliz Generali Milne'ye çektiği telgrafta şunları bildiriyordu: “İzmir ili ve Balıkesir bağımsız sancağı, Türk ve Müslümanların birlik olarak düzenli örgüte bağlı millî kuvvetleriyle savundukları nokta, sadece Yunanlıların haksız ve hilekâr saldırılarına ve bu işgal saldırılarında işledikleri cinayet ve kötülöklere engel olmaktan ibarettir. İtilaf devletlerine karşı çıkma fikri, hiç kimsenin aklından geçmeyen boş bir düşüncedir. Bundan dolayı, Büyük Kongre (Alaşehir), bütün düşünen insanlık tarafından haklılığının ve meşruluğunun onaylanacağı inancında bulunduğu Kuvayı Millîye eylemlerinden, Müttefik birliklerine karşı saldırı anlamı çıkarılmasını, şu kesin gerçekler karşısında büyük bir insafsızlık sayar. Kongre bundan dolayı derin üzüntüsünü sunar. Küçük Asya'da Müttefik Devletler Başkumandanı bulunmanız nedeniyle, daha çok kan dökülmesini önlemek amacıyla, Yunan birliklerinin şimdiki yerlerinden daha ileri gitmemeleri için emir

22 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, Cilt I: s. 113.

23 S. Selek, a.g.e., s. 383.

buyuracağınız konusundaki soylu açıklamanız, Kongre üyelerini derin bir minnet, şükran hissiyle uygulandırmıştır. Pek soylu ve pek insancıl olan şu asil arzu, kuşkusuz ki, en büyük övgülere değer, yüksek ve soylu bir yaklaşımın ürünüdür.”²⁴

Telgrafta ayrıca; “Eğer İzmir yöresinin işgalinde kesin bir politik zorunluluk görüldüğü takdirde... zalim ve gaddar Yunan askerî tarafından değil, insanlık ve uygarlıkla donanmış olan uygar İtilâf Devletleri askerleri tarafından gerçekleştirilmesi,”²⁵ isteniyordu! Son ifadede, İngiliz ya da başka emperyalist bir devlet tarafından işgal durumunda mallarını güvencede gördükleri anlaşılıyor. Herhalde Yunanlılara karşı tepkinin ekonomi dışı bir nedeni de vardı. Eskiden Osmanlı yönetimi altında olan Yunanlıların şimdi imparatorluğa karşı saldırı ve işgal hareketine girişmesi, tepkinin büyümesinde bir etkidir. Ama yine de asıl belirleyici olan ekonomik çıkarlardı.

Aydın’da; Muğla yöresi Umumi Millî Kuvvetler Komutanı Demirci Mehmet Efe de; “Gerçi çok terbiyeli davrandıkları ve her türlü yardımı yaptıklarından dolayı, İtalyanlardan sızlanacak bir şeyimiz yok ise de, eğer herhangi bir hükümet bizi kontrol edecekse, bu işin daha büyük ve daha aydın bir devlet tarafından yapılmasını yeğ tutardık,”²⁶ diyor.

Kuvayı Millîye komutanının bu sözleri, herhalde 1960’lı yıllarda “II.Kuvayı Millîyecilik” veya “II.Kurtuluş Savaşı” gibi sloganlarla ortaya çıkanların, birincisi hakkında yeterli açıklığa kavuşmadıklarını gösteriyor.

Emperyalist devletlere karşı bu tavır Millî Mücadele’nin lider kadrosu için de geçerliydi. Kara Vasıf Bey, 27 Kasım 1919’daki Heyet-i Temsiliye toplantısında, Fransız elçiliği yetkilileriyle görüşmesini özetlerken şunları söylüyor:

“Görüştüklerim, Karargâha mensup Fransızlarla, Sefarete mensup olanlar dedi ki, siz ne istiyorsanız neşrettiririm, yalnız

24 Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1833’den 1995’e**, Tekin Yay., İstanbul 1977, s. 21

25 Doğan, Avcıoğlu, a.g.e., s. 22.

26 Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s. 24.

memleketimin menfaatine mani olmasın. Asil bir hanedana mensup imiş. Kendisi asker. Açıkça fikrini sordum. Dedi ki, bu gün iki cereyan var: Biri Bolşevizm, diğeri İslâmizmdir. İkisi de en ziyade İngilizlere müteveccihdir, bize değil. İlerde bize de. Bolşevizmi bırakabiliriz. Fakat İslâmizmi bırakamayız. Cezayir, Tunus ilerde oraya da sirayet edebilir. Bizi maddi olarak temin ediniz ki, Panislâmizmi, Panturanizmi gütmüyorsunuz.

“Dedim ki, biz sizin gördükleriniz gibi iki şey görebiliyoruz. Bunlardan biri İslâmcılıktır, diğeri asrileşmek. Kendi kendimizi idare edecek bir halde yaşamak. Bunu da Avrupa’dan alacağız. İslâm cereyanları bize iyi değildir. Medeni değildir. Aynı zamanda istila altındadır. Serbest değildirler dedim... Buna inanmadı. Aynı zamanda inanmış göründü. O aynı zamanda Kürt meselesini intihabada karışmayan Hürriyet ve İtilafı ve Süleymaniye’yi söyledi. Ben de o İngilizlere karşı Şeyh Mahmud’un hareketidir dedim... Bu, grup halinde bir kabile. Biz istiklâl istiyoruz diyen yoktur... Sizde de sosyalistler böyle istiyor denirse, milletin hepsi tabii böyle değildir,”²⁷ dedim.

Kara Vasıf Bey, Fransız Meraşal Franchet D’esperey’le yaptığı görüşmeye ilişkin olarak da şunları söylüyor: “Bizim prensiplerimiz vahdeti ve muayyen hududu, istiklâl ve inkişafımızı temin etmektir” dedim. Hudut için sordu: “Mütareke zamanındaki hududu esas ittihaz ediyoruz ve bunun için kendi ırkımızdan olan yerlerden bir çok fedakârlıklar yapıyoruz” dedim. “Evet” dedi. ‘Adalar denizinden İran’a kadar Suriye’nin de bazı aksamı dahil olmak üzere bir devlet ve hudut düşünüyoruz” dedi. Bunu Cevat Paşa’ya söylediğim zaman inanmadı güldü.”²⁸ “Sonra dedi ki: “Biz sizin Umur-ı dâhilîyenize karışmıyoruz. Siz de bizim menfaatlerimize karışmayınız. Balıkesir’de bulundurduğumuz asker tahribat yapılmaması içindir. Arkadaşlarınız da bu fikrimi bilsinler.”²⁹

---

27 Uluğ İğdemir, *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, TTK. Yayını, Ankara 1975, s. 132

28 Uluğ İğdemir, a.g.e., s. 133

29 Uluğ İğdemir, a.g.e., s. 133

“Jenaral Mougins de dedi ki: ‘Sakin İttihatçı olmayınız, bu sizin için çok fenadır. Çünkü Avrupa İttihatçılarından şeytan gibi çok korkar’ ve taklidini yaptı. ‘İngilizler büyük bir Arap İmparatorluğu, biz ise büyük bir Türk Hükümeti istiyoruz.’ Fakat Fransızların neden büyük ve Fransa yanlısı bir hükümet istediklerini Mareşal Franchet D’eesperey açıkça ifade etmişti. ‘Zamanımız menfaat asrıdır, para nerede ise dostluk oradadır. Memleketinizde sermayenin yüzde yirmibeşi bizindir. Mütakabilen menfaat var. İngilizlerin de menfaati varsa da geridir.’”

Mustafa Kemal, 17 Kasım 1918’de Minber Gazetesi’ne verdiği bir demeçte: “İngilizlerin Osmanlı Milletinin özgürlüğüne dikkat gösterdikleri ve insanlık karşısında, yalnız benim değil, bütün Osmanlı Milletinin İngiltere’den daha çok iyiliğini isteyen bir dost olamayacağı inancıyla duygulanması pek doğaldır,”³⁰ diyor. İngiliz Daily Mail Gazetesi muhabiri Waard Price’dan kendisine İngiliz yetkilileriyle ilişki kurması için ricada bulunup, “Eğer İngilizler, Anadolu için sorumluluk kabul edecek olurlarsa, İngiltere yönetiminde bulunan tecrübeli Türk valileriyle çalışma gereğini duyacaklardır. Böyle bir yetki çerçevesinde hizmetlerimi sunabileceğim uygun bir yerin mevcut olup olmayacağını bilmek isterim,”³¹ diyor. Mustafa Kemal anılarında bu demecinden bahsetmiyor. Üstelik, birçok kişinin umutlarını İngilizlerin güvenini kazanmaya, Fransızlarla dostluk, İtalyanlarla iyi ilişkiler kurmaya bağladığını, ama kendisinin bunların hiçbirine inanmadığını söylüyor.³²

Millî Mücadele’de antiemperyalist bir ideoloji ve bilinç söz konusu değildi. Buna hem teorik hem pratik olarak olanak da yoktu. İmparatorluğun konumu veri iken, Millî Hareketin lider kadrosunun asıl amacı, çöken devleti canlandırmaktı. “Anadolu İhtilali”nin yazarı, “İhtilalin ideolojisi hareketle beraber, hatta

30 17 Kasım 1918 sayılı Minber Gazetesi, Aktaran D. Avcıoğlu, Millî Kurtuluş Tarihi, s. 122.

31 Bkz. D. Avcıoğlu, a.g.e. s. 121

32 Erik Jan Zürcher, Millî Mücadelede İttihatçılık, Bağlam Yay. 1987, s. 194

hareketin arkasından gelmişti,”³³ diyor. Aslında sonradan uydu-ruldu dese daha iyi olurdu! Samet Ağaoğlu da; “Türk fikir adamı 1919 ile 1923 arasında geçen bu devrenin ideoloji ve felsefesini yapamadı. Millî vicdandan doğan bu inkılâp hamlesini anlatmak için gerekli sabır ve feragatle kendisini veremedi. İnkılap bu suretle hemen hemen birbirine zıt, birbirini yıkan nazari görüş ve şahsi anlayışların elinde olan millîyetçilikten geniş beynelmilelciliğe, liberalizmden sosyalizme kadar daralıp açılarak, izahını sonunda birtakım dogmatik köşelerde buldu,”³⁴ diye yazıyor.

Aslında Ağaoğlu farkında olmadan kendini ele veriyor ve “Türk Fikir Adamı”na haksızlık ediyor. Türk Fikir Adamı, Ağaoğlu’nun sandığından çok “sabır ve feragatle” 1919-1923 aralığında yaşanan olayları tahrif etmek için büyük çaba göster-di ve gerçeklerle ilgisi olmayan bir tarih versiyonu oluşturmayı da “başardı”. Daha sonraki dönemde Kadrocular ve Yöncüler tarafından yapılan zorlamalar da resmî ideolojiye ve resmî tarih anlayışına “modern” ve “bilimsel” bir görüntü kazandırma amacını taşıyordu...

Avcıoğlu; “Atatürk, emperyalizme karşı savaşı, emperyalizmle her an için uzlaşmaya ve onu dost görmeye hazır kadrolarla yapmıştır. İngilizlere karşı bir teslimiyet ve bir uzlaşıcılık, kurtuluş savaşının ön plandaki kadrolarında derece derece gözükmetedir,”³⁵ derken iki şeyi söylemek istiyor: Birincisi, antiemperyalist olmayan, üstelik emperyalizmle her an uzlaşmaya hazır kadrolarla antiemperyalist bir savaş verilebilir; ikincisi, Mustafa Kemal, bu kadrodan ayır, onların dışındadır!

Birçok yazarın kafasını bulandıran, Mustafa Kemal’in 1 Aralık 1921’de TBMM’de söylediği şu sözleridir: “Efendiler! Biz bu hakkımızı korumak, bağımsızlığımızı güven altında bulundurabilmek için toptan, milletçe bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı milletçe savaşmayı uygun gören bir doktrin

33 S. Selek, a.g.e.

34 Kuvay-ı Milliye Ruhu, a.g.e., s. 30

35 D. Avcıoğlu, a.g.e.

izleyen insanlarız.”³⁶ Bu sözlerin ne amaçla söylendiği önemlidir. Mustafa Kemal bu sözleri, meclis içindeki ve meclis dışındaki “sol muhalefet”i denetim altına alıp etkisizleştirmek amacıyla bir manevraya giriştiği zaman söylemiştir.

I. Dünya Savaşı içinde yapılan gizli anlaşmalarda İngilizlerin üzerinde önemle durduğu bir sorun da, Hilâfetin ideolojik etkinliğinin ortadan kaldırılmasıdır. İslâm Birliği, Panislâmizm gibi akımların ortadan kaldırılması ve İslâmiyet’in bir birlik ve umut odağı olmasına son vermek için, Hilâfetin tasfiyesi; değilse, İngilizlerin kontrol ettikleri bir bölgeye kaydırılmış bir merkez haline getirilmesi, İngiliz emperyalizmi için büyük önem taşıyordu. Böylece, Müslüman ulusların atomize edilmesi daha da kolaylaşacaktı.

Öte yandan İngilizler Arabistan’ı da bütünüyle kontrol etmek istiyorlardı. Bu, hem Hindistan yolunun güvenliği için, hem de bölgede zengin petrol rezervlerinin varlığı nedeniyle İngiliz çıkarları için büyük önem taşıyordu.

Müslüman nüfusunun yaşadığı geniş bölgelerde İngiliz hakimiyetinin pekişmesi için, Hilâfet’in tasfiye edilmesi gerekiyordu. Halife Sultan’ın en zayıf düştüğü dönemde bile İslâm dini, etkin bir ideolojik merkez olmaya devam ediyordu. Lloyd George anılarında; “Osmanlı Halifesi İslâm Dünyası’nın başı idi ve İngiliz İmparatorluğu içinde her yandan fazla Müslüman vardı,”³⁷ diye yazar. 17 Ekim 1919’da bütün Hindistan’da Türkiye için oruç tutulup dua edilir, genel grevler yapılır. Sevr Antlaşması’ndan sonra, bu antlaşmayı yırttırmak amacıyla ve Hindistan’daki İngiliz Hükümeti ile işbirliğinden kaçınan pasif direnme hareketi başlatılır. Onbinlerce Müslüman, Hindistan’ı terk eder. Hindistan Millî Kongresi 1920 yılı sonlarında 15 bin delegeyle toplanarak, Ghandi’nin işbirliğinden kaçınma programını millî program olarak benimser. Millîyetçi adayların hepsi seçimlerden çekilirler. Seçmenlerin %80’i oylarını kullanmaz. Bir kısım memurlar ve askerler İngiliz

36 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri. C. 1 s. 190-102, İst. 1945.

37 Aktaran: Doğan Avcıoğlu, a. g. e., s. 75.

hükümeti hizmetinde çalışmayı reddederek görevlerinden ayrılırlar. Okullar boykot edilir. İngiliz malları satın alınmaz. 1921 Mayıs'ında Asman çay bahçesinde 12 bin işçi işi bırakır. Bengal ve Asman'da demiryolu ve gemi işçileri protesto amacıyla iki ayrı greve giderler. Ankara'ya yardım fonu kampanyası açılır ve toplanan para Mustafa Kemal'e gönderilir. Eylem o kadar genişir ki, hükümet 30 kişiyi tutuklamak zorunda kalır. Nehru ve Ghandi tutuklananlar arasındadır. Bu çabalar üzerinedir ki, Hindistan Kral Naibi Lord Reading ülkedeki İslâm duygusunun şiddetini ileri sürerek, "İstanbul'un boşaltılmasını, kutsal yerler üzerinde Halifenin egemenliğinin tanınmasını, Trakya ve İzmir'in geri verilmesini" Londra'ya yazar.³⁸

Bir Hintli Müslüman da, "Bir zamanlar, birçok Müslüman devletler ve krallıklar vardı. Bunlardan birisi ortadan kaldırıldığı zaman fazla bir üzüntüye kapılmıyorduk. Türkiye İslâm devletlerinin en sonuncusu ve en güçlüsüdür. Yahudiler gibi vatansız insanlar olacağımızdan korkuyoruz,"³⁹ diyecektir.

Yukarıdaki alıntılar, Hilâfet makamının ideolojik etkinliğinin her şeye rağmen hâlâ ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. İngiliz siyaseti için İslâmiyet'in ideolojik bir merkez olmaktan çıkması arzulanan bir şeydi. Hilâfetsiz bir Türk Devleti, Batı'nın müttefiki olarak kaldıkça, bu bölgedeki emperyalist çıkarların güvence altına alınmasını büyük ölçüde kolaylaştırırdı. Sonuç olarak, Hilâfetin tasfiyesi emperyalizmin çıkarlarıyla da çakışmaktaydı. Bu nedenle, emperyalistlerin Hilâfet ve Saltanat'tan yana olduğu biçimindeki görüş, sadece resmî ideolojinin bir uydurmasıdır.

Millî Mücadele'de Kitle Katılımı Sınırlıydı

1912 yılından beri ardarda gelen savaşlarda bir cepheden diğerine koşan emekçi halk, I.Emperyalist Savaşın sonuna gelindiğinde her bakımdan bitkin durumdaydı. Köylerde erkek nüfus büyük ölçüde erimişti. Bu bakımdan Birinci Dünya

38 Aktaran: Doğan Avcıoğlu, a.g.e. c. I., s. 89.

39 M. Kemal ve Ghandi'den, Milliyet Yayınları 1972'den Aktaran D. Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi**, s. 88.

Savaş'ın başladığı 1914'ten 1923'e kadar geçen sekiz yılda, Müslüman nüfus %18 azalmıştı.⁴⁰ Fakat halk kırımına neden, sadece savaşlar da değildi. Ağır vergiler, ağa, eşraf, mütegalibe ve eşkıyanın baskısı ve zulmü, salgın hastalıklar ve açlık savaşlardaki kayıpları daha da büyütüyordu. Mustafa Kemal Nutuk'ta İzmir'in işgali karşısında halkın tavrıyla ilgili olarak; "Milletin bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması elbette kendi lehine yorumlanamazdı" der.⁴¹ Aslında halkın içinde bulunduğu durum onun yeni bir savaşa daha gönüllü katılmasına pek olanak vermiyordu. Her seferinde İslâm dini ve Padişah için savaşa yollanan halk, bu sefer "vatan kurtarmak" için savaşa katılmaya niyetli görünmüyordu. Osmanlı döneminin sonlarında savaşların yaptığı tahribatın boyutlarını hatırlamak için aşağıdaki alıntı uygun düşüyor: "Çeşme İlçesinin gençleri askerliklerini Yemen'de yapıyorlardı. 1908'de Çeşme'de 20-30 yaşları arasında bir tek Türk erkeği kalmıştı. O da cüce idi. Bu yüzden Çeşmeliler haklı olarak, Yemen'e Çeşme Mezarlığı adını takmışlardı..."⁴²

Kitlelerin gönüllü katılımı olmadığı için, mahalli ayan, eşraf, şeyh, ağa ve tarikat reisi ve din adamlarının prestijinden yararlanılarak, kısıtlı bir katılım sağlanabilmiştir. Millî Mücadele'ye kitle katılımının sınırlı oluşu, gerek Millî Mücadele, gerekse daha sonraki dönemde, özellikle de Cumhuriyetin kurulduğu dönemde, olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Kitle tabanının etkin olmayışı hareketin lider kadrosuna geniş bir manevra alanı bırakmıştır. Bu, tüm düzenlemelerin kitleler dışında ve onun etkinliğinden bağımsız gerçekleşmesine olanak vermiştir. Oysa, "bir ihtilâlin en kuşku götürmeyen yanı, yığınların tarihsel olaylara doğrudan doğruya müdahale etmeleridir." Millî Mücadele'den sonra mahalli eşrafın iktidar bloku içindeki konumu köylü kitlesi aleyhine olarak daha da pekişmişti.

Sabahattin Selek; "Daha kısa bir deyimle, Millî Mücadele,

40 Ç. Keyder, a.g.e., s. 67.

41 Nutuk, Cilt I, s. 16

42 Nurdoğan Taşalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 36.

hele bazı tehlikeli dönemlerde, halka rağmen yapılmıştı... Durum böyle olduğu halde bu harekete 'Millî Mücadele' denilmesi yanlış değildi. Çünkü mücadelenin insan kaynağını, ne şekilde olursa olsun halk teşkil etmiş ve maddi malî imkânlar halktan sağlanmıştı,"⁴³ diye yazar. "Halka rağmen", "halk yararına mücadele" yazarın bir buluşu değildir. Türkiye'de "Batı'ya rağmen Batılılaşmak", "halka rağmen halk yararına devrim yapmak" garip ama yaygın bir saplantıdır. Osmanlı yönetici elitinin bakış açısını yansıtır. Elbette böyle bir zihniyetin temelinde de halka güvensizlik yatar. Bu zihniyete göre, kitle hiçbir şeyi bilemez ve yapamaz; neyin onun yararına olup olmadığına bürokratik aydın karar verir. Böyle bir yaklaşımın gerici elitist bir Dünya görüşünün ürünü olduğu açıktır.

Elbette yüzyıllarca halkı sömürerek yaşayan parazit "yenilikçi" Osmanlı bürokrasisi için, halkı değil, kendi sömürü olanaklarını kurtarmak esastır. Sömürüyü güvence altına alan düzenlemeler ilerici inkılâplar sayılamaz. Fakat bir hareketin halk hareketi olup olmadığını belirleyen, savaşta insan kaynağını halkın teşkil etmesi değildir. Faşist hareketin tabanını da halk kitleleri oluşturur. Aynı şekilde emperyalist bir saldırı sonucunda da ölmeye ve öldürülmeye götürülen halktır; işçi ve köylülerdir...

Bir harekete halk hareketi olma niteliğini kazandıran, halkın (emekçi kitlenin), kendi kaderini tayin etmedeki bilinç ve kararlılığıdır, tarihî öznesi olmada ulaştığı seviyedir. Eğer siyasî harekete yön veren temel güç, halk kitlelerinin siyasî tercihleriye ve hareket kitlelerin yaşam koşullarını iyileştirici bir öz ve mesaj taşıyorsa, o zaman gerçekten bir halk hareketinden söz edilebilir...

Ne var ki, kitleleri savaşa sokmada eşraf ve din adamlarının ideolojik güçleri ve prestijleri sınırsız değildi. Bunların yetersiz kaldığı koşullarda zor ögesi gündeme gelecekti. Büyük Millet Meclisi'ne verilen bir kanun teklifinin bazı maddeleri şöyleydi:

---

43 S. Selek, a.g.e.,

“3-Seferberlik emrine uymayanların malları alınır, evi yakılır, ailesi sürülür ve inat edenler yakalanınca idam olurur.

4-Birliğinden silahlı veya silahsız olarak kaçanlar hakkında 3. madde hükmü tatbik olurur.

5-Her köy ihtiyar heyeti kendi köylerindeki kaçakları yakalamaya ve hükümete teslim etmeye mecburdur Bunda kasıt ve gevşekliği anlaşılanlar 3. madde hükümlerine göre cezalandırılırlar.

6-Kaçakları saklayanlar ve kaçmalarını teşvik edenler ve kolaylık gösterenlerin malları alınır, evi yakılır ve aileleri sürülür.”⁴⁴

Yukarıdaki maddeler, savaşa kitlelerin katılımının “yoğunluğunu” gösterdiği gibi, meclisteki ağa, paşa ve eşraf koalisyonunun emekçi halka karşı tutumunu da ortaya koymaktadır. Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemal Bey, kanun teklifi lehine yaptığı konuşmada şunları söylüyor: “Osmanlı devletinin tarihinde gayet mühim bir devir vardır. O devirde iş görenler binlerce insanı hiçbir meclisin iznini almaksızın öldürerek memleketi kurtarmışlardır. O devir Köprülüler devridir. Korkup çekinmeye lüzum yoktur. İcap ederse bu memleketi kurtarmak için beşyüz bin kişiyi idam etmeli ve bundan asla çekinmemelidir.”⁴⁵ Yavuz Sultan Selim de; “Bir gün, İran’la ticarete koyduğu yasakları çiğnedikleri için dört yüz taciri ölüme mahkûm eden fermanını onaylamak istemeyen, Şeyhülislâm’a şöyle demişti: ‘Kalan üçte birin iyiliği için imparatorlukta yaşayanların üçte ikisinin canını almak vacip değil midir?’”⁴⁶

Dikkat edilirse, Yavuz Sultan Selim’den Köprülüler’e, Köprülüler’den 1920’lerin TBMM’sine, zihniyet hiç değişmeden devam ediyor. Memleketi kurtarmanın sırrı ortadadır. Asker kaçağını bulup çıkaramadığı için köy ihtiyar heyeti azalarının idam edilmesi, “3.maddenin uygulanması” asalak sınıfların

44 S. Selek, a.g.e.

45 S. Selek, a.g.e.

46 Andre Clot, Muhteşem Süleyman, Milliyet Yayınları, İst., 1987., s. 54

kitlelere bakışının tipik bir göstergesidir. Kocasını kaçak diye evi yakılan, malları elinden alınan, çoluk çocuğuyla sürgüne gönderilen bir kadının, böyle bir cezalandırmayla “memleketi kurtarmak” arasındaki ilişkiyi kavraması herhalde kolay değildir...

Kanunun mecliste görüşüldüğü sırada Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey, söz alarak şunları söylüyor: “Deniliyor ki, kaçan askerin malları alınacaktır, ailesi sürülecektir. Arkadaşlar, ilâhî ve dünyevi hiçbir kanun hatırlamıyorum ki, bir mücrimi (suçlu), değil yakalayamadık diye evlatlarını, masum çocuklarını, karısını öldürsün, kurban etsin! Bu itibarla düşünüyorum, acaba hicrete götürdüğünüz, tarlasından, ineğinden, koyunundan uzaklaştırdığınız kadınlar ve çocuklar gittikleri yerlerde yaşayabilecekler mi? Memleketimizin hicretler tarihini bilirsiniz; toprağından çıkan yüz muhacirden sekseni muhakkak perişan olmuş, ölmüştür. Madem ki, kaçak çoktur, madem ki, bir çoğunu yakalayamıyoruz, o halde esasen harap olan, en büyük sefaletе düşmüş olan zavallı köylerimizde son kalan evleri yakacağız, onların çocuğunu atacağız, kadınlarını süreceğiz, öldüreceğiz demektir.”⁴⁷

İstiklal Mahkemeleri'yle ilgili olarak Kurt Steinhaus'un yazdıkları da halkın Millî Mücadele karşısındaki tutumunu ortaya koyuyor:

“Yargıçları milletvekilleri arasından seçilen ve geniş yetkilere sahip olan İstiklal Mahkemeleri, millî hareketin herhangi bir direnmeyle karşılaştığı yerlerde, derhal görev alıyorlardı. Halkın bu mahkemelerin kuruluşuna katılma hakkı yoktu. Silahlı kuvvetlerin maddi ihtiyaçları, idari kuvvetlerin yardım ve baskı tedbirleriyle karşılanıyordu. Böylece isyanların bastırılması ve devrim örgütü, Babıali görevlilerinden pek farklı olmayan bir kadronun, memur, jandarma ve eşrafın elindeydi. Halk kitlelerinin bu faaliyetlere katılma oranı yok denecek kadar düşüktü.

“Kemalist hareketin aldığı tedbirler amaçlarına ulaşmalarına karşın, başlangıçta halk kitleleri, verilen kurtuluş

savaşı ile içlerinden gelerek ve istek duyarak kaynaşmamışlardır... Harekete, Anadolu köylüsünün belirli bir oranda katılmış olması, ülkenin en verimli siyasal gücünün tarih açısından bir nesne (obje) olmaktan başka bir rol oynamadığını gösterir.”⁴⁸

Emekçi kitlelerin tarihsel sürece katılımının bu ölçüde sınırlı olduğu ortadayken, devrimden, “Anadolu İhtilali”nden, vb. söz etmek bu kavramları kullananların kuruntusundan başka bir şey değildir. Bir ihtilâl’in en kuşku götürmeyen yanı, yığınların tarihsel olaylara doğrudan doğruya müdahale etmeleriye, Ankara’da toplanan TBMM’nin ilk yasama işlemlerinden biri, ağnen vergisi denilen sayım vergisini (hayvanlardan alman) dört misli artırmak oluyor. Böylece üç-beş hayvanı olan köylünün mallarına el konarak işe başlanıyor. Böylesi bir durumda köylülerin gönüllü katılımı mümkün olabilir miydi?⁴⁹

Yıllarca süren savaşlar ve diğer talihsizlikler yüzünden takatsız kalan kitlelerin savaşa gönüllü katılımı son derece sınırlı kalmıştır. Fakat savaşın kendisi de sınırlı bir savaştı. Cephelerde ölen asker sayısı 9167 olduğuna göre, Millî Mücadele’nin abartıldığı kadar önemli olmadığı da anlaşılır. Cephelerde hayatını kaybedenler dokuz bin kadar olmasına rağmen, çeşitli hastalıklardan hastahanelerde ölenler 22.543 kişidir. İstiklal Mahkemeleri’nde mahkûm edilenlerin sayısını bilmek de ilginç olurdu. Bazı yazarlar İstiklal Mahkemeleri’nde idam edilenlerin savaşta ölenlerden daha fazla olduğunu ileri sürüyorlar. Bu nedenle Millî Mücadele’nin “Yedi düvele karşı bir savaş” olduğu biçimindeki görüşler hurafe üreticilerinin bir kuruntusudur. Asıl savaş, I.Emperyalist Savaş’tı. Bu savaşta iki milyondan fazla insanımız telef oldu...

Hileci yöntemleri iyi bilen Osmanlı paşaları, ayan, eşraf, mütegalibe, din adamları halkı savaşa sokabilmek için 11 Ekim 1920’de yasayı meclisten geçiriyorlar. Bu yasaya göre, her

---

48 Kurt Stenhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, s. 101-102, Altını Biz Çizdik (F.B.)

49 İhlan Özer, *Türk Vergi Sisteminin...*

köylü ailesine çevrede bulunan ormandan iki hektarlık bölümü temlik ediliyor. “Kanunda köylünün orman sahibi edilmesi prensibi esas alınmış ve her köylüye 2 hektar orman temlik edilerek tatbikatına başlanmıştır. Ancak ormanın değeri halkça takdir edilmemiş bulunduğu için bu tatbikat memleket namına çok büyük zararlara mal olmuş ve ormana tapu ile sahip olan köylü çoluk-çocuğu ile birlikte malını baltadan geçirerek kendisine verilen ormanı tarlaya çevirmiştir. Üç yıl devam eden ve büyük orman kaybına sebep olan Baltalık Kanunu 1923 yılında Lozan Barış Anlaşması'ndan sonra derhal durdurulmuş ve bir yıl sonra çıkartılan 15 Nisan 1924 gün ve 484 sayılı intifa kanunu ile orman ve köylü ilişkisi, ormanların takati esas prensibi dahil de yeniden ve muvakkaten bir düzene bağlanmıştır.”⁵⁰

Yukarıdaki alıntıyla ilgili iki nokta dikkati çekiyor. Her köylü ailesine iki hektar orman veriliyorsa, herhalde bu, “doğal park” yapılsın diye verilmiyor. Köylü orman kesip satacak ve tarla yapacaktır. Yoksul köylüden başka ne yapması beklenir! Lozan Barış Anlaşması imzalanınca, artık yoksul köylüleri savaşa sokmaya gerek kalmıyor... Yeni bir yasayla sorun çözülüyor... 1924'te çıkartılan 484 sayılı yasa, 1937'ye kadar yürürlükte kalıyor. “Devlet bu dönemde (1924-1937) birbirine eklenen ve yıllarca süren harplerle harap olmuş bir memleketin bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaçları ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu bakımdan hem orman mahsulleri ve hem de para bakımından çok büyük olan bu ihtiyacın karşılanmasında millî servet olarak ormanlardan faydalanma cihetine gidilmiş ve ormanlar yerli ve yabancı özel teşebbüsün istismarına açılarak memleketin birçok yerlerindeki iyi vasıflı ormanlar uzun ve kısa vadeli mukavelelerle satılmaya başlanmıştır.”⁵¹ İlginç bir mantık söz konusu... Bir taraftan ormanların “tahrip edilmesini önlemek” amacıyla orman yoksul köylüden alınıyor. Öte yandan, “memleketin bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaçlarını” karşılamak için, yerli ve yabancı özel kişilerin yağmasına sunuluyor! Böylece orman

---

50 Cumhuriyet'in 50. Yılında Ormancılığımız, Orman Bakanlığı, s. 53.

51 a.g.e.

müteahhitleri aracılığıyla “bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaçlar” giderilmeye çalışılıyor. Bakanlık yayını devam ediyor: “Fakat bir süre sonra bu usulün getirdiği zararların büyüklüğü karşısında orman satışları 1935 yılından itibaren kısmen frenlenmek ve kısmen de işletilmekte olan ormanlardaki kontrolün artırılması suretiyle 1937 yılına kadar devam etmiştir.”⁵²

Aslında yapılanlar Kemalist yönetimin felsefesine uygun düşüyor. Kemalist yönetim ısınmak, yemek pişirmek için bir ağaç kesen yoksul köylüyü hapse atarken ve ormanları yerli, yabancı özel kişilere (hür teşebbüs) peşkeş çekerken, pek yerinde bir iş yapıyor. Çünkü özel teşebbüs, “bitmek tükenmek bilmeyen ihtiyaçları” bitirip tüketmek için vatana büyük hizmetler sunuyor...

Yalçın Küçük, bu durumu değerlendirirken şunları yazıyor: “Yoksul köylülerin ormanlardan yararlanmalarının doğurduğu sakıncalar çabuk farkediliyor. Ancak yerli ve yabancı özel teşebbüsün yaptığı tahribatın fark edilmesi daha geç oluyor.”⁵³ Köylünün yaptığı tahribat iki-üç yıllık sürede farkediliyor da, müteahhitlerin yaptıkları tahribatın farkına varmak için tam 13 yıl geçiyor... 3116 sayılı ve 1937 tarihli yasanın 80 ve 82’inci maddeleri, “Ormansız bölgelerde köy ve belediyeler civarında asgari 50 dekar büyüklüğünde ve mükellefiyet usulü ile ağaçlandırma” zorunluluğunu getiriyor. İktidar güçlendikçe halka daha ağır mükellefiyetler yüklemeyi sürdürüyor. 1920’de köylüye orman dağıtırken, 1937’de angarya usulüyle orman dik-tirilmeye başlanıyor. Yerli ve yabancı özel sermayenin tahribatı çok büyük olacak ki bu yola başvuruluyor.

Millî Mücadele’de halkın gönüllü katılımı son derecede kısıtlı olduğu gibi, TBMM Hükümeti de, Osmanlı merkezi devlet yapısının ve adamlarının Anadolu’ya taşınmasından öteye bir şey değildi. Ankara hükümetinin Basın Yayın Genel Müdürlüğü’nü de yapan eski mebus Muhiddin (Birgen), Karabekir Paşa’ya Tiflis’ten şunları yazıyor: “Ancak şuna iman

---

52 a.g.e., s. 55.

53 Y. Küçük **Türkiye Üzerine Tezler**, 1908-1978 Tekin Yayınevi, s. 20-21.

etmişim ki, Anadolu mücadelesinin başarı ile sonuçlanabilmesi, askerî hareketin, aynı zamanda kesinlikle, bir sosyal hareketle birlikte yönetilmesine bağlıdır. Ankara'ya bazı arkadaşlarla bu düşünceyi savunmak üzere geldik, bir yıl uğraştık, sonunda eski İstanbul Hükümeti'nin yalnız ad değiştirerek tekrar Ankara'da kurulduğunu gördükten sonra görevimizin bir zaman için sona erdiğine karar verdik..." O kadar parlak sözlerle, Mecliste her gün okunan dualara, Hacı Bayram Camii'nde iki yüzlücesine kılınan namazlara, ancak kelimeden ibaret olan (Halk ve Millet hükümetine) rağmen, Anadolu halkı mücadeleyi tutmamış ve tersine ona karşı ayaklanmakta direnmıştır. Muhittin (Birgen), aynı mektupta; "Askerî hareket sosyal davranışla birlikte yürütülmediği için, savaş sonrasında başını siper içine saklayarak hedefini görmeden kurşun atan askerin hareketi gibi; Anadolu'nun güçlerini ve fişeklerini boşuna harcamasından başka sonuç vermemiştir," diyor.

Aslında gerçek bir Anadolu hareketi hiçbir zaman olmadı. Osmanlı paşaları, eşraf ve mütegalibe takımı da atılan kurşunun nereye varacağını çok iyi biliyordu. Nişancılıkta kusur etmiyordu. Bütün bu ve benzer yaklaşımlar "Millî Mücadele"nin gerçek niteliğinin anlaşılabilmesi, anlaşılacak istenmemesinden kaynaklanıyor. Komintern'in 4.Kongresi'nde Türk delegesi Orhan; "Büyük Millet Meclisi bir ihanet hükümetidir, 1921 yılındaki Londra Konferansı'ndan bu yana millî burjuvazi devrimci bir zihniyet taşımamaktadır,"⁵⁴ diyor. Aslında Londra Konferansı'ndan önce de "Millî Burjuvazi" devrimci bir nitelik taşımıyordu. Millî burjuvazi diye bir şey yoktu. Fakat Londra Konferansı'yla emperyalizmle uzlaşma kapısı iyiden iyiye aralanmıştı; o kadar... Fakat o dönemde herkes onda "ilerici nitelikler" görmek eğilimindeydi. Bu nedenle "halk", "halkçılık", "egemenlik", "halk hükümeti", "millet hükümeti" gibi kavramlar bir anlam taşımıyordu. Taşımadığını daha sonraki gelişmeler gösteriyor. Sivas'ta yayınlanan İrade-i Millîye

---

54 Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925*, 3.Basım, Bilgi Yayinevi, Ankara 1978, s.282.

Gazetesi'nde çıkan bir yazıda, "Vergiler iyi uygulanmadı, zenginler kayrıldı, fakirlere daha çok yükletildi," deniyor diye, yazı yasaklanacak, İrade-i Millîye Gazetesi'nin fedakâr yayıncısı Selahaddin Bey işinden atılacaktır. "Halkçı", "devrimci", "antiemperyalist" hareket, işte böylesi bir "eşitlik" ve "adalet" anlayışına sahipti... 1921 sonu, 1922 başlarında TBMM'nin genel eğilimi, emekçi halk kitlelerine karşı gerici bir ittifakın pekişmesi yönündedir. Bu nedenle, İmparatorluktan Cumhuriyete geçişi, -toplumsal yapıya hiç dokunulmadığı göz önüne alınınca,- bir hükümet darbesiyle (*coup d'Etat*), saltanatın tasfiyesi olarak görmek gerçeğe daha uygun düşmektedir. Böyle bir darbeye de Lozan Konferansı'na İstanbul Hükümeti'nin de davet edilmesi gerekçe oluşturmuştur. Söz konusu davet, Millî Mücadele sürecinde fiilen hâkim sınıflar bloku, dolayısıyla meclisin önderliğini ele geçirmiş olan Mustafa Kemal'in Bonapartist darbesini gerçekleştirmesi için önemli bir fırsat oluşturmuştur.

Mustafa Kemal, meclise, "padişahlığın ilgası ve padişahın yurt dışı edilmesi" için bir kanun teklifi sundu. Kanun teklifini incelemek üzere kurulan komisyonun aleyhte tavrı anlaşıncı, komisyon üyelerine bir bildiri yollayıp milletvekillerini tutuklamakla tehdit etmiş ve sonuçta, komisyon kararı olumlu çıkmıştı! Silahlı muhafızlarca sarılmış mecliste saltanatın ilgası kabul edilmiştir. Artık Osmanlı İmparatorluğu ömrünü tamamlarken, yerini Mustafa Kemal'in Bonapartist diktatörlüğü alabilirdi. Eğer resmî tarihî ve ideolojinin yaymaya çalıştığı gibi, gerçek anlamda bir halk hareketi söz konusu olsaydı, Cumhuriyet bir darbe sonucu kurulmazdı... Milletvekilleri gerçek bir serbest seçimle meclise gelmemişlerdi. Önemli bir bölümü de, Padişah'ın Meclis-i Mebusanının üyeleri idi. Geri kalanlar eşraf, mütegalibe arasından tayin edilmişlerdi. Bu nedenle Cumhuriyetin ilanı halk çoğunluğunun özgür irade ve isteğinin sonucu değildir. Öyle olsaydı, Mustafa Kemal'in mebuslardan bir kısmını idam ettirmesi kolay olmazdı...

Böylece eşraf ve mütegalibe, bezirgan tüccar, Osmanlı bürokratlarıyla ittifak kurarak, emekçi kitleleri sömürmeye

devam edebilirdi. 1921'de TBMM'de bütçe görüşmeleri sırasında Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey'le Maliye Bakanı ve İstanbul Mebusu olan Ferit Bey arasında geçen tartışma, Millî Mücadele'nin niteliğiyle ilgili bilgi veriyor.

Mehmet Şükrü Bey şunları söylüyor: “Biz burada memleketi savunmak, bağımsızlığını sağlamak için toplandığımız halde, şu zavallı milletin, halkın, köylünün haklarını gözden uzak tutuyoruz. Oysa ki, köylüler ağır vergilerden kurtulmayı bizden bekliyorlardı. Biz geldik ve Osmanlı idaresinin temelleri üzerine yeni bir hükümet kurduk ve onun gibi milletin parasını gereksiz yerlere harcıyoruz. Biz, memleketin ihtiyacına göre bir idare şekli bulmak ve kurmak zorunluluğundayız. Yoksa böyle Babıali temelleri üzerine yeni bir hükümet kurmakla milleti, köylüyü, işçiyi yani ülkenin direkleri olan insanları geçim kolaylığına ve mutluluğuna ulaştırmak mümkün değildir. Ezilenler onlardır. Vergiler hep onların sırtına yükleniyor. Hep onlar veriyorlar. Ticaret vergisi de yapsak onların sırtından çıkıyor. Çünkü onlar üretici ve tüketicidirler ve ürünlerini satamıyorlar. Vurguncuların ellerinde eziliyorlar. Bu sebeple, bu bütçe hasta ve talihsiz bir bütçedir. Sıhhatli bir bütçe olabilmesi için köylünün ve işçinin geçimini ve mutluluğunu sağlayacak durumda olması gerekir.”⁵⁵

İşçi ve köylünün mutluluğundan söz eden Mehmet Şükrü Bey'e Maliye Bakanı Ferit'in cevabı gayet kesindir. “Siz komünist ne demektir bilir misiniz? Komünist demek; bir memleketin bütün ürünlerini halkın elinden alıp, ambarlarda toplamak... (şiddetli gürültüler, sadede sesleri, devam sesleri)... ve sonra halkın elinden topladığı ürünleri ambarlara koyarak, Ayşe'den Fatma'ya kadar bütün köylüye vesikayla vermektir,”⁵⁶ diyor.

Bir kanun tasarısı da Zonguldak ve Ereğli maden işçilerine kömür tozlarını vermeyi ve kömür tozlarının satılmasıyla

---

55 M. Goloğlu, *Cumhuriyet'e Doğru*, s. 15.

56 a.g.e.

sağlanacak paranın işçiler adına Ziraat Bankası'nda bir hesaba yatırılmasını öngörüyordu. Şebinkârahisar Mebusu Mustafa Bey, “Bolşeviklik yok” diyerek tasarıya karşı çıkmıştı...

Buraya kadar yapılan açıklamalar, Millî Mücadele'nin niteliğiyle ilgili yayılan efsanenin ne kadar boşlukta kaldığını gösteriyor olmalı. Millî Mücadele'nin antiemperyalistliğine bir gerekçe de, Komüntern'in bu konudaki yaklaşımıdır. Beşinci bölümde Komintern'in yaklaşımı ele alınacak ve “anti-emperyalizm” efsanesi üzerinde yeniden durulacaktır.

IV. BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELENİN “ULUSALLIĞI” SORUNU!

*“Bir başkasını ezen ulus,
özgür olamaz.”*

K. Marx

Millî Mücadele’nin ve Türk toplumsal formasyonunun evriminin tahlilinde, Kürt sorunu önemli bir yer tutmaktadır. Aslında son derece de önemli olan Kürt sorunu ve Kürdistan’ın sömürgeleştirilme süreci, ayrı bir kitabın konusudur. Üstelik, sorun sadece Türkiye’yle de ilgili değildir. Bölgedeki dört devletin (Türkiye, İran, Irak, Suriye) hem iç politikalarının oluşması (siyasal rejimlerinin aldığı biçim) ve emperyalizmle ilişkilerin biçimlenmesinde hem de dört sınır komşusu devletin birbirleriyle ilişkilerinin “özgün” bir nitelik kazanması açısından, tam bir düğüm noktası oluşturmaktadır.

Bizim, kitabın planı ve kapsamı içinde sorunu sınırlı bir biçimde de olsa tartışmak isteyişimizin belli başlı iki nedeni var. Bunlar; resmî ideolojinin “irrasyonelliği”ni ve Millî Mücadele’nin gerçek niteliğini ortaya koymaktır. Başka bir ifade ile “Kurtuluş Savaşı” olarak sunulanın gerçekten bir “Kurtuluş Hareketi” olup olmadığını tartışmaktır. Şüphesiz

Kürdistan'm (Sovyetler Birliği sınırları içindeki küçük alan ihmal edilirse) dört ayrı devletin sınırları içine hapsedilmesi, emperyalistlere bu dört devleti kolaylıkla "denetleme" olanağı vermektedir. Kürt sorunu bölgedeki emperyalist *status quo*'nun korunması açısından da büyük önem taşımakla birlikte, biz burada sorunun bu yanının tahliline girmeyeceğiz.

Resmî ideoloji üretmeye koşulmuş ya da resmî ideolojiyle çatışmaya girmekten kaçman bilim adamları, yazar ve düşünürler, soruna dokunmaktan özenle kaçınmışlardır. Sorunu bilimsel olarak ele alıp tartışmak isteyen az sayıdaki bilim adamı da şiddetle cezalandırılıyor. "Ayıbı açığa vurmanın daha büyük ayıp olduğu"nu biliyorlar!.... Elbette bu vesileyle bilim-egemen ideoloji ilişkisinin niteliği bir defa daha ortaya çıkıyor. Napoléon da, üniversite rektörlerine yolladığı bir talimatta, "Monarşiye uygun ve müspet şeyler okutacaksınız; metafizik, ideolojik gevezelikler yok," dememiş miydi...

Ne ki, istedikleri kadar yok saymaya, unutmaya ve unutturmaya çalışsalar da, baştan sona tahrif edilmiş bir tarih içinde bile bu olgu, apaçık bir biçimde kendini gösteriyor. Eğer bir kişi kendi halkına (ya da kendine) layık gördüğünü başka halklara da layık görmüyorsa, kendisi için gerekli saydığı özgürlüğü başkaları için de gerekli saymıyorsa, böyle birinin gerçekten özgürlük diye bir sorunu olabilir mi?

Kürt sorunu dahil edilmedikçe, Türk sosyal formasyonunun evrimiyle ilgili tahliller hep güdük kalmaya mahkûmdur. Bütünü oluşturan parçalardan birini ihmal ederek, bütün hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapma olanağı yoktur. Bir sosyal sürecin yapıcı unsurlarından birini dışlayarak tahlil etmeye kalkışmak, ister istemez söz konusu tahlili bilimsellikten uzaklaştırır. Afrika'nın, Asya'nın, Latin Amerika'nın uzak yerlerindeki ırkçı-faşist baskılara "tepki gösteren" kimi Türk aydınlarının; burunlarının dibindeki bir ulusun yaşadığı trajediyi göz ardı etmeleri, Kürt sorunu karşısında bağınaz birer şoven kesilmeleri; diktatörlere karşı olmaları, ama kendi geçmişlerindeki diktatörleri bunun dışında tutmaları vb. çifte standar-

dm ne kadar köklü olduğunu da göstermektedir. Herhalde Türk aydınlarının kendileriyle hesaplaşmaları ve bunu başarmaları için, önce düşüncelerini yönlendiren kafalarındaki polisi defetmeleri gerekiyor!

Öte yandan, Cumhuriyetin kuruluşundan beri Kürtlere yönelik inkârcı, ırkçı bir siyaset takip edilmesi, Türkiye’de faşist hareketin gelişmesinde de önemli bir etken olmuştur. Çelişik olarak, Kürt Ulusu’nu “yok sayma” resmî ideolojinin önemli bir halkasını oluşturmakla birlikte, bu aynı zamanda söz konusu ideolojinin en zayıf halkasıdır. Var olan bir ulusu “bilinçle yok etmek” mümkün değildir ve nesnel gerçek insanların hezeyan ve kuruntularından bağımsız olarak var olmaya devam eder. Şüphesiz bu durum, kuruntuların, ikiye bölünmüşlüklerin, hezeyanların bir işe yaramadığı anlamına gelmiyor! Bunlardan kâr edenler, bürokratik ve akademik kariyer edinenler, yüksek maaş alanlar, siyaset sahnesinde yükselenler eksik olmuyor...

1930’lu yıllarda yazdığı, ama ancak 1979’da yayınlanabilen ve 1980’den sonra tekrar yasaklanan bir kitabında Hikmet Kıvılcımlı, şunları yazıyor: “Gerek kültür, gerekse idare yönünden Kemalizmin Kürdistan’da takip ettiği gaye, orada bir Kürt Halkının varlığını inkâr etmek, bu varlığı her hususta yok etmek ve susturmaktır. İdari ve kültürel keyfiyetin hedefi budur.”¹

Osmanlılar döneminde adı Kürdistan olarak bilinen, tüm resmî yazışmalarda da öyle geçen bölgenin adı, zamanla değişiyor! Cumhuriyetin kurulduğu dönemden 1950’lere kadar bölgenin adı “Vilayet-i Şarkîye”dir. Bu dönemde Kürdistan ve Kürt sözcükleri sözlüklerden çıkarılıyor. Yoğun bir biçimde uygulanan sansür ve otosansür bu kavramların kullanılmasına kesinlikle izin vermiyor. 1950 öncesinde yayınlanmış bir Osmanlıca-Türkçe sözlüğün, K harfinde Kürtlerle ilgili sadece “Kürdili Hicazkâr” yer alıyor... Bu durum Türk Dil Kurumu’nun ünlü bilginlerinin kulaklarını çınlatıyor olmalı!... 1971’de yayınlanan Ansiklopedik Türkçe Sözlük’te, K harfinin yer aldığı

---

1 H. Kıvılcımlı, İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark), Yol Yayınları 1. İst. 1979 s

ikinci ciltte, Kürtlerle ilgili olarak şunlar yazılmış: “Çoğu dil-lerini değiştirmiş Türkler’den ibaret, bozuk bir Farsça konuşan ve Türkiye, Irak ve İran’da yaşayan bir topluluk adı ve toplulukta olan kimse.” 1950’ye kadar “Vilayet-i Şarkîye” olan bölge, 1950-1960 arasında “Doğu” oluyor* 1960’dan sonra Türkiye “Planlı Dönem”e geçince, bu sefer “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” oluyor. “Bilimsel” yayınlarda kısaltılmış olarak “K.Ö.Y.” diye geçiyor. Plancılar bilimselliklerini burada da gösteriyorlar. Bu bölgeye bir kere “köy” dedikten sonra, artık köyle kent arasındaki ilişkinin de nasıl olması gerektiğine “bilimsel” olarak karar verebilirlerdi... Şimdilerde bölgenin adı tekrar değişmiş durumda... Bu sefer “Olağanüstü Hal Bölgesi” deniyor. Resmî ideolojinin marifeti büyük! Gide gide Kürdistan’a “Olağanüstü bir nitelik” kazandırmayı başarmış görünüyor... Aslında bölge, 1920’lerden beri olağanüstü olayların yaşandığı ve olağanüstü baskılara maruz kalan, olağanüstü bir bölge oldu ve sıkıyönetim olmadığı yıllar sınırlıdır. Bölgede sıkıyönetim olmadığı zamanlarda da *de facto* bir sıkıyönetim geçerli olmuştur... **

Temel Türkçe Sözlük’te (1982), “Kürt: Ari ırktan bir halk, Kürtçe: Kürtlerin konuştuğu Farsça kırmısı dil”; Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük’te de (1982) “Kürt: Ortadoğu’nun çeşitli ülkelerinde dağınık bir halde yaşayan etnik bir topluluğun adı ve bu topluluktan olan kimse” deniyor... 1980’lerde askerî cunta yeni ve orijinal buluşlara yöneliyor. Genelkurmay’ca bastırılıp, yüzbinlerce dağıtılan bir “Beyaz Kitap”ta yazılanlar ilginç:

“Dağların yüksek kısımlarında, tepelerde yaz kış erimeyen karlar vardı. Güneş açınca üzerleri buzlaşan camısı parlak bir tabaka ile örtülürdü karın yüzü. Üstü sert altı yumuşak olurdu.

* İran’da Kürtlerin yaşadıkları bölge “Batı”, Irak’ta “Kuzey” sayılıyor. Kürt’ler Türkiye’de Doğu, İran’da Batı, Irak’ta Kuzey’dedirler.

** 1925’den 1946’ya kadar bölgede sıkıyönetim uygulandı. 1965’e kadar da bölgeye yabancıların girmesi yasaklandı.

Bu karın üstünde yürününce, ayağın bastığı yer içeriye çöker, “Kırt-Kürt” diye ses çıkarırdı. Doğulu Türkmenlere, Kürt denmesinin nedeni buydu. Bölücülerin Kürt dedikleri, yüksek yaylalarda, karlık bölgelerde yaşayan Türklerin karda yürürken ayaklarından çıkan sesin adıydı aslında.”²

Resmî tarih, daha genel olarak resmî ideoloji Kürdistan’ı Dünya haritasından “çıkarınca” üzerinde yaşayan ulusu da “yok etmesi” gerekiyordu. Buna da bir “çare” bulundu. Kürtler, “Dağlı Türkler” ilân edildi. Dağlı Türkler soy olarak, öz olarak, kökenleri bakımından Türk olmakla birlikte, gerçek Türklerden iki yerde ayrılıyorlardı: Bir kere dağda yaşıyorlardı!... Üstelik dağda yaşarken Türkçe’yi unutuyorlardı!.. Yükseklerde yaşamakla dil arasında ilginç bir ilişki olmalı!

Gariplik şurada ki; dağda kendi dillerini unutan bu insanlar, başka bir dil öğreniyorlar. Buradan, başka bir dil öğrenmenin kendi dilini unutmaktan daha kolay olduğu sonucuna varılabilir! Sonuçta “bozuk bir Farsça” konuşmaya başlıyorlar... Elbette bu mantıktan bir başka sonuç daha çıkıyor; kendi dillerini unutanlar bir başka dili de mükemmel öğrenemiyorlar! Burada neden bozuk bir Farsça öğrenip de, bozuk bir İspanyolca veya bozuk bir Çince öğrenmedikleri ister istemez akla geliyor!..

Kürtlerin varlığını inkâr etmek sadece bilime değil, temel insan haklarına da ters düşen bir şeydir. Rivayete göre, İngiliz Parlamentosu “kadını erkek, erkeği de kadın yapmak” dışında her şeyi yapabilirmiş!*** Bizim resmî ideolojimiz de bir ulusu “yok” sayıyor. Arkasından dilini unutturup ona kötü bir Farsça öğretiyor!

Emperyalist savaşa taraf olarak katılan Osmanlı İmparatorluğu parçalanıp T.C.’ye dönüşürken, Kürdistan’ın paylaşılması sürecine katılmış ve kendisine de önemli bir pay düşmüştü. Bu bakımdan Millî Mücadele gerçek anlamda bir ulusun kurtuluşu

2 Erbil Tuşalp, *Eylül İmparatorluğu, Doğuşu ve Yükselişi*, Bilgi Yayınları, 3.Baskı 1988, s. 265.

*** Herhalde bununla, İngiliz Parlamentosu’nun İngiliz burjuvazisi için yapamayacağı yasa ve düzenleme yoktur demek isteniyordur.

değil, Kürt Ulusu'nun baskı altına alınması sürecinin başlangıcı olmuştur. Bir yönüyle Millî Mücadele, Kürt Ulusu açısından Kürdistan'ın İngilizlerle anlaşarak parçalanması anlamına gelmektedir. Eğer Millî Mücadele gerçekten bir ulusun kurtuluşu için verilmiş bir mücadele olsaydı, o zaman Kürt Ulusu baskı altına alınmayacağı gibi, bu konuda anlamsız zorlamalara, uyduruk gerekçelere ve yalanlara gerek kalmazdı... Aksi halde, kendi özgürlüğü için savaşan bir ulusun bir başka ulusu baskı altına alıp onu ezmesi, sürgün etmesi, kültürel kimliğini inkâr etmesi vb. anlaşılır bir şey değildir. Nitekim bir ulusun kurtulması demek, o ulusun kendi kaderini kendisinin belirlemesi demektir. Eğer kendi kaderini tayin etme bir başka ulusun kendi kaderini belirlemesini engelliyorsa, o zaman birincinin gerçek kurtuluş hareketi, gerçek bir özgürlük mücadelesi olup olmadığı tartışmayı gerektirir...

Aksi halde, birinin kurtuluşunun diğerinin baskı altına alınıp sömürgeleştirilmesi sonucunu doğurması kurtuluş kavramıyla çelişir. Bir ulusun sömürgecilikten kurtulması ilerici bir harekettir. F. Engels'in yazdığı gibi; "Her türlü sağlam ve özgür gelişmenin temel koşulu, ulusal kölelikten kurtulmaktır."³ Bu konuda Trotsky de şunları yazıyor: "Son derece ezilmiş bir millîyetin üzerinde millî bilincin doğmaya başlaması o ulusun sadece politik emperyalizme karşı değil aynı zamanda kültürel emperyalizme de karşı kurtuluş bayrağını dalgalandırmaya başlaması, o ulusun kendi insanlık onurunun bilincine varma yolunda attığı önemli bir ilk adımdır ve bu insanlık için muazzam bir gelişme anlamına gelir."⁴

Şüphesiz böyle bir hareketin de uydurma "teoriler" üretmeye ihtiyacı yoktur. Ancak gerçek anlamda özgürlük mücadelesinin olmadığı ve özgürlüğün gerçekleşmediği yerde benzer zorlamalara girişilir... Sömürü ve baskıyı sürdürmek amacıyla üretilmiş irrasyonel ideoloji ancak yok sayma, inkâr, yalan ve tahrifat üzerine kurulabilir. Bir kere yalana başvuruldu mu da,

3 K. Kautsky'e 7.11.1882 tarihli mektuptan.

4 L.Trosky'den aktaran E. Mandel, *Partisans*, Mayıs Ağustos 1971, Sayı 59-60 s. 53

artık yalan yalanı zorlamak durumundadır. Yalanın ortaya çık-maması için sürekli yalan söylemek gibi sonu olmayan bir yola girmek kaçınılmaz hale gelir.

Tarihsel süreç içinde geçerli yöntem ve kullanılan dil pek değişmemiştir. “Uygar adamın barbarı uygarlaştırması”, “ona uygarlık götürmesi”, “kültürlü ulusun” “kültürsüze” “kültür aşılması”, “onu kalkındırması”, “hâkim ulusun asaleti ezilenin kabalığı ve kabiliyetsizliği”, “ezenin Allah tarafından yüksek yeteneklerle yaratılmışlığı, kültür ve uygarlığa yatkınlığı”, “ezilenin yeteneksizliği ve tek başına yaşayamayacağı” vb...

Ağrı İsyanı sırasında Yusuf Mazhar şunları yazıyordu:

“Çünkü bunlar-tarihîn şahadetiyle sabittir ki - Amerikan Kızıl derililerinden daha fazla kabiliyetli oldukları halde, ziyadesiyle hunhar ve gaddardırlar.. Dessas (hilekâr) ve bazı hislerden, medeni temayülden tamamı ile mahrumdurlar. Bunlar asırlardan beri ırkımızın başına bela kesilmişlerdir.

“Bu Kürt kitlesindeki karanlık ruhu, kaba hissiyatı, hunhar temayülatı kırmak mümkün olmadığına kaniim. Bunu uzun bir tekamülden beklemek, bunların zaman zaman böyle isyanlar çıkararak yahut memlekette asayiş bozarak, veyahut hırsızlık ederek, hükümetin daima meşgul olmasına sebep olur.. Şimal Kürtleri ile Cenup Kürtleri arasında büyük farklar vardır. Ümit ederiz ki, hükümet bu noktayı nazarı da takip ederek bir Cumhuriyetin şiarına yakışan, katiyyet ve ciddiyetle halleyler”.⁵

Hikmet Kıvılcımlı, Yusuf Mazhar’ın yazdıklarını yorum-larken bir yerde şunları söylüyor. “Kemalist burjuvazinin “fikriyatına” göre “Kürtler adam olmaz.” Bir zaman “Türk Milleti adam olmaz” lafı şimdi Kürtlüğe mahsus biçilmiş bir kaftan olmuştur. Şu halde madem ki adam olmazlar... Bunun mantıki neticesi kendiliğinden çıkar. Tıpkı “medeni” Avrupa

---

5 20.7.1930 tarihli Cumhuriyet Gazetesinden nakleden H. Kıvılcımlı İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark), a.g.e., s, 200-201

korsanlarının ve Korsan Devletleri'nin yaptığı gibi, “medeni temayüllerden tamimiyle mahrum” olmayan mukaddes ve mübarek Türk kapitalizmine tarihî bir misyon düşüyor: Avrupa beyazlarının yeryüzünden nam ile nişanlarını kaldırdıkları Aztequeler ve İnkalar gibi kırmızı derililerden “ziyadesiyle hunhar” olan Kürtleri Dünyadan silmek!... Mahut imha siyaseti.⁶

Sömürgeci siyasetin temelinde, sömürülen halkın gerçek tarihini yok etmek, onun tarihî geçmişini inkâr etmek ve sömürgeci ulusun istediği bir tarih versiyonunu ona empoze etmek yatar. Bu nedenle ezilen, sömürülen, baskı altında tutulan ulusun kendi tarihini (geçmişini) hatırlatacak (*memoire collective*) ne varsa imha edilir. Onun ayakta kalmasını sağlayan kökü tahrip etmek koşuldur. Kemalistlerin de yaptığı buydu... Kütüphanelerde Kürtlerle ilgili, onların tarihîyle ilgili ne varsa yok edildi... Kürt beylikleri zamanında yapılan tarihî yapılar yıkılıp yerlerine askerî kışlalar yapıldı (*Birca Belek-Alaca Burç*). Tüm yöre adları değiştirildi.⁷

Böylesi bir ortamda Kürtlerle ilgili tüm tarihî ve sosyolojik araştırmaların yasaklanmasında şaşılacak bir şey yoktur. Ölü dilleri öğreten filoloji bölümleri var iken, yaşayan bir dil olan ve milyonlarca insan tarafından konuşulan Kürtçe hiçbir Edebiyat fakültesinde öğretilmez! Ne ki her şeyi belirleme güçleri sınırlı... Batı'nın birçok merkezinde Kürtçe öğreten enstitüler var... ve bu durum bizim yöneticilerimiz için rahatsız edici... Batılılar, kendilerinin yok saydıkları bir dili öğreten enstitülere izin vererek haksızlık etmiyorlar mı?!

Nüfusunun %3 ila %4'ü dışında kalanının Kürtçe'den başka bir dil bilmediği dönemde Kürtçe'nin kullanılması yasaklanmıştı (Resmî olmayan durumlarda da). Kürtlerin yaşadığı kent merkezlerinde bu yasağa uyulmasını sağlamak amacıyla memurlar görevlendiriliyordu. Köyünden sınırlı artık-ürünü satmaya gelen Kürt köylüleri hiç Türkçe bilmedikleri için “kontrol memurları”na yakalanmaktan kurtulamıyorlardı. Erzincan

6 a.g.e., s. 200

7 Kendal Nezan, in *Les Kurdes et Le Kurdistan*, F. Maspero, Paris 1978 s. 128

Valisi Ali Kemali Bey’in yazdığına göre, her Kürtçe kelime için beş kuruş ceza kesiliyordu. Bir koyunun elli kuruşa satıldığı 1930’lu yıllarda beş kelimelik iki cümleyle meramını ifade etmek zorundaki bir kişi bir koyun değerine eşit ceza ödemek zorunda kalıyordu... Satış için çevirmene başvurma zorunluluğu nedeniyle satıştan elde edilen gelir, ceza olarak ödenip elden gidiyordu...⁸

Lozan Barış Anlaşması’nın 39’uncu maddesinde ise şöyle deniyordu:

“Türkiye Vatandaşlarından hiçbirinin gerek özel ya da ticari ilişkilerde, gerek din, basın veya her türlü yayın hususunda ve gerek genel toplantılarda herhangi bir dili serbestçe konuşulmasına karşı hiçbir kayıt konmayacaktır.

Resmî dil mevcut olmakla birlikte, Türkçe’den başka bir dil konuşan Türk Vatandaşlarına mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için uygun kolaylıklar gösterilecektir...”

Millî Mücadele’nin tahrif edilmiş bir versiyonunun geçerli oluşu, doğal olarak yanlış yorumlara da neden olmaktan geri kalmamıştır. 1935’te yayınlanan bir eserinde Nehru, şunları yazmıştı: “Böylece henüz yakın bir geçmişte özgürlükleri için savaşan Türkler, kendi bağımsızlıklarını isteyen Kürtleri ezmişlerdir. Tuhaf olan savunmaya yönelik bir ulusçuluğun nasıl saldırgan bir biçimde geliştiği ve birinin özgürlük savaşının nasıl bir diğlerinin üstündeki baskısı olarak ortaya çıktığıdır. 1929’da Kürtlerce bir isyan daha yapıldı. Ve bu da en azından geçici olarak bastırıldı. *Fakat insan, özgürlükte direnen ve onun faturasını ödemeye hazırlanan bir halkı ebediyen nasıl ezebilir?*”⁹ Nehru bu satırları yazarken, Millî Mücadele’yi emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı bir başkaldırı olarak görmek istiyor. Oysa böyle bir şey söz konusu değildi. İşte bu durum, “antiemperyalizm”, “mazlum halklara kurtuluş yolunu

8 Ali Kemal, Erzincan 1932.

9 Jawahanlal L. Nehru, Glimps of World History, Allahabad 1935 T. 2. s. 1108.

göstermek”, “Dünya’nın ilk ulusal kurtuluş hareketi” gibi yakıştırmaların zihinleri bulandırmış olduğunu gösteriyor. Türkiye’nin dış politikasının aldığı biçim de yukarıdakilerin ne kadar içi boş ve anlamsız iddialar olduğunun da bir göstergesidir. Türkiye’nin dış politikasında temel tercihin ezilen, sömürülen halklardan yana değil, sömürgeci-emperyalistlerden yana oluşu da yukarıdaki durumla yakından ilgilidir. Aksi halde gerçekten özgürlük mücadelesi vermiş bir ulusun bir başkasını baskı altına alması söz konusu olabilir miydi?..

Millî Mücadele konusunda yeteri kadar açık bir görüşe ulaşamayan Hikmet Kıvılcımlı; “Diğer noktalardan biri de, Türkiye’nin kendisi bu millî kurtuluş hareketlerinden bir önemlisine sahne oldu. Fakat bu kurtuluş hareketi Kemalist burjuvazinin iktidar ve diktatoryası altına girdiği için, sermayedar tezatlarından ve vasıflarından kurtulamadı. Ve kurtulamazdı da. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Türkiye dış münasebetlerinde mazlum bir millet olmasına rağmen, iç münasebetlerinde zalim bir millet rolü oynamaktan geri kalmadı,”¹⁰ diyor. Dış münasebetlerinde mazlum bir millet, eğer iç münasebetlerinde zalim bir millet rolü oynuyorsa, bunu sadece sermayedar tezatlarla açıklamak zordur. Bir kere Kıvılcımlı’nın yazdığı gibi “Türkiye bu millî kurtuluş hareketlerinden bir önemlisine sahne” olmadı. Bundan önceki açıklamalarla göstermeye çalışıldığı gibi, Millî Mücadele ulusal bir halk hareketi, antiemperyalist bir hareket değildi. Kendisi emperyalist bir savaşa taraf olan bir devlet antiemperyalist olamazdı. Aslında yapılan, Anadolu hareketini emperyalistlere karşı koz olarak kullanmaktan ibarettir. Eğer yenen taraf Osmanlıların müttefik olduğu devletler grubu olsaydı, durum net olarak görülecek ve yanılısama yaratmak da mümkün olmayacaktı. Aslında Millî Mücadele, çöken imparatorluğun yıkıntıları üzerinde kapitalizmin tohumlarını yeşertmeyi amaçlamıştı. Dolayısıyla İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş, mutlaka “kurtuluş hareketlerinden bir önemlisine sahne olmayı” gerektirmiyordu.

10 H. Kıvılcımlı: *İhtivat Kuvvet: Milliyet* (Şark), Yol Yayınları No:1 İstanbul, 1979, s. 26.

Türk devletinin kendi doğusunda sömürgeci bir konumda olamayacağı, nitekim kendisinin de az gelişmiş bir ülke olduğu, emperyalizmin baskısı altındaki bir ülkenin bir başka ulusa karşı sömürgeci bir politika izleyemeyeceği gibi “gerekçeler” oldukça yaygındır.. Şüphesiz böyle bir yaklaşım ezme-ezilme, sömürme-sömürülme konusundaki bir yanılsamanın ürünüdür. Nasıl bir kişinin ezilmesi onun bir başkasını ezmesine engel değilse (en yoksul bir adam bile baskı yapabileceği birini bulabilir, karısı ve çocuklarına pekâlâ baskı yapabilir), bu durum hiyeraşik kapitalist Dünya sistemi için daha da geçerlidir. Öte yandan, emperyalizmle sömürgecilik arasındaki ayrımı da gözden kaçırmamak gerekir. Tarihte kendisi emperyalizm tarafından sömürülen bir ülkenin birçok sömürgeye sahip olduğu örnekler çoktur. Yakın zamana kadar Afrika’da Angola, Mozambik, Guinee-Bissau gibi sömürgelere sahip olan Portekiz, buna örnektir. Bir yarı sömürge olması onun başka ulusların kaderine müdahale etmesine engel değildi. Cumhuriyetin kurulmasıyla burjuva temel üzerine oturmak durumundaki devlet ise, doğası gereği sömürgeci olabilirdi.

Türkiye’nin hiyeraşik kapitalist Dünya sistemi içinde “aşağı” bir yer tutması, onun bir başka ulusu baskı altına alamayacağı anlamına gelmez. Kürtlere soykırım uygulayan Irak için de benzer bir durum söz konusudur. Elbette İran için de... Zaten Kürdistan’ın dört parçaya bölünmüşlüğü, ona bir uluslararası sömürge statüsü kazandırmıştır. Sömürgecilerin kendilerinin kapitalist Dünya sistemi içinde tuttıkları yer, “yeni sömürge” oluşları, emperyalizm tarafından sömürülüyor olmaları, söz konusu devletlerin birer sömürgeci olmasına engel değildir.

Yanılsama yaratan bir şey de, sömürülenle sömürenin aynı “sınırlar”a sahip olması ve kimi yerleşim yerlerinde Türklerin Kürtlerle aynı coğrafi bölgede yaşıyor olmaları, üstelik yaşam standardı bakımından da arada önemli bir farkın bulunmamasıdır. Bu durum sömürgeciliğin olmadığını kanıtlamadığı gibi, tam tersine sömürgeciliği kolaylaştıran bir şey olarak görülmelidir.

Zaten böyle bir devletin ekonomik sömürü açısından bir ayırım yapması da beklenemez. Çarlık Rusyası döneminde Kazakistan, Kafkasya vb. gibi bölgeler “sınır ortaklığı”na rağmen birer Çarlık sömürgesiydiler. Sömürgelerin mutlaka denizaşırı, uzak bölgelerde olması gerekli de değildir. Bu biraz da Avrupa sömürgeciliğinin tarihsel olarak aldığı biçimden de kaynaklanan bir yanılgıdır.

Kafa karışıklığı yaratan bir şey de, Türkiye’de Kürtlerin devlet aygıtı, siyasal partiler ve iş Dünyasında en yüksek düzeylere kadar çıkabiliyor olmalarıdır. Gerçekten Kürtler “Kürt Kimliklerini” inkâr ettiklerinde kendilerine bütün kapılar açılmaktadır. Kimliklerini inkâr etmek pahasına kendilerine tüm kapıların açılıyor olması, önemli bir yanılsama yaratmaktan da geri kalmıyor. Bir Kürt, özkimliğini inkâr ettiğinde, ekseri bir ırkçı ve Kürt düşmanı da olmaktadır... Bu ilginç bir psikolojik ruh halidir. Şüphesiz bunun psikolojik, psiko-analitik açıklaması vardır... Kendi kimliğini inkâr eden kişi ortaya çıkan “boşluğu” ezen ulusun kimliğiyle doldurmak gibi bir açmazla karşılaşılıyor ve psikolojik planda “bozuk bir kişilik” sergiliyor... (Elbette burada söz konusu olan daha çok diplomalılardır).

Roma’da da en büyük köle düşmanları *Libertus*****’lardı. Kürt kimliğini inkâr eden biri, Türkiye’de cumhurbaşkanı, başbakan, bakan, profesör, müsteşar, general, işadamı vb. olabilir. Aslında kimliklerini inkâr ederek devlet aygıtında ve iş Dünyasında sömürgeci uygulamalara da önemli bir ideolojik destek sağlıyorlar. Sanki “ayırım” ve “baskı” yapılmıyormuş gibi bir izlenim yaratılıyor. Dolayısıyla bu adamlar sayesinde baskı yapmak ve yapılan baskıyı meşrulaştırmak kolaylaşıyor. Sonuçta da Kürtlerin demokratik talepleri kolaylıkla etkisizleştirilebiliyor.

Burada bir gerçeğin altını çizmemek olmaz. Türk devleti ırkçı, şoven, ayrımcı bir politika uygularken, Türk halkı da dahil olmak üzere diğer azınlıkların “ayrımcı”, “ırkçı”, “şoven” bir tavır içine hemen hiçbir zaman girmemiş olmalarıdır. Emekçi

---

**** Azad edilerek “özgürleşen” köleler

halkın kültüründe bu tip “aşırı” ögelere rastlamak pek kolay değildir. Dolayısıyla yapılan “ayrımcılık” emekçi halkın onayladığı bir şey değildir.

Bu aşamada sömürgecilik ve emperyalizm kavramlarının içeriği ve bu iki kavramın ifade ettiği anlamları da hatırlamak gerekiyor. Bir kere doğrudan sömürgecilik, kaçınılmaz olarak zor ögesini içerir. Başka bir anlatımla, doğrudan sömürgecilik, askerî, siyasî, kültürel, ideolojik baskıyla birlikte yürür. Bu da sömürgecinin sömürge ülkelerde fiziki varlığını zorunlu kılar. Emperyalizmin mutlaka zor ögesini içermesi gerekmez. Dolayısıyla emperyalizm daha çok ekonomik bir kategoridir. Nitekim 2. Dünya Savaşı’nı izleyen yaklaşık onbeş yılda, klasik sömürgeciliğin “tasfiyesine” rağmen, emperyalist sömürü derinleşmiştir.

Zaten kapitalist üretimin mantığına uygun sömürü de bizzatıhi zor ögesini içermeyenidir. Kapitalist sömürünün başta zor ögesiyle birlikte yürümesi sömürgelerde kapitalist ilişkileri yerleştirmek, geleneksel yapıların direncini kırıp tasfiye etmek için gerekliydi. Belirli bir aşamadan sonra, sömürü içsel bir kategori haline dönüşünce, sömürgeci ülkelerin fiziki varlığına gerek kalmadı. Bu gerçek anlaşıldıktan, sömürünün artık içsel bir kategori haline geldiği görüldükten sonra, emperyalist ülkeler sömürgelerdeki askerî-idari baskı aygıtlarını geri çektiler. Zaten başlangıçta emperyalist sömürgecilik biraz da kapitalist devletler arasındaki rekabetten kaynaklanmıştı. Bu arada “ulusal prestij” vb. gibi ikincil faktörler de önemli olmuştu. Doğrudan baskı ve denetime olanak veren sömürgeci devletin fiziki varlığının bulunmaması (bu işleri yerli işbirlikçiler üstlendikleri sürece) sömürünün daha ucuza gerçekleşmesine de olanak veriyor. Böylece sömürgeci devlet bir sürü harcamalardan da kurtulmuş oluyor.

Sömürgelerde doğrudan siyasî-askerî-polisiye denetimin kalkmasıyla sömürgeciliğin de sona ereceği sanılmıştı. Oysa bugün Üçüncü Dünya’nın kaynakları sömürgecilik dönemindekini çok aşan bir ölçekte emperyalist ülkelere taşınmak-

tadır. Bu bakımdan Türkiye Devletiyle Kürdistan arasındaki ilişki bir emperyalist sömürü kategorisi değildir. Siyasî, askerî, kültürel, ideolojik baskıyı da doğrudan içeren bir durum söz konusudur. Dolayısıyla doğrudan sömürge statüsü geçerlidir.

İşte Millî Mücadele'nin ayırdedici özelliği de buradadır. Son tahlilde Kürdistan'ın bir bölümünün ilhakı demektir. İlhak, Lenin'in dediği gibi; "Herhangi bir ulusun belli bir devletin sınırları içinde zorla tutulması anlamına gelmektedir."¹¹ Burada belirleyici olan iki ayrı ulusun varlığı ve birinin diğerini zorla kendi sınırları içinde tutmasıdır. Fakat Türk yönetimi 1920'lerden beri baskı altında tuttuğu Kürt unsurunun varlığını hep inkâr etmiştir. 11 Nisan 1946 tarihli Son Posta Gazetesi'nde bu resmî görüş şöyle dile getiriliyordu: "Türkiye'de ulusal bilinci olsun ya da olmasın, göçebe ya da yerleşik hiçbir Kürt azınlığı olmamıştır."¹² Fakat bu inkâr sadece Türk Devletine özgü bir şey değil. İran'daki yönetim de özerklikleri için mücadele eden Kürtleri Fars sayıyor. Irak yönetimi de Arap sayıyor. Ve konuştukları dilin de Arapça'nın bir lehçesi olduğunu ileri sürüyor. Suriye'de de durum farklı değil... General Cemal Gürsel; "Tarihî hiçbir devrinde, Doğu illerimizde bugünkü sakinlerini tortu olarak bırakacak yabancı bir göç vaki olmamıştır. Dünya üzerinde "Kürt" diye adlandırılabilen müstakil hüviyetli bir ırk yoktur," demişti...¹³

Olmayan Kürtler Ayaklanıyor

Kürtlerin uzak tarihîyle ilgili birbiriyle çelişen bilgiler var. Fakat Kürt tarihînin, Kürtlerin Halife Ömer zamanında Müslümanlaştırma sürecine sokulduğu dönem sonrası daha iyi biliniyor. Kürtlerin yurdu olarak bilinen Kürdistan, M.Ö. 550'de Perslerin yönetimine geçiyor. Kürtler dağlık bölgelere çekilerek Perslere karşı mücadeleyi sürdürüyorlar. Kasımlı'ya göre; "Arapların Kürdistan'ı istila etmesinden önce, M.Ö. 7. yüzyılda

11 Bkz. V. I. Lenin, *Collected Works...*

12 Kasımlı'dan alıntı, in Macid R. Cafer, *Az gelişmişlik İçinde Geri Bıraktırılmışlık*, Yöntem, 1979. s. 246.

13 Aktaran M. Şerif Fuat: *Doğu İlleri ve Varto Tarihî*, Önsöz, MEB.Yay.

bölge, Sasanilerin boyunduruğu altındayken, bugünkü Kürdistan’a tekabül eden bölgede yaşayan insanlar “Kürt” olarak bilinmekteydiler.”¹⁴ Müslüman Araplar tarafından istilaya uğrayan bölge yedinci yüzyıldan onbirinci yüzyıla kadar Arapların boyunduruğu altına girdi. 1077 yılından 1300 yılına kadar da Selçuklu Türklerinin yönetimi altında kalıyor. Ondördüncü yüzyılda Moğol istilas, Küçük Asya’da ve bütün Ortadoğu’da önemli bir soykırım ve yıkım oldu. Arfa’nın yazdığına göre, “Kürdistan’ın büyük bir kesimi Timurlenk’in ordularınca işgal edilen Ortadoğu’nun diğer kesimlerine göre oldukça az zarar gördü.” Arfa bunu iki nedene bağlıyor. Birincisi, bu dönemde Kürtler göçebe olup kasabalardan çok yüksek vadilerde yaşamaktaydılar; ikincisi de, Kürtler politik yönden bağımsız olmadıkları için, düzenli bir orduları yoktu. Kürtler, Timurlenk’in ordularıyla “savaşı seçmek zorunda oldukları zaman kendilerince bilinen tuzaklar kurarak ve aşılmaz dağlar ve derin boğazlarda gizlenip çete, gerilla savaşı vererek savaşmışlardır.”¹⁵

Fakat Kürtlerin 1514 Çaldıran Savaşı’ndan sonra, İran’la Osmanlı İmparatorluğu arasındaki düşmanlıktan yararlanarak varlıklarını geliştirdikleri görülüyor. Hasım iki imparatorluk karşısında Kürtler göreceli olarak bağımsız bir duruma geldiler. Kürtlerin tarihîyle ilgili ilk eser olan Şerefname, Bitlisli Şeref Han (Bitlisi) tarafından bu dönemde yazılmıştır (1596). Bitlisli Şeref Han’ın yazdığına göre, Kürt bölgesinde birçok beylikler vardı. Bu beylikler Kürt beyleri tarafından yönetilmekteydi. İslâm Ansiklopedisi’ne göre XVI.yüzyılın sonlarında Kürdistan’da yirminin üstünde beylik vardı.

Fakat bölgenin Osmanlılar tarafından ilhak edilmesiyle, merkezi yapının ve merkezileştirme politikasının bir sonucu olarak, bu beylikler zaman içinde yıkıldı. Daha sonra Osmanlı

---

14 Aktaran Macid R. Cafer, *Az gelişmişlik İçinde Geri Bıraktırlmışlık*, Yöntem, İstanbul 1979, s. 223.

15 H. Arfa, *The Kurds, A Historical and Political Study*, London 1966’dan aktaran, Macid R. Cafer, a.g.e., s. 225.

padişahları, Kürt aşiretlerini kontrol etmek amacıyla aşiret reislerini vali olarak atamaya başladılar.

XVI.yüzyılda Kürt beylikleri, İran'la sürekli savaş halindeydiler. Bu dönemde İran Şahı Kürtlerin oturduğu bölgeleri ilhak etmek için sürekli bir çaba içindeydi. Fakat Osmanlı-İran arasındaki Çaldıran Savaşı'ndan sonra, Kürt aşiret beyleri Sultan Selim'in yanında yer aldılar. Ve Sultan Selim'in İran Şahı karşısındaki zaferine önemli bir katkıda bulundular. Kürt aşiretlerinin Sultan Selim'in tarafında yer almalarında Yavuz Sultan Selim'in Sünni, Şahın da Şii oluşunun rolü önemlidir. Sünni Kürtler Sünni Osmanlı padişahını kendilerine daha yakın sayıyorlardı. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı padişahı ile Kürtler arasında yapılan anlaşma sonucu, Osmanlı Devleti Kürdistan'da onaltı özerk "Kürt Hükümeti"nin varlığını kabul ediyordu. Bu Kürt hükümetlerinin***** adları şunlardı: Cizre, Hazro, Eğil, Palu, Kiğı, Genç, Bitlis, Hizan, Hakkari, Mahmudi, Şehrizar, M.Yırvana, İmadiye, Asti, Tercil ve Mihriban. Kendal Nezan'ın yazdığına göre, bu Kürt hükümetlerinden güçlü olanları beylikleri için bağımsızlık statüsü elde etmişlerdi. Para basıyorlar, Cuma günleri adlarına hutbe okunuyordu.¹⁶ Bu Kürt beylikleri Sultan'a haraç vermedikleri gibi, hiçbir konuda hesap vermek zorunda da değillerdi. Osmanlı padişahının Kürt beyliklerinden iki isteği vardı: Kendine karşı baş kaldırmamak ve kendi aralarında çizilen sınırları ihlal etmemek. Herhalde padişahın buradaki amacı, Kürtlerin sınırları ortadan kaldırarak merkezileşmelerini önlemektir. Bu nedenle de aşiretler arasında sürekli sürtüşmeler yaratılmaktaydı. Bugün bile aşiretler arasındaki geçimsizliklerin kökeni ta o zamanlara kadar uzanıyor. Şüphesiz aşiretler arasındaki sürekli geçimsizlik ve çatışmayı sadece İstanbul'daki Sultan'ın kafasının altından çıkan bir şey saymak yeterli olmaz. Bu durum Kürt beyliklerinin aşiret yapısının doğal sonucu sayılmalıdır. Aşiret bilinci de, temelini

---

***** Buradaki "hükümet" sözcüğünden, kısmi özerkliğe sahip, mahalli bir yönetim birimi (Beylik) kastediliyor. F.B.

16 In Les Kurdes et le Kurdistan, **Le Mouvement National Kurde.**, s. 38.

üretim ilişkilerinde bulur. Sürü hayvancılığına dayanan aşiret yapısının “otlaklar” yüzünden sürekli çatışma içinde oluşu anlaşılır bir şeydir. Fakat ne olursa olsun, Kürtlerin Osmanlı yönetimi tarafından sürekli olarak İran’a karşı kullanıldıkları anlaşılıyor. .

Kürt beyliklerinin bu özerk statüsü, yaklaşık XVIII.yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş görünüyor. Bu dönem boyunca Kürdistan’ın her bakımdan önemli gelişmelere sahne olduğu anlaşılıyor. Özellikle de edebiyat, kültür ve sanatta hatırı sayılır ilerlemeler kaydedilmiştir. Bitlis, Cizre, Hakkari gibi güçlü Kürt beyliklerinde sanat etkinlikleri önemli bir yer tutuyor olmalıdır. Bu merkezlerde bilim adamları, müzisyenler ve şairler büyük destek ve ilgi görüyorlardı. Kendal; bunlardan Fuzuli, Nefi, Nabi vb. gibi gözüpek olanların İstanbul’a yeteneklerini kanıtlamaya gittiklerini yazıyor. Öte yandan Kürt beylerinin yaşayışlarının, çağdaşları olan Batılı feodal beylerinden pek geri kalır yanı da yoktu. Bütün bunlar “Göçebe Kürt” efsanesinin de Batılılarca uydurulmuş maksatlı yakıştırmalardan öteye bir değer taşımadığını gösterir. Ne ki beyler (beylikler) arası üstünlük savaşı, küçük Kürt beyliklerinin bir araya gelerek ortak hareket etmelerini engellemiştir. Aralarındaki çelişkilerden hem Osmanlı Devleti, hem de İran sürekli yararlanmıştır.

XIX.yüzyılda Osmanlı yönetimi zayıfladıkça, İran’ın Kürt bölgelerine yönelik talepleri de artmıştı. 1821’de İran Kürt bölgelerine saldırıya geçerek Van ve Bitlis’i ele geçirdi. Fakat savaşın sonucu belirsizdi. Erzurum’da yapılan bir anlaşmayla İran geri çekildi ve Kürtlerin oturduğu bölgeyi ikiye ayıran 1639 Kasr-ı Şirin anlaşması ile çizilen sınır pek az değişiklikle yeniden yürürlükte kaldı.

Kürtler olumlu konjonktür ve fırsatları değerlendirmemekte sanki ısrar etmişlerdir. İki hasım imparatorluk arasındaki çelişkilerden yararlanmak yerine, çoğu zaman şu ya da bu politikaya alet olmuşlardır. Bunun maddi yapısal nedenleri olduğu kuşkusuzdur. Dağlık Kürdistan arazisinin haberleşmeyi engellemesi, Kürtler arasında Sünni-Alevi ayrışmasının varlığı,

bunlardan bir kısmının (Alevi Kürtler) İran, bir kısmının da (Sünni Kürtler) Osmanlı tarafından kullanılması, mezhep ayrılığının Kürtleri sürekli iki düşman kampa ayırmış olması, aşiret yapısının ve hâkim üretim ilişkilerinin sonucu oluşan “bi-linç”, ulusal bilincin gelişmesini engellemiştir. Bundan başka, Kürdistan’ın 1635 yılından beri İran’la Türkiye arasında bölünmüşlüğü’nün yarattığı olumsuz durum da unutulmamalıdır.

“Fakat devlet kurma yolunda Kürt çabalarını ürkün en belirgin etmen, Kürtlerin anavatanlarının bir iç kara parçası olması ve onu çevreleyen devletlerin içinde Kürt azınlıkların bulunmasıdır. Komşu devletler, her zaman yaptıkları gibi Kürtlerin ulusal hareketlerini bastırmak için anlaştıklarında, taktik nedenlerden ötürü bazı kısa dönemler dışında, Kürtler kendilerini ‘boğazları sıkılmış’ bir durumda bulmuşlardır.”¹⁷

Daha Türkler Anadolu’ya gelmeden Anadolu’nun Doğu bölgelerinde Kürtler yaşamaktaydı. Yavuz Sultan Selim zamanında, Kürtler Osmanlı sınırları içine sokulmuştur. Fakat gerek Osmanlı Devlet yapısının, gerekse üretim ilişkilerinin niteliğinden ötürü, Kürtler geniş bir özerklikten yararlanmışlardır. XVII.yüzyılda bir Kürt Beyi, “Bu ülkenin İmparatoru Osmanlı Sultanı değil, benim... Eğer o benden daha güçlü ise ben de ondan daha soyluyum,”¹⁸ diyor. Bu ve benzer sözlerden Kürt beyliklerinin yüksek düzeyde bir özerkliğe sahip oldukları ve Osmanlıların da içişlerine fazlaca karışmadıkları anlaşılıyor. Ne ki, Osmanlı İmparatorluğu Batı’da toprak kaybettikçe ve sürekli savaşların finansmanı için asker ve para gereksinimi arttıkça, Kürt bölgelerine daha fazla yüklenmek durumunda kalıyordu. Bu da haraç ödemek ve Osmanlı ordusuna asker vermek istemeyen Kürt beylerini yer yer isyanlara yöneltiyordu. Bu isyanlardan belli başlıcaları 1806’daki Abdurrahman Paşa’nın yönet-

17 Macid R. Cafer, *Az gelişmişlik İçinde Geri Bıraktırılmışlık*, a.g.e., s.22

18 Detis de la Croix, en 1675. Relations de Douri Efendi, Paris 1810 s.95 in Chris Kutsechera, *Le Mouvement National Kurde*, Flammarion: Paris 1979 s. 13.

tiği Baban ayaklanması, 1833-1836 Mir Muhammed ayaklanması, 1840 Bedirhan Bey ayaklanması, 1855 Yezdan Şer ayaklanması, 1880 Şeyh Ubeydullah ayaklanmasıdır. XX.yüzyılın başından itibaren de imparatorluk sınırları içinde çeşitli Kürt faaliyetlerinin başladığı görülüyor. Bunlar; Mikdat Bedirhan Bey’in Kürdistan Dergisi (1898), Ali Bedirhan Bey, Şerif Paşa ve Şeyh Abdülkadir’in “Te’ali ve Terakkî-i Kürdistan Gazetesi”, “Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti” ve onun İstanbul’da kurduğu Kürt Okulu (1908) ve “Hetawe Kurd”; nihayet çeşitli şehirlerde kurulan “Kürt Kulüpleri”dir...

Bütün bu tarih içinde Emir Bedirhan Bey’in dönemi Kürt beyliklerinin en parlak devri sayılabilir. Emir Bedirhan Bey’in ilk defa Kürt beylikleri arasındaki “feodal” mücadeleye ulusal bir nitelik kazandırma çabası içine girdiği anlaşıyor. Emir Bedirhan Bey, 1828-1829’dan sonra Sultan’a asker vermemekte direniyor. Komşusu olan Kürt beylerine de İstanbul’a asker vermemeleri için girişimlerde bulunuyor. Van’daki Mahmut Han’ı ve Hakkari’deki Nurullah Bey’i Kürdistan’ın bağımsızlığı yolunda mücadeleye ikna etmeye çalışıyor. Chris Kutschera, 1844-1896 yıllarında Bedirhan Bey’in iktidarının en parlak döneme ulaştığını yazıyor.¹⁹ “Para basıyor, Cuma günleri adına hutbe okunuyor, iktidarı doğudan İran sınırından Mezopotamya içlerine, batıda Musul ve Diyarbakır kapısına kadar uzanıyordu.” 1845’de Botan çayını geçen bir Fransız konsolosluk memuru, “Diyarbakır’dan itibaren Dicle’nin 50 mil ötesinde ülkedeki fark hemen göze çarpıyor. Tarım daha gelişmiş. Köyler daha iyi kurulmuş ve müreffeh görünüyor. Burası Bedirhan’ın ülkesidir. O Babıali’ye yılda 250.000 kuruş haraç ödüyor. Ülkesi iyi yönetiliyor ve sükunet hâkim. Batıda rastlanmayacak bir refah görüntüsü var,”²⁰ diye yazıyor.

Uluslararası arenada bağımsız bir Kürdistan’dan ilk defa I.Emperyalist Savaş’ın hemen sonrasında Sevr’de söz ediliyor. Bilindiği gibi Sevr, ölü doğmuş bir anlaşmaydı. Şüphesiz

19 a.g.e., s. 15

20 Chris Kutschera, a.g.e., s. 15

emperyalistler, Sevr Anlaşması'nda imzası bulunan devletler özgürlük tutkunu oldukları için bağımsız bir Kürdistan istemiyorlardı. "Bölüp yönetmek" için halkları parçalamak esastır. Yoksa Kürtlere özel bir sempati besledikleri sanılmamalıdır...

Kürt liderleri politik düzeydeki yetersizlikleri ve uluslararası güç dengelerini iyi değerlendirmemeleri yüzünden I.Emperyalistler arası Savaş sonrası konjöntürden yararlanamadılar. Emir Bedirhan Bey'in torunlarından Halil Bedirhan, İngiliz Yüksek Komiseri'ne, kendilerine yardım etmeleri için ricada bulunurken şunları söylüyor: "Biz İngiliz mandası istiyoruz. Eğer Büyük Britanya bize yardım ederse, biz de İngiltere'nin düşmanları olan Rusya ve Türkiye'yle Irak arasında onun tampon bölgesi oluruz. Ermeni ve Hristiyan topluluklarla işbirliği yaparız."²¹

Bazı Kürt kaynaklarına göre, Mustafa Kemal de Kürtlere Sevr Anlaşması'nın tanıdığı hakların aynısının tanınacağını, bu anlaşmanın Kürtlerle ilgili maddelerinin uygulanacağını, fakat önce Yunan ordusunun smır dışı edilmesi ve barış anlaşmasının yapılması gerektiğini,²² söylüyor. Gerçekten bu dönemde Mustafa Kemal, Türk ulusundan söz etmekten özenle kaçınıyor. Türk-Kürt kardeşliğinden ya da "Osmanlı Milleti"nden söz etmeyi yeğliyor. Mustafa Kemal 15 Eylül'de (1915) Malatya Mutasarrıfı aracılığıyla Hacı Kaya ve Şehzâde Mustafa'ya şunları yazıyor:

*"Maazallah İslâm kanı akıtılması, günahsız zavallı Kürt kardeşlerimizden birçoğunun Osmanlı askerleri tarafından öldürülmesi gibi Dünya ve ahrette pek elim bir sonucu doğuracaktır. Oysa din ve namus sahibi büyükler yaşadıkça Kürt ve Türk'ün birbirinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam edeceği ve hilâfet etrafında sarsılmaz bir vücut halinde kalacağı şüphesizdir."*²³

21 Chris Kutschera, a.g.e., s. 42

22 Chris Kutschera, a.g.e., s.40

23 Koçgiri Halk Hareketi, Komal Yay., s. 41

Arabuluculuk yapmaları için Hacı Kaya ve Şedzade Mustafa'ya bunları yazarken, Malatya'daki 15. Alay Komutanı İlyas Bey'e; “Kürtlük makamının kökünden sökülüp atılması, kaçak hainlerin İngiliz parasıyla Kürtleri aldatarak, Padişaha ve askere karşı kışkırtmaya uğraştıkları, bunlara uyanların hiç bağışlanmadan acımasızca yok edileceğinin her yana hızla bildirilmesi...”²⁴ diye yazıyordu.

İlginç olan, Doğu'da ilk zaferin Kürtlere dayanılarak kazanılmış ve bu sayede Gümrü Anlaşması'nın imzalanabilmiş olmasıdır. Amasya Tamimi, Kürtlerle ilgili protokolün 1.maddesinde, “Kürtlerin ulusal ve sosyal haklarının tanınacağı...” şeklinde bir ifadeye yer veriyordu. Bir taraftan da Kürtleri bağımsızlık girişimlerinden uzaklaştırmak ve Batı'da Yunanlılara karşı savaşmalarını sağlamak için bazı Kürt beylerini kazanmaya, aralarındaki çelişkilerden yararlanılmaya çalışılıyordu. 1921'de Koçgiri Kürt Halk Hareketi eziliyor. Diyarbakır Kürt Kulübü kapatılıyor. Bu baskıcı yöntemler sin-sice uygulanırken, Kürtler sadece Gürcü ve Ermeni cephesinde değil, Batı'da da Yunanlılara karşı savaşıyorlardı. Ve “Kürt-Türk kardeşliği ve eşitliği temeli üzerinde” bir devletin kurulacağı umudunu taşıyorlardı. Zaferden üç hafta sonra, 1 Kasım 1922'de Mustafa Kemal, Meclis'te “Kurulan devlet bir Türk devletidir,” diyor. Yunanlıların sınır dışı edildiği, ve örgütlü gücün Mustafa Kemal'in elinde toplandığı koşullarda, artık gerçek niyetin açığa vurulmasında bir sakınca yoktu...

Daha da “ilginç” olan bir şey de, Koçgiri'de Osmanlıya karşı bağımsızlık yanlısı bir hareket olan ayaklanma, “Hilâfet ve Padişah” düşmanı ilân edilerek ezilirken, 1925'teki Şeyh Sait Ayaklanması da “hilâfet ve saltanatı geri getirmek isteyen” bir hareket diye ezilecektir. “Bu isyanın 53 liderini yargılayan ve onları ölüm cezalarına çarptıran askerî mahkeme başkanınca, yargılamanın bitiminde kullandığı bazı ifadelerden de isyanın gerçek amacının pek gizlenmediği anlaşılıyor. 28 Haziran 1925'te yargılama sırasında mahkeme başkanı şunları söylüyor-

du: ‘Kiminiz hükümet otoritesinin kötü yönetimini, kiminiz de halifelîğin savunuculuğunu isyan için bahane ettiniz, fakat tümünüz bağımsız bir Kürdistan yaratmak sorununda birleştiniz.’²⁵

Asıl ibret verici olan Komintern’in de Şeyh Sait ayaklanmasını gerici bir hareket olarak görmesi ve İzvestia’da çıkan bir yazıda olayın “feodal ve karşıdevrimci Kürtlerin İngilizler tarafından tezgâhlanan bir hareketi”²⁶ olarak değerlendirilmesidir! TKP’de Mustafa Kemal’e tam destek veriyor. Varlığını Stalin’e borçlu olan ve olaylara Sovyet Devleti’nin çıkarları açısından bakan bu partiden daha fazlası beklenebilir miydi? Komintern’in yayın organı da 1925’te, “Kürt ayaklanması, İngiliz Emperyalizminin Ortadoğu’daki yeni bir saldırı manevrasıdır,”²⁷ diye yazıyordu...

Şeyh Sait Ayaklanması’m “Hilâfet ve Saltanatı geri getirmek isteyen bir hareket” olarak görmek bir resmî ideoloji kategorisidir. Bir halkın dini inançlarla ayaklandığı tarihte pek rastlanılacak bir şey değildir. Şeyh Sait Ayaklanması’nda dini bazı sloganlar kullanılmış olsa da, asıl amaç siyasal ve ulusal haklar elde etmektir. Üstelik bu sloganlar ulusal bağımsızlık için de pekâlâ kullanılabilirdi. Mustafa Kemal’in kendisi de Millî Mücadele boyunca hep dini sloganlar kullanmamış mıydı? Dini sloganlar son tahlilde söz konusu topluluğun kimliğini yansıtan sloganlardır. Şeyh Sait İsyanı’nda 206 köyün yerle bir edildiği, 8.785 evin yakıldığı ve 15.200 insanın öldürüldüğü²⁸ hatırlanırsa, böylesine kapsamlı bir hareketin dini nedenlerle ve Hilâfet’i restore etmek amacıyla yapıldığını savunmak zordur. Bu konuda, Kıvılcımlı şunları yazıyor: “Kürdistan’da köylü devriminin elifini bile ağzına almayan, Şark’a demokratik burjuva devrimi-

25 Macid R. Cafer, *Az gelişmişlik İçinde Geri Bırakılmışlık*. Yöntem, 1979 s. 238-239.

26 Weilson Hawell: *The Soviet Union and the Kurds*, a Study of a National Minority, The University of Virginia, in Chris Kutschera a.g.e.

27 International Press Correspondent, 1925. Sayı 39. s. 587.

28 Kasımlı’dan aktaran Macid R. Cafer, a.g.e., s. 239

ni büsbütün yasak eden, buna karşılık Kürt ağaları ile elele vererek Kürdistan’ı iktisaden ve siyaseten sömürgeleştiren Cumhuriyet burjuvazisi, elbette şark isyanlarındaki mevkiî kendisi herkesten iyi bilir.”²⁹

Hareketin gerçek amacının Hilâfet ve Saltanatı geri getirmek olmadığını, Kemalist yönetim de pekâlâ biliyordu. Ne ki, ulusal ve uluslararası kamuoyunun yanıltmak için böylesi manipilasyonlara ihtiyaç vardı. Başbakan Fethi Okyar, isyanla ilgili olarak meclisteki uzun açıklamasında; “Olay padişahlığı, Hilâfet’i ve Abdülmecid’in oğullarından birinin saltanatını sağlamak gibi gerici bir propaganda altında Kürtçülüktür. Genel durum budur,”³⁰ diyordu.

Vakit Gazetesi’nde (5 Mayıs 1925) yayınlanan bir yazıda; “Türkiye’de Türklerin süngüsünün görüldüğü yerde bir Kürt sorunu yoktur,” deniyordu. Lenin, “Bağımsız bir devlet oluşturma hakkının inkâr edilmesi, ulusal baskının en temel biçimlerinden biridir,” der. Kürtler Lozan Anlaşması’yla T.C. sınırları içinde kalan Ermeni, Rum ve Yahudilerin yararlandığı haklardan mahrum edilmişlerdir. Yüz binden az nüfuslu azınlıklara kendi dillerinde okul açma ve eğitim özgürlüğü tanındığı halde, 1920’li yıllarda toplam nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturan Kürtler için böyle bir hak kesinlikle tanınmıyordu. 1928 ve 1929 tarihli T.C. yılına göre: “Türkiye’nin kayıtlı umumi nüfusu 10.915.909 kişi... 17 Şark vilayetinde (Erzincan, Erzurum, Elazığ, Beyazıt, Urfa, Bitlis, Hakkari, Diyarbakır, Siirt, Şebinkârahisar, Gaziantep, Kars, Gümüşhane, Mardin, Maraş, Malatya, Van) zikredilen devlet yılına göre 2.738.267 kişi... Yani Şark vilayetleri Türkiye Cumhuriyeti’nin nüfusça %24.7’si.”³¹

Sert bir biçimde “bastırıldığı” halde, Şeyh Sait Ayaklanması’ndan sonra Ağrı’da önemli bir ayaklanma daha

---

29 H. Kıvılcımlı (Şark), a.g.e., s. 148.

30 Hareketin niteliği ile ilgili olarak bkz: Kendal, Kurdistan de Turque, in les Kurdes et le Kurdistan, a.g.e., s.96

31 Hikmet Kıvılcımlı, a.g.e.,

patlak veriyor. Arka arkaya gelen başkaldırıları, Kürt halkının özgürlük isteğinin ne kadar köklü olduğunu gösteriyor. Ağrı İsyanı'nda da 165 köy yok edilmiştir ki, bu 165 köyde tahribedilen ev sayısı 6.816 olarak tahmin edilmiştir.³²

Şeyh Sait İsyanı'na, "Hilâfet ve Saltanatı geri getirmek isteyen bir hareket" damgasını vuranlar, Ağrı İsyanı'na da başka bir "gerekçe" uydurmaya zorlanmışlardır. Kürtlerin özgürlük savaşının, emperyalist ülkelerin kışkırtması sonucunda ortaya çıkmış bir hareket olduğu ileri sürülmüştür. Emperyalizmin belirlediği *status quo* (Kürdistan'm parçalanmışlığı) çok kısa bir zaman geçmeden yine aynı güçler tarafından bozularak, bağımsızlık için ayaklanan Kürtlerin bu parçalanmışlık durumuna son vermek amacıyla giriştikleri eyleme, haklı ve demokratik bir eylem olmasına rağmen, Komintern, Sovyetler Birliği'nin güvenliği açısından değerlendirerek karşı çıkmıştır.

Şeyh Sait İsyanı'nda, Suriye toprakları kullanılmış, Fransızlar demiryollarını Türklere açarak, isyanın bastırılmasına katkıda bulunmuşlardır. Ağrı İsyanı'nı bastırmak için de İranlılarla toprak değişikliği yapılmış. Chris Kutschera'nın yazdığına göre, 1930 Temmuz sonunda 500 kişilik Sovyet süvari birliği Davala'ya gelerek Türk kuvvetleri safında savaşmışlardır. "Eğer Ağrı Ayaklanmasının bastırılmasında," diyor Kutschera, "doğrudan Sovyet müdahalesi karışmasa bile, Sovyet hükümetinin tavrı açıktır. Ağrı Dağı çarpışmalarının gerisinde Sovyetler Birliği etrafında yine bir demir perde oluşturmak isteyen uluslararası emperyalizmi görmek gerekir."³³

Kürt isyanlarını, başta emperyalistler olmak üzere, yabancı devletlerin tertibi olarak "görenler", Sadabat Paktı'nın kuruluş nedenini açıklamakta güçlük çekeceklerdir. "Kürtlerin sadece bir piyon oldukları ve onların uluslaşma olgusunda ayırıcı bir öge olduklarına ilişkin ileri sürülen fikirler, hem bayağı, hem de iddialıdır."³⁴ 1937'de Dersim'de bir ayaklanma daha oldu.

32 Macid. R. Cafer, a.g.e. s.242

33 Chris Kutschera, a.g.e., s. 373

34 Macid R. Cafer, a.g.e. s. 242

Hareketin lideri haydutluktan yargılandı. İsyancılar ağır bir biçimde cezalandırılmakla kalmadı, silahsız, savunmasız kadın, çocuk ve yaşlılar büyük baskı ve işkencelere maruz kaldılar. Dersimli bir grup 20 Aralık 1937’de Milletler Cemiyeti’ne yol-ladığı bir mektupta, Türk Hükümeti’nin, “Kürt okullarını kapat-makta, bilimsel çalışmalardan Kürt ve Kürtçe sözcüklerini çıkarmakta, kadınlar, kızlar dahil Kürtleri Anadolu’da askerî projeler üzerinde çalışmaya zorlarken barbarca yöntemler kul-lanmakta, Kürtleri on’ar kişilik gruplar halinde nüfusunun %5’ini geçmeyecek şekilde Türk bölgelerine sürmekte”³⁵ olduğu yazılıyordu.

Bazı Stalinist yazarlar Kürdistan’daki ırkçı, şoven, imha ve asimilasyona yönelik uygulamaları gözden uzaklaştırmak için, bölgenin geriliğinin kapitalizmin “eşit olmayan gelişme yasası”nın “doğal sonucu” olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aslında gerçek durum kapitalist gelişme yasalarını aşmaktadır. Buradaki gerçek, “doğal yasalar”dan çok, üretici güçlerin tahribiyle ilgi-lidir.

Kürdistan’m ilhakı olayı en çarpıcı biçimde Mustafa Kemal’in kendi sözlerinde ifadesini bulmaktadır. Mustafa Kemal, Nutuk’ta Kürdistan’a ayrılan bölümde şunları söylüyor:

“Sevre’de: Fırat’ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için itilâf devletleri temsilci-lerinden kurulacak bir komisyon özerk bir yönetim şekli hazırlayacaktır.

Antlaşmanın imzalanmasından bir yıl sonra bu bölgenin Kürt halkı, Milletler Cemiyeti Meclisi’ne başvurarak Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye’den ayrı bağımsız bir devlet kurmak istediklerini ispat ederlerse ve Meclis de bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki her türlü haklarından vazgeçe-cektir.

Mart 1921 teklifinde: İtilaf Devletleri, şimdiki durumu göz önünde tutarak, bu konuda Sevr’e taslağında değişiklik

yapılmasını dikkate alma eğilimindedir. Şu şartla ki, özerk yönetilen bölgelerde Kürt ve Asuri-Geldani çıkarlarının yeterince korunması için tarafımızdan kolaylıklar gösterilsin..

Mart 1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir. Lozan'da: Elbette söz konusu ettirilmemiştir."³⁶

Mustafa Kemal'in kendi sözlerinden çıkan anlam, Cumhuriyet'in Osmanlı İmparatorluğu'nun devamından başka bir şey olmadığıdır. Emperyalistler arası paylaşım dahil olan Osmanlı İmparatorluğu yenik de düşse, güçler ilişkisinin değişmesiyle ve Millî Mücadele süreci sonunda Kürdistan'ın bir bölümünün ilhakıyla sonuçlanmıştır. Gerçekten Sevr'e göre Batı'da, Trakya'da herhangi bir değişiklik olmazken (küçük de olsa bir gerileme söz konusudur), Doğu'da Kürdistan'ın en büyük kısmını kapsayacak biçimde sınırların genişletilmesi söz konusudur. Sevr'de (güdük de olsa) bir Kürdistan'dan ve Kürt Ulusu'ndan söz edilirken, Lozan Antlaşması bütünüyle Kürdistan'ın parçalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Kürdistan'ın İlhakının Devlet Yapısı ve İdeolojisiyle İlgili Sonuçları

Kürdistan'ın ilhakı sadece Kürt ulusunun ezilmesi sonucunu doğurmakla kalmıyor; Kürdistan'm dört ayrı devlet sınırları içinde parçalanması, bir yandan emperyalizmin Ortadoğu'da oluşturduğu *status quo*'nun temel direklerinden birini oluştururken, diğer yandan her bir ezen ulus devletinin biçimlenişine de damgasını vurmuştur. Sadabat Paketi, Bağdat Paketi, CENTO, RCD; Ortadoğu Devletleri'ni birleştiren özü itibariyle Antikürt anlaşmalardı. Sadabat Paketi'nin (1937) 7.maddesinde, "yüksek düzeydeki imza koyuculardan herbiri, mevcut korumaları ortadan kaldırmayı amaçlayan silahlı ekiplere, kuruluş ve kurumlara karşı kendi sahası içinde önlem almayı ve karşı tarafın sınırlarının her kesimindeki güvenlik ve düzenin garantisinden sorumlu olmayı taahhüt eder," deniyordu.

Öte yandan ezen ulus devletleri arasındaki yardımlaşmaya da

çok sayıda örnek verilebilir. Ağrı İsyanı’nın bastırılabilmesi için İran’la yapılan toprak değiş tokuşu, Mahabad’ın ezilmesinden sonra SSCB’ye kaçmak isteyen Kürtlerin Irak, İran ve Türkiye uçakları tarafından bombalanması, 1956 İran-İrak kuvvetlerinin İran’daki ayaklanmayı ortaklaşa bastırmaları, yakın zamanda “sınır ötesi” operasyonlar vb. gibi...

Türk Devleti’nin başlangıçtan itibaren militarist, otoriter, baskıcı, antidemokratik bir nitelik kazanmasında Kürt sorunu önemli bir ağırlığa sahip olmuştur. Devletin militarist yönünün ağır basması, “güçlü bir ordu” besleme “zorunluluğu” sadece dış düşmanların “sürekli” ve “yakın tehlike” oluşturuyor olmalarıyla açıklanamaz.

Aynı şekilde Türk devlet yapısında ordunun işgal ettiği yer, ordunun siyasal hayattaki rolünü de belirlemiştir. Şüphesiz diğer egemen sınıf fraksiyonlarının güçsüzlüğü, buna karşılık köklü Osmanlı devlet geleneği, Millî Mücadele boyunca ordunun oynadığı rol de önemlidir. Ama, asıl belirleyici olan Kürt sorunudur. Ayrıca “komşu” devletlerde devlet aygıtının zayıflamasının (1958’de Irak, 1946 ve 1979’da İran) Kürt hareketine nasıl bir ivme kazandırdığını bildiklerinden, bu konuda dikkatlidirler...

Türkiye’de işçi hareketine yönelik politikalar, baskıdan çok güdüm ve denetim unsuruna dayanmıştır. Türkiye’nin özel koşulları güdümlü bir işçi hareketi oluşturmaya olanak vermiştir. Oysa işçi hareketinin gücü ve politik etkinliğiyle, ordunun gücü ve devletin otoriter niteliği arasında bir paralellik yoktur. Dolayısıyla güçlü bir ordunun varlığını açıklayan asıl neden Kürt ulusal hareketinin “ezilmesi gereğidir”. Başka bir ifade ile, güçlü bir ordunun ve otoriter ve hantal bir devlet aygıtının varlığını açıklayan “sınıf mücadelesi” değil, besbelli ki Kürt sorunudur. Kürdistan’ın ilhakının devletin otoriter karakterinin oluşmasında önemli bir payı vardır. Muhtemel bir Sovyet saldırısı “gerekçesi” ileri sürülse de, Doğu’da güçlü bir ordu tutmanın asıl nedeni Kürt hareketidir.

Öte yandan, Kürt sorunu resmî (hâkim) ideolojinin biçimlen-

mesi açısından da önemli bir unsur olmuştur. Milliyetçilik, şovenizm ve ilkel bir törencilik geleneği resmî ideolojinin önemli bir öğesini oluşturmuştur. Türkiye’de devletin Kürt Ulusu’nun ezilip “yok sayılması” temeli üzerinde kurulmuş olması, resmî ideolojiye “orijinal” bir nitelik kazandırmıştır. Resmî ideolojinin geçerli olduğu tüm ülkelerde olduğu gibi, bu ideolojinin irrasyonelliği çok açık bir biçimde ortadadır. Bir yanda Kürtlüğünün bilincinde milyonlarca insan, öbür yanda bu varlığı inkâr eden, ama hızla çağdaşlaştığını, kalkındığını, çağ atladığını ileri süren bir resmî ideoloji... Çağ atlayan bir ülkede milyonlarca insanın devletin resmî dilini bilmiyor olması, “çağ atlayıcıları” için esef verici bir durum olmalı...

Irak’ta yaşayanların Kürt oldukları resmen kabul ediliyor. Biçimsel “resmî” bir özerklik bile söz konusu. İran’daki Kürtler Aryenlerin en saf temsilcisi sayılıyor. Suriye’de ise resmî statüde ikinci sınıf vatandaş konumundalar. Nüfus cüzdanlarında Kürt oldukları yazılı ve bazı haklardan yararlanamıyorlar. Ne ki Türkiye’de de yalan üretmenin ve yalanla yaşamının sonu yaklaşıyor... Kürtlerin kimliğini yok sayma ve inkâr üzerine kurulu uyduruk resmî ideolojinin irrasyonelliği o kadar açık ki, sınırsız mantık garabetleri sergileniyor. Eğer Türkiye’nin mevcut sınırları içinde tutulan Kürtler Türk’sen, o zaman İran, Irak, Suriye’dekiler de Türk’tür. O zaman Bulgaristan, Yunanistan, Kıbrıs ve Sovyetler Birliği vs.’dekilere gösterilen ilginin onlara da gösterilmesi gerekir. Neden söz konusu ülkelerdeki “soydaşlarımız”a bunca ilgi ve “şefkat” ve neden İran, Irak ve Suriye’dekilere bunca ilgisizlik?! İlgisizlikten de öte, ezilmeleri için bunca destek. Bulgaristan’dan gelenler için bunca tantana ama, Saddam katliamından kaçarak Türkiye’ye sığınan “soydaşlarımız”a neden ne siyasî mülteci, ne de herhangi bir başka statü tanınmaz; tel örgüler arkasına binlerce insan hapsedilir?

Yaklaşık yetmiş yıldır Kürt kimliği ve o kimliğin en temel öğesi olan Kürtçe diye bir dilin varlığı inkâr edildi. Kürtçe, Türkçe’nin bir lehçesi sayıldı. Oysa Kürtçe, Hint-Avrupa dil grubundandır. Türkçe ise Ural-Altay dil grubundandır. Böylesi bir oluşum ortadayken Kürtçe’nin, Türkçe’nin “bozuk” bir ver-

siyonu olmasına imkân yoktur. Elbette Hint-Avrupa dilleri İran grubundan olan Kürtçe’de çok sayıda Farsça ile ortak sözcük olması doğaldır. Bu, bütün diller için geçerli bir kuraldır. Aynı gruptan olmadığı halde Fransızca’dan (çoğu Latin kökenli) yaklaşık on bin sözcük geçmiş olması nasıl ayrı bir Türkçe’nin varlığına engel değilse, aynı şey Kürtçe için hiç söz konusu değildir.

Yukarıdaki sorulara inandırıcı cevaplar vermek olanaksızdır. İlginç olan, bu soruları, ortaya atanların, bilirkişi raporlarına da dayanılarak hapse atılıyor olmalarıdır. İdeoloji bu ölçüde tutarsız ve irrasyonel olunca, kitlelerde kalıcılığı ve inandırıcılığı da olamaz. İdeolojinin bu “zavallılığı” da baskıyla giderilmeye çalışılıyor. İrrasyonel ideoloji, süngünün gücü olmadan işe yaramıyor...

Ancak, Kürt kimliğinin inkârı, Kürt Ulusu’nun ezilmesiyle resmî ideoloji arasındaki ilişki, bir başka açıdan daha önemlidir. Resmî ideolojinin bu aşırı milliyetçi ve şoven karakteri, Türkiye’de faşizmin gelişmesine de uygun bir ideolojik ortam hazırlamıştır. Bu bakımdan, Kürtlere yönelik ideolojik zorlamalar, baskı ve asimilasyon politikası faşist hareketin tahlilinde de önemli bir unsur olarak dikkate alınmalıdır.

Türkiye’de Kürt sorunuyla ilgili gerçekler yaklaşık yetmiş yıldır saklanmaya çalışılıyor. Ne ki, gerçeği sonsuza kadar saklamak olanaksızdır. Gerçekten korkmanın, gerçeği gizlemenin ne düşünce aydınlığına ve bilimin gelişmesine, ne de daha eşitlikçi ve özgür bir toplum için verilen mücadeleye bir yararı olur. Tam tersine, bu yoldaki mücadelelerin önündeki en büyük engeldir. İşte bize düşen görev öncelikle bu engelin aşılması için çaba harcamaktır. Antonio Gramsci’nin dediği gibi: “Devrimci olan sadece gerçeğin kendisidir.”

“Millî Mücadele”nin yanlış ve eksik değerlendirilmesinin bir nedeni de, III.Enternasyonal’in (Komintern) yaklaşımıdır. Komintern’in gerçeklere denk düşmeyen değerlendirmesidir. Bundan sonraki bölümde, III.Enternasyonal’in (Komintern) yaklaşımları tartışma konusu edilecek.

V. BÖLÜM

KOMİTERN VE MİLLÎ MÜCADELE’NİN ANTI-EMPERYALİSTLİĞİ SORUNU

*“Hakikati bulan, başkaları farklı
düşünüyor diye, onu haykırmaktan
çekiniyorsa, hem budala hem de alçaktır.
Bir adamın ‘benden başka herkes
aldanıyor’ demesi güç şüphesiz, ama
sahiden herkes aldanıyorsa o ne yapsın?”*

Daniel de Feo

Millî Mücadele’nin niteliğiyle ilgili yanılsamalara kaynaklık eden bir şey de, III. Enternasyonal’in (Komintern’in) yaklaşımıdır. Komintern’in Millî Mücadele’ye destek vermesiyle, onun antiemperyalistliği arasında doğru yönde bir ilişki olduğu varsayılıyor. Oysa Komintern’in Millî Mücadele’yi desteklemesi, hareketin antiemperyalistliğinden çok, Sovyetler Birliği’nin güvenliği ile ilgili bir sorundu. Sovyetler Birliği’nin güvenlik sorunu, Millî Mücadele’nin antiemperyalist olmasını gerektirmiyordu. Bir hareketi destekleyenlerle o hareketi yönetenlerin amaçlarının çakışması diye bir zorunluluk yoktur.

Komintern’in 1920 yılındaki ikinci kongresine kadar, sömürge ve yarısömürge ülkelerdeki devrim sorunu sosyalist hareket tarafından hemen hiç söz konusu edilmemişti, Bu

ölkelerin ekonomik ve toplumsal yapıları, tarihsel evrimleri, sınıf yapıları, hâkim sınıf ittifakının niteliği, emekçi kitlelerin durumu vb. gibi sorunlarla ilgili yeterli bilgi birikimi yoktu. Avrupamerkezli bakış açısı, Batı-Avrupa sol hareketi için de geçerliydi. Zaten sömürge ve yarisömürge ölkelerdeki ulusal bağımsızlık hareketleri ve sol hareketler, Batı Marksist hareketi için büyük önem taşıyordu. Bu da Marksizmin Batı kaynaklı olmasından ve son analizde Avrupamerkezli düşünsel-entelektüel yaklaşımların damgasını taşıyor olmasından kaynaklanıyordu. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak, sömürge ve yarisömürge ölkelerdeki devrim sorunlarına Batı sosyalist devriminin “çıkarları” açısından yaklaşıyordu. Zaten II.Enternasyonal döneminin hâkim düşüncesi oldukça geriye. O kadar ki, II.Enternasyonal’ın sömürge ve yarisömürgelere bakışı, özde, muhafazakâr ve sömürgeci zihniyetten farklı değildi.

Böylesi bir yaklaşım, ister istemez “Doğu Sorunu”na ilgiyi de azaltıyordu. Marx’ın Asya toplumlarıyla ilgili olarak yazdıkları o dönemin sınırlı “bilgi birikimi”ne dayanıyordu. Üstelik sol hareket tarafından da pek bilinmiyordu. Marx, Doğu toplumlarıyla ve sömürgecilik sorunlarıyla doğrudan ilgilenmemişti. Bu sorunlara ilişkin yazdıkları da ancak 1939’da basılmıştı. Üstelik Plekhanov’un etkisiyle Marx’ın sonradan bu konudaki görüşlerini terkettiği düşüncesi yaygınlaştırılmıştı. Çin Devrimi’nin başarısızlığı (1927) üzerine, “Asya Tipi Üretim Biçimi” tartışması gündeme geldiğinde ise, mahkûm edilecekti. Dolayısıyla Avrupamerkezli bakış açısının gerisindeki iki temel düşünce olan:

a) *Sömürgelerin kurtuluşu batıdaki devrimin başarıya ulaşmasına bağlıdır;*

b) *Dünyanın sosyalist bir dönüşüme uğramasının koşulu onun Avrupalılaşmasıyla olanaklıdır* biçimindeki yaklaşım, III.Enternasyonal’e de egemen olmaya devam etti. Her ne kadar Lenin, özellikle 1905 Devriminden sonra, Batı proletaryasının ezilen halkların kurtuluşuyla daha yakından ilgilenmesi ve tutarlı bir biçimde desteklenmesi gerektiğini ileri sürdüyse de, 1917

Devrimi'ne kadar sömürge ve yarisömürge ülkelerdeki devrim sorunuyla ilgisi ikincil önemdeydi. Lenin 1919 yılına kadar sömürge ve yarisömürgelerdeki devrimle “taktik” nedenlerle ilgilenmişti. 1919'dan itibaren sömürgeler ve Doğu Sorunu'nun önemi birdenbire arttı.

O zamana kadar ikincil ve taktik bir sorun olarak ele alınan sömürge ve yarisömürge ülkelerdeki devrim, birdenbire “stratejik” bir önem taşır hale geldi. III.Enternasyonal'in II.Kongresi'ne kadar, önemsiz bir sorun olan “Doğu Sorunu”nu stratejik önemde bir sorun haline getiren ne idi? Bakış açısının yüzseksen derecelik bir kavis çizmesi nasıl açıklanabilir? Hemen söylemek gerekir ki, bu “Batı'dan Doğu'ya” kayış, ölü doğmuş bir strateji değişikliğinden öteye bir şey değildi. Komintern'in II.Kongresi'nde, sömürge ve yarisömürge ülkelere ilişkin olarak alınan kararlar, belirlenen ilkeler ve pratik politikada yapılacak çalışmalar boş sözler olarak kaldı. Belirlenen ilkelerle izlenen politikalar arasında sürekli bir kopukluk ve uyumsuzluk söz konusuydu.

Fakat, Komintern'in II.Kongresi'nde Doğu halklarına ilişkin olarak kabul edilen ilkeler de kendi içlerinde tutarlı olmaktan uzaktı. Aceleye getirilmişti ve somut durumları dikkate almayan tahlillere dayanıyordu. Öte yandan, Komintern'deki bu politika değişikliği, Marksizm'e hâkim olan Avrupamerkezli görüşü fazla etkilemedi. Roy'un III.Kongre'deki şiddetli protestoları da bu durumu ortaya koyuyordu.

Bir taraftan ilke düzeyindeki tutarsızlıklar, öte yandan ilkelere uygulama alanında ortaya çıkan uyumsuzluklar Dünya devrimci mücadelesi için önemli bir talihsizlik olmuştur. Stalin'in bürokratik bir karşıdevrimle iktidarı ele geçirmesiyle ve işçi sınıfının yerine bürokrasinin diktatörlüğünü koymasıyla, zaten Komintern diye ayrı bir şey de kalmıyordu. Artık bundan sonra Komintern (III.Enternasyonal) Stalin'in elinde emperyalist devletlere karşı bir “pazarlık aracı”, bir “diplomatik araç” işlevi görecekti. Ne ki, Stalinist bürokrasinin ürettiği efsanelerden yakayı bir türlü kurtaramayanlar, uzun yıllar Stalin'in tüm

karşıdevrimci politika ve uygulamalarını “devrimcilik”, “ilerici-lik” olarak görmeye devam ettiler...

Millî Mücadele, başından sonuna kadar emperyalizmle uzlaşma yanlısı bir hareketti. Millî Mücadele karşısında III.Enternasyonal’in politikalarına geçmeden önce, II.Kongre’de tespit edilen ilkeler üzerinde kısaca durmalıyız. Komintern’in I.Kongresi’nde sömürge devrimleri konusunda yeni bir şey söylenmiyor, sömürge ülkelerin kurtuluşunun ancak metropol ülkelerde işçi sınıfının kurtuluşuyla mümkün olabileceği üzerinde duruluyordu.¹ Fakat İkinci Kongre’de bu tavır birdenbire değişiyor. Birinci Kongre’ye kadarki (Birinci Kongre de dahil) sömürge ve yarisömürge ülkelerle ilgili bekleyişler, yerini, Dünyanın kurtuluşunun “Doğu’dan başlayacağı”na ilişkin son derece iyimser görüşlere bırakıyordu. Bu ani kaymanın en belirgin nedeni, başta Alman devrimi olmak üzere, metropol kapitalist ülkelerde devrim umudunun sönmesi ya da “bir süre için ertelenmiş”! görünmesidir. Bunda Kızıl Ordu’nun Varşova önlerinde durdurulmasının da olumsuz yönde bir moral etkisinin olduğu kuşkusuzdur.

Diğer bir etmen de; Sovyet Devrimi’nin de etkisiyle, sömürge ve yarisömürge ülkelerde ortaya çıkan hareketler ve ilk defa II.Kongre’ye sömürge ülkelerde oluşma aşamasındaki komünist örgüt temsilcilerinin katılmasıdır. Bu yeni “üye”lerin de sorunun öncelikli olarak ele alınmasında etkili oldukları kesindir. Bu yüzden, II.Kongre’de ilk önemli tartışma konusu, sömürge ve yarisömürge ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin metropol-kapitalist ülkelerdeki sosyalist devrimle olan ilişkisinin saptanması etrafında toplanmıştı. Tartışma aynı zamanda örgütsel stratejik ve taktik sorunları da içeriyordu. II.Kongre’de başlayan tartışma, 1920’de Bakü’de toplanan Doğu Halkları Kongresi’nde devam etti.

Eğer II.Kongre’de, I.Kongre’deki Avrupamerkezli yaklaşımlardan belirli ölçüde uzaklaşmışsa, bunda öteki gerekçeler

1 Bu konuda bkz. F. Clandin, *La Crise du Mouvement Communiste: du Komintern au kominform*, s.246.

kadar, Sovyetler Birliği'nin dış güvenlik sorunu da önemli bir rol oynamıştır. Batı'da devrimin gerilemesi (o zaman bu "geçici" bir durum olarak algılanıyordu) Bolşevik liderleri Doğu'nun kurtuluş mücadelelerine yöneltmişti. Artık Doğu halklarının içinde bulundukları son derece ağır koşullardan kurtulabilmeleri için, "Londra ve Paris işçilerinin iktidarı ele geçirmelerinin beklenemeyeceği" görüşü ön plana çıkmıştı. O kadar ki, 1960'lı yıllarda Maoizm olarak ortaya çıkan görüşler, Hindistan delegesi M.N. Roy tarafından II.Kongre'de ortaya atılmıştı. M.N. Roy, o zamana kadar Avrupamerkezli sosyalist hareketin aksine, Avrupa'daki devrimci hareketin kaderinin Doğu lkelerindeki devrime bağlı olduğu görüşünü savunuyordu. Roy, Doğu'da zafer kazmılandığı sürece Batı'dan bir şey beklenemeyeceğini, Doğu'dan metropol kapitalist ülkelere kaynak akışı devam ettiği sürece, Batı burjuvazisinin proletaryaya bazı ödünler vererek devrimi geciktirebileceğini savunuyordu. Kongreye sunduğu tezlerde, "Bu kaynak kesin olarak kurutulmadan, Avrupa işçi sınıfının kapitalist düzeni yıkamayacağı" görüşünü dile getirmişti.

Lenin başlangıçta bu teze karşı ıktı: "Yoldaş Roy, Batı'nın kaderinin münhasıran Doğu'daki devrimci hareketin gücü ve gelişmesine bağlı olduğunu söylediğinde çok ileri gidiyor. Her ne kadar Hindistan'da beş milyon proleter ve otuz yedi milyon topraksız köylü olsa da, Hint komünistleri henüz bir komünist parti kurmayı başaramadılar. Bu gerçek bile tek başma yoldaş Roy'un görüşlerinin büyük ölçüde temelsiz olduğunu gösteriyor."² Fakat Roy'un görüşlerine karşı çıkan sadece Lenin değildi. Kapitalist batı ülkeleri parti delegelerinin de tepkisi büyüktü. Daha sonra Lenin ve Roy'un görüşleri belirli oranda kırıpılarak, ortalama bir yol bulundu. Böylece I.Kongre'dekinden oldukça farklı bir yaklaşım benimsenmiş oldu. Roy'un görüşleri yeniden formüle edilerek kabul edildi. Tartışmalar sonunda şu cümleye yer verilerek sorun zmlandi: "Modern kapitalizmin ayakta kalmasının nedeni sömürgelerden elde edilen aşırı krlardır.

Batı bu aşırı kârdan yoksun kalmadıkça, Avrupa işçi sınıfının kapitalist düzeni yıkması mümkün olmayacaktır.”³

Avrupamerkezli görüşten Doğu’ya kayış ve sömürge devrimine verilen “önem”e karşılık, III.Enternasyonal’in sömürge ve yarisömürge ülkelere ilişkin hiç de tutarlı bir yaklaşımı söz konusu olmadı. II.Enternasyonal döneminden kalma yaklaşımlar egemen olmaya devam etti. II.Kongre’de benimsenen stratejiye karşın, Avrupamerkezli görüş ağırlığını korudu. Sömürge ülkelerle ilgili devrim stratejileri belirlenirken, o ülkelerin somut koşullarının çözümlenmesinden çok, Sovyetler Birliği’nin güvenliği açısından yaklaşıldı. Gerek teorik planda, gerekse de pratik politikada hatırı sayılır bir çaba harcanmadı.

Lenin ve Trotsky döneminde geçerli olan bu durum, Stalin döneminde çok daha geçerliydi. Stalin için III.Enternasyonal, Dünya sosyalist devriminin değil, *Sovyet diplomasisinin bir aracıydı*. Lenin ve Trotsky zamanında yapılan bazı taktik hatalardan uzaklaşmak bir yana, Stalin, bu hataları kendi gerici politikası için temel kurallar haline getirdi.

III.Enternasyonal Avrupamerkezli sosyalist yaklaşımı ancak sözde terketti. Gerçekte eski rengini koruduğunun anlaşılması için uzun zaman geçmedi. III.Kongre’de “Doğu Sorunu”na, “âdet yerini bulsun” kabilinden yer verildi. Sömürge ve yarisömürge ülkelerden gelen delegelerin konuşması beş dakika ile sınırlandı. Hindistan hakkında rapor sunmak durumunda olan Roy, kendine ayrılan beş dakikalık süreye haklı olarak tepki gösterdi. Kendine tanınan beş dakikalık süreyi, Hindistan’la ilgili raporunu sunmak için değil, kongre kararını protesto etmek için kullanacağını söyledi ve şöyle devam etti: “Bu kongrede Doğu sorununun ele alınış tarzı tamamiyle oportünisttir ve ancak II.Enternasyonal’e yakışır niteliktedir.”⁴ Roy’un bu protestoyu yaptığı 1921 yılında Hindistan’da gösteriler, mitingler, grevler, boykotlar sonucu sömürge yönetimi felç olma durumuna gelmişti.

3 F. Clandin a.g.e, s. 248

4 F. Clandin a.g.e., s. 249

Dördüncü Kongre'de Safarov'un sözleri de, III.Enternasyonal'in sömürge devrimleri ve ulusal kurtuluş hareketlerine ilişkin yaklaşımının tutarsızlığını göstermesi açısından önemlidir. Safarov şunları söylüyordu: "Komünist Enternasyonal'in II.Kongresi'nde alınan kararlara karşın, emperyalist ülkelerin komünist partileri ulusal ve sömürge sorunlarına ilişkin son derece az iş yaptılar... Daha da kötüsü, komünizmin bayrağı, proletarya enternasyonalizmine yabancı olan şövenist fikirlerin üstünü örtmek için kullanıldı."⁵

Beşinci Kongre'de E.Varga'nın Dünya ekonomik durumuna ilişkin raporu hemen bütünüyle Avrupa ve Amerika'ya ayrılmıştı. Latin Amerikalı ve Asyalı delegelerin tepkisiyle karşılanan rapor, Ho Chi Minh tarafından da şiddetle eleştirilmişti. Ho Chi Minh şöyle demişti: "Siz İngiliz, Fransız ve diğer partili yoldaşlar, devrimi gerçekleştirme olasılığı ve yollarını tartışırken ve gelecek savaş için planınızı hazırlarken bu olağanüstü stratejik noktayı bütünüyle gözardı ediyorsunuz. Dikkat ediniz, tüm gücümle sizi uyarıyorum."⁶

Endonezya Komünist Partisi delegesi Se Maun da aynı yönde eleştirilerde bulunarak, Hollanda Komünist Partisi'nin sömürge sorunu karşısındaki hareketsizliğinden yakınıyor ve Komünist Enternasyonal'in Yürütme Komitesi'nin sömürgelere daha fazla ilgi göstermesini istiyordu.⁷ Benzer eleştiriler Latin Amerikalı delegelerden de geliyordu. Fakat bütün uyarılar ve protestolar, bir yandan metropol ülke komünist partilerine II.Enternasyonal döneminden miras kalan zihniyetle, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin dış politika gereksinmeleriyle karşılaşılıyordu.

Radek, bu suçlamalara cevap verirken; "II.Kongre'deki tezlerde, Doğu'daki hareketlere destek söz konusu olurken, sınıf mücadelesine atıfta bulunulmamıştı. Marx da devrimci olduğu sürece burjuvazinin desteklenmesini savunuyordu," diyor. Eğer

5 F. Clandin a.g.e., s. 245.

6 F. Clandin a.g.e., s. 249.

7 Endonezya'nın Hollanda'nın bir sömürgesi olduğu hatırlanmalıdır, (F.B.)

gerçekten ortada devrimci bir burjuva hareketi varsa, desteklenmesi şüphesiz yararlıdır. Oysa Komintern'in Doğu'daki kurtuluş hareketlerine ilişkin tezlerinin kabul edildiği 1920 yılında sömürge ve yarisömürge ülkelerin hiçbirinde devrimci bir burjuvazi yoktu. Genel olarak geçerli olan bu durum, Türkiye için daha da geçerliydi. Cılız Türk burjuvazisinin İngiliz ve Fransız emperyalizmleriyle ciddi bir uyuşmazlığı söz konusu değildi. Marazi burjuvazi, çatışmadan çok uzlaşmadan yanaydı. Bu da Rum ve Ermeni engelinin aşılmasıyla gerçekleşebilirdi. O dönemde Türk burjuvazisinin emperyalizmle uzlaşmak için bir tek isteği vardı: Daha önce Rum ve Ermeniler tarafından yürütülen "kompradorluk", aracılık işlevinin kendilerine bırakılması!... Bunun karşılığında, hileci ve utanç verici yöntemlerle sosyalistlerin katledilmesi, işçi örgütlerine baskı, tutuklamalar ve işkenceler, hiçbir demokratik reforma yanaşmama, Osmanlı merkezi baskıcı devlet geleneğini daha etkili biçimde sürdürme vb. yöntemler söz konusuyken, burjuvazinin "devrimciliği"nden söz etmek hazmedilir bir şey midir?

Aslında III.Enternasyonal'in Doğu'ya ilişkin tezleri, aceleye getirilmiş somut koşullara denk düşmeyen yaklaşımları içeriyordu. Bir kere, birbirinden farklı tarihsel geçmişe ve toplumsal yapılara sahip bir sürü ülke vardı. Bu ülkelere ilişkin strateji ve taktiklerin tutarlılığı, ancak her bir ülkenin somut koşullarının doğru değerlendirilmesiyle mümkün olabilirdi. En temel yanılgı da bu ülkelerdeki burjuvazinin niteliğine ilişkin olanıdır. Emperyalizmin ulaştığı aşamada, sömürge ve yarisömürge ülkelerde devrimci burjuvazi bulmak olanaksızdı. III.Dünya Kongresi'nde (27 Haziran 1921) ana konuşmayı yapan Trotsky; "Dünya Ekonomik Bunalımı ve Komünist Enternasyonal'in Yeni Görevleri" başlığını taşıyan uzun raporunda, II.Kongre'de alınan kararların ve benimsenen tezlerin, aceleye getirilmiş tezler olduğunu uygun bir dille anlatmıştır. Trotsky şunları söylüyordu:

"Bay ve Bayan yoldaşlar! Komünist Enternasyonal'in Birinci ve İkinci Kongrelerinde Dünya'nın durumunu sloganlarla, manifestolarla ele aldık ve bu konuda daha derin

bir tartışmaya girmedik. O zaman, savaşın yarattığı yeni durumu genel, kısa ve kesin hatlarıyla nitelendirmek ve işçilerin bilincine yerleştirmek söz konusuydu. Şimdi aynı sorun çok daha karmaşık biçimde karşımızda duruyor. Savaşın bitiminden bu yana üç yıl doluyor. Ekonomik ve siyasal düzeyde büyük önem taşıyan görüntüler çıktı ortaya. Sermaye daha, hâlâ, hemen hemen bütün Dünya'da tahtında duruyor; ve biz bu nedenle genelde görüşümüzün bugünün koşullarında doğru olup olmadığının hesabını kendimize vermek zorundayız.”⁸

“Bir tek sözle, şimdi Komünist Enternasyonal'in II.Dünya Kongresi sırasında durum I. ve II.Kongreler sonrasındaki gibi değil. O zaman kendimize büyük bir perspektif açtık ve büyük bir çizgi belirledik ve de dedik ki: Bu yoldan, bu işaretle proletaryayı kavrayacaksın ve Dünya'da zafer kazanacaksın. Bu doğru mu hâlâ? Tümüyle büyük bir çerçevede içinde bu tümüyle doğru kaldı. Sadece bu çizginin aşağı yukarı hareketlerini çizmemiştik ve bunu şimdi fark ediyoruz. Yenilgilerimiz, hayal kırıklıklarımız aracılığıyla, verdiğimiz büyük kurbanlar aracılığıyla, bütün ülkelerde olabilen, bizde, Rusya'da oldukça geniş boyutlarda ortaya çıkan yanlışlıklarla dolu eylemlerimizle bunu anlıyoruz.”⁹

Gerek Türkiye'deki, gerekse de Çin'deki gelişmeler, sömürge ve yarıömürge ülkelerdeki gelişmeler burjuvazinin devrimciliğini değil, ihanetini ve karşıdevrimciliğini kanıtlamaya yetti. Geri ülkelerde burjuvazinin nereye kadar gidebileceği ya da gidemeyeceğine ilişkin ilk tutarlı yaklaşım Trotsky'den gelmişti. Daha 1904 1905'te bir broşürde L.Trotsky, Çarlık Rusya'sındaki burjuvazinin “devrimciliği” konusuna açıklık getirmişti.¹⁰ Trotsky, söz konusu eserde, kapitalist kervana geç katılan Rusya'da burjuvazinin, diğer kapitalist ülkelerdeki gibi devrimci bir rol oynayamayacağını, prole-

8 II. Enternasyonal 1919-1943, Belgeler, s. 55.

9 II. Enternasyonal 1919-1943, a.g.e., s. 56.

10 *Bilan et Perspectives*, Ed. de Minuit, 1969

taryanın liderliği olmadan hareketin başarıya ulaşamayacağını ileri sürmüştü. Trotsky'nin devrimci sürecin sürekliliğiyle ilgili görüşleri 1917 Şubat ve Ekim devrimleriyle doğrulandığı halde, daha geri ülkeler için talihsiz teoriler geliştirmeye de devam edildi. Çelişik teori ve yaklaşımlar III.Enternasyonal'in ilk yıllarına egemen oldu. Teorik ve pratik düzeydeki yetersizliklere III.Enternasyonal partilerine egemen olan Avrupamerkezli yaklaşım ve Sovyet Devleti'nin günlük çıkarlarının gereği eklenince, bir sürü olumsuz sonucun ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

III.Enternasyonal'de, sömürge ve yarisömürge ülkelerdeki ulusal hareketlerin "gerçekten devrimci" iseler desteklenecekleri ilkesi benimsenmişti. Oysa, "gerçekten devrimci" sözcüğünden ne anlaşıldığı belirsizdi. "Gerçekten devrimci" olmaktan; en azından emperyalist sermayeye karşı olmak, içerde toprak ağaları ve feodal unsurlara karşı olmak, emekçi kitlelerin yaşam koşullarını iyileştirici önlemlerden yana olmak, anlaşılabilirdi.

Öte yandan, ilke düzeyinde de tam bir açıklık yoktu. M.N. Roy, Doğu ülkelerinde iki tip hareket olduğunu, bunlardan birincilerin kapitalist Dünya sistemi içinde siyasî bağımsızlık elde etme amacına yönelik hareketler olduğunu, ikincilerin ise, topraksız köylülerin her türlü sömürüye karşı mücadelesi niteliği taşıdığını ileri sürerek, bunlardan ancak ikincilerin desteklenmesi ve birincilerin ikinciler üzerindeki saptırıcı etkisinin kırılması gerektiğini savunuyordu. Roy, her türlü sömürüye karşı ayaklanan köylü hareketinin burjuva milliyetçi hareketin etkisinden kurtarılması görüşünü ileri sürmüştü. Bu amacın gerçekleşmesi için de işçi ve köylülerden oluşan komünist örgütler kurulmasının gerekliliği üzerinde duruyordu. Lenin, milliyetçi burjuva hareketlerinin de desteklenmesi gerektiğini savunuyordu. Kongre'de Lenin'in tezi kabul edildi. Fakat milliyetçi burjuva hareketiyle yapılan ittifak geçici olacaktı! Burjuva milliyetçileri emperyalizme karşı savaşıırken onlarla birlikte emperyalizme karşı savaşılacak, emperyalizm atıldıktan sonra savaş millî burjuvaziye karşı sürdürülecekti!

Daha sonraki dönemde yaşanan deneyler böyle bir yaklaşımın sakat olduğunu birçok kereler ortaya koymuştur. “Millî” denilen burjuva hareketleri, emperyalizmle anlaşılarak, daha başlangıçta işçi ve köylü hareketlerini ezme yoluna gitmişlerdir. Onlar için emperyalizmle olan çıkar çatışması emekçi halkla olandan daha az önemlidir.

Komintern'in Haziran 1921'de toplanan III.Dünya Kongresi'nde konuşan Süleyman Nuri şunları söylemişti: “... fakat paşalar bu hareketi kendi yapışkan ellerine almayı başardılar. Kemal Paşa memleketi Sultan Hamid'in metotlarıyla yönetmektedir. Komünistlere karşı en acımasız bir savaş açmıştır, çünkü onların kurtuluş hareketlerinden iktidara el koymak için yararlanacaklarından korkmaktadır. Paşalar emekçi kitlelerini de aldatmışlar ve sözde savaş naralarıyla kendi resmî partilerini örgütlemişlerdir”¹¹

Türkiye için Komintern tarafından ileri sürülen kriterlerden hiçbirisi geçerli değildi. Bir kere, hareketin en büyük destekçisi olan toprak ağalarının bir toprak reformuna yanaşmaları olanaksızdı. Öte yandan cılız burjuvazinin çıkarları, emperyalist sermayeye karşı olmakta değil, emperyalizmle işbirliği yapmaktan yanaydı. Demokratik reformlara gelince; işçilerin örgütlenmesinin yasaklandığı bir ortamda demokratik reformlardan söz etmek uygun düşmez. Demokratik reformlardan; işçi ve yoksul köylülerin, diğer emekçi kesimlerin yaşam koşullarını iyileştireci düzenlemeler anlaşılması gerekir. Bu bakımdan, herhangi bir hareketin ilericiliğini gösteren, kitlelerin kendi kaderlerini tayin etme konusunda ulaştıkları seviyedir. Bu nedenle, Millî Mücadele sonrasında Türkiye'de gerçekleştirilen “İnkılaplar” emekçi kitlelerin durumlarını iyileştiren düzenlemeler değildi. İnkılapların amacı devleti güçlendirip, asalak sınıfların sömürü koşullarını sağlam temeller üzerine oturtmaktı. Fesin yerine şapka giyilmesi, Alman ticaret kanununun ithal edilmesi, Latin harflerinin Arap harflerinin yerini alması kitlelerin yaşam koşullarında bir iyileşme sağlayabilir miydi? Yoksul köylüye

---

11 Mete Tuncay, a.g.e., s. 258.

toprak ve toprağı işleyecek araç gereç sağlanıp, ağaların ve tefecilerin sömürü ve baskısından kurtarılsaydı, işçilere sendikalarını, öz örgütlerini vb. kurma yolu açılsaydı emekçi kitleler için gerçek anlamda “inkılâplardan” söz edilebilirdi.

Öte yandan III.Enternasyonal’in, hareketin sınıfsal niteliğini bilmeyişi bir mazeret teşkil edemezdi. Ama hareketin niteliğini pek bilmiyor da değillerdi. IV.Kongre’de Ankara Millî Hükümeti’nin Türk burjuvazisi lehine bazı ödünler kopararak emperyalizmle uzlaşmasıyla ilgili olarak şu eleştiri yapılıyordu:

“Fakat en son olaylar, millîyetçi burjuva hükümetinin sizin sonsuz özverileriniz pahasına kazanılan bu zaferin meyvalarını kendisine ayırmak istediğini göstermiştir. Ankara’daki millîyetçi hükümet, Türk büyük burjuvazisi yararına verilecek belli ödünlere karşılık emperyalistlerle anlaşmaya hazırdır.

Hükümet partiyi dağıtmak, bütün örgütlerini yasaklamak, kitle tutuklamaları yapmak, tutuklu yoldaşlara barbarca davranmak ve en son, İstanbul’daki İşçi Birliği’ni kapatmakla, bu yeni politikayı başlatmıştır. TKP, çalışan kitlelerin emperyalizme karşı mücadelelerinde burjuva millî hükümeti desteklemiştir TKP, ortak düşman karşısında kendi program ve ilkelerinden özveride bulunmaya dahi hazır olduğunu kanıtlamıştır.

Emperyalizmle uyuşmaya hazırlık olarak, millîyetçi hükümet, sizin gerçek temsilcilerinizi yok etmek ve onları dışarıdaki dostlarından ayırmak istemektedir. Komünist Enternasyonal’in Dördüncü Kongresi, bu barbarca hareketi protesto eder ve emperyalizmin jandarması rolünü oynayacak, emperyalizm ve gericiliğe karşı dövüşe devam edecek ve çalışan Türk kitlelerinin yararına demokratik reformları gerçekleştirecek herhangi bir hükümet ya da siyasal partiyi desteklemek arzusunda olduğunu resmen açıklamayı kendisine görev sayar.”¹²

III.Enternasyonal'in II.Kongresi'nde sömürge halkların “ezen uluslara karşı başkaldırılarında” desteklenmesi ve sömürgelerdeki burjuva kurtuluş hareketlerinin de destekleneceği söylenirken, koşulsuz bir destekten bahsedilmiyordu. Bu hareketler ancak gerçekten devrimci iseler desteklenecekti. Ama, gerçekten devrimciliğin ne olduğu belli değildi. Öte yandan; “Komünist Enternasyonal, sömürgelerin ve geri kalmış ülkelerin devrimci hareketleriyle zaman içinde yakınlaşmalı, hatta bizzat ittifak yapmalıdır, fakat onlarla birleşmemelidir; proletarya, proletarya hareketinin bağımsız niteliğini, henüz filiz halinde de olsa korumalıdır,”¹³ dendiği halde bu ilkeye hiçbir zaman uyulmamıştır. Türkiye’de komünistlerin öldürülmesine ses çıkarmayan III.Enternasyonal, İkinci Çin Devrimi’nde ÇKP’yi Komintang’a katılmaya zorlayarak, yüzbinlerce devrimcinin ve emekçinin katledilmesinin baş sorumlusu olmuştur. “Proletarya hareketinin bağımsız niteliğini koruması” ilkesi bir kenara itilmiştir.

III.Enternasyonal'in bu tutumu, kendi beceriksizliğini örtmek için giriştiği çabadan öteye bir anlam taşımıyor. Deniyordu ki; “Emperyalizme ve gericiliğe karşı dövüşe devam edecek ve çalışan Türk kitlelerinin yararına demokratik reformları gerçekleştirecek herhangi bir hükümet ya da siyasal parti desteklenecektir.” Oysa Türkiye’deki hareket emekçi halka karşı bir düşman ittifak niteliğindeydi ve kurtuluşu emperyalizmle uzlaşmada görüyordu. Böyle bir siyasal hareketten halk yararına reformlar beklemek boşunadır. Kemalist hareketin halk yararına demokratik reformları yapmak gibi bir niyeti olmadığını daha 1921’de Türkiye’nin Moskova büyükelçisi söylemişti. Büyükelçi Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Türkiye’de komünistlerin tutuklanmasına ilişkin Çiçerin’e verdiği cevapta; “Emperyalist cephesinde kazanacağımız başarı, içerde herhangi bir toplumsal hareketten ve devrimden sakınmamıza bağlı olacaktır,”¹⁴ diyor...

13 Pierre Frank, *Histoire de L'International Communist*, (1919-1943)

14 Moskova Hatıraları, s. 200.

III.Enternasyonal de, Sovyetler Birliği Hükümeti de Kemalist hareketin emperyalizmle uzlaşma yanlısı bir hareket olduğunu biliyorlardı. Böyle bir hareketin de halk yararına reformlar değil, sömürücü sınıfların iktidarını güçlendirecek “inkılâplar” yapacağı daha baştan belliydi. Dolayısıyla Sovyet desteğiyle Kemalist hareketin antiemperyalistliği arasında doğru yönde ilişkiler aramak, bir şeyi olmadığı yerde aramaktır. “Resmî ideoloji dışı” bir kitap yazdığını söyleyen Baskın Oran; “Sonuç olarak antikapitalist olmayan, fakat uluslararası kapitalizmin siyasal ve ekonomik egemenliğinden kurtulmak isteyen bağımsızcı Anadolu Devrimi’ni antiemperyalist olarak kabul etmek kanımca doğrudur”¹⁵ derken, Millî Mücadele’ye Komintern’in ve Sovyetler Birliği’nin desteğini hatırlatıyor.

1922 Eylül ayında “Türk Halkına Barış” başlıklı bir bildiride de; “Türk Hükümeti işçi ve köylülerin hükümeti değil, subay sınıfının ve entelektüellerin hükümetidir ve bizim ideallerimize denk düşmeyen bir hükümettir,” deniyordu. Ve Fuat Sabit Bey’in yaptığı sınıfsal tahlilin III.Enternasyonal tarafından da benimsendiği anlaşıyor! Bu aşamada III.Enternasyonal’i ve Sovyetler Birliği Hükümeti’ni, “ideal”lerine ters düşen bir hükümeti desteklemeye iten nedenler üzerinde durmak gerekiyor. Sorunun cevabını Karl Radek kısmen de olsa veriyor. Karl Radek 1922 Ekim’inde yazdığı bir makalede şunları söylüyordu: “Rusya Türkiye’yi destekledi, çünkü ilk başta uluslararası emperyalizm tarafından sömürülen ve ezilen Doğu Halklarını güçlendiren her şey aynı tehlikeye maruz olan Sovyet Rusya’yı da güçlendirir. Ve ikinci olarak, Rusya, Rusya’ya hububat taşıyan ve Rusya’dan petrol taşıyan gemilerin güvenliğiyle pek yakından ilgiliydi. Çünkü İngiliz Amiralinin emirleriyle bu taşıma mümkün olmayacaktı.”¹⁶

Sovyet Devleti’nin günlük çıkarları, Sovyet yöneticileri çeşitli ülkelerle anlaşmalar yapmaya itiyordu. Ne ki, Sovyet

15 Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği, Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Dost Kitabevi, Ankara, 1988, s. 124

16 Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki devrim sorunuyla ilgili olarak bkz: Pierre Frank, a.g.e.

Devleti'nin yaşamını garanti altına almaya yarayan bu anlaşmalar, uzun dönemde Sovyet devriminin ve III.Enternasyonal'in "ideal"leriyle çelişiyordu. Öyle bir talihsiz durum ortaya çıkmıştı ki, kısa vadede bazı acil gereksinmeler için yapılan anlaşmalar ve verilen ödünler, Dünya devrimci hareketine büyük darbeler vurmaktan geri kalmıyordu. Bu anlaşmaların taktik nedenlerle ve geçici olarak yapıldığı söyleniyordu. İngilizlerle yapılan ticaret anlaşmasına ilişkin olarak Lenin, amacın zaman kazanmak olduğunu söylüyordu:

*"Ayrı bir barış anlaşması yaparak belli bir zaman kesitinde mümkün olan en büyük ölçüde savaşı her iki emperyalist gruptan da kurtuluyoruz, düşmanlıklarını ve savaşlarını kullanarak bize karşı aralarında pazarlık yapmalarını güçleştiriyoruz, kazanacağımız belli bir zamanda serbest kalan ellerimizi sosyalist devrimi sürdürmek ve güçlendirmek için kullanacağız."*¹⁷

Ne ki, Lenin'in yakın bir sürede "serbest" kalacak dediğı elleri kullanmak hiçbir zaman mümkün olmadı. Lenin'in ölümünden sonra "boş kalan eller", düğümü çözmek yerine, Stalin tarafından yeni düğümler atmak için kullanıldı. Ve Stalin'den sonra da (ki Stalinizmin sürekliliğı esastı) aynı yolda devam edildi. Taktik gerilemeler ve zorunlu ödünler daha sonraki dönemde Stalin tarafından "devrimci ilkeler" haline getirildi! Artık Sovyet dış politikası Sovyet Devleti'nin çıkarları doğrultusunda tespit edilir oldu. III.Enternasyonal'in de bağımsız varlığı sona erdi. Sovyetler Birliğı'nde iktidarın işçi ve diğerk emekçi kitlelerinin elinden kaçtığı ve Stalinist bürokrasinin elinde bir baskı ve terör aracı haline getirildiğı koşullarda, Sovyet dış politikasının da ilerici ve enternasyonalist bir çizgi izlemesi beklenemezdi...

Bu nedenle; Maoizm'in de etkisiyle, Sovyetler Birliğı dış politikasının Stalin'den sonra enternasyonalist çizgiyi terkettiğine ilişkin görüşler gerçek olaylarla tam bir çelişme

halindedir. Maoist bürokrasi, kendi baskıcı-bürokratik uygulamalarını meşrulaştırmak için, tarihî çarpıtıp, tarihsel olayları tahrif ederek yansıtmaktan yarar umuyordu. Aslında Kruşçef ve Brejnev'in izledikleri politika, yeni koşullara Stalinizmi adapte etmekten öte bir şey değildi. Eğer Sovyetler Birliği'nin dış siyaseti hakkında gerçek duruma denk düşen bir görüşe ulaşmak isteniyorsa, yapılması gereken, "durumu kurtarmak için" gerekçe uydurmak değil, Sovyet resmî ideolojisinin dışında, bilimsel yöntemlere başvurmaktır.

İlginç olan bir şey de, III.Enternasyonal'in Türkiye'ye ilişkin teorik değerlendirmesine temel olan kaynağın, aynı zamanda Kemalist iktidarın da ideolojik temel dayanağını oluşturuyor olmasıdır. Moskova'ya Sovyet yardımı sağlamaya giden ilk heyette bulunan Fuat Sabit, Anadolu Hareketi ve hareketin sınıfsal yapısıyla ilgili bir rapor sunuyor. Bu raporda Fuat Sabit, 1930'lu yıllarda ortaya atılan "halkçılık" ideolojisinin de belki ilk formülasyonunu yapıyor. III.Enternasyonal'in hangi teorik gerekçelere dayanarak Türkiye hakkında siyasal çözümlerler yaptığını ortaya koyması bakımından söz konusu rapordan bazı bölümleri buraya alıyoruz. F. Sabit Bey'in. G.V. Çiçerin'e Moskova'da verdiği rapor 24 Mayıs 1920 tarihîni taşıyor.

"... Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal durumu onu Avrupa hükümeti ve milletlerinden tümüyle başka toplumsal ve ekonomik koşullar altında bulunduruyordu. Bunları özetleyelim.

1. Bugüne kadar yükümlü bulunduğu kapitülasyonlar nedeniyle ülkede büyük endüstri kurulamamış ve var olan madenler, demiryolları, bankalar, limanlar, tramvaylar, vapur şirketleri, fabrikalar gibi büyük endüstri ve ticaret kuruluşları ya yabancıların elinde ya da onlarla birlikte çalışan Ermeniler ve Rumların elinde idi. Küçük el sanayii de özel örgütlere sahip loncalar biçiminde olmayıp, her sanatkârın çalışma ve kazanma hakkı tümüyle serbesttir. Ekleyelim ki, son savaş yıllarında küçük paylardan oluşarak kurulan millî bir banka ile birkaç millî anonim ticaret ve

endüstri şirketi İstanbul'un İtilaf tarafından işgali üzerine kapatılmıştı.

2. Büyük toprak sahibi beyler güçlü değildir; Çünkü demiryolları düzenli olmadığı için, ihracat ve taşıma yeterli değildir. Tarımda ilmi ve makinalaşmış olmadığından toprak büyük bir kâr bırakmıyordu. Ve buna karşılık her köylünün büyük küçük bir toprağı vardı ki her türlü hakkı kendisinin-di; isterse satar, isterse bağışlar, öldüğü zaman da yasal varisi kim ise ona kalır. Toprağı olmayıp beylerin toprağında yarıcılık yapanlar bir sınıf oluşturacak kadar güçlü olmadığı gibi, aralarında örgütlenme de yoktu.

3. Avrupa'daki siyasal ve ekonomik mücadelelerin iki büyük temeli olan bu iki soruna karşılık, Anadolu halkının başında büyük bir bela vardı ki, o da bürokrasi ve hükümetin zulmü sorunudur. Bugüne kadar dinsel ve sivil iktidarı kendisinde birleştiren halife sultanlar ve sarayın çevresinde toplanan tufeyliler, dalkavuklar hükümeti yönetiyordu... Hükümet siyasetinin etmenleri memurlar, ordu ve ulema'dır. Memurlar doğuşlarından belli bir sınıfa bağlı değillerdir. Yani yalnız zenginlerin ya da toprak sahibi beylerin çocukları değildir. Türk ya da Türk olmayan yoksul ya da varlıklı memurlar hükümet koltuğuna oturduktan sonra özel bir zihniyet, "memur zihniyeti" kazanır ki, kendini halktan yüksek görür ve halka baskı için kendinde bir hak bulur... Ulema sınıfı özel bir kast halinde değildir. Babadan oğula geçen vakıf yöneticiliğı ve hatiplik gibi dini görevler var ise de, önemsizdir...

4. Halkı ezen ve gelişmesini durduran nedenlerden biri de, kültürün din etkisinden kurtulamamasıdır. Eski Arap ve Fars kültürünün etkisi altında olan ulema, yeni hayatın yeni düşüncelerini kabul için uygun davranmıyorlardı. Kültürü Fars ve Arap gibi yabancı etkilerden kurtarmak için çalışan aydınların çalışmaları, Türk geleneklerine dayanmak, halk ve köylü hayatını araştırmak, yani kültürü millileştirmek ilkesine dayanıyordu. Bu açıklamadan anlaşılır ki, endüstri

ve ticaret nasıl yabancıların ve Ermeni ve Rumların elinde ise, hükümet ve kültür de çoğunlukla yerli halkla ilişkisi şüpheli yabancılar elinde idi. Bunun için, kapitale karşı mücadele, sınıfsal nitelikten çıkıp millî bir renk aldığı gibi, öte yandan hükümetle mücadele, yani kültür ve hükümetin dinsel siyaset ve yabancıların etkisinden kurtarılması da milliyetçilik niteliğinde oluyor. Bu, Türkiye'deki millî hareketin gücünü gösterdiği gibi, Türk milliyetçilerinin neden Avrupa kapitalistlerine karşı ve Sovyet hükümetine eğilimli olduklarını, Ermeni ve Rumların da İtilafa koşuldıklarını açıklar, kanısındayım..."¹⁸

Fuat Sabit Bey'in raporundan çıkan sonuç; Türkiye'de sınıfların oluşmadığı, ufak tefek sınıfsal ayrışmalar olsa da Türk toplumunun sınıfsız bir toplum olduğu, bu haliyle emperyalizm tarafından sömürüldüğü için de proleter bir ulus olduğudur. Bunun doğal sonucunda Sovyetler Birliği'nin yapacağı yardım, doğrudan doğruya proleter bir ulusa yapılan yardımdır. Son analizde de antiemperyalist bir hareketin desteklenmesi anlamına gelir! Fuat Sabit, yedi yüzyıllık imparatorluğu bir çırpıda "sınıfsızlaştırıyor". Üstelik bu durum, Türkiye'deki millî hareketin gücünün de bir göstergesi oluyor! Eğer Fuat Sabit Bey'in yaptığı tahlil doğruysa, o zaman 1921'den itibaren neden emperyalistlerle uzlaşıldığı, yoksul köylü ve işçilerin haklarını savunanların neden öldürüldüğü ve işçi örgütlerinin kapatıldığını anlamak zorlaşır. Emperyalizmin tarafından sömürülüp baskı altında tutulanların bir hareketi söz konusuysa, işçi liderleri, antiemperyalist liderler neden katledilsin? Bir başka önemli nokta da; Sovyetler Birliği, Millî Mücadele'yi destekledi diye bu harekete antiemperyalist etiketini yapıştırmaktır. Bu arada, 1960'larda ortaya atılan "proleter uluslar" tezinin kırk yıl kadar önce Fuat Sabit Bey tarafından ortaya atılmış olması da ilginçtir! Bir başka açıdan daha bu "rastlantı" önemli sayılmalıdır. Bu durum, 1960'lardaki teorik düzeyle 1920'ler arasında pek fark olmadığını da gösteriyor...

¹⁸ Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri*, Gözlem Yay. s. 234-236.

Devletten Devlete İlişkilerin Çelişkileri

Üçüncü Enternasyonal'in I. ve II.Dünya Kongreleri'nde iyimser yaklaşımlar yavaş yavaş sönerken, Trotsky'nin de-yimiyle, sloganlar ve manifestolara dayalı değerdendirmelerle gerçek gelişmeler arasındaki kopukluk da belirgin hal almıştı. Batı'da beklenen devrimin gerçekleşmeyişi, emperyalist saldırı, iç savaş ve ekonomik ablukanın vb. de etkisiyle Sovyet ekonomisi felç olma durumuyla karşı karşıyaydı. Beklentilerin karşıtı bir tablo ortaya çıkmıştı. Bu durum, taktik bazı ödünlerle zaman kazanmayı gerektiriyordu.

Yeni Ekonomi Politikası (NEP) uygulamasına geçilmişti ve yabancı sermaye yatırımlarından medet umulur olmuştu. İşte bu koşullar, Sovyet yönetimini İngiltere ile bir ticaret anlaşması yapmaya “mecbur” etmişti. Sovyet ekonomisi için “zorunlu” gibi görünen böyle bir anlaşma, ne yazık ki, Dünya sosyalist devrimi açısından olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Daha da önemlisi, devletten devlete ilişkiler yolunu açarak çelişik, talih-siz durumların ortaya çıkmasına neden oldu. Bir bakıma, “denize düşen yılanı sarılırken yılan tarafından sokuluyordu.” Yapılan ticaret anlaşmasıyla Sovyet Devleti zaman kazanıp varlığını sürdürmeyi amaçlarken, İngilizler de, Bolşevizmin Doğu'da yayılmasını engelleyerek *status quo*'yu korumayı amaçlıyordu. 1920 Eylül'ünde Bakü'de toplanan Birinci Doğu Halkları Kongresi'nin bir ikincisinin toplanmayışıyla, İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması (Mart 1921'de imzalanmıştı) arasında yakın ilişki vardır. E.H. Carr bu durumu şöyle açıklıyor:

“Kayıtlarında Doğu Halkları Birinci Kongresi olarak geçirilmesine rağmen, Bakü Kongresini izleyen kongreler yapılamadı ve bu kongre arkasında ciddi bir mekanizma bırakmadı. Bakü'de Propaganda ve Eylem Kurulu kuruldu ve ilk raporunu 1920 Kasım ayında Enternasyonal Yürütme Komitesi'ne verdi. Aralık ayında Rusça, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde yayınlanacak Doğu Halkları dergisinin çıkacağı ilân edildi. Bundan sonra pek az kayıtlara rastlanıldı. Kurulun ve derginin hızla ortadan kaybolması, kıs-

men Mart 1921 tarihli İngiliz - Sovyet Ticaret Anlaşması'nın sonucu olabilir ve bu Moskova'nın dışında etkin bir siyasal organ yaratmanın güçlüğünü gösteriyor.”¹⁹

Sadece emperyalist İngiltere ile değil, Türkiye ve İran gibi yarısömürge ülkelerle yapılan anlaşmalar da devrimin yayılması açısından talihsiz sonuçlar doğurmuştur. Gerçekten hem devletten devlete anlaşmalar yapmak, hem de o ülkelerdeki devrimci hareketleri desteklemek mümkün değildir. 26 Şubat 1922’de Sovyetler Birliği ile İran arasında bir anlaşma yapıldı.²⁰ Fakat daha önce Sovyetler Birliği’yle İngiltere arasında yapılan ticaret anlaşmasında, Sovyetler’in İran’dan elini çekmesi isteniyordu. İngiltere’yle anlaşılan Sovyetler’in İran’la da dostluk anlaşması imzalaması doğaldı! Anlaşma yapılır yapılmaz, Sovyetler Birliği, Gilan’daki komünist ayaklanmaya yaptığı malî ve askerî yardımını kesti. Bu anlaşmadan sonra İran yönetiminin komünist ayaklanmayı ezmesi zor olmadı. Sovyet yardımının kesilmesinden sonra bastırılan ayaklanma İran yönetimine nefes aldırarak, Simko’nun yönettiği Kürt ayaklanmasının da ezilmesini kolaylaştırdı. Hem Rıza Han’la dost geçinmek, hem İran emekçilerinin sosyalist mücadelelerini ve Kürt halkının kendi kaderini tayin etme yolundaki savaşını desteklemek olanaklı değildir.

Eğer, Sovyetler’in o günün zor koşullarında İngiltere’ye ödünler vermesi bir zorunluluk idiyse, açıkça ifade edilmelidir. Bir kere bu saptama yapıldıktan sonra da, hemen bu zorunluktan doğan olumsuz sonuçlar da açıklıkla ortaya konulmalıydı... Herhangi bir politikanın o günün koşullarında zorunlu olduğunu saptamak, söz konusu politikaların doğurduğu olumsuzlukları görmeye engel olmamalıdır. Amaç, belirli politikaları ve uygulamaları haklı çıkarmak değil, söz konusu politika ve uygulamaların sonuçlarını açıkça ortaya koymaktır. İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması sadece sömürgelerdeki ve nüfuz böl-

19 A History of Soviet Russia, The Bolshevik Revolution 1917-1923, cilt I, London 1966, s. 269’dan aktaran Y. Küçük, Türkiye Üzerine Tezler II, s. 131.

20 Bkz. Chris Kutschera, a.g.e.

gelerindeki sosyalist mücadeleleri değil, İngiliz işçi ve sosyalist hareketini de olumsuz yönde etkilemekten geri kalmayacaktı.

İngiliz-Sovyet anlaşmasında sadece ticarete ilişkin hükümler yer almıyordu. Anlaşmada ayrıca şöyle deniyordu:

“Her iki taraf karşı tarafa karşı düşmanca hareket ve teşebbüslerden ve kendi sınırları dışında sırasıyla, İngiliz İmparatorluğu ve Rus Sovyet Cumhuriyeti kurumlarına karşı doğrudan veya resmî propaganda yapmaktan kaçınır ve daha özel olarak Rus Sovyet Hükümeti, başta Hindistan ve Afganistan bağımsız devleti olmak üzere Asya haklarının hiçbirini askerî, diplomatik veya herhangi bir eylem veya propaganda biçimiyle İngiliz çıkarları veya İngiliz İmparatorluğu'na karşı düşmanca eylemlere teşvik etme girişimlerinden imtina eder. İngiliz Hükümeti, Rus Sovyet Hükümetine, eski Rus İmparatorluğu'nu meydana getiren ve bugün bağımsızlığını sağlamış olan ülkeler için benzer ve özel bir taahhütte bulunur.”²¹

Çiçerin, 18 Nisan 1921 tarihli bir cevabi notada anlaşmaya kesinlikle uyulduğunu söylüyor ve “özellikle Afganistan'daki temsilci ve görevlilerince Antibritanyacı politikadan sakınmaları için direktif verilmiştir,” diye ekliyordu.

Böyle bir politika, ister istemez II.Dünya Kongresi'nde benimsenen tezlerde yer alan “... sömürgelerdeki devrimci hareketler, söz konusu ülkenin komünist partisi aracılığıyla doğrudan doğruya desteklenmelidir” ilkesiyle çelişiyordu. Eğer sömürge ülkelerdeki devrimci kurtuluş hareketlerini Sovyetler'in desteklemesi olanaksızlaşıyorsa, 11.Tez'de yer alan, “Bütün Komünist Partiler, bu tür ülkelerdeki devrimci kurtuluş hareketlerini eylemli biçimde desteklemelidir” ilkesi de anlamını yitiriyordu. Sovyetler Birliği bir işçi devleti olarak Hindistan'daki sosyalist hareketi desteklemekten kaçmırken, İngiliz Komünist partisinin böyle bir desteği sağlaması kolay değildi. Öte yandan, II.Enternasyonal'den miras kalan ırkçı-

şoven, Avrupamerkezli, sömürgeci, nüfuz yayıcı gelenekten “temizlenememiş” bir partinin, Hindistan’daki ilerici harekete gerçek bir destek sağlamasını beklemek zaten aşırı iyimserlik olurdu...

III.Enternasyonal’in III. ve IV.Kongrelerinde sömürge ve yarısömürgelere ilişkin gündem maddesinin pek sınırlı oluşu ve geçirtilmesinin nedeni de yukarıdaki yaklaşımla açıklanabilir.

Sovyetler’in ve III.Enternasyonal’in Millî Mücadele’ye destek oluşunun başka gerekçelere dayandığını, Çiçerin’in Lozan’daki sözleri de ortaya koyuyor. Lord Curzon’a şunları söylüyor:

“İngiliz muhafazakârlığının en iyi gelenekleri, Rus ve İngiliz nüfuz bölgeleri arasında bir ara duvar örmektir. Biz de şimdi Türk halkının özgürlüğü ve egemenliği temeli üzerine bu duvarı dayandırarak aynı şeyi önermekteyiz.

Türkiye’nin bağımsız varlığı ile birlikte barışı da garanti altına alacak olan, ancak bir ara duvardır. Yakın Doğu’da bir barış durumunun tek ve sürekli temeli, Türkiye’nin özgürlüğü ve egemenliğidir.”²²

Görülüyor ki, Sovyet yöneticileri Türkiye’ye kendi güvenlikleri açısından yaklaşıyorlar. Güney sınırlarında (Türkiye, İran, Afganistan) güçlü bir tampon bölge oluşturulmasını istiyorlardı. Bu amaçla, söz konusu ülkelerle devletten devlete anlaşmalar yaparak, bu ülkelerdeki sol harekete desteği geri çektiler. Dolayısıyla, belirli bir *status quo* oluşturmak için, tutarlılığı olmayan ve birbiriyle çelişen “politikalar” benimsemeleri bu yüzdendir. Böylesi koşullarda teorik manipülasyonlar ve gerekçeler de, uygulamaları haklı göstermek üzere girilen zorlamalar olabilirdi...

Bu konuda “ilginç” ama “garip” bir örnek, E. Varga’nın IV.Dünya Kongresi’nde ortaya attığı: “Millî Feodal Aristokrasi” tezidir. Ünlü Rus İktisatçısı Varga şöyle diyordu:

“İkinci Kongre’de köylü hareketiyle millî hareketler arasın-

daki özdeşlik varsayımı, Hindistan gibi ülkelerin denemelerine dayandırılmıştır. Oysa, örneğın Türkiye gibi başka ülkeler de vardır. Orada toprak ağaları bizzat millî hareketin liderleri olmuşlardır... Ezilen yerli bir köylü kitlesine sahip sömürge ülkelerdeki millî kurtuluş mücadelesi, ya Türkiye'de olduğu gibi bütün memleket halkı tarafından birlikte yürütülecekti, bu takdirde ezilen köylünün toprak sahiplerine karşı mücadelesi, kaçınılmaz olarak millî kurtuluş zaferinden sonraya ertelenecektir, ya da Hindistan'da olduğu gibi feodal toprak sahipleri, emperyalist haydutlarla ittifak halindedir, bu takdirde ezilen köylülerin toplumsal mücadelesi, millî kurtuluş savaşıyla birlikte yürüyecektir.”²³

E. Varga, dikkat edilirse, iki tip “feodal aristokrasi”den söz ediyor. Bunlardan biri, Türkiye’de olduğu gibi emperyalizm karşıtıdır ve millî bir nitelik taşıyor. Diğeri ise, emperyalizmle işbirliğı halinde: Hindistan’da olduğu gibi! Varga’nın, bir yerde emperyalizme karşı olan “feodal aristokrasi”nin neden başka yerde emperyalizmle işbirliğı yaptığını açıklaması pek kolay değıl!.. Varga, o dönemin Türkiye’sine uzaktan bakıyor. Uzaktan bakınca da somut durumu tüm ayrıntı ve çelişkileriyle kavramak mümkün olmuyor. Eğer somut durumun somut tahlilini yapmak zahmetine katlanabilseydi, o zaman “Millî Aristokrasi” dediğı kesimin emperyalizme karşı değıl de, Rum ve Ermenilere karşı olduğunu farkedebilirdi. O zaman, gaspedilen Ermeni ve Rum mallarını kaybetme korkusunun antiemperyalizmin özdeşi olmadığını anlar, dolayısıyla da Türkiye ve Hindistan için iki ayrı “feodal aristokrasi” tezi üretmeye de gerek kalmazdı.

Bu ve benzer yaklaşımlar, tutarsız oldukları kadar, II.Dünya Kongresi’nde benimsenen tezlerden de uzaklaşmak anlamına geliyordu. II. Kongre’de, “Geri kalmış ülkelerdeki gerçekten komünist olmayan devrimci kurtuluş hareketlerine komünist bir örtü örtme girişimlerine karşı kararlı bir biçimde mücadele

23 E.H. Carr. The Bolshevık Revolution s. 477. Nakleden D. Avcıoğlu Milli Kurtuluş Tarihi II. s. 712- 713.

edilmelidir,”²⁴ denilirken; IV.Kongre’de iş, hayali “Millî Feodal Aristokrasi” tezleri uydurmaya kadar vardırılmıştır.

II.Dünya Kongresi’nde; “Biz komünistler, sömürgelerin burjuva bağımsızlık hareketlerini, yalnızca bu sonuncular gerçekten devrimci iseler ve sömürge yöneticiler köylüleri ve sömürülen kitleleri devrimci bir ruhla eğitme ve örgütleme çalışmalarımızı engellemedikleri zaman desteklemeliyiz ve destekleyeceğiz. Eğer bu koşullar yoksa, bu ülkelerin komünistleri reformist burjuvaziye karşı da mücadele etmelidirler,” deniyordu²⁵ Oysa bu ilkeler bir kenara atılarak başka gerekçelerle geri ülkelerdeki gerici yönetici sınıfların desteklenmesi, Komintern’in ilkelerinin, boş sözler olarak, sadece kongre tutanaklarında kaldığını gösteriyor.

“Sömürge devriminin hedefleri burjuva demokrasisinin boyutlarını aşmalıdır” ilkesine karşılık, gerçek anlamda burjuva demokratik devrime bile varmayacağı belli olan hareketlerin desteklenmesi de Komintern’in yaklaşımının tutarsızlığını gösterir.

*“Hindistan, İran ve Mısır’daki milliyetçi burjuvazi, tarım kesiminin parolalarından korkuyor, ve olabildiğince yıpratma endişeleri, yerel burjuvalar ile feodal ve feodal burjuva toprak sahipleri arasındaki yakın ilişkiyi ve burjuvaların feodaller karşısındaki entelektüel ve politik bağımlılığını kanutlar niteliktedir.”*²⁶

Kapitalist Dünya sisteminin emperyalist aşamaya ulaştığı bir dönemde sömürge ve yarisömürge ülkelerde gerçekten millî, emperyalizm karşıtı bir burjuvazi aramak boşunaydı. III.Enternasyonal, söz konusu ülkelerdeki gerçek durumla ilgili hiçbir zaman tutarlı bir bilgi birikimine, dolayısıyla tutarlı tahlillere ulaşamadı. Zaten böyle bir şeye niyetli de değildi. Millî Mücadele’nin lider kadrosu nasıl “Osmanlıdan kalan böl-

24 III.Enternasyonaldan Belgeler, s. 48

25 F. Clandin, a.g.e., s. 265

26 F. Clandin, a.g.e., s. 266.

gelerden ne koparabilirsem kârdır” mantığıyla yola çıkmışsa, bu pragmatik yaklaşımın ötesine hiç geçememişse; Komintern de, sömürge ve yarısömürge ülkelerdeki hareketlerden “ne ölçüde yararlanabilirsem iyidir” biçiminde bir yaklaşım benimsedi. Böylece, varılan sonuçlar da önceden belirlenmiş oluyordu...

Millî Mücadele'nin, resmî ideolojinin çeşitli renklerdeki üreticileri ve yayıcıları tarafından ileri sürüldüğünün aksine; başta İngilizler olmak üzere, emperyalizme karşı bir hareket değil, fakat emperyalizmle uzlaşma yanlısı bir hareket olduğu buraya kadarki açıklamalarla ortaya çıkmaktadır. Sovyetler Birliği'nin ve son tahlilde Sovyet yönetiminin elinde diplomatik bir manevra aracı haline getirilen Komintern'in Millî Mücadele'ye destek vermesi, onun antiemperyalistliğinin garantisini olamazdı...

VI. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL VE TARİHTE BİREYİN ROLÜ

“Günlük hayatta, hiçbir bakkala rastlayamazsınız ki, bir insanın kendi hakkında söyledikleri ile hakiki şahsiyeti arasında fark gözetmesini bilmesin. Ama bizim tarihçilerimiz, henüz bu basit düşünce tarzına bile ulaşamamışlardır.”

Alman İdeolojisi, K. MARX

Kişiyi yüceltmekle kişiye tapma arasında doğru yönde bir ilişki vardır. Fakat asıl amaç yüceltilen kişi değildir. Yüceltme, mistifikasyon yaratmak içindir. Böylelikle tarihsel olaylar çarpıtılmak istenir. Tarihsel olayları çarpıtmaktan amaç da, sınıfsal çıkarları gizlemektir. Tarihsel olayların çarpıtılmasında, bir liderin kişiliğinin arkasına gizlenmek ekseri başvurulmuş bir yoldur. Bir Osmanlı Paşa’sını yarı ilâh durumuna getirenler, elbette bunu boşuna yapmadılar. Sınıfsal çıkarların bir gereği olarak, Mustafa Kemal’i putlaştırdılar. Aslında Paşa’nın putlaştırılmasının nedeni, başarılan şeylerin büyüklüğünden çok, emekçi kitlelerden gizlenmesi gerekenin öneminden kaynaklanıyordu. Mustafa Kemal’in yaptıkları, bir başka Mustafa’nın, Mustafa Reşit Paşa’nın başlattığı “olaylar” zin-

cirinde sadece bir halkaydı, üstelik zincirin büyük bir halkası da değildi. Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet, Cumhuriyet yarisömürgeleşmenin aşamalarıdır. Oysa resmî ideoloji ve kişi kültü üreticileri tarafından Cumhuriyetin kurulması yarisömürgeleşmenin sonu olarak gösterilmek istenmiştir... Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin her gelişim aşamasına, her tarihsel dönemine uygun düşen sömürü yöntemleri oluşuyor. Siyasal plandaki bağımsızlık bu bakımdan yeterli olmadığı gibi, Türkiye daha önceki dönemde de siyasal bağımsızlığını yitirmiş bir ülke değildi.

Mustafa Kemal, Tanzimat geleneği dışında değil, söz konusu geleneğin en radikal sürdürücüsüydü. Ne ki, resmî ideoloji tarafından ısrarla Tanzimat geleneği dışında gösterilmeye çalışıldı. Cumhuriyet aydınları kişi kültü üretip kişiye tapma yolunu seçtiklerinde, buna mecburdular. Şevket Süreyya Aydemir, “İnkılabımızı oturtmaya ve Atatürk’ü putlaştırmaya mecburduk... Ama şimdi size ifade edeyim, kitabımda da yazdım: Kahraman putlaştığı zaman ölür,”¹ diyor. Biz de bu kitapta neden putlaştırmaya mecbur olduklarını göstermeyi amaçlıyoruz... Tarihsel olayları tahrif ederek ve gerçeğin sapıtılmasıyla hegemonya boşluğunu doldurabilirlerdi...

Dünyada sağlığında ve ölümünden sonra Mustafa Kemal kadar anıtı dikilmiş, heykeli, büstü yapılmış, resimleri çoğaltılmış bir başka lider herhalde yoktur. Mustafa Kemal heykel ve anıtlarının yapılmasından pek çok hoşlanıyordu. İlk anıtı 1927’de Sarayburnu’nda dikilmişti. Daha sonra heykel ve anıtları görülmemiş boyutlarda arttı...

5 Ağustos 1935 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde yer alan bir haberde; “Atatürk yarım bir ilahdır; Türklerin babasıdır. Hiçbir devlet şefi için hayatında bu kadar heykel dikilmemiştir; ne Mussolini’nin, ne Hitler’in, ne de Lenin’in anıtları onunkilerle ölçülemez,” deniliyordu. Öyle görünüyor ki, yapılan heykeller, anıtlar vb. ideolojik hegemonya boşluğunu doldurmanın bir

1 Abdi İpekçi’den Aktaran A. Dilipak, **Bir Başka Açıdan Kemalizm**, Beyan Yay. 1988, s. 387.

aracı olarak görülüyor... Dönemin devlet şairlerinden Aka Gündüz, bir şiirinde Mustafa Kemal için “Görünmezi görür / Bilinmezi bilir / Duyulmazı duyar / Sezilmezi sezer / Ezilmezi ezer”² diyordu... Bir başka şair “Evliya odur, peygamber odur / Sanatkâr Atatürk”³ diyor... Atatürk marşının ilk dörtlüğü de şöyle: “Tanrı gibi görünüyor her yerde / Topraklarda, denizlerde, göklerde / Gönül tapar kendisinden geçer de / Hangi yana göz bakarsa Atatürk”.⁴ Benzer nitelikte şiir pek çok ve yüzden fazla şair değişik vurgu düzeylerinde olmak üzere şiirler yazdı. Böylece Dünyada eşine az rastlanır bir “devlet şairleri” grubu ortaya çıktı. Oysa “... şair, şiirini araç olarak kullandığı zaman, şairliği ayaklar altına almış”⁵ olurdu..

Bu arada Cumhuriyet döneminin önde gelen devlet şairlerinden Behçet Kemal Çağlar’ın Mustafa Kemal için yazdığı “Yeni Mevlit”, yazık ki! Süleyman Çelebi’nin Mevlit’inin yanında çok sönük kaldı. Mustafa Kemal’in ölümünün ardından gazetelere yansıyan haberlerden birinde; “Atatürk senin için ölüm yoktur. Olamaz! Sen Türk’ün Tanrısısın! Tanrı hiç ölür mü?”⁶ deniyor... “Tanrı ölmez, o dilerse görünür bir müddet.”⁷ Celal Bayar tarafından Atatürk’ün yaşam öyküsünün anlatıldığı bir kitapta da: “Atatürk’ü sevmek de bir ibadettir,”⁸ deniyor... Bunları yazmaktaki amacımız, Cumhuriyet aydınlarının niteliği hakkında bir fikir vermektir. Suat Tahsin 1933’deki bir yazıda: “Muhammed büyük bir mürşit, Aristo alemşümül bir filozof, İskender muhteşem bir asker, Bismark yaman bir siyasî, Lenin

---

2 Aka Gündüz, Hakimiyeti Milliye, 4.1.1934.

3 Betin, 1956.

4 H. Bedri Yönetken in Bir Başka Açıdan Kemalizm, a.g.e., s. 404.

5 K. Marx “Parlamentodaki basın özgürlüğü tartışmaları” Marx-Engels, Düşünceler, Aforizmalar, Sosyalizm Sorunları No: 1 Yeni Dünya Yay. İst. 1975.

6 Yarım Ay. Sayı 11. İs İkinci Teşrin 1938.

7 N. Tevfik, 12.13.15 İkinci Teşrin 1938.

8 Atatürk, Büyük Şefin; Hususi-Askerî-Siyasî Hayatı, Ülke Basımevi İstanbul, 1938

dehhas bir inkılâpçı, Danton sehhâr bir hatip ve fakat Mustafa Kemal bir fevkâad dehâdır,”⁹ diyor.

Bu aşamada teorik bir sorun üzerinde durmamız gerekiyor: Tarihî yapmada bireyin rolü nedir? İnsanlığın ileriye doğru akıp giden tarihinde, liderin, kahramanın rolü nedir? Lider, bir toplumu şu ya da bu yönde yerinden oynatabilecek güce sahip midir? Eğer liderin tarihî yapabileceği, bir toplumun evriminin yönünü bir başına değiştirebileceği kabul edilirse, o zaman gerçekten kişinin yüceltilmesi de haklılık kazanır. Elbette büyük adamın ‘kaymasından sonra da onun yerinin doldurulması sorunuyla karşılaşılır... F. Engels, G. Strakenburg’a yazdığı 25.1.1894 tarihli bir mektupta; “Bir memlekette belirli bir dönemde şu ya da bu büyük adamın belirmesi, elbette ki tamimiyle bir rastlantıdır. Fakat, bu adam sahneden çekilirse, yerine bir başkasının getirilmesi ihtiyacı doğar. Ve az ya da çok becerikli böyle bir adam zamanla bulunur. Şu Korsikalı Napoléon’u alın, o, Napoléon savaşlarında bitkin düşmüş Fransa Cumhuriyeti için gerekli olan bir askerî diktatördü. Bu bir rastlantıydı. Fakat Napoléon olmasaydı da, onun rolünü bir başkası üstlenecekti. Gerekli olduğu zaman böyle adamlar daima bulunur”¹⁰ diyor. Gerçekten de tarih; yüceltilen bir sürü “büyük adamın” tarih sahnesinden çekilmesiyle, onların yerini alanların ikinci ya da üçüncü sınıf kişiler, orkestrada ikinci ya da üçüncü keman çalmaya mahkûm şahsiyetler olduğunu gösteriyor. Aksi halde, bir yarılâh mertebesine çıkartılan Mustafa Kemal’in yerini orkestrada ikinci ya da üçüncü keman çalan kişilerin doldurması mümkün olamazdı...

Tarihte bireyin rolü sorununa açıklık getirebilmek için, öznel ve nesnel faktörlerin karşılıklı etkileşim ve belirleyiciliklerini ve bunların diyalektik bütünlüğünü saptamak gerekir. Tarihsel materyalizm; toplumun üretici güçlerinin gelişmişlik düzeyi, toplumsal sınıfların karşılıklı güç ilişkisi gibi nesnel faktörlere

9 Türkiye Cumhuriyeti ve Haliki G.M. Kemal, Akşam Matbaası, 1933.

10 Düşünceler, Aforizmalar, a.g.e.

tarih yapmada öncelik tanır. G.V. Plekhanov bu konuda şunları yazıyor;

“Tesirli şahsiyetler, düşünce ve karakterlerinin özellikleri hadiselerin özel çehresini ve kısmi neticelerinden bazılarını değiştirebilirler ama, hadiselerin genel istikametini değiştiremezler. Bu istikameti başka kuvvetler tayin eder.”¹¹

“Kabiliyetli insanların bizzat kendileri ancak bu genel istikamet sayesinde vardırırlar ve bu olmadan onlar hiçbir zaman mümkünü gerçekten ayıran eşiği aşamazlar.”¹²

“Hiçbir büyük adam, istihsal kuvvetlerin durumuna artık ya da henüz uygun düşmeyen münasebetleri topluma kabul ettiremez. Bu manada gerçekten, onun tarihî yapmasına imkân yoktur.”¹³

“Tarihî hadiselerin istikametini son tahlilde tayin eden ise, genel denilen sebepler, yani istihsal kuvvetleri ve bu kuvvetlerin sosyal ve ekonomik istihsal prosesüsü içinde insanlar arasında gerektirdiği (determinant) münasebetlerdir.”¹⁴

Plekhanov’dan yapılan alıntılar, genel olarak tarihsel materyalizmin bu konudaki temel düşüncesini yansıtıyor. Bunun karşıtı olan idealist Dünya görüşü ise, tarih yapmada kitlelerin ve nesnel faktörlerin hemen bütünüyle önemsiz oldukları düşüncesine dayanır. Bu konuda Thomas Carlyle, *Kahramanlar* adlı ünlü eserinde, Plekhanov’un tam karşıtı olan şu görüşleri ileri sürüyor: “Çünkü benim düşünceme göre Dünya tarihî, insanın bu Dünyada başardığı şeylerin tarihî, esas bakımdan yeryüzünde çalışıp çabalamış adamların tarihîdir. Bu büyük adamlar; insanların kılavuzu, genel insan toplumunun yapmaya veya erişmeye uğraştığı şeyin modelcileri, modelleri ve geniş bir anlamda yaratıcıları olmuşlardır. Dünyada başarıldığını

11 G.V. Plekhanov, **Marksist Düşüncenin Temel Meseleleri**, s. 304. Altı yazarın kendisi tarafından çizilmiştir

12 G.V. Plekhanov, a.g.e., s. 307. Altını biz çizdik

13 G.V. Plekhanov, a.g.e., s. 314

14 G.V. Plekhanov, a.g.e., s. 305

gördüğümüz bütün şeyler yeryüzüne gönderilmiş büyük adamlarda yaşamış düşüncelerin maddi sonuçları, ameli gerçekleşmesi ve cisimleşmesidir. Korkmadan kabul edebiliriz ki, bütün Dünya tarihînin ruhu bu insanların tarihîdir,”¹⁵ diyor. Carlyle, bir başka yerde de; “Dünya tarihînin bütün devirleri bize gösteriyor ki, büyük adam daima yaşadığı çağın mutlaka lazım olan kurtarıcısı, kuru dalın onsuz tutuşması mümkün olmayan yıldırım olmuştur. Daha önce de söylediğim gibi, Dünya tarihî büyük adamların biyografisidir,”¹⁶ diyor...

Plekhanov’nun denemesi, Narodniklerle bir polemikti. Subjektif Narodnik düşünceye göre, tarihî yapan kitleler değil, kahramanlar, öncülerdir.* Plekhanov’a göre; “Lider, yalnızca tarihsel bir gereksinmenin ya da zorunluluğun aracıdır ve zorunluluk gerektiğinde kendi aracını yaratır. Bu bakımdan yeri doldurulamayacak büyük adam yoktur. Herhangi tarihsel bir eğilim, eğer yeterince derin ve genişse, anlatımını yalnız bir tek adamda değil, belirli bir insan grubunda bulur.”¹⁷ Plekhanov’un Taine’den yaptığı bir alıntıda da; “Yeni bir medeniyet yeni bir sanatı gün yüzüne çıkardığı zaman, toplumun fikrini (*idée publique*) tam olarak dile getiren bir veya iki dahinin yanı sıra, bunu yarı buçuk ifade eden on tane kabiliyetli insan bulunur,”¹⁸ deniyor.

Şüphesiz burada söz konusu olan tarihî gelişimi doğrultusunda, liderin toplumsal süreci tersine çevirip çeviremeyeceği değildir. Süreci ne ölçüde etkileyebileceğidir. Fakat asıl önemli olan liderin bir kriz anında ortaya çıkıyor olmasıdır. Dolayısıyla krizin şu ya da bu şekilde çözülmesi, liderliğin takınacağı tavra bağlıdır. Marx, Ludwig Kugelmann’a 17 Nisan 1871’de yazdığı mektupta; “Eğer mücadeleye açıkça elverişli koşullarda başla-

---

15 **Kahramanlar**, R. N. Güntekin çevirisi, Aka Kitabevi, İst., 19 s. 43.

16 a.g.e., s. 58.

* Narodniklere karşı tarihsel materyalizmi savunan Plekhanov’un asıl amacını gözden uzak tutmamak gerekir.

17 İsaac Deutscher, **Troçki, Kovulan Sosyalist**, s. 292.

18 Taine, **İngiliz Edebiyatı Tarihî**, Paris 1963, c.II s. 4.

nabilseydi, tarih yapmak gerçekten çok kolay olurdu. Öte yandan ‘tesadüflerin’ hiçbir rolü olmasaydı iş bütünüyle gizemli bir şey olurdu. Genel gelişim doğrultusunun bir parçasını oluşturan bu ‘tesadüfler’ başka ‘tesadüflerle’ dengelenirler. Ne var ki tarihsel gelişmenin hızlanması veya yavaşlaması, hareketi ilk başlatan kişilerin kişilik özelliklerinin’ tesadüfiliğini’ de kapsayan bu tesadüflere büyük ölçüde bağlıdır,”¹⁹ diyor.

Ne kadar kabiliyetli olursa olsun, hiçbir Osmanlı Padişahı imparatorluğun çöküşünü engelleyemezdi. Emperyalizm bölgenin tarihine yeni bir güç olarak girmiş ve ağırlığını koymuştu. Son derece yetenekli bir padişah olan II.Abdülhamid, bütün çırpınmalarına rağmen, imparatorluğun kaçınılmaz sonunu ancak geciktirebilmişti... İttihatçıların darbesiyle tahtını terkederken, “on yıl bile yönetemeyeceksiniz” demişti.

Bir liderin büyüklüğüyle onu liderlik mevkiine getiren güçlerin önemi ve derinliği arasında doğru yönde bir ilişki olmalıdır. Leon Trotsky çeşitli eserlerinde bu sorun üzerinde durmuştur. Preobrajenski’ye Almaata’dan 1928’de yazdığı bir mektupta; “Eğer Lenin 1917 Nisan’mda Petrograd’a gelmenin yolunu bulamasaydı, Ekim ihtilâli’nin olmayacağını sen benden daha iyi bilirsin,” diyor. *İhanete Uğrayan Devrimde* de; “Liderliğin niteliği sorunu elbette umursanmayacak bir şey değildir, ve son çözümlemede kesin değildir, Bolşevikler.. liderlerinin üstün olmasından ötürü kazanmadılar. *Siyasî mücadele, temelde argümanların değil, çıkarların ve güçlerin mücadelesidir*,”²⁰ diyor...

Yukarıdaki iki alıntı arasında bir çelişki varmış gibi gelebilir. Trotsky aynı sorun üzerinde *Rus Devrimi* adlı ünlü eserinde tekrar duruyor ve “sorması cevaplamasından daha kolay olan” soruyu bir defa daha soruyor:

“Eğer Lenin 1917 Nisan’ında Rusya’ya gelmeseydi devrimin gelişimi nasıl bir seyir takip ederdi. Eğer

19 Selected Correspondance, Moscow, 1975, s. 248.

20 La Révolution Trahie, in de la Revolution, Les Editions de Minuit s. 500.

Altını biz çizdik.

ekspozemiz genel olarak bir şeyler ifade ediyorsa, umarım şudur: Lenin, devrimci sürecin 'yaratıcısı' olmadı. O sadece nesnel tarihsel güçler zincirine eklendi. Ama, bu zincirde büyük bir halkaydı. Proletarya diktatörlüğü zaten herhalükarda gündemdeydi. Geriye sadece onu başlatmak kalıyordu. Bu da bir parti olmadan gerçekleşemezdi. Partinin de misyonunu gerçekleştirebilmesi için önce onu kavraması gerekiyordu. İşte bunun için Lenin gerekiyordu. Omun gelişine kadar hiçbir Bolşevik lider, sürece devrim teşhisi koymamıştı. Kamanev, Stalin yönetimi olayların zoruyla sağ ve sol patriyotizme doğru savrulmuştu. Devrim, Lenin'le Menşevikler arasında ara çözümlere yer bırakmıyordu. Bolşevik Parti'de de bir iç mücadele kesinlikle kaçınılmazdı.

Lenin'in gelişi sadece bu süreci hızlandırdı. Ve onun kişisel etkinliği krizin süresini azalttı. Yine de o olmadan da partinin yolunu bulabileceğinden emin olunabilir mi? Hiçbir şekilde bunu söyleyemeyiz. Burada zaman faktörü belirleyicidir; dahası, zamanı durdurmak mümkün değildir. Diyalektik materyalizmin asla kadercilikle ortak bir yanı yoktur. Oportünist yönetimin kendi krizi Lenin olmadan belirsiz bir hal alıp uzayabilirdi. Öte yandan savaş ve devrim koşulları partiye misyonunu gerçekleştirebilmesi için fazla zaman bırakmıyordu... Dolayısıyla bölünmüş ve yolunu şaşırmış partinin devrim koşullarını uzun yıllar için elden kaçırmaması ihtimali akla gelmeyecek bir şey değildir. İşte böylesi zamanlarda güçlü kişiliğin rolü gerçekten çok büyük önem kazanır. Tarihsel zincirin bir halkası olacak olan bu rolün eksiksiz bilincine varmak gerekir.”²¹

Yukarıdaki alıntı bize göre tarihte bireyin rolüyle ilgili, sorunun en bütünsel çözümünü temsil eder. Dikkat edilirse Trotsky, liderliğin ya da liderin toplumun ancak tarihsel gelişim doğrultusunda etkili olabileceğini, liderliğin olaylar zincirinde bir halka olduğunu, insanların bilinçli eylemleriyle toplumu dönüşüme uğratabileceklerini, zaman faktörünün önemli

olduğunu, tarihsel materyalizmin kadercilik olmadığını vb. çarpıcı bir biçimde ortaya koyuyor. Yükselen bir sınıfla henüz tüm gücünü yitirmemiş fakat çökmekte olan bir sınıf arasında mücadele en yüksek düzeye çıktığında, liderliğin müdahalesiyle dengenin sürekli ve kesin olarak değişebildiği tarihî bir gerçektir.

Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali* adlı eserinde “ihtilâlî o aydınlar yaparlar ki; hareketleri, çalışma sonuçları, milletin yüksek menfaatlerinin ifadesinden başka bir şey değildir. O kadar ki, mümkün olup da bunları küme yapsaydı, kendi menfaati bakımından başka türlü hareket edemezdi,”²² diyor. İnkılap Dersleri Profesörü daha da ileri gidiyor; “İhtilallerin genişliği ve kavrayışı, şeflerin kafalarının dışı yansımasıdır...”²³ Mustafa Kemal de: “Bu inkılâp milletin selameti namına, halk namına yapıldı,”²⁴ der.

Büyük Fransız Devrimiyle ilgili olarak, Bozkurt; “Fakat bu ihtilâlî yapan şahıslar kimlerdi? Ve kaç kişi idiler?” diye soruyor:

“İtalyan tarihçi Guglielmo Ferrera’ya göre Fransız ihtilâlîni başaranların sayısı iki yüzü geçmez. Bence bu bile fazladır. Bu sayı iki üç kişiye indirilebilir. Mirabeau’nun ilk meclisteki meşhur nutku, Mirabeau’nun sözleri kavılcımı tutuşturmaya kafi geldi. Bilindiği gibi, Mirabeau, kralın meclisin dağılmasını emrettiğini bildiren mabeyinciye, ‘gidiniz efendinize deyiniz ki; biz burada milletin iradesiyle bulunuyoruz ve bizi buradan ancak süngü kuvvetiyle çıkara-bilirler’, tarzındaki beyanatı, meclisi dağılmaktan kurtarmış ve ihtilâl başlamıştı. Artık meclis kralı değil, ihtilâlînin gereksinimlerini dinliyordu. Kralın otoritesi baş aşağı edilmişti. Başlayan yangını 200 değil, bence iki kişi idare etti. Bunlar Dalton ve Robespierre idi, denilebilir. Dalton

22 M. E. Bozkurt, *Atatürk İhtilali* s. 158-159.

23 a.g.e., s. 48.

24 E.Z. Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, Ankara, 1956. s.41.

*bir nutku ile, Fransa'yı tehlikeden kurtaracak kadar etkili oluyordu."*²⁵

Büyük İskender, Büyük Petro, Anibal, Sezar, Washington, Roosevelt, Mussolini ve Hitler'le Mustafa Kemal'i karşılaştıran M.E. Bozkurt, Napoléon'la ilgili olarak da şöyle diyor:

"Bir moda daha... nedense bilmem; Napoléon'da eksiksiz meziyetler bulanlar; Atatürk'ü bu Korsikalıyla karşılaştırmaya çalışırlar. Bence bu gibiler, tarihî bilgilerinden ziyade, dedikoduları yargı aracı olarak kullanmaktadırlar.

*"Napoléon Büyük Fransız İhtilali içinde, ateşten bir Fransa buldu. Bu Fransa'nın ruhunda (Danton)'un, (Robespierre)'in, (Cammille de Moulin) vs. ruhu yanıyordu. O, bu ruhun üstüne bir baykuş gibi kondu. Önce Mısır'a saldırdı ve ilerledi. Yüzü Akka duvarlarına çarpınca aklını başına alır gibi oldu."*²⁶ Hikmet Kıvılcımlı, "Sakarya Savaşı'nı lambayla izlediği odacığında Napoléon'un heykeli vardı," diye yazıyor...²⁷

Bozkurt devam ediyor:

"Mussolini'nin, Roosevelt'in büyük şahsiyetler olduğunda şüphe yoktur. Fakat bunların içinde bulundukları şartlarla, Atatürk'ün içinde bulunup da başarı sağladığı şartlar arasında dağlar kadar farklar vardır. Ve neticede ortaya konulan eserler, birbirleriyle kıyaslanamayacak kadar yüksektir.

Atatürk'ün ne olduğunu yukarıda yazmıştık. Ne yaptığı, ne bıraktığı da bellidir. Halbuki Mussolini o zamanki başarısını Dünya savaşından muzaffer çıkan İtalya'ya borçludur. Roosevelt bir şey yapmışsa Dünyanın en zengin bir memleketine, 130 milyonluk Birleşik Amerika Devletleri'ne dayanarak yaptı!

25 E.Z. Karal, a.g.e.

26 E.Z. Karal, a.g.e., s. 132.

27 Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, s. 186.

Hitler; o her zaman Atatürk'ten örnek aldığını söyledi."²⁸

Bozkurt, "anlamlı" karşılaştırmasını şöyle sürdürüyor:

*"Zamanımızın bir Alman tarihçisi, gerek nasyonal sosyalizmin ve gerek faşizmin Mustafa Kemal rejiminin az çok değiştirilmiş birer şeklinden başka bir şey olmadıklarını söylüyor Çok doğrudur. Çok doğru bir görüştür. Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki, kökleri halktadır. Türk Milleti bir piramide benzer, tabanı halk, tepesi yine halktan gelen halktır ki, bizde buna şef denir Şef otoritesini yine halktan alır Demokrasi de bundan başka bir şey değildir."*²⁹

Şili'nin kanlı diktatörü 1970'li yıllarda "Otoriter Demokrasi" kavramını ortaya atarken herhalde küçük Asya'dan esinlenmiş olacak!... Pinochet de kendi siyasal rejimini "otoriter demokrasi" olarak tanımlıyordu...

Yazar, Mustafa Kemal'i yüceltmek üzere yola çıkıyor ama kendini ele veriyor. İnsanlık tarihine kara bir sayfa yazdırmış, halk düşmanı, insanlık kültüründe büyük yıkıma neden olmuş iki diktatörle kendi ilâhını karşılaştırmak "devlet aydını" için büyük bir talihsizlik olmalı... Mustafa Kemal de özgün bir diktatör olduğunu söylemekten geri kalmıyor: "Benim için diktatör diyorlar. Evet ben diktatörüm ama, kalpleri kazanarak diktatör oldum."³⁰

Ne ki, kendini ele veren sadece M.E. Bozkurt değil. Ekmeğini kişiyi "yücelterek" kazanan bir sürü Cumhuriyet aydını için de durum aynı... Onlara göre, tarihî yapan kişilerdir. *Atatürk Hakkında Düşünce ve Tahliller* (1943) adlı eserinde Rükneddin Fethi; "Tarihî büyük adamlardan mahrum ve fakir bir millet üstün bir millet olamaz," diye yazıyor.³¹ *Gerçek Yönleriyle Atatürk*'ün yazarı da; "Atatürk'ün başbuğ olmasının sebebi nedir?" diye soruyor. İtalyan atasözündeki gibi kendisine

---

28 M.E. Bozkurt, a.g.e., s. 136-137.

29 M.E. Bozkurt, a.g.e.

30 M.E. Bozkurt, a.g.e s. 136-137.

31 Bkz. İstanbul 1943. s.15.

benzeyen aydınlardan yaptığı alıntılarla Mustafa Kemal'in "başbuğ" oluş nedenini açıklamaya zorlanıyor. Ama, "ettiği sevap ürküttüğü kurbağaya değmiyor." Hamza Eroğlu, Mustafa Kemal için; "yenemeyeceği hiçbir güçlük, deviremeyeceği hiçbir engel yoktur," diyor. Bu sözler aslında Mustafa Kemal'in kendine aittir. 1935 yılında Amerikalı gazeteci Gladys Baker'la yaptığı bir konuşmada; "Arzu edip de yapamayacağım iş yoktur. Ben zoraki ve insafsızca hareket bilmem. Bence diktatör, diğerlerinin iradesine ramedendir. Ben kalpleri kırarak değil, kalpleri kazanarak hükmetmek isterim,"³² diyor.

Hikmet Kıvılcımlı, durumun pek öyle olmadığını yazıyor: "Etrafındaki bu adam ve seviye karışıklığının sebebi ne? Bir akşam yanındaki hanıma sofrasındaki bir davetliyi göstererek; 'Bu adamın ne bayağı olduğunu bilemezsiniz' demişti. Hanım şaşırarak; 'Aman paşacığım ne diye sofranıza alıyorsunuz' demesi üzerine; 'Ha, işte... Onu da sen bilemezsin kızım' cevabını vermişti. 'Bu devrin kendisine eski komitevari taktiklerden faydalanmak zaruretlerini duyuran hususiyetlerden gelir.' Faliş Rıfkı Atay'ın *Çankaya* adlı eserinden yukarıdaki alıntıyı yaptıktan sonra, H. Kıvılcımlı şöyle devam ediyor: 'Yani, hanımcağız insan üstü kahramanın çevresini dileğince yaratıp yok edebileceğini sanıyordu. Kahraman ise, sosyal ilişkilerden nasıl bağımsız kalınmayacağını anlatıyordu. Kişi olarak Atatürk, bütün tiksintilerine rağmen, içine düştüğü veya içine işlemiş çevre sınıf insanlarını kontrol altına alamıyordu. Ne kadar ulu olursa olsun, er geç kişinin rolü sosyal sınıfların etkisiyle yönetiliyor, yahut eziliyordu.'³³

Devrim ideologlarından M.E. Bozkurt, Mustafa Kemal'in emriyle verdiği ve sonradan Mustafa Kemal'in okuyup onayladığı "İnkılap Dersleri"nde Kemalist rejimin bakış açısını açıkça ortaya koyuyor: "Batı medeniyeti ve herhangi bir medeniyet", diyor Bozkurt, "bir küldür; ayrılık kabul etmez, ya hep alınır yahut alınmaz. Tıpkı dinler gibi." Fakat Batı'dan

---

32 Cemal Granda, a.g.e., s. 273.

33 Türkiye 'de Kapitalizmin Gelişmesi, s.192-193

kurum aktarma da öyle gelişi güzel yapılmıyor. İşçi hakları, temel insan hakları, dernekleşme hakkı, fikir ve basın özgürlüğü, çok partili siyasal rejim vb. gibi şeylere “ithalât” sırası bir türlü gelmiyor. Elbette burada bir unutkanlık yok! Gerekçeler üretilmişti. Bir kere bizde sınıflar yoktu!... Sınıflar olmayınca birden fazla partiye, bir sürü derneğe, sendikaya vb.de gerek yoktu... İşçi sınıfı yoktu, o halde işçi hakları da gereksizdi... Fikir hürriyeti istemek de “gericilik” veya en azından “bozgunculuk” olurdu... Çünkü Ebedi Şef neyin nasıl düşünülmesi gerektiğini göstermişti!

Cumhuriyet aydınının bu hali perişanını, Emin Türk Eliçin şöyle dile getiriyor:

*“Bu yarı mistik büyük adamcılık, yalnız geleneksel Türk yönetici sınıfına ve bu sınıfın okulundan yetişen ve bir yandan da sınıf çıkarlarını gizlemeye çalışan bugünkü burjuva aydınlarına özgü bir haldir. Gerçekten alaturka bir Dünya görüşüdür. Avrupa’da yalnız materyalist, Marksist tarihçiler değil, idealist felsefeden gelen aydınlar ve devlet adamları bile tarih olaylarını öyle büyük adamların elinde oyuncak saymazlar.”*³⁴

Mustafa Kemal, Birinci Emperyalistler arası Savaş’ta cephelerden birinde ölseydi ya da yenilgiden hemen sonra, Suriye cephelerinden ayrılmadan önce padişahın yaveri Naci’ye yolladığı telgraftaki istekleri gerçekleşseydi!... Yani Ahmet İzzet Paşa kabinesinde harbiye nazırı olsaydı, Anadolu hareketinin başına başka bir Osmanlı paşası geçecekti. Ş. S. Aydemir’in yazdığına göre, Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal’i, “çok şey isteyen, ihtiraslı biri” olduğu için kabineye almamıştı. Cepheden İstanbul’a döndükten sonra, etkin bir siyasî mevki elde etmek için uğraştı ve altı ay İstanbul’da kaldı. Hareketin liderliğini bir başkası da üstlense, Anadolu hareketi mutlaka başarıya ulaşacaktı. Belki olayların seyri biraz farklı bir yol izlerdi ama sonuçta önemli değişiklik olmazdı. Resmî tarihçile-rimiz sorunu bu biçimde ele almaktan özenle kaçınıyorlar.

Oysa Mustafa Kemal'in kendisi de resmî tarihçilerimiz gibi düşünmüyordu. 1919 Temmuz'unda liderlik konusunda şunları söylüyor:

*"Bundan başka, bu şartların istediği adamın, başka birçok bakımlardan da, mutlaka benim şahsım olabileceği bir iddia söz konusu değildir. Yalnız herhalde, bu memleket evladından birinin ortaya atılması kaçınılmaz olmuştur. Benden başka bir arkadaş da düşünülebilir. Yeter ki, o arkadaş, bugünkü durumun kendisinden beklediği şekilde harekete evet diyebilsin."*³⁵

Kadroculardan sonra, Mustafa Kemal'in görüşlerini ve "inkılâplarmı" kapitalizmle sosyalizm arasında bir üçüncü yol gibi göstermek amacıyla Doğan Avcıoğlu da büyük çaba harcıyor ama başarılı olamıyor! Yazar, Türkiye'de emekçi kitlelerin Millî Mücadele'ye istekle katılmadığını, Mustafa Kemal'in çevresindeki kadronun uzlaşmacı, "gerici", tutarsız kişilerden oluştuğunu, buna karşılık Mustafa Kemal'in başardığını yazıyor! Kitlenin gönüllü desteği olmadan, tutarlı bir kadro ve ideoloji yokluğunda gerçekleştirilen "inkılâbın" çapı ne olabilir? Yazar buna farkında olmadan cevap veriyor: "Toplumsal güç hesaplarını bir meydan savaşı yönetircesine iyi bilen ve güçleri iyi ölçen Komutan Atatürk, şeyhlere, ağalara, aşiret başkanlarına, Anadolu tüccar ve eşrafına, yani feodal, ya da yarı-feodal güçlere dayalı bir millî mücadele yaptığının bilincindeydi."³⁶ Şeyhlere, ağalara, aşiret başkanlarına vb. dayalı hareket "başarıya ulaşıncâ", şeyhlerin, ağaların, komprador burjuvazinin vb. çıkarma işleyen bir düzen kurulabilirdi...

Her siyasî lider son tahlilde belirli sınıfların çıkarlarının temsilcisidir. Hiçbir lider boşlukta durmaz. Belirli sınıfların omuzları üzerine çıktığında "büyüktür." Ve liderin büyüklüğü, dayandığı sosyal sınıfların gücünün bireysel plana yansımasıdır. Bir liderin, emperyalizm çağında asalak sınıfların çıkarlarının

35 Nutuk, Cilt I. s.31.

36 D.Avcıoğlu Türk Kurtuluş Tarihi, s.709.

en yüksek düzeyde temsilcisi olarak, tarihî akışını, toplumsal süreci etkilemedeki rolü ne olabilir? Mustafa Kemal'i başa geçirenlerin gücü (ayan, eşraf, toprak ağası, şeyh, aşiret başkanı, komisyoncu-tüccar, komprador burjuvazi, batıcı Osmanlı bürokrasisi), Mustafa Kemal'in gücüyümüş gibi gösteriliyor. Her siyasal hareket son tahlilde belirli sınıflara dayanır. Liderlik bu sınıfsal çıkarların siyasal plana yansımasıdır. Elbette bu, liderliğin "edilgen" bir şey olduğu anlamına gelmez. George Novack'ın yazdığı gibi: *"İnsanoğlu yaşantısında olayların akışı ile sürüklendiği zamanlarda bile, geleceğin yönünü değiştirebilir."*³⁷ Türkiye'de gerçek anlamda "inkılâp" yapmanın koşulu, asalak sınıfların tasfiyesiyle mümkündü. Bunların tasfiyesi bir yana, Cumhuriyetin kurulmasıyla konumlarını güçlendirip ağırlıklarını daha da artırdılar. Büyük oranda "vatan kurtarma" rantına kavuştular!...

Fidel Castro, bir dergiyle yaptığı söyleşide; "İspanyol dilindeki en iyi yüz şiirden birinde, dehanın nasıl insan ruhunun derinliklerinde yattığı ve "kalk ve yürü" diye çağrıda bulunacak bir ses beklediği anlatılır. Doğrudur bu, yürekten inanıyorum. Bu nedenle, önder olmak için gerekli niteliklerin ayrıksı nitelikler olmadığına inanıyorum,³⁸ diyor. Zaten bir toplumsal hareketi veya bir toplumsal dönüşümü bir tek liderin kişiliğiyle özdeşleştirmek, toplumsal süreci "dondurmak", değişen toplumsal süreci değişmeyenle açıklamak ve ona uyum sağlamak gibi bir açmaz yaratacaktır.

Bir toplumda devrimden söz edebilmenin koşulu, tarihsel olarak geri toplumsal sınıfların etkisizleştirilip daha ileri sınıfların toplumsal süreci belirler hale gelmesidir. Mustafa Kemal bu anlamda hiçbir köklü yeniliğe yanaşmadı. Zaten toplumsal güç dengeleri ve geçerli hâkim sınıf ittifakı köklü dönüşümlere asla izin vermezdi. Toplumsal (egemen) sınıfların gücü onun kişisel iradesinden daha önemliydi. Böylesi bir ortamda (üretim ilişkilerine dokunmadan) yapılan "inkılâplar",

37 G. Novack, *Understanding History*, s. 73.

38 Playboy, Ağustos, Fidel Castro İle Söyleşi, 1985.

Türkiye'nin az gelişmişlik yolunda daha hızlı ilerlemesinden öteye bir anlam taşıyamazdı. Millî Mücadele'yle çıkarları tehlikeye giren mülk sahibi sınıfların sömürü olanakları güvence altına alındı. Doğrudan üreticiler (emekçi kitleler) cephesindeyse, sömürü ve baskının derinleşmesinden öteye bir “yönelim” söz konusu olmadı... Resmî ideologların diline doladığı “inkılâplar” emekçi insanlar için büyük önem taşıyordu. Elli yılı aşkın bir zamandır abartılan inkılâplar III.Selim, II.Mahmut döneminden beri yapılagelenlere yenilerinin eklenmesinden öteye şeyler değildi.

Çağdaş liderler, teorisyen olmak durumundadırlar. Mustafa Kemal teorisyen değildi. Sistematik bir düşünce bütünlüğüne de ulaşmış değildi. Söyledikleri arasında ve yaptıklarıyla söyledikleri arasında bir sürü çelişkinin varlığı bu yüzdendir. Eklektik bir bilince sahipti. Bu durum kendisi hakkında çelişik yorumlara neden olmuştur. Türkiye’de sol hareket bile onun bazı sözlerine aldanmaktan kurtulamamıştır... Türk sosyalistleri onda, antiemperyalist ve antifeodal bir şeyler bulmak için boşuna zorlanıp durdular. Hâlâ da zorlanmaya devam ediyorlar. Bir siyasal liderin kiminle birlikte kimden yana olduğu, kime karşı olmadığını da ortaya koyar...

Mustafa Kemal’in olaylara Makyavelist bir yaklaşımı vardı. Komitacı taktik ve yöntemleriyle amaca ulaşmayı yeğlerdi. Onun teorisyen olmayışı bile bir erdem sayılmıştır!... M. E. Bozkurt, onun teorisyen olmayışını dehasından sayıyor. Lenin’le Mustafa Kemal’i karşılaştırırken şöyle diyor: “Atatürk, Lenin’in de aksine olarak yazmaktan değil, yalnız yapmaktan hoşlanıyor. Büyük Nutuk ve ona ilişik vesikalar kitabını, işler başarıldıktan sonra yazdı. O yapmadan yazmıyor. Yapmadan laf yok!... Yaptıktan sonra anlatma, hesap verme var!”³⁹ Erik Jan Zürcher ise nutuktan asıl amaçlananın ne olduğuyla ilgili olarak; “Mustafa Kemal’in 1927’de okuduğu ünlü Nutuk’u, 1919-1927 yıllarının tarihî olarak değil, 1926 temizlik hareketini haklı

---

39 Aratürk İhtilali, a.g.e., s.191.

çıkarma girişim olarak görülmelidir,”⁴⁰ diyor. Bir gün de ünlü bir hukukçu, kendisine; “Bu tatbik ettiğiniz esaslar hiçbir hukuk kitabında yoktur,” diyor. Mustafa Kemal; “Tatbik edilip tecrübe edilen işler kaide ve prensip haline gelirler. Ben yapayım siz kitaba yazarsınız,”⁴¹ diyor. Bu konuda Taha Parla; “Doktrin aksiyondan sonra gelir” şeklindeki Kemalist şiar, siyasal yaşamı olduğu kadar akademik siyasî düşüncüyü de etkilemiştir,”⁴² diyor.

Asrileşme, Batılılaşma vb. olarak sunulanın, son analizde sömürgeleşme süreci olduğunun farkında olanlar da elbette vardı. Ama bunların “bilinci” önem taşııyordu.. Bunlardan biri, Ziya Paşa’ydı. 3 Mayıs 1869’da Ziya Paşa şunları yazmıştı:

*“Çitari ve Şayak ve aba ve sof giyerdik ve çatma ve ehram döşerdik. Fakat harice bir para borcumuz yok idi. Alnımız açık gezerdik. Vaktaki Avrupa’ya arz-ı cemile için taklid-i hareket yolunu tuttuk, entari ve cübbe ve şalvar ve yemeni ve merkubu çıkardık. Setre ve pantolon ve kundura giydik, bu sebeple bizim terzi ve kumaşçı, yağlıkçı ve çulha ve kazzaz ve simkeş ve yemenici ve çedikci esnafımız geçinemeyip battılar.”*⁴³

Sömürgeleşme, sadece ekonomik bir kategori değildir. Osmanlı münevverinin kafası da “sömürgeleşmişti.” Mustafa Kemal’e, Jön Türklerin programında yer alıp da gerçekleştirilemeyen birçok “inkılabı” gerçekleştirmek nasip olmuştur. Resmî ideoloji ısrarla Mustafa Kemal’i söz konusu geleneğin dışında tutmaya çalışmıştır. Aslında amaçları kişiyi yüceltmek olanların bu tip “manipölasyonlara” girişmeleri anlaşılır bir şeydir...

Olayların çarpıtılmasına dayalı resmî tarih ve resmî ideoloji üretmeye koşulmuş aydınların bir başka kuruntuları da, Mustafa

40 Milli Mücadelede İttihatçılık İhtilalcılık, Bağlam, İst. 1987 s.301.

41 Afet İnan’dan aktaran Kemal Arıburun, Atatürk’ten Anılar, İş Bankası Yay., 1969, s.317.

42 Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm. İletişim Yay., s.118.

43 Hürriyet, 3 Mayıs 1969, Çetin Yetkin’den alıntı, Milliyet Sanat ,Yeni Dizi, 2 Mart 1980.

Kemal'e Batılıların hayran oluşudur. Bu hayranlık onun "evrensel" kişiliğine bir kanıt sayılıyor... Emperyalist Batı neden Mustafa Kemal'e hayran oluyor? (Eğer gerçekten böyle bir şey varsa!) Devlet aydını burada da kendini ele veriyor. *Gerçek Yönleriyle Atatürkçülük*'ün yazarı; "Batılı yazar ve politika adamları Türk Devrimi'nden Doğu aleminden bir kader, alın yazısı değiştirir gibi, Batı Medeniyetine yönelmesini bir takdir, hayranlık ve büyük bir başarı sayarak bahsetmişlerdir," diyor. Herhalde emperyalist devletlerin yöneticileri ve sözcüleri, Mustafa Kemal'in mavi gözlerine hayranlık duymuyorlardı. Onu emperyalist çıkarlar açısından değerlendiriyorlardı... Bu açıdan bakılınca da kuşkuya yer yoktu. Zira tutulan yol "yeni sömürgeciliğin" yoluydu. Türkiye'de 1920'lerde, 1930'larda gerçekleştirilenler, klasik sömürgeciliğin tasfiye edildiği II.Savaş sonrasında birçok yoksul ülkede gerçekleştirilenlerin öncüsüydü... Gerçekleştirilen "inkılâplar"ın Batı'ya bir zararı dokunmadığı gibi, tam tersine Batı'nın işini daha da kolaylaştırmaktaydı. Bu durumu çok iyi bilen emperyalist yöneticiler, Mustafa Kemal'in kişiliğinde güvenilir bir müttefik bulmuşlardı. Onun kişiliğinde ayrıca Batı hayranlığının en radikal temsilcisini bulmuşlardı...

Bu yüzden, klasik sömürgecilikten kurtulan ülkelere Batılı yöneticilerin, akıl hocalarının, bu arada "bilim adamları"nın, Mustafa Kemal örneğini vermeleri boşuna değildir. Böylece, sanki bir "üçüncü yol" varmış gibi gösterilmek isteniyordu. Mustafa Kemal Hareketi gerçekten emperyalizme karşı olsaydı, emperyalistlerin bölgedeki çıkarlarına ciddi bir darbe indirseydi başkalarına örnek gösterilmesi söz konusu olur muydu? Emperyalist devletler sömürüp baskı altında tuttukları, kaynaklarına el koydukları ülkelerdeki hayati çıkarlarının tehlikeye girmesini isterler miydi? Batılılar, artık klasik sömürgeciliğin gününü doldurduğu bir dönemde, Mustafa Kemal liderliğinde aralanan kapının yeni sömürgeciliğin yolu olduğunu çok iyi biliyorlardı... Mustafa Kemal Hareketi, emperyalizmin çıkarlarına zarar vermiyordu ve emperyalizmle yeni bir "dengenin kurulması" demekti. Asya'nın, Afrika'nın, Latin Amerika'nın

mazlum halkları, Mustafa Kemal'inkine benzer bir yol izledikleri sürece, emperyalizmin bundan hiçbir zararı olmazdı... Emperyalistler, Türkiye'deki düzeni diğer azgelişmiş ülkelere örnek göstermekten çıkar umuyorlardı. Bu amaçla, Mustafa Kemal Hareketi "ilerici" bir hareket olarak gösterilmek isteniyordu... Böylece, "ilerici" bir görüntü veren bir cila altında sömürgeciliğin yeni bir biçimi sergileniyordu. Sonradan buna *néocolonialisme* denilecekti. Yaklaşık yetmiş yılda yaşadıklarımız, yapılan tüm abartmaların, ideolojik zorlamaların ne anlama geldiğini gösteriyor. Azgelişmişlik sürecindeki diğer ülkelerden Türkiye'nin gerçekten bir farkı var mı?

Eğer bugün Türkiye Batılıların her istediğini yaptırabildikleri bir ülke olmaktan kurtulamamışsa, bunun nedeni, ülke kaynaklarını yerli asalak sınıfların emperyalistlerle ortaklaşa talan etmeleri ve sağlıklı gelişme yollarını tıkamalarıdır. İşte bu talan, Mustafa Kemal'in kişiliğinin gerisine gizlenerek yapılıyor. Asalak sınıfların ve emperyalistlerin sömürüsü devam ettikçe, bu, "Atatürkçülük" oluyor. Bu sömürüye karış çıkan her kim olursa, "Atatürkçülük yolundan sapmış" sayılıyor.

Mustafa Kemal, mülk sahibi sınıfların siyasal ve ideolojik temsilcisi olarak, o sınıfların çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla bazı "inkılâplar" yaptı. Atatürkçülük sayılan bu inkılâpların anlamı ne idi? Tekin Alp, 1937'de Fransızca olarak Fransa'da yayınlanan *Le Kémalisme* adlı eserinde, Kemalizm'e uygun düşen asıl kavramın "devrim" olduğunu ve köklü dönüşümlerin gerçekleştirildiğini, üstelik bu devrimin, kansız bir şekilde gerçekleştirilmiş olmasının onun bir orijinalliği olduğunu, Türk halkının İstanbul'un Asya kıyısından Avrupa kıyısına geçercesine, kolaylıkla yüzyılların kökleştirdiği Doğu mantalitesinden Batı mantalitesine geçtiğini yazıyor.⁴⁴

Dikkat edilirse yazar, yapılanların Doğu'dan Batı'ya, Doğu kültüründen Batı kültürüne kaçış olduğunu söylüyor. Bunun da Kadıköy'den, Karaköy'e geçmek kadar kolay gerçekleştiğini yazıyor. Kültür değişimini iç çamaşırı değiştirmek kadar kolay

ve “mümkün” bir şey olarak görüyor!... Bunun pek yararlı bir şey olduğuna da inanıyor. Cumhuriyet aydınları, Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları gibi Türkiye’nin “geri kalmışlığı”nın gerçek nedenini kavrayacak yüksekliğe hiçbir zaman çıkmamışlardır. Bugün de Türkiye’yi yönetmeye aday siyasal partilerin ve onlara akıl hocalığı eden aydınların ve bilim adamlarının çıkmazı da buradadır. Sanılıyor ki, “geriliğin” nedeni İslâm kültürüdür. Ve daha genel olarak da, Doğu kültürüdür. Bu ilkel mantığa göre, Doğu kültüründen kurtulmak (bunun nasıl gerçekleşeceği de tartışılmadan) “gerilikten” kurtulmakla özdeştir!... Eğer öyle olsaydı, geri kalmışlık sadece Müslüman ülkeler için söz konusu olurdu. O zaman Latin Amerika’nın, Afrika ve Asya’nın birçok ülkesinin geri kalmışlığını anlamak zorlaşırdı!... Şüphesiz Doğu kültürünün en katıksız biçimine sahip Japonya’nın da nasıl olup da bugün emperyalistler hiyerarşisinde ön sıralarda bir ekonomik güç haline geldiğini açıklamak daha da zorlaşırdı!... Aydınlar, farkında olmayarak da olsa (ki farkında olmaları da fazla önemli değildir), Batı kapitalizminin sözcülüğünü yapmışlardır. Yanlış sorulan soruya doğru cevap verilebilir mi? Oysa geriliğin gerçek nedenini kapitalist yayılma ve emperyalist sömürde ve biçimlendirmede (biçimsizleştirmede) aramak gerekiyordu. Nitekim, Batı kapitalizminin etkisi altına girmeden önce Doğu halkları ve diğer yarımküredekiiler “geri” değil, farklıydılar. Az gelişmiş asla değildiler.

Aydınlar, “düşüm noktasını” kapitalist yayılmada, kapitalist şartlandırmada değil de, kendi kültürlerinde aradılar. Kendi kültürlerinden uzaklaşarak “mutlu sona ulaşacaklarını” sandılar!... Bunun da yolu Batı kültürünü ve Batı’nın üst-yapı kurumlarını daha fazla ithal etmekten geçiyordu... Oysa Batı’nın üstyapı kurumlarının farklı sosyal formasyonlara transfer edilmesi iki olumsuz sonucu bir arada üretebilirdi ki; bunlar, emperyalist sömürünün derinleşmesi ve kültürel yabancılaşmanın hızlanmasıdır... Zaten Batı burjuva kültürünün ilerici unsurlarının taşınması da söz konusu değildi. Amerika’nın yerli halklarını soykırıma uğratan, Afrika’yı köleleştiren, Asya’yı

sömürgeleştirenlerin buralara bir de “ilerici kültür” götürmeleri, zaten eşyanın tabiatına ters düşen bir şeydir.

Bu konuda Yves Benot haklı olarak; “XVII. ve XVIII.yüzyılların Rönesans Avrupa’sı, bilginler ve filozoflar Avrupası; denizlerin ötesine maceracılarım, potansiyel haydutlarını, bir kısım insan artıklarını, hatta orospularını attı. Öncü entelektüellerini ve onların düşüncesini hiçbir şekilde deniz aşırı ülkelere yollamadı,”⁴⁵ diye yazıyor.

Daha önce de yazdığımız gibi, toplumun temelinde hiçbir radikal dönüşüme yanaşmayan, emperyalizmle ilişkilere dokunmayan Kemalistler, kültür planında radikal bir kopuş yaratarak, Batı gibi olunacağını sanıyorlardı... (Elbette, Batılılaşma süreci başlayalıdan beri, “Batı gibi olan” bir kesim hep var oldu. Bu kesim kendi “geri” insanlarını kötüleyip Batı’ya öykünmeyi ve onunla özdeşleşmeyi, onun bir parçası olduğunu göstermeyi fanatik bir alışkanlık haline getirmiştir.) Zaten kültürde radikal kopuş sanıldığı kadar kolay olmadığı gibi, arzulanır bir şey de olmamalıdır. Zira böylesi bir yaklaşım kendi kültüründe ve geçmişinde hiçbir olumlu unsur (öge) bulunmadığı anlamına gelir. Aynı şekilde bu, “özenilen” kültürün de, “sütten çıkmış ak kaşık” gibi saf, temiz olduğu gibi saçma bir düşünceye dayanır. Zaten kültürel alanda “radikal kopuş”, geçmişle, seçici olmayan, toptan bir kopukluk yaratır. Oysa eski olanda da, geçmişte yaşanmış olanda da olumlu yanlar (unsurlar, öğeler) mutlaka mevcuttur. Bunların yeni durumda korunmaları, sürdürülmeleri gerekir. Bunun olumsuz bir örneği “sosyalist” ülkelerde görüldü. Demokrasi, “burjuva demokrasisi” sayılıp mahkûm edildi. Elbette bu ülkelerde iktidara el koyan bürokratik kliklerin demokrasiye düşman oluşları sınıfsal çıkarlarının bir gereği idi. Aslında demokrasi, burjuva demokrasisi değildir. Böyle bir yaklaşım emekçilerin bin yıllardır verdikleri mücadeleyi yok saymak anlamına gelir. Burjuva demokrasisini suçlayanlar, onun çok gerisinde bir siyasal rejim oluşturdular. Demokrasinin

---

45 Qu’est-ce Que le développement. Ed. Maspero, Paris, 1973, s.36.

insanlığın çok önemli bir kazanımı olduğu gerçeğini yok saydılar. Oysa yapılması gereken burjuva demokrasisi diyerek mahkûm etmek değil, onun içini daha da doldurmak, özünü pekiştirmektir. Elbette, sözünü ettiğimiz sürekliliğin sağlanması gereği, *status quo*'nun korunması olarak anlaşılmamalıdır. Asıl yapılması gereken; koruyup aşmak zorunda olduklarımız arasında bir denge oluşturmaktır. Ancak böylesi bir yaklaşım geçerliyen, arzulanan ve mümkün olan arasında bir denge kurulabilir.

Hiçbir kültür bütünüyle geri (gerici) olamaz. Kültür çok uzun bir geçmişin ürünüdür. Mekanik bir anlayışla kültür ithal etmek, bir tüketim malı ithalinde olduğu gibi kültür ithal etmek, bilimsel değildir. Bizim akli evvellerimiz (resmî ideoloji üreticileri), zaten kültürün Arap ve Fars karması, melez bir kültür olduğunu ve Türk kültürünün baskı altında tutulduğunu, dolayısıyla bu kültürden radikal bir kopuşun ileri bir adım olduğunu ısrarla ileri sürüyorlar. Osmanlı kültüründen radikal bir kopuşla “boşalan yerin” nasıl doldurulacağı sorusuna ise inandırıcı cevap veremezler. Ama “Güneş, Dil Teorisi” gibi gariplikler üretmelerine ne demeli? “Tarih Tezi” gibi saçmalıklar üretmekle mi boşluk doldurulacaktı? Elbette bunun, kendine dönmek, benliğe dönmek olduğu ileri sürülüyor. Doğu İslâm kültüründen radikal kopuş “milliyetçilik” sayılırsa, kendini emperyalist kültürün kucağına atmak ne olur? Boşluğun Batı burjuva kültürüyle doldurulması olmaz mı? Bu bağlamda ani bir kararla, Arap harflerinin atılarak yerine Latin harflerinin alınması bir talihsizlik olmuştur. Genç nesiller, yüzyıllardır birikip gelen kültür mirasının dışına atılmışlardır. Arap harflerinin yerine Latin harflerinin alınmasına gerekçe olarak da, bu alfabenin zorluğu ileri sürülüyor. Oysa, bir ülkede okuma yazma bilmeyenlerin çokluğunu veya azlığını alfabeyle bağlamak inandırıcı değildir. Latin harfleri alındıktan sonra da okuma-yazma bilmeyenler büyük bir oran oluşturmaya devam etti. Sorunun çözümü alfabeyle değil, doğrudan eğitim politikasıyla ilgilidir. Aksi halde Dünyanın en karmaşık alfabelerinden birine sahip olan Japonların okur-yazarlık sıralamasında sonlarda yer

almaları gerekirdi... Üstelik, yaşam boyu hemen hiç ya da pek az okuyan kişinin belirli yaşlarda okuma-yazma öğrenmesi de sanıldığı kadar önemli değildir. Okuma-yazma bilmekle ilgili tartışmaya burada girmemiz gerekmiyor.

İstendiği kadar yüceltilsin; Mustafa Kemal'in kişisel gücü ve gerçekleştirebileceği şeylerin sınırı, sınıfsal güç dengeleri ve dış bağlantılar (emperyalizm) tarafından belirlenmişti. Resmî ideoloji, tarihî tahrif etmek için ne kadar zorlanırsa zorlansın, putlaştırılan kişi boşlukta durmuyordu. Dayandığı temel (sosyal sınıflar) ise, Türkiye'yi ancak Batı'nın bir uydusu yapabilirdi.

VII. BÖLÜM

KEMALİST REJİMİN NİTELİĞİ: ORJİNAL BİR BONAPARTİZM

*“Burjuva toplumunun gerçek başları,
tezgâhların gerisinde yer alıyorlardı...”*

K.Marx

Mustafa Kemal’in siyasal rejiminin niteliğiyle ilgili tutarlı tahliller, hemen hemen yok gibidir. Bu konuda yazılanlar çoğunlukla Mustafa Kemal’i yücelten, bilimsel nitelik taşımayan, iktidardan bir “hediye” koparmak amacıyla yazılmış safsatalardan ibarettir. Cumhuriyet dönemi bilim adamları ve yazarları, dün olduğu gibi bugün de Mustafa Kemal dönemi siyasal rejimiyle ilgili gerçeği söylemekten kaçınıyorlar. Onu bir çeşit *Sub (miniscule) specie rei publicae** olarak görmek istiyorlar...

İsmail Beşikçi, Türk üniversitelerinin resmî ideolojinin dışına çıkmadıklarını söylüyor. Gerçekten de Türk üniversiteleri Ulu Önder Atatürk’e övgüler yazmanın ötesine geçemiyor. Aslında üniversite çevrelerinin bu tutumu şaşırtıcı değildir. Burjuva toplumunda eğitimin amacı hiçbir zaman gerçekleri

---

* Özel bir devlet biçimi.

bulup ortaya çıkarmak değildir. Her şeyin metalaştığı bir ortamda bu zaten kolay da değildir. Düzeni yeniden üretip yaşatmak amacı taşıyan, bu amaçla oluşturulmuş kurumlardan, o düzeni eleştiren teorik yaklaşımlar beklemek iyimserlik olurdu... Tam tersine, üniversite [sosyal bilimler,] sorunlara eleştirel olarak yaklaşanları barındırmaz. Onlara kapılarını kapar. Üniversiteler kapılarını kapayınca, ekseri, mapusane kapıları açılır... Mevcut düzeni eleştirmeyen, üstelik yüceltenlere de başka kapıların açıldığı çok iyi bilinir. Unvanlar da, çoğunlukla kurulu düzene bağlılığını kanıtlayanlara verilir. Bu adamlar, unvanları bilimin bir dalında yaptıkları katkıdan ötürü almazlar. Ama, unvanları var diye “otorite” sayılırlar. Elbette hizmetlerinden başka alanlarda da yararlanılır. Yönetim kurulu üyelikleri, bilirkişilik, vb. gibi sayısız alanda katkıda bulunurlar. Bunlar arasında “tarafsız bilimi” bilimden sapanları cezalandırmak için başarıyla kullananları da çıkar. Bu alandaki bilimsel yeteneklerini bilirkişi raporlarıyla kanıtlarlar...

Prof. Nermin Abadan, Mustafa Kemal döneminde yapılan seçimleri (aslında seçim değil tayindir ve 12 Eylül generallerinin Danışma Meclisi'nden bile antidemokratik yöntemler söz konusudur), “örnek denilecek tarzda serbest ve adil bir atmosfer içinde”¹ yapılmıştır diye yazdığı için; önce profesör, sonra senatör tayin edildi. Herhalde bu tahlilde bir yanlış anlama vardır. Eğer, milletvekillerini** Mustafa Kemal'in tam bir serbestlik içinde tayin ettiği söylenmek isteniyorsa bu, gerçekten doğrudur. Bir başka bilim adamı İsmail Beşikçi, Mustafa Kemal döneminde serbest seçimlerin kesinlikle söz konusu olmadığını yazdığı için, önce üniversiteden atıldı, sonra da uzun yıllar kalacağı hapis haneye. Şimdilerde de aynı görüşleri savunmaya devam ettiği için, ya hapis hanededir ya da hapis tehdidi altındadır... Sömürü düzeni ne istediğini iyi biliyor. İstedikini verenlere, bu hizmetlerini karşılıksız bırakmıyor...

1 İsmail Beşikçi, *CHF Tüzüğü ve Kürt Sorunu*, s. 200.

** Milletin vekili olabilmeleri için vekaletin millet tarafından verilmesi gerekir. Kişinin seçtiği adamlara yakışan “milletvekilliği” değil, memur kavramıdır. Seçim olmayan yerde vekilde olmaz.

Tarihte, doğru bildiklerini söylemekten korkmayan, kurulu düzenin istediğini değil, doğru bildiklerini söylemekten çekinmeyen insanlar hiçbir dönemde eksik olmadı. Erdemli yaşamayı başaran bu insanlar, sanki hep Romalı şair Horatius'un şu ünlü dizelerini hatırlatır gibidirler:

*“Olgun, kendisine hâkim, öylesine ki
Ne yoksulluk korkutur onu, ne ölüm, ne zindan;
Tutkulardan sıyrılmış, şereflere gözü tok;
İçine kapanmış, toparlanmış, yalın bir küre olmuş
Pürüzsüz yuvarlanır bir başına,
Talihe tutamak vermeden, hiç yenilmeden.”²*

Kemalist rejim diğer siyasal rejimler karşısında hangi ayırdedici özellikler taşıyordu? Bonapartist bir siyasal rejim hangi noktalarda Kemalizm'le benzeşen ve ayrılan özelliklere sahiptir? Bu aşamada bu sorunlar üzerinde duracağız. Bonapartizm kavramı, ilk defa Karl Marx tarafından, Louis Bonaparte'ın darbesiyle ortaya çıkan siyasal rejimi tanımlamak için kullanıldı. Bonapartizm, bir bunalım rejimidir.

Burjuvazi, işçi sınıfının yükselen mücadelesini bastırmak üzere, ya da egemen sınıflar arasındaki sürtüşmenin patlama noktasına geldiğinde, geçici olarak doğrudan siyasal yönetimden vazgeçer. Zaman kazanarak iktidarını sağlamlaştırmak için böyle bir yola başvurur. Bu anlamda egemen sınıflar, burjuva rejimlerinden birinin yerine bir başkasını koymuş olurlar.

Bilindiği gibi, burjuvazinin beş farklı iktidar biçimi; sırasıyla, parlamenter demokrasi, bonapartizm, asker-polis diktatörlüğü, faşizm ve sosyal demokrasidir. Bu ifadeden giderek; egemen sınıfın istediği yönetim biçimini istediği zaman geçerli kıldığı, gibi bir anlam çıkarmamak gerekir. Egemen sınıf kendi gücü, hasım sınıfların konumu ve tarihsel sürecin aldığı biçime göre bu farklı siyasal rejimlerden birini diğerine tercih etmek durumundadır.

---

2 Aktaran: Montaigne, **Denemeler**, Çev.: Sabahattin Eyüboğlu, Gür Yay., 1970, s. 26.

Türk toplumsal formasyonunun evriminde, Türk Devleti'nin aldığı ilk biçim son derece büyük önem taşımaktadır. Bugünü dolaylı ve doğrudan etkileyen söz konusu olguyu açıklayabilmek için, teorik bir hatırlatma yapmak gerekiyor. Burada kısaca Marksist siyasal tahlilde önemli bir yer tutan Bonapartizm kavramı üzerinde durmakta yarar var. Nitekim, gerek Marx, gerekse Engels kendi dönemlerinin önemli siyasal olaylarının tahlilinde bu kavrama oldukça sık başvurmuşlardır. Daha sonra Lenin ve Trotsky, bu kavramı Kerensky'nin rejimini açıklamak için kullandılar. Trotsky faşizm tahlillerinde de bu kavrama sıkça başvurmuştur. Yaşadığımız dönemde az gelişmiş ülkelerdeki birçok siyasal rejimin bu kavramla açıklanmaya çalışıldığı da biliniyor.

Ne ki, tarihsel süreçler kendilerini hiçbir zaman bütünüyle tekrar etmezler. Etselerdi zaten tarih diye bir şey olmazdı. Bu nedenle belirli kavramları, yeni ortaya çıkan politik, toplumsal olguları açıklamak için bir araç olarak kullanırken, dikkatli ve ihtiyatlı olmak gerekir. Eğer, gerçekten, Bonapartizm kavramına adını veren olayı kendine özgü koşullardan soyutlayarak genelleşmiş bir tanım haline getirirsek, Bonapartizmin bütün çizgilerinin tekrarını arayacak olursak; Bonapartizmin geçmişte kalmış, benzersiz tekil bir olgu olduğunu, yani genel olarak, Bonapartizm diye hiçbir şeyin olmadığını, ama bir zamanlar Bonapart adında Korsika'da doğmuş bir generalin yaşadığını görürüz.³

İşte bu nedenle, herhangi genelleşmiş bir tanım için olduğu gibi, Bonapartizm kavramı da bir analogi ögesi olarak siyasal tahlilde kullanılabilir. Şüphesiz analoginin de sınırları vardır. Nitekim, alabildiğince “özgür” bir genelleme sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Elbette böyle olunca da, kavram, açıklayıcı gücünü yitirir. İçi boş bir kavram haline gelir. Marx, 18. Brumaire'in önsözünde, neden “Sezarizm” yerine yeni bir kavram kullanılması gerektiğini açıklarken, analoginin tarihsel sınırlarına dikkat çekmektedir.

3 L. Trotsky, **Faşizme Karşı Mücadele**, Köz Yay., s. 349.

Tarihsel koşulların farklılığını, özgünlüğünü dikkate almadan yapılan tahliller, yüzeysellikten ve içi boşluktan kurtulamazlar. Eğer sadece devlet aygıtı çarkının işleyişi ele alınırsa, Sezarizmden bonapartizme, faşizme, bu arada kemalizm'den de geçerek ve dahası Stalin rejimine kadar farklı rejimler arasında birçok ortak özellikler bulmak mümkündür. Ama bu, görünüşte bir benzerliktir. Bu bakımdan, her ne kadar Bonapartizm devlet aygıtının özel bir biçimlenişi ile tanımlanabilirse de, esas olarak belirli tarihsel koşullarda toplumsal sınıflar arasındaki belirli bir ilişkinin ifadesi olarak ele alınmalıdır. Ve "... Bonapartizm analojisiyle konuşulduğu zaman, bu olgunun kesinlikle hangi çizgilerinin mevcut tarihsel durumda en gelişmiş ifadelerini bulduğunu belirtmek gerekir."⁴ İşte biz de, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş dönemindeki biçimlenişini ve Kemalist (sonradan Millî Şef) diktatörlüğünün yapısını incelerken, bu bakış açısıyla Bonapartizm analojisini kullanacağız.

Marx, Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire'i adlı ünlü eserinde; Louis Bonaparte'nın siyasî rejimiyle ilgili olarak şunları yazıyor:

*"Demek ki burjuvazi, böylece eskiden 'liberal' olarak kutlanmış olduğunu, şimdi 'sosyalist' diye suçlayarak, kendi öz çıkarının self-government tehlikelerinden kurtulmayı emrettiğini, ülkede huzuru geri getirmek için her şeyden önce huzuru burjuva parlamentosuna getirmek gerektiğini; toplumsal gücünü muhafaza edebilmek için siyasal gücünü kırması gerektiğini, burjuvaların ancak kendi sınıflarının da öteki sınıflarla aynı sınıfsal hiçliğe mahkûm olması koşuluyla öteki sınıfları sömürmeye ve mülkiyetin, ailenin, dinin ve düzenin rahat rahat zevkini çıkarmaya devam edebileceklerini; kesesini kurtarmak için burjuvazinin zorunlu olarak tacını kaybetmesi gerektiğini ve kendini koruyacak olan kılıcın kaçınılmaz olarak başının üzerinde asılı bir Demokles kılıcı olduğunu teslim ediyor."*⁵

4 L. Trotsky, a.g.e., s. 345.

5 Sol Yayınları s. 68-69.

Fakat Marx ve Engels sadece III.Napoléon'un rejimini değil, Bismark'ın rejimini de Bonapartist olarak nitelemişlerdir. F. Engels, 12 Nisan 1890'da Sorge'a yazdığı bir mektupta; "Bugünün tüm hükümetleri ister istemez Bonapartistleşiyor,"⁶ diyor. Kapitalizmin yükselme ve normal gelişme dönemlerinde, klasik parlamenter rejimler burjuvazinin tarihsel çıkarlarına daha uygun düşer. Bunalım dönemlerinde ise çeşitli diktatörlükler ya da duruma göre sosyal demokrasi gündeme getirilir. 1895'ten sonra kapitalizmin yeniden yükselme dönemine girmesiyle, Bonapartist ve yarı Bonapartist rejimlerin yerlerini klasik parlamenter rejimlere bırakma eğiliminin ortaya çıkması, I.Emperyalistler arası Savaş'la birlikte, yeniden Bonapartist eğilimlerin güçlenmesi bu görüşü doğrulamaktadır.

"Sovyet Bonapartizmi ve Burjuva Bonapartizmi" başlığını taşıyan bir yazıda L. Trotsky, Bonapartizmi şöyle tanımlıyor:

"Demokratik hükümet yöntemlerine yatkın olan iktisaden hâkim sınıfın, sahip olduklarını koruyabilmek için bir askeri ve polisiye aygıtın kendisinin üzerindeki kumandasına boyun eğmek zorunda kaldığı bir rejimdir." *"Demokrasinin üzerine çıkan dolambaçlı yollarla iki kamp arasında gidip gelen ve aynı zamanda hâkim sınıfın çıkarlarını gözetten bir şahsi rejimdir."*⁷

Gerçekten Bonapartizm sınıflar arasında "özel bir dengenin" var olduğu bir yönetim biçimidir.

Bu genel tanımlama içinde yer alan bir dizi rejim, gerek tarihsel dönemin farklılığı, gerekse kendi özel koşullarının farklılığı nedeniyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Nitekim Louis Bonaparte'ın diktatörlüğü, amcası olduğunu iddia ettiği Napoleon'unkinden; Bismark'ınki bunların her ikisinden farklı sınıflar arası güç dengeleri, ama birbirlerine çok benzeyen yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde iki savaş arası kapitalizmin yapısal bunalım dönemine rastlayan yıllarda Avrupa'daki

6 In **Bolchévisme Contre Stalinisme**, s. I 17.

7 L. Trotsky, In **Bolchevisme Contre Stalinisme**, Editions de La Taupe Rouge, No: 9, s. 117.

birçok rejim Bonapartist olarak nitelenmiştir. İtalya’da Giolitti ve Facta, Almanya’da Brüning, Papen ve Scheicher, Fransa’da Doumergue ve Flandin rejimleri... Aynı şekilde II.Savaş sonrasında General de Gaulle rejimi de Bonapartizm kavramına sokulmuştur. Gelişmiş bir kapitalizmin ve burjuva sınıfının var olduğu ülkeler için geçerli olan bu kavram, sömürgecilik ve emperyalizm sonucu kapitalizmin “cılız” bir gelişme gösterdiği geri kalmış ülkelerdeki rejimler için de geçerlidir. Ne ki, bu sonuncu ülkelerde Bonapartizmin ortaya çıkış nedeni ve işlevi oldukça farklıdır. Bir kere Türkiye, Mısır, Cezayir vb. gibi ülkelere Bonapartist rejimler, egemen sınıflar arasındaki çıkar çatışmasının patlama noktasına gelişinin sonucu olarak ortaya çıkmıyor. Söz konusu ülkelerde Bonapartizmin ortaya çıkış nedeni, egemen sınıfların değişik fraksiyonları arasındaki çıkar çatışmasını çözümlemek değil, *bu sınıfları güçlendirmektir*. Geri ülkelerde Bonapartist baskı rejimlerinin uzun ömürlü oluşlarının en önemli nedenlerinden biri burada yatmaktadır. Burjuvazinin palazlanabilmesi için gereksinme duyduğu “barış ve güven” ortamı ancak, “toplumun bütün sınıflarının ataerkil velinimetini” sayesinde sağlanabilir... Türkiye’de Kemalist rejimin, Mısır’da Nasır rejiminin, Cezayir’de Boumedyen rejiminin vb. uzun ömürlü olmaları bu durumla yakından ilgilidir. Bu ülkelerdeki Bonapartist rejimlerin daha baskıcı bir nitelik taşımaları, kapitalist birikimin ‘cılızlığının sonucudur. Bölüşüme konu olan sosyal artığın sınırlı oluşu, hem egemen sınıflar arasındaki bölüşümün, hem de emekçi sınıflarla egemen sınıflar blokunun “üstünde” bir kurtarıcıyı zorunlu kılıyor. Zaten gelişmiş bir ülke burjuvazisinin kendi doğrudan siyasî yönetiminden uzun süre vazgeçmesi olanaksızdır.

Bonapartist rejimlerde Bonapart, tüm toplum kesimlerinin ataerkil kurtarıcısı, tüm toplum sınıflarının “iyiliği” için ortaya çıkmış toplum sınıflarından “bağımsız” ve onların “üstündeymiş” gibi görünerek, kitleleri yanıltmayı amaçlar. Diktatör tüm sınıfların üstünde ve sınıflar karşısında tarafsızmış izlenimi yaratmaya gayret eder. Rejim aynı zamanda, toplumsal sınıflar arasında bir çıkar çatışması değil, fakat çıkar ortaklığı

bulunduğu görüşünü de yaymaya çalışır. Mustafa Kemal, 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:

*“Bizim halkımız, çıkarları birbirinden ayrı sınıflar halinde değil, tersine varlıkları ve çalışma sonuçları birbirine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır, işçilerdir. Bunların hangisi ötekisine karşıt olabilir? Hepsinin birbirine muhtaç olduğumu kim inkâr edebilir?”*⁸

Uzlaşmaz çıkarlara sahip olan sınıflar arasında hakem rolü oynamak kesinlikle olanaksızdır. Aslında sınıfları uzlaştırma görüntüsü altında yapılan, burjuvazinin sınıf temellerini korumak ve güçlendirmektir. Egemen sınıfın palazlanma koşulları yaratılıp, burjuvazinin kendine güveni artınca, diktatör de sahneden çekilir, Millî Şef İnönü'nün savaş sonrasında sahneden çekilmesinde olduğu gibi...

Marx'ın yazdığı gibi, bir süre “burjuva toplumunun gerçek başları tezgâhların gerisinde yer alıyor.” Sınıfsal çıkarları onlara bir süre kafalarını tezgâhların arkasına gizlemeyi emreder. Kafalarını tezgâhların gerisinden ne zaman çıkaracaklarını da iyi bilirler...

Türkiye'deki siyasal yapının özgünlüğünü kavrayabilmek için, Mustafa Kemal'in şahsi rejiminin hangi noktalarda Bonapartist bir nitelik taşıdığını, Türk Devleti'ne damgasını vuran Bonapartistmin ayırddedici yönlerinin neler olduğunu ortaya koymamız gerekiyor. Kemalist diktatörlüğü Bonapartist rejimlere yaklaştıran başlıca özellikler şöyle sıralanabilir:

-Kemalist diktatörlüğün bir yandan burjuva demokratik bir anayasaya ve bir parlamentoya dayanır gibi görünmesi; öte yandan bütün bunları aşan, bunların üzerinde yükselen, gerek duyulduğunda bunlara Bonaparte'ın istediği biçimi verebildiği bir şahsi rejim olması;

-Bir yandan toplumsal sınıflardan bağımsız görünmesi (“heyeti umumiyesiyle halkı temsil etme” safsatası), diğer yandan tarihsel olarak burjuvazinin çıkarlarını temsil ediyor olması;

-İşçi sınıfını ezerken, dönem dönem burjuvaziye de vurması (çizilen çerçevenin dışına çıktığı oranda); buna karşılık burjuvaziye kendi güdümünde teşvik ettiği gibi, yine kendi güdümünde bir işçi hareketi yaratmak için işçi sınıfına sınırlı tavizler vermesi;

-Kendi dışında bir siyasal etkinliğe izin vermemesi ve bu tür girişimler “nereden gelirse gelsin” şiddetle ezmesi (sol ve işçi hareketini -hükümet yanlısı işçi örgütleri de dahil- ezdiği gibi); Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda olduğu gibi, burjuva muhalefetleri de ezmesi ve esas olarak devletin bürokratik aygıtının oluşturduğu bir siyasal yapının toplumu *yukardan aşağıya doğru ve kendi iradesiyle* düzenlenmesi.

Bonapartist rejimlerle bu ortak yanlara karşın, Kemalist diktatörlüğün klasik Bonapartist rejimlerden ayrıldığı yönler de söz konusuydu. Birincisi ve temel ayrım noktası, Kemalist kadronun *burjuva bir devlet yapısı içinde* Bonapartlaşmamış olmasıdır. Yeni devletin kurulmasıyla ve adım adım iktidarını güçlendirmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de Bonapantizmin yerleşmesi, yaklaşık on yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bonapartist rejimin tam yerleşmesi Mustafa Kemal’in “Atatürk” soyadını kullandığı 1934 yılında tamamlanmıştır.⁹ İlerde görüleceği gibi, verili koşullarda, Mustafa Kemal’in ve kadrosunun iktidarını güçlendirmek amacıyla oluşturdukları kurumlar önemli bir işlevi yerine getiriyordu. “Sivil bürokrasi kadroları genellikle Batılılaşma programını uygulayacak durumda görülmediğinden, yeni bir bürokratik kuşağın geliştirilmesi kararlaştırıldı.”¹⁰ İşte,

9 Soyadını ilk defa nerede kullandı: 8 Kasım 1934’te Sümerbank tarafından açılan bir serginin hatıra defterine yazdığı yazıda kullanmıştır. 19 gün sonra da Soyadı yasası çıkmıştır. Bkz. S. Borak, Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk, s. 116.

10 Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, ODTÜ Yay, Ankara, 1974, s. 104.

devletin kuruluşunun Bonapartist bir biçimde gerçekleşmesi, Kemalist diktatörlüğün özgün bir yanını oluşturmaktaydı.

Öte yandan, tarihsel gelişme ve sınıfların yapısı da Bonapartizmin bir başka özelliğini oluşturmuştur. Gelişmiş bir kapitalist sınıfın olmayışı ve toprak zenginlerinin konumu, yenilikçi Osmanlı bürokrasisine ayrıcalıklı bir statü kazandırmıştır. Güçlü bir merkezi devlet geleneğinin varlığı, bürokrasinin hareketin örgütleyici ve sürdürücüsü olması, onun iktidarı gasbetmesini kolaylaştırmıştır. Asyatik bir sosyal formasyon olan Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi bürokrasi her zaman ülkenin kaderini belirlemiştir. Aynı şekilde, Jön Türk iktidarına kadar komprador burjuvazi rolünü Rum ve Ermeni'lerin oynamış olması, I.Savaş ve sonrasında bu iki kesimin etkinliğinin kırılması (savaş öncesinde nüfusun yaklaşık %20'si Rum ve Ermeni'lerden oluşuyordu. Bu oran savaştan sonra %2,5'a geriledi), zaten cılız olan burjuvaziyi (ticaret ve sanayi) daha da zayıflatmıştı.

“Devrimci bir kopuş olmadığı müddetçe, Jön Türkler'in toplumu yukardan değiştirme girişimi, devletin rolünde bir sürekliliği varsayıyordu. Böylece bürokrasi, vesayeti altında tutarak geliştirmeyi istediği çıkar gruplarınca içerden fethedilene kadar, devlet yapısı kapitalist isteklere karşı özerkliğini koruyacaktı.”¹¹

Burjuvazinin güçsüzlüğü, işçi sınıfının da güçsüzlüğünün nedenidir. Nitekim, böylesi bir geçiş döneminde iktidara yönelik onu ele geçirebilecek kadar güçlü bir işçi sınıfı da yoktu. Öyle bir sınıfsal tablo ortaya çıkmıştı ki; ne egemen sınıflar bir koalisyon halinde, ne de işçi sınıfı bir başına siyasal iktidarı kontrol edebilecek güce sahip değillerdi. Emperyalizmin gelişmesini daha “beşikteyken” engellediği yerel burjuvazi o kadar güçsüzdü ki, prekapitalist mülk sahibi sınıflarla ortaklık halinde bile siyasal iktidarı elinde tutması olanaksızdı. Asalak burjuvazinin devlet desteğiyle güçlenip, ağırlığını arttırması için iki

onyıl gerekecekti. İşte bu durum, Kemalist yönetimin **klasik Bonapartist** rejimlerden önemli bir ayrım noktasını oluşturmuştur. Bu nedenle Kemalist bürokrasi, ne işçi sınıfı ile burjuva arasındaki sınıf mücadelesinin çözümsüz bir “denge” durumuna varmasından, ne de hâkim sınıfların farklı kesimleri arasında çıkar çatışmalarının bir “gerilim” noktasına varması yüzünden Bonapartlaşmıştı. Yarıbağımlı, yeni sömürge ülkelerdeki baskıcı rejimler, bu yönleriyle sanayileşmiş kapitalist ülkelerdeki Bonapartist rejimlerden ayrılırlar. Türkiye ve benzer durumdaki ülkelerdeki Bonapartist rejimler, bu açıdan “geçici birer denge rejimi” değildir.

Türkiye’de Bonapartist rejim, yukarda sıralanan özelliklerden ötürü oldukça uzun ömürlü (yaklaşık yirmi beş yıl) ve istikrarlı olmuştur. Kemalist rejim, hem yukarda sözü edilen nedenler, hem de emperyalizmin uzun dönemli bir yapısal kriz içinde oluşundan ötürü, uluslararası planda da (dış politika alanında) oldukça geniş bir manevra alanına sahip olmuştur... Bu sonuncu durum, çoğunlukla gözden kaçmaktadır. Emperyalizmin yapısal kriz içinde oluşu (uzun dalganın ikinci aşaması) Türkiye’yi etkileme, biçimlendirme, şartlandırma gücünü büyük ölçüde sınırlamıştı. Bir bakıma, kimilerinin “zaafî” başkalarının “gücü” gibi gösterilebilmiştir. Kemalizmin, Bonapartist bir siyasî rejim olarak, “Millî Şef” karikatürüyle devamıyla da yaklaşık çeyrek yüzyıl devam etmesinde gerek ulusal, gerekse de uluslararası durumun ortaya çıkardığı tablonun payı büyüktür.

Fakat, Kemalist diktatörlüğün çeyrek yüzyıl boyunca devam etmesini, sadece onun ortaya çıkışının “orijinallikleri” ve uluslararası konjonktürle açıklamak yeterli olmaz. Kemalist diktatörlük, varlık koşullarını kendi yaratmasa da (böyle bir şey zaten olanaksızdır), varlığını sürdürebilmek için gerekli kurumları kendisi oluşturmuştur. Oluşturulan bu kurumlar, devletin tüm kurumlarıyla içiçe geçmiş, onlarla çakışmıştır. 1960 askerî darbesi sonrasının “liberal” Cumhurbaşkanı adayı Ali Fuat Başgil, 1930’lu yıllarda (1935); “Hep devlet içinde, hiçbir şey devlete karşı, hiçbir şey devlet dışında.. İşte devletçiliğin

bugünkü formülü,”¹² diye yazıyordu... Dolayısıyla, Türkiye’de Bonapartizmin sürekli ve görece dengeli bir rejim olmasının koşullarından bir kısmı da Kemalist bürokrasi tarafından yaratılmıştır.

Son tahlilde bir kuruluş dönemi Bonapartizmi olan Kemalist diktatörlük, Türk Devleti’nin bütün kurumlarına ve hâkim ideolojiye (aslında resmî ideoloji) damgasını vurmuştur. Gerek verili koşullar, gerekse de bürokrasinin kendi çabalarının sonucunda Kemalizm, bir gelenek olarak Türk siyasî hayatına yerleşmiştir. Nitekim, devletin Bonapartist bir rejimin belirleyiciliği altında biçimlenmesinin etkileri günümüze kadar uzanmaktadır. Bürokrasinin siyasal etkinliğinin kurumlaşmasından, siyasal partilerin yapısına ve işlevlerine kadar, birçok alanda kuruluş döneminin bu niteliğinin izleri görülmektedir. Bu nedenle, Bonapartist rejimle devletin biçimlenişinin birlikte yoğrulmasını, tarihsel süreç içinde değişik açılardan incelemek gerekiyor.

Daha önce Mustafa Kemal’in Bonapartist darbesini nasıl gerçekleştirdiğine kısaca değinmiştik. Ancak belirli koşullarda gerçekleştirilen bu darbeye rağmen, Mustafa Kemal’in iktidarı devlet aygıtı içinde sağlam temellere dayanmamaktaydı. Bunun için, Mustafa Kemal’in Bonapartist rejiminin sağlam temellere oturması için birçok politik manevrayı ve çeşitli kurumların oluşturulmasını gerektiriyordu.

Diktatörlüğün Yerleşmesinin Aşamaları

Birinci Meclis içerisinde öteden beri var olan farklılaşmalar, Saltanatın kaldırılmasıyla iyice su yüzüne çıkmıştı. Öte yandan ordunun önde gelen komutanları, K. Karabekir ve A.F. Cebesoy gibi paşalar, muhalefet saflarındaydılar. Mustafa Kemal’in Bonapartist konumunu koruyabilmesi ve sürdürebilmesi, Millî Mücadele’de önemli rol oynamış önderlerin etkinliğinin kırılması, böyle bir muhalefet olmasa dahi gerekliydi. Nitekim orkestrada “ikinci keman” konumunda bulunanlar var oldukça, durum pek güven verici sayılmazdı.

¹² Ali Fuat Başgil, “Dördüncü Kurultay Münasebetiyle” T. Parla, s. 121.

Öte yandan, İstanbul'daki "ticaret ve sanayi" burjuvazisinin kesin desteği de henüz sağlanmış değildi. Yeni rejimin emperyalist kampta yer aldığına ilişkin kuşku yoksa da, İstanbul'un komprador burjuvazisi, henüz kendisine yeterli güvencelerin verilmediği kanısındaydı... Bütün bu "sorunlar", Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı'na varan bir süreç içinde çözümlenecektir.

İlk elde Mustafa Kemal, Birinci Meclisteki "Birinci Grubu" siyasal bir kadroya dönüştürdü. Saltanatın kaldırılmasından bir ay sonra, Halk Fırkası'nın kurulduğu ilân edildi. Hemen ardından, bu partinin örgütlenmesi için Mustafa Kemal yurt gezisine çıktı. Bunun hemen ardından gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi, hem yerel burjuvazisinin hem de emperyalist sermayenin güvenini sağlamada önemli bir adım oldu. Böylece başarılı bir manevra yapılmış oluyordu. 1 Nisan 1923'te meclis seçimlerinin yapılması kararı alındı. Bu arada Lozan Antlaşması'nın imzalanması da Mustafa Kemal ve "ekibi" için önemli bir siyasal üstünlük sağladı. Nihayet Halk Fırkası'na dönüşen "Birinci Grup" yeni mecliste mutlak bir üstünlük sağladı. "İkinci Grup"un hiçbir üyesi aday gösterilmedi.

Mecliste muhalefeti etkisizleştiren Kemalist bürokrasi, ikinci darbeyi militer kanat içinde gerçekleştirdi. Devlet aygıtı içindeki muhalefeti tasfiye etmede ikinci adım, orduda yapılan "temizliktir." 19 Aralık 1923'te çıkan "Ordu mensupluğu ile mebusluğun bağdaşamayacağına" dair kanunla Mustafa Kemal, ordu içindeki muhaliflerini bir tercih yapmaya zorladı. Öte yandan da, kendisine yakın saydığı komutanların orduda kalmalarına özen gösterdi. Ali Fuat, Kazım Karabekir, Rafet Bele paşaların milletvekilliğini tercih etmeleriyle ordu, Mustafa Kemal'in kesin denetimi altına girdi. "Kuvayı Millîye zamanı uzaktan yakından politikayla temas eden ne kadar kumandan varsa, yaverlerine kadar hepsi sivil olmuşlar ve çoğu meclise katılmışlardır."¹³ Bunların ardından, Takrir-i Sükun'la birlikte eski İttihatçıların bir kesimi ve onlarla ortak hareket eden kimi

muhalif unsurlar kesin olarak siyaset sahnesinin dışına atıldılar. Takrir-i Sükûn' dan yararlanarak eski ittihatçıları tasfiye etmeyi başaran Kemalist kadro da eski İttihatçılardan oluşuyordu. Bunlar İttihatçı oldukları için değil, muhalif oldukları ya da ilerde sorun çıkarabilecekleri düşüncesiyle tasfiye edilmişlerdir. Bu konuda Eric Jan Zürcher şunları yazıyor: “Ancak Kemalist iktidar partisinin lider kadrosuna yüzeysel bir bakış bile, bu partide de, TCF’de (Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası) olduğu kadar eski ittihatçı olduğu iddiasını doğrular. Yalnızca birkaç, ama önemli örnek vermek gerekirse:

1. M. Kemal (Atatürk)	Cumhurbaşkanı
2. İsmet (İnönü)	Başvekil
3. Ali (Çetinkaya)	İstiklal Mahkemesi Başkanı
4. Celal (Bayar)	Maliye Vekili, Banka Yöneticisi
5. Tevfik Rüştü (Aras)	Hariciye Vekili
6. Cemil (Ubaydın)	Dâhilîye Vekili
7. Ali Fethi (Okyar)	Başvekil
8. Kazım (Özalp)	Millet Meclisi Reisi
9. Recep (Peker)	Vekil, CHF Genel Sekreteri
10. Şükrü (Kaya)	Dâhilîye Vekili, Hariciye Vekili

Hepsinden de öte, 1923'te Hakimiyeti Millîye Gazetesi'ne verdiği bir mülakatta Mustafa Kemal şöyle demişti: “Hepimiz onun (İTC) azasıydık.”¹⁴ Böylece, Mustafa Kemal'in tek “partili” Bonapartist rejimi kesin olarak yerleşmiş oluyordu.

Bütün bu süreç boyunca, Mustafa Kemal, Millî Mücadele'yi yürüten kadrolar içinde Birinci Grubu; yani kendi ekibini sürekli olarak ön plana çıkararak, tüm Millî Mücadele'nin mirasını kendi grubuna mal etme amacını gütmüştür. Nitekim, Birinci Meclis içinde daha başlangıçta, birinci ve ikinci gruplar birbirinden ayrılırken, bu farklılaşma -hiç değilse görünüşte- esas amaçlar bakımından bir kutuplaşmanın ifadesi değildi. Birinci Grupta saltanatçı ve hilâfetçi milletvekilleri olduğu gibi, İkinci

14 E.J. Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, a.g.e., s. 281.s.

Grupta da Hüseyin Avni (Ulaş) gibi inanmış cumhuriyetçiler vardı. Aslında Mustafa Kemal'in yaptığı bir manevraydı ve amaç kendisine muhalefet edebilecek unsurları tasfiye etmektir. Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurduktan on gün sonra, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey bir konuşma yapıyor:

"Efendiler ..., yüksek meclisinize ait bir meseleyi arz etmek istiyorum. Müsaade ederseniz söyleyeyim. Geçen gün bir meseleden dolayı bir takrir yazdım. Riyaset Divanı'na takdim ettim. Bu takririn maalesef saklandığını işittim. Bir mebusun her ne surette olursa olsun, vermiş olduğu takrir ne suretle sansüre tabi kalıyor? Bir azanın verdiği takririn mevzubahis olmamasına Yüksek Meclis razı oluyor mu? Efendim, takrir Yüksek Meclis'in şerefine alakadar eden bir mesele idi..."

*... Millî Müdafai Grubu'nun ana gayesi yediden yetmişe kadar dul kadınların bile esas gayesidir. Bu gruba bütün millet dahildir efendiler"*¹⁵

Samet Ağaoğlu, Hüseyin Avni Bey'in itirazının haklılığını dile getirirken şunları yazıyor:

"Birinci Grup Millî Mücadele'nin ana hedefini kendisine mal etmekte, grup dışı kalanlarla grup dışı bıraktıklarının sanki bu ana gayeden başka bir gayesi varmış gibi bir manzara yaratmaktadır. Çünkü birinci grubun ilân edilen çalışma tüzüğü'nün birinci maddesinde böyle yazılan esas gaye ile Millî Mücadele'nin başlangıcı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş hedefi virgülüne kadar birbirinin aynı idi. Fakat Millî Mücadele'nin ve onun memleket için ilk resmî temsilcisi olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş gayesini birinci gruba böylece mal etmiş, daha ilerde şu veya bu sebeple karşısına çıkması ihtimali olanları bu yol ile tarihe karşı zor bir duruma sokmuştur Bir yandan bunu yaparken, bir yan-

dan da yine ilerde getirmeyi daha o zamandan düşündüğü birçok yenilikleri Millî Mücadele'nin hedefleri arasına, ama yalnız kendi güvendiği insanlardan bir kadronun fikirleri, idealleri olarak koymuştur."¹⁶

Aslında Mustafa Kemal'in Birinci Grup'u ve onun devamı olan Cumhuriyet Halk Fırkasıyla, İkinci Grup ve ondan oluşan Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası arasında temelde programatik bir fark yoktu. Zaten İkinci Grup ve Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası, Mustafa Kemal'in siyasî bir manevrası olarak yapay bir biçimde ortaya çıktı. Halk Fırkası'nın İkinci Umdesi'nde; "Hilafetin en yüksek dini makam olarak korunacağı" yazılıydı. 1927'ye kadar bu ilke değişmeden kaldı. Halk Fırkası da, Terakkîperver Fırka da "özel teşebbüsçü" ve halktan kopuktular. Aslında mücadele, halk kitlelerinden bağımsız, üst düzey yöneticilerin bir iç kavgasıydı. Mustafa Kemal, otoritesini ve ordunun gücünü kullanarak kendisine muhalif olabilecek unsurları tasfiye ederken, onları "karşıdevrimci", "İnkılaplara karşı" kişiler olarak damgalama yoluna gitti. Ismarlama tarih yazıcıları, Mustafa Kemal'in kendi diktatörlüğünü kurmak için en yakın mücadele arkadaşlarını tasfiye etmesini "devrimci kadronun zaferi" olarak göstereceklerdir. Daha sonraki dönemde ortaya çıkan muhalefetlerin de Birinci Grubun devamı olan CHP'den çıktığı göz önüne alınırsa, CHF ve TCF biçimindeki ayrışmanın ideolojik bir kutuplaşmadan kaynaklanmadığı anlaşılır.

Öte yandan CHF, Sivas Kongresi'ni kendi birinci kongresi ilân ederken, aslında bu kongrenin sadece bir kesimini temsil ettiği unutulmamalıdır. Bu tür manevraların da yardımıyla, Millî Mücadele'nin birçok önemli şahsiyetini Millî Mücadele'nin siyasî mirası dışına itmiş olması, Mustafa Kemal'in Bonapartist diktatörlüğünü sağlamlaştırmasını kolaylaştırmıştır. Bu sayede CHP, Millî Mücadele'nin mirasıyla bütünleştirilebilmiştir. CHP'nin Millî Mücadele ile "özdeşleşme" durumu, 27 Mayıs 1960'a kadar devam etti. Bu tarihten sonra Millî Mücadele kesin

olarak devlete mal edilerek, bütün anayasal kuruluşlara şümul-
lendirilmiştir. Dolayısıyla, Mustafa Kemal'i ve onun
Bonapartist rejimini kurumsallaştıran, CHP'nin Millî Mücadele
ile özdeşleşmesi; söz konusu Bonapartist rejimin ideolojik
üstünlüğünü artıran ve onun görece dengeli ve uzun ömürlü
olmasını sağlayan etkenlerden biridir.

Tek partili dönemde CHP, parlamento ve devlet aygıtıyla
bütünleşmiştir. CHP tüzüğü anayasa ve kanunların üstüne
çıkılarak, Kemalist diktatörlüğün bir aracı durumuna geti-
rilmiştir. Gerçekten CHP, yukarda açıklanan özellikleriyle,
Kemalist diktatörlüğün sürmesinde önemli bir etken oluşmuştur.
Bernard Lewis; "Yürütme ve eğitime ilişkin pek çok işlevi
üstlenerek parti aslında cumhuriyetçi hükümetin bir parçası
halinè gelmiştir,"¹⁷ diyor. Gerçekten de, 1927'deki parti kong-
resinde, köy muhtarlarının seçiminin bile partinin kontrolüne
verilmesi kararlaştırılmıştır.

Milletvekilleri tek parti dönemi boyunca CHP tarafından
atanan memurlar durumundaydılar. Bir dönem parti genel
sekreteri içişleri bakanı, parti il başkanları da valilerdi. Bölge
genel müfettişleri hem parti teşkilatının, hem de devlet işlerinin
denetçisiydiler. Bu, aşağı yukarı 1935'ten 1939'a kadarki sürede
geçerli uygulamadır. Öte yandan, parti genel başkanının aynı
zamanda cumhurbaşkanı olması, diktatörlüğün baskıcı niteliği
hakkında hiçbir kuşkuyla yer bırakmamaktadır.

Durum böyleyken, söz konusu döneme ilişkin değer-
lendirmeler, Kemalist rejimin gerçek niteliğini ortaya koymak-
tan özenle kaçınmışlardır. İsmail Beşikçi bu konulara ilişkin
ilginç bir eleştiriye *CHF Tüzüğü ve Kürt Sorunu* adlı eserinde
yapıyor. Bahri Savcı, *Demokrasimiz Üzerine Düşünceler* adlı
eserinde şunları yazıyor: "Çünkü Mustafa Kemal İdeolojisi,
bütün manası ve şümulü ile gerçek demokrasiden, bir halk teme-
line dayanan, halkın maddi manevi varlığı ve etkisi altında kon-
muş bir demokrasiden başka, birşey değildir."¹⁸ "Anayasa",

¹⁷ Bernard Lewis, *The Emergence Of Modern Turkey*, s. 282-283.

¹⁸ Bahri Savcı, *Demokrasimiz Üzerine Düşünceler*, SBF. Ankara, 1963, s. 32-33.

”halk egemenliği”, “hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” gibi görüntülere karşın, Kemalist rejim, Bonapartist bir diktatörlüktü. Yapılan sözde “seçimler” diktatörlüğün gerçek yüzünü gizlemeye yönelik manipülasyondan başka bir şey değildi. Öte yandan, toplumsal üstyapıda gerçekleştirilen “inkılâplar” halk yararına düzenlemeler olmaktan önce, Bonapartist iktidarı güçlendirmeyi amaçlıyordu. Nihaî amaç, sömürü ve baskıyı güvence altına almak ve sürekliliğini sağlamaktı.

“Bilim adamları” gerçeği söylemekten kaçınarak resmî ideolojiye destek sağlamaya devam ediyorlar. İktidarların politik manevralarına alet oluyorlar. İlginç olan, bu alet olmanın “gönüllü” oluşudur. Resmî ideoloji, resmî ideoloji üreticilerini de “resmîleştiriyor.”

Mustafa Kemal’in ve ekibinin yaptığı her şeyi “doğrulamak” üzere yola çıkanların yapabilecekleri şeyler de ortadadır. Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi* adını taşıyan eserinde şunları yazıyor:

“Ancak devrimi yürüten kadro, özellikle Atatürk ve İsmet Paşa, tek partinin sakıncalarını biliyorlardı. Onlar, yalnız devrimleri hızla ve tehlikesizce yürütebilmek için Takrir-i Sükun Kanunu’na dayanarak, Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasını kapattırmışlardı. Parlamento içinde dürüst ve çalışkan bir muhalefetin bulunmasını rejim için zorunlu görüyorlardı. Gerçekten, bütün devlet hizmetlerinin CHP kanalıyla yürütülmesi ve onun karşısında, yapılan işlerin eleştirisini sağlayacak bir siyasal kuruluşun bulunmaması, denetim yöntemini eksik bırakmıyordu.”¹⁹

“Dürüst ve çalışkan bir muhalefet” arzulanıyor; dürüst ve çalışkan olmayan istenmiyor. Dürüst ve çalışkan olduğuna karar verecek olanlar da kendileri...

Öte yandan, hep devrimlerden söz ediliyor. O döneme ilişkin değerlendirmelerin hiçbiri “devrim” kavramını tartışmaya yanaşmıyor. Zaten “devrim” kavramı 12 Eylül generaller

19 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri*.

rejimiyle lânetlendi İnkılaba uğradı ve İnkılap oldu. Kemalistlerin her yaptığı devrim sayılıyor ve iş kolaylaşıyor. Geniş toplum kesimlerini baskı altına alan bir siyasî rejimin en temel insan haklarını ortadan kaldırdığı bir ortamda yapılanları “devrimler” olarak göstermek, Türk bilim adamlarının evrensel bilime önemli bir katkısı olmalı...

İsmail Beşikçi, kitabının kırkbir bilim adamının görüşlerinin değerlendirilmesine ayrılan bölümünün sonunda şunları yazıyor:

“Bu bilgiler olgulardan kopuktur. Bunun için bilimsel değildir Bu bilgiler geçmişin bugünkü resmî ideolojiye göre değerlendirilmesidir Olgulardan kopukluğu bundan ileri gelmektedir Türkiye’deki tek parti düzenine temel olan ve ona hukukilik veren ana metin, temel yasa Cumhuriyet Halk Fırkasının tüzüğüdür. Bu tüzük tek parti düzenine temel şeklini verdiği gibi, resmî ideolojinin kitlelere nasıl kabul ettirileceğini, nasıl yaygınlaştırılacağını göstermesi bakımından önemlidir. Resmî ideolojiyi biçimlendiren metin ise CHF’ nin programıdır. Bu tüzük bilinmeden, Türkiye’deki tek parti döneminin temel niteliğini kavramak mümkün değildir. Çünkü bu Türk Anayasası’nın çok üstünde duran yasadır. Adı ‘tüzük’ olmasına rağmen işlevi ve bağlayıcılığı ondan çok daha fazladır.”²⁰

İstendiği kadar “Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” desin, “halk egemenliği”nden söz edilsin, “seçimler”den bahsedilsin, Mustafa Kemal döneminde bu kavramlar, diktatörlüğün gerçek yüzünü gizlemek amacıyla kullanılmıştır. 1924 Anayasası ölü doğmuş bir metin olarak kaldı. Yerini CHF’ nin tüzüğü aldı. Mebus tayinleri Mustafa Kemal tarafından bizzat yapıyordu. 1927’de yayınladığı bir tamimde Mustafa Kemal şunları söylüyor:

“Aziz vatandaşlarım, Cumhuriyet Halk Fırkası namına bütün memlekette Türkiye Büyük Millet Meclisi azalığı için tespit ettiğim zevatın heyeti umumiyesini ıttılaınıza (bilginize)

arz ediyorum. Her vatandaş için yeni devrede beraber çalışmayı münasip gördüğüm arkadaşlarım heyeti umumiyesinin birlikte görülmesini faideli addettim. Bunlardan, her daire-i intihabiye'ye (seçim bölgesine) tefrik edeceğim mebus namzetlerini ayrıca imzam tahtında arz edeceğim.”²¹

Yukarıdaki alıntıdan Mustafa Kemal'in şahsi iradesinin ne kadar belirleyici olduğu anlaşıyor. Mebus tayinini CHF' ye bile bırakmıyor. Kimlerin mebus olacağına ve kimlerin hangi illerin mebus olacağına kendisi karar veriyor... 1 Nisan 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde, "... Kaç mebus alınacak? Hakiki vaziyeti hiç kimse tahmin edemez. Kati vaziyet Gazi hazretleri umumi listeyi ilân edince anlaşılacak" deniliyordu.

Meclise girecek tüm üyelerin bir tek kişi tarafından seçildiği koşullarda, serbest seçimlerden ve hakimiyetin millete ait olduğundan söz etmek mümkün müdür? Herhalde, "Hakimiyet kayıtsız şartsız Mustafa Kemal'in ve onun yakın çevresinindir" demek, gerçeğe daha uygun düşüyor. Gerçek olan bir şey varsa, o da artık hakimiyetin Sultan'a ait olmadığıydı. Böylesi koşullarda mahkemelerin, "bağımsızlığı" da içi boş bir slogan olmaktan öteye gidemez. Cumhurbaşkanı, CHF tüzüğüne göre daimi ve değişmez genel başkandır. Meclis üyelerini de kendisi belirlediğine göre, bu durum, onun hem partiye, hem de meclise hâkim olmasına imkân veriyordu. Parti içinde ve dışında kendi iradesi dışında hiçbir girişime izin vermiyordu. Hitler; "... Mustafa Kemal'in ilk talebesi Mussolini, ikinci talebesi benim,"²² derken, Mustafa Kemal'in şahsi rejimine verdiği önemi ifade ediyordu.

CHF'nin 1935'te toplanan Dördüncü Kurultayı'nda, diktatörlüğü pekiştiren önemli kararlar alındı. Bu kurultayda fırka, parti olarak değiştirildi. Asıl önemli değişiklik parti tüzüğünde yapıldı. Bu değişikliklere göre, parti genel sekreteri aynı zaman-

21 Hakimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1927. Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, cilt IV, s. 534.

22 Falih Rıfkı Atay, **Çankaya, 1881 - 1938 Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, İst.,s. 319.

da içişleri bakanı oluyordu. İllerdeki valiler parti il başkanlığı görevine getirildiler. Umumi müfettişler hem parti işlerini, hem de devlet işlerini denetlemekle görevlendiriliyordu. Batı Avrupa'da faşist rejimlerin güçlendiği bu dönemde, partinin devletle bütünleştirilmesi, M. Kemal rejiminin faşist uygulamalardan da etkilendiğinin bir göstergesidir.

Değişikliğin nedenini, CHP Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 28.8.1936'da şöyle açıklıyor:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasî ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksadın tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmaktır Hükümet ve parti beraberliğini, bütün kudreti hükümete vererek parti teşkilatını daha az ehemmiyetli görmeye mütemayil bir zihniyet şeklinde telakkiye mani olmak lazım geldiği gibi, esas meselenin partiyi kuvvetlendirmek ve partinin gayelerini daha kolaylıkla gerçekleştirmek için hükümetin tam yardımını temin etmek olduğu tebarüz ettirilmiştir.”²³

Ne ki, tüzükte yapılan değişiklik Memurin Kanunu'nun 9. maddesiyle çelişiyordu. 9. madde, “memurların siyasî cemiyet ve kulüplere katılmalarını” yasaklıyordu. Mustafa Kemal söz konusu maddeyle ilgili olarak şunları söylüyor: “Ben bu maddede değiştirilecek bir şey görmüyorum. Çünkü burada memurların siyasî cemiyetlere girmemesinden maksat, onların *benim partimden başka partiye intisap edememesi demektir Bu bakımdan bu madde hatta faydalıdır ve katiyen değiştirilmemelidir.*”²⁴ Görüldüğü gibi, önemli olan yasa değil, yasanın Mustafa Kemal tarafından yorumlanmasıdır.

Bütün bunlar Cumhuriyet'in siyasal “yapısının” biçimlenişinde CHP'nin önemini ortaya koymaktadır. Bu aşamada bir iki hatırlatma yapmak yararlı olur. 1921 Anayasası, Birinci

---

23 CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, cilt 1, s. 9. Altını biz çizdik.

24 Hilmi Ural, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 297-98.

Grub'un temel pragmatik dokümanı denilebilecek olan Mustafa Kemal'in "Halkçılık Programı"nın ikinci kısmından başka bir şey değildir. Aynı şekilde, anayasada yapılan değişiklikler, 1924 Anayasası ve "devrimler" Mustafa Kemal tarafından sunulan ve zaman farkıyla da olsa CHP'nin siyasal belgelerinde temel ifadesini bulan görüşlerdir.

Sonuncu olarak, CHP'nin "Altı Oku"nun, 1937'de yapılan bir değişiklikle Anayasa'nın 2. maddesine "Türk Devleti'nin Temel Nitelikleri" olarak geçtiği hatırlanmalıdır.

Yukarıdaki açıklamalardan, Bonapartist diktatörlüğün, parti (CHP) ve devlet aygıtı bütünleşmesi ve baskıcı yöntemler sonucu ayakta kaldığı anlamı çıkarılmamalıdır. Diktatörlük, CHP aracılığıyla ve bir çeşit "popülizm" yanılması yaratarak, toplumsal bir destek bulma çabası içine de girmişti. Halkevlerinin oluşturulup yaygınlaştırılması bu çabalara örnektir. Kemalistler, sadece baskıya dayalı bir iktidarın uzun ömürlü olamayacağını bilincindeydiler. Bunun da yolu değişik toplum kesimlerinden "yandaşlar" bulmaktır. Ancak bunlar yapılırsa iktidar "sağlam temellere" dayandırılabilirdi... Nitekim Jön Türk geleneğinin izlerini taşıyan ve "halk için halka rağmen" yapılan birçok "İnkılâp" bu amaca yöneliktir.

Böylece Kemalist bürokrasi, eski düzenin ideolojik-kültürel dayanaklarını tasfiye ederek, kendi iktidarını güçlendirecek yeni kurumlar ve "yapay bir resmî ideoloji" oluşturmaya zorlanmak durumundaydı. Batıcılık ve "modernizmin" kavramlarına aşırı vurgu yapılmış olmasına rağmen, cılız burjuvazinin palazlanması (elbette palazlandıranların da palazlanması) amacıyla yapılanlar; aslında Samir Amin'in yazdığı gibi, "diktatörlüğün kendisinin modernleşmesiydi."²⁵ Gerçekten de, genel bir Batılılaşma yönelimiyle kapitalist Dünyada yer alma çabalarının ifadesi olan bir sürü "İnkılâp" yapıldı. Yine de, yüzeysel ve temelsiz nitelikleriyle, totaliter bir rejim içinde sırtan "ilerici İnkılâplar," her şeye rağmen bir dizi toplum kesitini Kemalizm'e

---

25 Samir Amin, "Democracy and National Strategy in Periphery"; Third World Quarterly, (4e) October, s. 1151.

uzun vadeli bir biçimde bağlayabilmiştir. Latin alfabesi, dil devrimi, “modern hukuk”, laik eğitim vb. gibi düzenlemeler “ilmiye sınıfı”nın yerine yeni bir “aydın tipi” yaratmayı başarmıştır. Bu “inkılâplar”ın yarattığı “yeni hizmet alanları” sayesinde, söz konusu kesimler maddi çıkarlar aracılığıyla Bonapartist rejime bağlanabilmiştir.

Böylece geniş kitleler üzerinde, sınırlı da olsa, bir “otorite” ve “saygınlığa”; dolayısıyla da ayrıcalıklara sahip olan bir kesimin yaratılması, bunlar aracılığıyla değişik toplum kesimlerinden kısmi bir destek sağlanabilmesine olanak vermiştir.

Bugün aydınların büyük bölümünün Kemalizm’e bağlılıkları ve Kemalizmin gönüllü taşıyıcısı olmaları, ideolojik bir yanılsamadan çok bu olguyla doğrudan ilgilidir. 1932’de imparatorluk döneminden beri var olan Türk Ocakları’nın yerini, “Halk Evleri” aldı. Aslında bunlar gerçek anlamda “halk evleri” değildi. Bu evler aracılığıyla yapılmak istenen, emekçi halk üzerinde bir denetim sağlamak, bunun için de halk katlarından Bonapartist rejime yandaşlar yaratmaktı. Halk Evleri’nin başkanları o illerin valileriydi. Nerede Halk Evi açılacağına partinin merkez karar organı karar verirdi. Ankara’daki Halk Evleri Genel Merkezi doğrudan doğruya CHP Genel Sekreterliği’ne bağlıydı. Doğal olarak, Halk Evleri’nin “yetkili” kurullarını parti üyeleri oluştururdu. Halk Evleri üyelerinin çoğunluğu merkezi idarenin memurları, toprak ağaları, yöre ileri gelenleri ve bunların adamlarından oluşuyordu. Aynı şekilde “köy odaları” da köylülerin kendi öz girişimlerinin sonucu olarak ortaya çıkmadı. Aslında Köy Enstitüleri de benzer kaygıların ürünü olarak ortaya çıktı. En azından başlangıçtaki düşünce öyleydi. Fakat enstitülerdeki eğitim ve sonuçları başlangıçtaki “beklentilerle çelişen meyveler” vermeye başlayınca kapatıldı... Elbette işçi sınıfına yönelik, güdüm altına almayı amaçlayan girişimler de eksik olmadı.

Böylece Bonapartist rejim altında, baskı, bürokratik düzenlemeler ve kitle desteği arayışı bir arada yürütülüyordu. Bu konuda A. Snurov şunları yazıyor:

“Kemalistler halk kitlelerine hoş görünmeye çalışıyor ve bu amaçla eğitim ve sosyal yardım çabalarına girişiyordu. Bu kampanya uğruna yalnız İstanbul ilinde yetişkinler için 27 halk okulu, dul ve yoksul kadınlar için ocaklar, dispenseler açıldı. Halk Partisi emekçi kitlelerin güvenini sağlamlaştırmak için, halk bayramlarının sayısını artırdı, beyaz terörü maskeleyerek için gençliğin spor örgütlerini destekleyerek geliştirdi. Birtakım burjuva hanımefendileri tarafından kurulan kadın derneklerine yardım etti. Bir süre önce başbakanın yayınladığı yeni bir emre göre, Türkiye’nin spor dernekleri ile hükümet tarafından desteklenen diğer derneklerce tavsiye edilecek olan kimselere resmî daire, müessese ve devlet fabrikalarına memur olarak atanmada öncelik tanınacaktır.”²⁶

Bu süreç içinde CHP en önemli işlevi üstlenmişti. Asalak sınıflar Mustafa Kemal’in koruyucu kanatları altına gizlenerek, sınıfsal ve tarihsel çıkarlarını gerçekleştirmenin “en uygun” yolunu bulmuşlardı. İkinci Emperyalist Savaş sonrasında kanatların altından başlarını çıkardıkları zaman, resmî ideolojinin üreticisi kimi aydınlar, durumu kavramaktan aciz oldukları için, ortaya çıkan yeni durumu, “Atatürkçülükten sapma” olarak görme eğilimi içine girdiler. Bonapartizmin tarihsel misyonunu tamamladığını kavrayabilecek yüksekliğe çıkamamışlardı...

Hâkim Sınıflar ve Bonapartist Rejim

Türkiye’de hâkim sınıfların gelişmesi, Bonapartist rejimin koruyucu kanatları altında gerçekleşti. Türkiye’deki Bonapartizmin bir “kuruluş evresi Bonapartizmi” olması, devlete olduğu kadar egemen sınıflar blokunun evrimine de damgasını vurmuştur. Benzer bir şekilde, parlamento ve siyasî partilerin işlevleri de rejimin Bonapartist niteliği ve egemen sınıflar blokuyla devlet aygıtı arasındaki ilişkilerden büyük ölçüde etkilenmiştir.

İleriki sayfalarda hâkim sınıflar blokunun nasıl bir gelişme

seyri izlediği üzerinde duracağız. Daha önce ilk meclisin bu ittifakın kurumlaştığı yer olduğuna kısaca değinmiştik. Aslında Birinci Meclis, mülk sahibi sınıfların çeşitli kesimlerinin ve Osmanlı devlet bürokrasisinin büyük bir kesiminin temsilcilerini içermekteydi. Öte yandan, yasama ve yürütme yetkileri de bu mecliste toplanmıştı. Birinci Meclis'te hâkim sınıflar arasında oluşan ittifak, görece “özgür” bir sınıf ittifakıydı. Fakat, Mustafa Kemal'in Bonapartist darbesiyle bu durum değişti. Hâkim sınıflar Bonapartist rejime (özellikle de Terakkîperver Cumhuriyet Fırka deneyinin başarısızlığından sonra) boyun eğmek zorunda kaldılar. Mustafa Kemal de meclisi ortadan kaldırıp bir asker-polis diktatörlüğü oluşturma yoluna gitmedi. Aksine, kompozisyonu kendisi tarafından belirlenen bir meclis, Bonapartist rejimin dengeli bir biçimde yerleşmesini kolaylaştırdı.

Mustafa Kemal'in Bonapartist rejimi, devlet aygıtı içindeki gücüne ve güçlü görünümüne rağmen, hiçbir zaman geniş kitle desteği sağlayamamıştır. Merkezi devletle dolaysız üreticiler arasındaki Osmanlı döneminden beri sürüp giden çatışma Cumhuriyet döneminde de devam etti. Mustafa Kemal ve ekibinin kitle desteği oluşturma çabaları da, bunların bürokratik niteliğinden ötürü başarılı olamazdı. Öte yandan, Millî Mücadele'nin “meclis egemenliği” geleneği ile başlamış olması da, toplumsal dayanaktan yoksun olan bürokrasinin, meclisi bütünüyle ortadan kaldırmasını engelleyen bir faktör olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak, Mustafa Kemal'in Bonapartizmi, kendisini “demokratik” bir görüntüyle gizlemek zorunda kalmıştır.

Zaten hâkim sınıfların da böyle bir siyasî rejimi kabullenmeleri için bir sürü neden vardı. En temel neden, benzer (yarıbağımlı) ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de mülk sahibi sınıfların güçsüzlüğüydü. Bu nesnel durum, bir başına Bonapartist ya da yarı Bonapartist bir rejimi ister istemez gündeme getiriyordu. Elbette bu eğilimi güçlendiren başka özel nedenler de söz konusuydu.

Birincisi; Osmanlı merkezi devlet yapısının getirdiği sınırlamalar, vesayet ve emperyalist sömürü yüzünden yerli mülk sahibi sınıflar bir siyasal liderlik oluşturamayacak kadar cılızdı. Toprak zenginleri sınıfı da ortak çıkarlar etrafında örgütlü değillerdi. Söz konusu sınıfların siyasal bir liderlik oluşturmadan önce “kendilerinin oluşturulması” gerekiyordu. Oysa, Osmanlı devlet geleneğinin sürdürücüsü “Batıcı bürokrasi” tek örgütlü güçtü. Daha açık söylemek gerekirse, merkezi Osmanlı bürokrasisi (sivil ve militer) dışında “politik sınıf rolü” oynayabilecek bir siyasal kadro yoktu.

İkincisi; sermaye birikiminin çok sınırlı olduğu koşullarda, tarihsel olarak karşıt çıkarlara sahip mülk sahibi sınıfların bir siyasal ittifak platformu oluşturmaları da olanaksızdı. Gerçi böyle bir ittifak Millî Mücadele sürecinde belirli hedefler etrafında gerçekleşmişti, ama söz konusu ittifakın sürdürülmesi kolay değildi.

Son derece sınırlı olan toplumsal artığın (*sur-produit social*) mülk sahibi sınıflar arasında bir uzlaşma zemininde “özgürce” paylaşılması imkânsızdı. Bir kere, sanayi ve ticaretin en büyük bölümünü yabancılar kontrol ediyordu. Öte yandan en geri üretim teknikleriyle üretim yapan tarım kesiminde, toplumsal artık çok sınırlıydı. Neredeyse tarım kesiminin geniş bir bölümü kendi kendine yeterlik aşamasında, “doyumluk ekonomisi” koşullarında bulunuyordu. Dolayısıyla, pazar için üretim sınırlı kalıyordu. Toplumsal artık bu ölçüde güdük olunca, çıkarları çelişen mülk sahibi sınıfların bir “uzlaşma zemini”nde artığı paylaşımları zordur.

Üçüncü olarak; ülkenin karşı karşıya bulunduğu temel sorunların çözümü de, en liberal iktisat politikasının uygulandığı koşullarda bile, devlet müdahalesini zorunlu kılıyordu. Başka türlü söylenirse; liberal ekonomik politikalar uygulamanın koşulları mevcüt değildi. Bir kere, Osmanlı İmparatorluğu’ndan büyük borçlar devralınmıştı. Altyapının gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Aynı şekilde bir sürü kamu hizmeti kendini dayatmıştı... Kısaca; sömürü koşullarının yaratılıp sağlam temellere

oturtulması gerekiyordu.

Bir başka neden de; “Kürt Sorunu”nun henüz bir çözüme kavuşturulamamış olmasıdır... Zayıf olmakla birlikte henüz ezilip tam güdüm altına alınmamış bir işçi sınıfı vardı. Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde, mülk sahibi sınıflar en güçsüz olduğu zaman bile işçi sınıfından korkarlar. Biraz da, çok korktukları izlenimi yaratmak isterler. Elbette bu sebepsiz değildir. “Kendi ideolojisi”nin kitlelerdeki kalıcılığına olan güvensizliğin sonucudur .

İşte, söz konusu ortamda ve verili koşullarda, mülk sahibi sınıflar için en güven verici ve uzun dönemde en akla yakın seçenek, çıkarların korunmasını bir Bonapart’a bırakmaktır. Marx’ın dediği gibi, “kesesini kurtarmak için mülk sahibi sınıfların zorunlu olarak tacını kaybetmesi” gerekiyordu. Mülk sahibi sınıflara varlığını koruyup güçlenebilmek için Mustafa Kemal’in Bonapartist diktatörlüğünün vesayeti altına girmek dışında bir alternatif görünmüyordu. Şüphesiz nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylülüğün savaş, hastalık ve açlık yıkımları ve yüzyılların mirası olan “tevekkül”ü, sessizliği ve edilgenliği de Bonapartist rejime dolaylı bir destek sağlamaktaydı...

Hâkim sınıflar bir kere Bonapart’ın vesayeti altına girmeye razı olunca, faaliyet alanlarının ve karşılıklı ilişkilerin sınırlanması olasılığını da kabullenmiş olurlar. Mülk sahibi sınıflar, Bonapartist rejim altında, devlet bürokrasinin siyasal egemenliğini kabullenince, sonuçlarına katlanmak, sineye çekmek zorunda kaldılar. Sadece bürokrasinin bazı irrasyonelliklerine değil, siyasal etkinliklerine dayanarak, üst düzeydeki bürokratların devleti soyarak zenginleşmelerine de göz yummak zorunda kaldılar... Bu durum yeni oluşan mülk sahiplerinin niteliğini de belirlemiştir. İlk büyük zenginler, ekonominin kilit noktalarını denetleyen büyük bürokratlardı...

“Osmanlı geleneğinden beri paşalarımızı toprak çekiyordu. Atatürk, hemen zafer ertesi, Silifke’de Bodosaki’nin çiftliğini mütegalibeye kaptırmamak için, bir gazeteciyi aracı

yaparak ihaleyle satın aldı. Ve her ilde örnek çiftlikler kurmuştur.”²⁷

Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *Geberen Kapitalizm* adlı eserinde şunları yazıyor:

“1929 Türkiye’inde 25 millî kapitalle sanayi ve maden şirketi vardı. Bunların idarelerinde 20 kadar mebus alakadardı. Mevcut Millî 38 bankada 31 tane mebus bulunuyordu. Yani, hemen hemen her büyük yerli şirketin mecliste bir mebusu var! Her şirkette bulunan çok eski temyiz azalarını, büyük askerîye ve mülkiye erkanını da hesaba katmalıdır. Sonra bütün büyük endüstriye 7 banka egemendi demiştik. Bunlardan üçü devlet bankasıdır; fakat yalnız birinde (15-20 müesseseyi güden İş Bankası’nda) 13 mebus vardır. İş Bankası’nın sabık müdürü Celal sıfatı ile Türkiye’nin ekonomi politik müdürü olmuştur.”²⁸

Ne var ki, Kıvılcımlı’nın yazdıklarını nüanse etmek gerekir. Bir kere meclisin niteliği hakkında açıklık olmalıdır. Meclis, gerçek ve özgür bir seçimle oluşan bir meclis değildi. Bir “memurin” meclisiydi. Dolayısıyla söz konusu olan, sermayenin meclisteki temsilcilerinden çok, bürokratların sanayi ve ticaretin kilit noktalarına çöreklenmesi ve sermayenin denetiminde söz sahibi olmalarıdır. “İlk aferizm (çıkarıcı özel iş) fesadı; Ankara’da iş takibine gelenleri haraca kesmekle başlamıştır... Bugün Millî Savunma’nın bir eksiltmesine katılan iki rakip firmadan ikisinin de temsilcisinin aynı milletvekili olduğu görülmüştür. İş Bankası’nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihî için pek acıklı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur.”²⁹ Ancak yukarıdaki ifadeden tek yönlü bir ilişki olduğunu varsaymak yanıltıcı olur. Nitekim bir yandan bürokratlar “burjuvalaşırken”, diğer yandan mülk sahibi sınıflar da bürokrasiye entegre olu-

27 H. Kıvılcımlı, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi*, Tarih ve Devrim Yayınları, II. Baskı. İstanbul, 1974, s. 190.

28 H. Kıvılcımlı, *Geberen Kapitalizm*, s. 71-72.

29 F.R. Atay, *Çankaya*, s. 426.

yorlardı. “Sürekli olarak mebusluğa tayin edilenlerden biri Emin Sazak’tır. Emin Sazak, 1920-1950 arasında, yani otuz yıl müddetle, devamlı olarak mebusluk yapmıştır. 1920’li yıllarda derebeyliğine dayanarak mebus seçilmiştir... 1927, 1931, 1935 dönemlerinde bizzat Ebedi Şef, Gazi Mustafa Kemal, 1939, 1943 dönemlerinde de, Millî Şef İsmet İnönü tarafından mebusluğa tayin edilmiştir.”³⁰ Emin Sazak, Eskişehir yöresinin en büyük toprak ağalarından biridir. Topraklarının 70 bin dönümü bulduğu ileri sürülürdü. “Emin Bey’in arazisinin içinde dört tane tren istasyonu vardır. Beylikahır, Yalınlı, Yunus Emre ve Sazak istasyonları. Ayrıca Sazak, Beylikahır, Nazlı, Saray, Üç Başlı, Ahırüzü, Ahırköy, Yaylaköy, Karaçam, Yunus Emre, Kızılören gibi 15 köy bu toprakların içinde yer alıyor. Üzerinden Porsuk çayının aktığı bu verimli topraklarda Emin Sazak 7 tane çiftlik kuruyor. Her çiftlikte bir saray var. Sazak Köyü’nde ise üç tane konağı bulunuyor. Ayrıca Samsun’da da mülkü ve arazileri var.”³¹ Resmî ideoloji üreticisi yazar ve bilim adamları Emin Sazak’ın toprak ağası olduğu için toprak reformu yasasını engellediğini yazmayı adet edinmişlerdir. Emin Sazak’ı kanunun çıkması gereken meclise kimin getirdiğinden hiç söz etmiyorlar. Bu ünlü toprak ağasını otuz yıl süreyle aralıksız meclise “tayin edenler” kimlerdir? Mustafa Kemal ve İsmet İnönü’nün toprak reformu için “yanıp tutuştuklarını,” ama mecliste ağaların buna engel olduğunu yazmak ne demek olur? Eğer bunu yazarlarsa, o zaman Edebi Şef ve Millî Şefin devrimciliğine, “halkçılığına” gölge düşürmüş olurlar...

Mebus tayinleri sırasında unutulmayan çok sayıda toprak ağası vardı. Çukurova’nın en büyük toprak ağalarından Cavit Oral 1935, 1939, 1943 dönemlerinde; yine Çukurova’nın başta gelen toprak ağalarından Damar Arıkoğlu, 1920, 1923, 1927, 1931, 1935, 1939, 1943 dönemlerinde milletvekili olarak TBMM üyesidir*** Bundan başka, Ali Saip Ursavaş, Cemal

30 İ. Beşikçi, *CHF Tüzüğü*, a.g.e., s. 278-279.

31 İ. Beşikçi, *CHF Tüzüğü*, a.g.e., s. 278-279.

*** Demir Arıkoğlu, Mustafa Kemal’e Chevrolet marka bir otomobil hediye eden kişidir. (Bkz. S. Borak, *Bilinmeyen yönleriyle Atatürk*, s. 115)

Hüsnü Taray, Hilmi Taray, Hilmi Uran, Kasım Gülek ve Hilmi Uluğ isimleri unutulmayan ağalardır. Kasım Gülek, Şeref Uran aynı zamanda önde gelen bürokratlardandır. 1931'den sonra Adnan Menderes de sürekli mebusluğa tayin edilenler arasına girmiştir. Menderes ailesinin Aydın'da 60 bin dönümü aşan toprakları vardı... Menderes; "kendisini Mustafa Kemal'in keşfettiğini, mebusluğunu hararetle istediğini,"³² yazar.

Meclise sürekli tayini çıkanlar sadece toprak ağaları değildir. Sürekli olarak "mebusluğa" tayin edilen şeyhler de var. 1920-50 döneminde Vanlı İbrahim Arvas, tayin listelerinde sürekli yer alan bir şeyhtir. Aynı şekilde Hakkı Ungan, 1923'ten öldüğü 1943 yılına kadar mebus tayin edilmiş bir şeyhtir. Diyarbakır Mebusu Zülfü Tigrel, Siirt Mebusu Şeyh Halil Hulki, Mahmut Soydan, Süreyya Özgeevren sürekli "mebus" tayin edilen şeyhler arasındadır.³³ Bunlar ortadayken, Mustafa Kemal'in, "Efendiler ve Ey Millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti, şeyhler, dervişler, müritler ve meczuplar ülkesi olamaz" sözlerini her halde biraz nüansa etmek gerekecektir...

Görüldüğü gibi, sadece bürokratlar burjuvalaşmıyor; mülk sahibi ağalar ve şeyhler de "bürokratlaşıyor." İşte bu yüzden Türkiye'de hâkim sınıflar bloku böylesine bir karşılıklı "yatay geçişler" süreci sonucunda biçimlenmiştir. Bu yüzden, hâkim sınıfların ve fraksiyonlarının herbirini "özerk" varlıklar olarak ele alıp, bağımsız evrimlerini tahlil edip kavramaya çalışmak yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Yeni kurulan bir devlet içinde bu kesimlerin herbirinin yerleşmiş, kökleşmiş (geçmişten miras aldıkları kimi özellikler dışında) bir konumları yoktu. Tersine, toplumsal formasyonun evrimiyle birlikte, iç içe, karşılıklı ilişkiler ve "yatay geçişler"le evrimleşip kökleşmişlerdir.

Asker-sivil bürokrasi kesimi, Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte sadece bürokrat olarak varlıklarını sürdürmediler. Üst seviyelerde (hiyerarşide) olanları ticaret, sanayi, bankacılık,

32 Ş.S. Aydemir, *İkinci Adam ve Menderesin Dramı*, 1969, s. 93-97.

33 Bkz. İ.Beşikçi. a.g.e.

toprak spekölasyonu vb. gibi alanlardaki “çabaları” sonucu mülk sahibi sınıf konumuna terfi etmişlerdir. Türkiye’de hâkim sınıfların Bonapartist rejim altında devlet aygıtıyla özel ilişkileri ve “yatay geçişler” sonucu gelişmesi, siyasal temsilcileri ile ve devlet aygıtıyla ilişkilerinin niteliğini de belirlenmiştir. “Çok Partili” rejime geçişle birlikte, ortaya çıkan farklı siyasal kadrolar karşısında ise değişik bir tutum benimseyeceklerdi...”

VIII. BÖLÜM

ÜRETİCİ GÜÇLER VE İKTİSAT POLİTİKASI

*“Zenginlik bir kutupta birikirken,
yoksulluk, kölelik, cahillik,
yabancılaşıma ve manevi yozlaşma da
öteki kutupta; yani kendi ürününü
sermaye biçiminde üreten sınıfın
bulunduğu tarafta birikir.”*

K. Marx

Cumhuriyet ilân edilip azgelişmişlik sürecinde yeni bir evreye girilirken, üretici güçler cılız bir gelişme düzeyine sahipti. Emperyalizmin güdümünde çarpık yapılar ve üretim ilişkileri oluşmuştu. Kapitalist üretim ilişkileri “dışında” kalan oldukça geniş bir sektör dikkate alınmazsa, bir “ihracat ekonomisi” görünümündeydi. Ekonominin genel durumuyla ilgili olarak Ş. R. Hatipoğlu şunları yazıyor:

“Yeni Türkiye’ye Osmanlı İmparatorluğu’ndan kurulmuş bir millet iktisadı, miras kalmamıştır. Bilakis dağınık, perişan bir mıntıkalar iktisadı geri kalmıştır. Münhal ve seyyal bulunan bir iktisat içinde geri olan, ilerlemesi icabeden, kurulmaya muhtaç bulunan ne yalnız endüstridir, ne de yalnız münakaledir. Endüstrinin yokluğu, munakelenin geriliği, büyük realitenin ancak bir parçasıdır. Bunların yanında Osmanlı İmparatorluğu’nun yeni Türkiye’ye devrettiği ziraat

da, ormancılık da geridir; suculuk da, madencilik de, ticaret de perişandır. O halde Türkiye’de bütün bu ekonomi şubelerinin hepsinin de yeni baştan kurulması zaruridir.”¹

Genellikle ihracattan sağlanan gelir, dış borçlara, “Batı tipi” tüketime alışmış azınlığın tüketim amaçlı gereksinmelerini karşılamaya yönelikti. “1923-1925 aralığında pamuk ve yün iplik ile dokuma ve hazır elbise, Türkiye’nin toplam ithalâtının %30-43’lük bölümünü oluşturmaktaydı. Tarım dahil, ulusal ekonominin gelişme düzeyi öylesine düşük ve emperyalist devletlere bağımlılık o denli büyüktü ki, Türkiye tahıl bile ithal etmek zorunda kalmıştır. 1923 yılından 1929’a değin Türkiye, 71.58 milyon lira tutarında 643 bin ton tahıl ithal etmiştir.”²

Genellikle İstanbul, İzmir gibi birkaç liman kentinde toplanmış cılız bir hafif sanayi söz konusuydu. “Belli başlı diğer şehirlerde yalnız birkaç un, debagat fabrikası mevcuttur. Anadolu’da, diğer yerlerde önemli sanayi müesseseleri bulunmuyor.”³ Gelişen ve yayılan kapitalizm, özellikle sanayi devrimi sonrasında, yerli sanayiye (el zanaatları) büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı. Bu sürecin sonucunda ülke ekonomisi “sanayisizleştirilerek” süreç içinde emperyalist merkezlere “organik” olarak bağlanmıştı. “Avrupa sınaî kapitalizminin memleketimizde doğurmuş olduğu buhran... Gittikçe genişliyerek ve birer birer bütün sanayi şubelerine sirayet ederek asrın (19. asır) ikinci yarısında sanayimizin inkırazını tamamlamıştır.”⁴

Batı kapitalizminin etki alanına daha çok girdikçe, Osmanlı sosyal formasyonu, bir yandan geleneksel üretim olanaklarına ve ürünlerine yabancılaşırken, diğer yandan da emperyalist

1 S.R. Hatipoğlu, **Türkiye ‘de Zirai Buhran**, TC. Ziraat Enstitüsü Çalışmaları, No: 39, Ankara, 1936, s. 26.

2 A. Hamdi (Başar), **İktisadi Devletçilik**, c.I, s. 55,78,79.

3 Osmanlı Sanayii 1913-1915.

4 Ömer Celal Sarç, **“Tanzimat ve Sanayimiz” Tanzimat. I.** İstanbul 1940, s. 343.

ülkelerin ihtiyacı olan malların üretimine yöneliyordu. Bu sürecin sonucunda, kendi “iç bütünlüğü”nü ve “tutarlılığı”nı yitirmişti. “Tarımın bütün alanlarında gördüğümüz uzmanlaşma eğilimi, ülke içindeki değişimin yaygınlaşmasının değil; tersine bizim Dünya çapındaki değişimin içine girmemizin bir sonucudur. Değişimin geliştiği bölgeler, ihraç malları üreten bölgelerdir.”⁵ 1920’li yıllarda emperyalist metropollerin ihtiyacını karşılamak üzere bir sürü mal ihraç eden Türkiye’nin, bir tarım ülkesi olduğu halde yaklaşık beş yıllık dönemde (1923-1929) 643 bin ton tahıl ithal etmesi bu yüzdendir.

Ekonominin yapısına ve biçimlenişine damgasını vuran, “dışarıdaki” sermaye birikimi ve onun dinamiğiydi. Dışa dönük bir ekonomide de “dinamik” olan sektörün “ihracat sektörü” olması kaçınılmazdır. İhracat sektörü ve bu sektör “çevresinde” oluşan hizmetler sektörü, Batı’ya dönük, “Batı tipi” yaşam biçimini de temsil ediyordu. Bunun dışında kalan oldukça geniş bir geleneksel sektör söz konusuydu. “İç yapısı ve işleyişi” bakımından büyük ölçüde kendi kendine yeten, meta ilişkilerinin içselleşmediği geleneksel sektör, yine de ticaret yoluyla ihracat sektörüne, genel olarak da ticari dolaşım sürecine sokuluyordu. “Geleneksel sektör”de sosyal artık, kapitalist üretim ilişkileri sonucu ortaya çıkmamakla birlikte, dolaylı bir biçimde “kapitalist alan”a taşınıyordu. “Türkiye’de en geri bölgelerdeki köy bile, şu ya da bu düzeyde, pazarla ilişki içindedir.”⁶ Sadece kapitalist üretim ilişkileri sonucunda ortaya çıkan sosyal artık değil, yarı-kapitalist ve prekapitalist sektörlerde açığa çıkan da çeşitli mekanizmalarla, dış pazara dönük sektör aracılığıyla kapitalist metropollerin yolunu tutuyordu. Kapitalizmin etki alanına girerek, iç yapısı ve gelişme dinamiği çarpıtılan imparatorluk, kendi kendine “yeterli” olmaktan uzaklaşmıştı. Bu durum artığın önemli bölümünün ihracat sektörü aracılığıyla dışarıya aktarılmasını kolaylaştırıyordu. İmparatorluğun yarisömürgeleşmiş siyasal yapısı da bu işleyişi kolaylaştırıyordu.

5 İ. Hüsrev (Tökin), “Köy İktisadiyatında Borçlanma Biçimleri”, Kadro, c.I, s. 76-77

6 İ. Hüsrev (Tökin) **Türkiye’de Zirai Kooperatifcilik Hareketi**, s. 22.

Ne ki, ekonominin dışa bağımlılığını zorunlu kılan önemli bir neden de, yerli sanayinin sanayi kapitalizminin rekabeti sonucu yıkılmış olmasıydı. Elbette sözünü ettiğimiz tasfiye mutlak değildi. Kapitalizmin henüz girmediği ya da yeterince etkilemediği yerlerde “el zanaatları” varlığını belirli ölçülerde de olsa sürdürüyordu. Yine de genel eğilim, yerli zanaatların (prekapitalist dönemin sanayi sektörü) yok olması yönündeydi.

“... İstanbul'un yüzyıllarca en büyük işi olan saraçlık bitmiştir. Çanta, bavul vb. dışardan geldiğinden bu meslekte ancak 200 kişi kalmıştır. Saraçlar ithal malı deri ile çalışmaktadır Fakat deriye 27 kuruş, deriden mamul eşyaya 15 kuruş gümrük konduğu için, saraçlık ölmüştür. Özel sanayi olan dericilik, Yedikule'de 1500 kadar usta ve işçiye bir geçim sağlamaktadır... Dokumacılık çok gerilemiştir. Pamuk iplikleri ve pamuklu dokuma, çoğu İtalya ve İngiltere'den olmak üzere, dışardan gelmektedir... Bütün demirler gibi, demir eşya da ithal olunmaktadır Demir mamulâtı sanayiinde, yılda yalnız 30 bin lira gibi çok küçük değerde imalât yapılmaktadır.”⁷

Cumhuriyetin ilânını izleyen dönemde, İstanbul Ticaret Odası tarafından hazırlanan rapordan yapılan yukarıdaki alıntı, ülkenin dış kapitalizmin etki alanına girmesiyle, yerli sanayinin nasıl yok olmaya yüz tuttuğunu ortaya koyuyor. 8 Mart 1921'de Maliye Bakanı Ferit Bey, TBMM'de yaptığı bir konuşmada şunları söylüyor:

“Şimdiye kadar hali Türkiye çalışıyor, üretiyor, fakat ürünlerinden başkaları yararlanıyor. Memleketimizde herkes çalışıyor, birçok alın teri dökerek elde ettiğimiz iptidai maddeleri bin rica ve minnetle yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar. Bir kuruşa satıyoruz, yirmi kuruşa satın alıyoruz. Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü

7 Ticaret Odası İktisat Komisyonu Raporu, in A. Hamdi Başar, Barış Dünyası Dergisi, sayı 58 55 52 53

binikiyüz kuruşa bir metre halinde yalvararak geri alıyoruz. Bu Dünyanın neresinde görülmüştür?”⁸

Aslında Bakan'ın bu duruma şaşması gerekmezdi. Benzer eşitsiz ticari ilişkiler hemen tüm sömürge ve yarısömürge ülkeler için geçerliydi. Ve bu durum uluslararası işbölümü ve “eşit olmayan uzmanlaşmanın” ve şartlandırmanın sonucuydu.

1920'li yıllarda ekonominin gelişmişlik düzeyi hakkında daha bütünleyici bir görüş sağlamak üzere, tarım ve sanayi ve alt yapıya ilişkin verilere kısaca göz atmak yeterli olur.

Tarım Sektörü

Tarım kesiminde verimlilik, toprağın aşırı eşitsiz dağılımının da etkisiyle, çok düşük düzeydeydi. Fakat verim düşüklüğünü açıklayan nedenlerden biri olan bu durum; toprağın eşitsiz dağılımından çok, toprağa sahip olmanın (mülkiyet) biçimiyle de yakından ilgili bir şeydi. Toprağa tasarruf etmenin biçimleri çoğunlukla kapitalist değil, prekapitalist ve yarı-kapitalist nitelik taşıyordu. Toprak çoğu zaman ağaların denetimindeydi. Dolayısıyla ağaların toprak (tarım) emekçisiyle olan ilişkisi, kapitalist-ücretli emek ilişkisi değildi. Bu durum üretim teknolojisi üzerinde de etkili oluyordu. Yarıkapitalist ve prekapitalist üretim ilişkilerinin “egemenliği”, ürünün yerinde tüketilmesine neden olarak, pazara açılmayı sınırlıyordu. Söz konusu dönemde ekilebilir toprakların yaklaşık beşte birinin pazar için üretim yaptığı, üretimin geri kalanının yerinde tüketildiği, “geleneksel sektör”ü terketmediği söylenebilir. Bu durum, aynı zamanda toprağın belirli ellerde toplanmasının kapitalist gelişmeyle doğrudan ilgili olmadığını da gösterir.

“1912, yılında Anadolu'nun tahıl ambarı olan Konya Vilayeti'nde bile üretilen tahıl türleri içinde buğday mahsulünün %26.4'ü, arpa mahsulünün %25.5'i ancak ticarete sunulabilmektedir.”⁹

Ağaların topraklarında çalışanlar, genel olarak yarıcı duru-

8 İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 15 Nisan 1969.

9 S. Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, s. 913.

mundaydılar. Her köylü ailesi ağa toprağının bir bölümünü hayvan gücüne dayanarak ekip biçiyor, çoğunlukla gübre, zararlılarla mücadele vb. gibi modern girdiler kullanılmıyordu. Ortakçı-köylüler, elde ettikleri ürünün yarısından dörtte üçüne kadar bir bölümünü toprak ağasına bırakmak zorundaydı. Doğu ve Güney Doğu’da, Kürt beylerinin büyük toprakları denetimleri altında bulundurdıkları yörelerde söz konusu ilişki “feodal” yanı ağır basan ilişkilerin rengini alıyordu.

Toprak kirasının ödeniş biçimi çoğunlukla aynî (rant) ödemeydi. Kiracılık daha çok istisna idi ve pazara dönük üretim yapan yörelerde söz konusuydu. Toprağı işleyenlerle, toprağın hukukî veya efektif mülkiyetini elinde tutanlar arasındaki ilişki, ne prekapitalist ne de tarım kapitalizmine özgü ilişkilerdi. Bir bakıma bu iki uç arasında çeşitli “biçimlerin” ve “ilişkilerin” içiçe geçtiği bir durum söz konusuydu.

Ne ki, köylü sadece toprak sahipleri (ağalar) tarafından sömürülüyordu. Prekapitalist ilişkilerin aşıldığı, buna karşılık kapitalist ilişkilerin de yeterince gelişmediği koşullarda, tefecilerin kapanına da kısılıyordu. Mehmet Zeki, 1930 yılında, “en düşük tefeci faizinin %50” olduğunu yazıyor: “Ama sık sık bu oran iki kat yükselmektedir. Tefeciye bağımlı hale gelen köylü, gayri menkulünün ipotek edilmesi ve ürününün en düşük düzeyde ‘göz kararıyla’ değerlendirme esasına göre, aldığı kredinin faizlerini bile ödeyememektedir.”¹⁰ Tefeciye borçlanmanın nihaî sonucu; köylünün sınırlı varlığını da tefeciye kaptırması, mülksüzleşmesidir. Yarıcı ve ortakçı durumundaki köylünün toprakla ilişkisi, toprakların verimsizleşmesinin de nedenlerinden biridir. Toprak verimliliğinin arttırılması konusunda yarıcıların kayıtsızlığı, emeğinin ürününü toprağın sahibi olan ağaya kaptırdığı için genel bir durumdur. Benzer bir kayıtsızlık toprak ağaları için de geçerlidir. Büyük toprakları denetim altında bulunduran ağaların da verimlilik artırıcı yöntemlere rağbet etmemeleri doğaldır.

---

10 Mehmet Zeki, *Türkiye Teracim-i Ahval Ansiklopedisi*, s. 747.

I.Dünya Savaşı başlamadan önce; “Büyük toprak sahibi ağalar (köy nüfusunun %1’i) tüm işlenen toprakların %39.3’ünü, küçük toprak ağaları ve zengin köylüler (köy nüfusunun %4’ü) toprakların %26.2’sini ellerinde tutuyorlar, köylü ailelerin (köy nüfusunun %95’i) payına ise işlenen toprakların %34.5’i kalıyordu.”¹¹ Birinci Emperyalistler arası Savaş öncesine ait yukarıdaki oranlar, topraksız ve az topraklı köylüler lehine değişmediği gibi, ağalar çeşitli mekanizmalarla topraklarını daha da genişletmeyi “başarmışlardı”. Bir kere Ermeni tehciri sonucu açığa çıkan topraklar çoğunlukla ağaların eline geçmişti. Yine Rum mübadelesi sırasında bir kısım nüfuzlu büyük toprak sahipleri, bu durumdan yararlanarak topraklarını genişletmişlerdir. Bu ikisi dışında, İsviçre Medeni Kanunu’nu ithal edilmesiyle, söz konusu kanunun sağladığı olanaklardan yararlanan ağaların hazine arazisinden bir bölümünü de tapu-latarak topraklarına kattıkları biliniyor. Bu sonuncu durum, toprak ağalarının neden Mustafa Kemal’in “inkilâplarını” desteklediklerini de açıklar. Kemalist rejim yerleşirken ağalar daha güçlü, köylüler de daha yoksul ve çaresiz bir konumdaydılar. Kemalist rejimin “demokratikliği”nden söz edenler için bu durum rahatsız edici sayılır... Rozaliev’in yaptığı tahminlere göre; 1920’li yılların sonlarında toprakların yarısının büyük toprak sahiplerinin elinde olduğu söylenebilir. Buna karşılık köy nüfusunun %65-70’e varan bölümü, işlenen toprakların %5 ila 10’una sahiptiler.¹²

Fakat, yoksul köylünün omuzuna binen yük bunlarla da sınırlı değildi. Bütçe gelirlerinin en önemli bölümü de köylünün ödediği vergilerden oluşuyordu. 1925 Şubat’ma kadar “aşar vergisi” aynı bir vergi olarak ödeniyordu. “Aşar” toplamının mül-tezimlere bırakılmasının doğurduğu sonuçlara burada girmek gerekmez. 1925’te Kemalist rejim aşarı kaldırarak, yerine, üretim değerinin %8 ile %10’una varan bir nakdi vergi koydu. Görünürdeki amaç köylüyü aşarın ağır yükünden “kurtarmak”

11 Y. N. Rozaliev; *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri*, s. 23

12 Y. N. Rozaliev, a.g.e., s. 23.

ise de, gerçekte toprak ağalarının çıkarlarını birinci planda gözeten bir manipölasyon söz konusuydu. Bu konuda Y. Küçük şunları yazıyor: “Çiftçi grubu aşardan kurtulmak istiyor. Tarımdan vergi alınmasında kararlı ticaret ve sanayi grupları bunun karşısına çıkıyor. İşçiler ise feodal bir vergi yerine daha çağdaş, kuşkusuz adil bir vergi istiyor. Ancak 1920-1923 meclisinde 26 kez aşar tartışmasına rağmen aşar vergisinin kaldırılmasıyla ilgili yasa tasarısının meclise verilmesi için 10 Şubat 1925 tarihini beklemek gerekiyor. 11 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait isyanı su yüzüne çıkıyor. Hükümet tasarının ivedilikle görüşülmesini istiyor. 17 Şubat 1925 tarihinde tasarı 151 lehte ve bir aleyhte oyla kabul ediliyor.”¹³ Gerçekten, aynî bir vergi olan aşarın kaldırılmasının Kürt ayaklanması günlerine rastlaması ve âşarın yerine konan verginin de bir yıl sonra (1926) kaldırılması, söz konusu “operasyonun” gerçek amacını ortaya koyuyor. Tarımdan alınan vasıtasız vergilerin toplam vergi gelir oranı 1924’te %27.5 iken, bu oran 1930’da %10’a indi.¹⁴ Bu sonuncu durum hâkim sınıflar ittifakında toprak ağalarının ne kadar güçlü ve Kemalist rejimin bu kesime ne ölçüde ödün vermeye hazır olduğunu da gösteriyor. Bu nedenle Kemalist rejimin “ilerici” inkılâplarına rejimin sözcülerinden farklı yaklaşılmaz ise, görüntüyle gerçek arasındaki ayrımın gözden uzaklaşması kaçınılmaz olur.

Ağa ve tefeci sermayenin baskısı sonucu topraklarını yitiren köylülerden bir bölümü büyük kentlere, bu arada Ankara’ya göç etmek zorunda kalıyordu. “Günümüzde Türk gazeteleri ‘yorganlılar’ denilen bir insan kategorisinin Ankara’ya akın ettiğinden söz ediyorlar. Bu ‘yorganlılar; yoksullaşarak iş aramak üzere kente koşan, yoksulluktan, aç ve bakımsız insanlar olarak ‘yorganına’ bürünüp sokaklarda sürünmek durumunda kalmış köylüleri anlatmaktadır.”¹⁵ Resmî ideoloji üreticileri, o dönemde hükümetin “toprak sorununa ilgisiz” kalışına gerekçe

13 Y. Küçük, a.g.e., s. 82-83.

14 Bkz Y. Küçük, a.g.e., s. 85.

15 K. Vasiliyevskiy’den aktaran Y.N. Rozaliev, a.g.e., s. 34.

olarak, ülkede ekilebilir alanların genişliği ve nüfusun azlığını, sonuçta da “toprak talebi” yönünde baskının olmayışını ileri sürmeyi âdet edinmişlerdir. Tarımdaki nüfusa göre ekilebilir toprakların geniş olduğundan şüphe yoktur. Ama hiçbir şüpheye yer vermeyen bir gerçek daha vardı ki, o da geniş toprakların ağaların şu ya da bu biçimde denetiminde olmasıydı. Dolayısıyla, geniş toprakların varlığı yüzbinlerce köylü ailesinin yoksulluk ve sefalet içinde yaşamasına engel değildi. “Ortakçılığın tutsaklığı ile eli-kolu bağlı, ilkel çalışma araçlarıyla acınacak bir üretim yapan ve ürünün bir bölümü karşılığında ağadan toprak kiralayan yarı işçi-ortakçı, Türk köyünün tipik bir simgesi idi.”¹⁶ Egemen sınıf ittifakının “gerici” niteliği ve Kemalistlerin bu yapıyı kırmak yerine, pekiştirici bir politika izlemesi, 1920’lerdeki geçerli yapı ve ilişkilerin önemli bir değişime uğramadan 1950’lere kadar devam etmesini sağlamıştır.

1920’li yıllarda Türkiye’de tarım sektörü, eşit olmayan ve bileşik (kombine) gelişmenin tipik örneğini oluşturuyordu. 1927 yılında nüfusun %82’si tarım sektöründe yaşıyordu. Tarımın belirgin niteliği, geriliği ve “melez” üretim ilişkilerinin egemen oluşuydu. Batı’da İzmir, Denizli, Aydın, Muğla, Manisa, Balıkesir, Isparta, Burdur ile; Güneyde, Çukurova’da pazara dönük üretim önemliydi. H. Kıvılcımlı, Adana Valisi Hilmi’den şunları aktarıyor: “Adana çiftçileri buharlı lokomobilleri, büyük küçük traktörlerle topraklarını hazırladıktan sonra ve çiftliklerini tutma adı verilen sürekli tarım işçisi (daimi ziraat amelesi) ile bir süre idare ettikten sonra, pamukların çapa mevsiminde işçi ile kendisini karşı karşıya bulur.” Yağmurun azlığı çokluğu, bankalardan az veya çok para kaldıracı olmasının önemi ise, ovanın tozlu yollarda, rengarenk kılıklarıyla beliren işçi kabilelerinin o yıl bütün çiftçileri tatmin edecek bir sayı sunup sunmayacağı ve işçi gündeliğinin en çok-en az arasında nasıl seyredeceği de Adana çiftçisi için aynı derecede önemlidir.”¹⁷

16 Y.N. Rozatiev, a.g.e., s. 38.

17 H. Kıvılcımlı, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 170.

Bir başka yerde Kıvılcımlı 1925 Pamuk Kongresi tutanaklarından şunu aktarıyor: “Bugünkü Adana çiftçisi pamuk piyasasına olduğu kadar, gaz ve benzinin cihan piyasasındaki gidişiyle de ilgilenmekte; kredi, kambiyo meselelerini incelemekte ve makinenin kırılıverdiği herhangi bir yer için şoför ve onarım evleri (tamirhaneler) üzerinde uzun uzun şikayet konuları bulmaktadır.¹⁸

Sınırlı yörelerde tarım kapitalistleri ve kapitalist tarım işletmeleri bulunuyordu. İleri bir üretim teknolojisi kullanılıyor ve ürün dış pazarlara ihraç ediliyordu. Dış pazara yönelik ürünler; pamuk, incir, zeytin, haşhaş vb. idi. Samsun’da yaygın bir tütün işletmeciliği vardı. Rozaliev’in H. Kıvılcımlı’ya dayanarak yazdığına göre; “0 dönemde ülkenin batı ve güney batı bölgelerinde kümelenmiş bulunan ve toprak ağaları ile zengin köylülerin çiftliklerinde çalışan tüm ücretli tarım işçilerinin sayısı 240 bin olarak hesaplanıyordu. Böylece ürün toplama döneminde tarım işçilerinin sayısı 400 bine ulaşıyordu.”¹⁹

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, tarım kesiminde en geri üretim ilişkileri ve teknikleriyle en ileri olanlara doğru uzanan bir çeşitlilik egemendi. Fakat genel olarak verim çok düşük, teknoloji de geriydi. “Bazı yerlerde ziraî hafriyat ucu kırık bir çengel vasıtasıyla, bazı yerlerde de tahta karasabanla yapılır. Pulluk gibi en basit rasyonel teknik vasıtalar bile meçhuldür. Müstahsil, babasından gördüğü gibi tarlayı sürer.”²⁰ 1930’lu yıllardaki durumu Şeyda Ziya şöyle özetliyor: “Çiftçimizin elinde aletler hem mahduttur, hem de basit ve iptidaidir. Bunlardan toprak işleyen, ekim yapan, bakıma yarayan, biçim ve harmanda kullanılan aletleri bir defa düşünmek, ziraatın bizde ne kadar kuvvetsiz olduğunu kavramaya yeter. Ziraatımızın bugün fena, iptidai aletlerle çalışması yüzünden çiftçimizin iş kuvveti, hayvan kuvvetleri iyice istismar edilemiyor.”²¹

18 Kongre Zabıtnamesi, 1925. Matbee-i Amire, İstanbul, s. 4, Kıvılcımlı, a.g.e., s. 171

19 V.N. Rozaliev, a.g.e., s. 34.

20 İ. Hüsrev (Tökin), “Şark Vilayetlerinde Derebeylik”, Kadro, sayı: 11, s. 27.

21 Dönüm, sayı 29, İkinci Teşrin, s. 199.

Ticari sermaye tarıma egemen olmakla birlikte, en geri sömürü yöntemleri de geçerliydi. Özellikle tefecilik oldukça yaygındı. Tacirler köylüleri avans vererek borçlandırır, sonra da ürünleri ucuza kapatırlardı. Özetlemek istersek; tarımda melez üretim ilişkileri ve sömürü biçimleri egemendi. İktidarın kompozisyonu ve egemen sınıf ittifakının yapısı da söz konusu yapıyı koruyup sürdürmeye uygundu...

Sanayi Sektörü

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan sanayi, "tipik yarisömürge" özellikler taşıyan cılız bir sanayi idi. "Dinamik" sanayi dalları olmadığı gibi, "geleneksel sanayi" de büyük ölçüde tasfiyeye uğramıştı. "Bizde eski şekillerin zevaliyle, hemen hemen bütün ehemmiyetli sınaî faaliyetler de zeval bulmuş ve memleket ekonomisi belli başlı sanayi şubelerinin hepsinden mahrum kalıp, en iptidai mamulleri bile hariçten ithal etmek zarureti hasıl olmuştur."²² Sanayi, iç pazarın ihtiyaçlarının bile çok küçük bir bölümünü karşılayabiliyordu. "En gelişmiş" sanayi alt dallarından biri olan tekstil, iç pazarın dörtte birden az bir bölümünü karşılayabiliyordu. Cumhuriyetin ilanının onuncu yılında bile durum değişmemişti. 1933'de "Türkiye'de tüketilen pamuklu mensucatin ancak %25'ini karşılıyordu. Yünlü mensucatin ancak %24'ü, ipekli mensucatin da %6'sı yerli üretimdi. Türkiye o yıllarda şekeri, çimentoyu, unu, deriyi, sabunu ve sayısız başka malları ithal yoluyla sağlıyordu."²³

Türkiye'de "kalan" sanayi, emperyalist ülkelerin el atmadığı ya da el atamadığı alanlarla sınırlıydı. Var olan sanayi, emperyalist ülke sanayicilerinin "ilgilenmediği" alanlarda faaliyet gösteriyordu. Henüz "ithal ikameci", "içe dönük" sanayileşmenin koşulları oluşmamıştı. Yerli sanayi yarisömürge özellikler taşıyordu. Cumhuriyetin kurulmasından sonra bu yapı

22 H. Avni Sanda, *Türkiye'de 54 Yıl önce İşçi Hareketleri*, İstanbul, 1962, s. 434.

23 *Türkiye Cumhuriyetinin 10. Yılı*, Ankara, 1934, s. 82-83. in Y.N. Rozaliev *Türkiye'de Sanayi Proletaryası*, s. 23.

varlığını korudu. Bir başka özellik de, sanayi kuruluşlarının birkaç bölgede toplanmış olmasıdır. Tüm imalât sanayiinin yaklaşık %75'i İstanbul ve İzmir'de faaliyet gösteriyordu. Sınai işletmelerin %3.3'ü devlete, %10.6'sı hisse senetli şirketlere, geri kalan da özel teşebbüse aitti." Sanayide kullanılan tüm motorların toplam gücü ancak 20.977 beygir gücü kadardı."²⁴

Aslında sanayinin bir bölümü de doğrudan Batı kapitalizminin tamamlayıcısı işlevine sahipti. 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre, nüfusun sadece %5.6'sı sanayi sektöründe istihdam edilmekteydi.²⁵ Sanayi kuruluşları daha çok iç tüketime ve ihraç mallarının "ilk-dönüşüme" uğratılması amacına yönelikti. Kullanılan üretim teknolojisinin geriliği ve üretim ünitelerinin cüceliği, sanayinin en belirgin özelliğini oluştuyordu. 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre, 65.245 üretim ünitesinden 28.246'sı atölye boyutunda bile olmayan ve ücretli işçi kullanmayan çok küçük işletmelerdi. 23.332 üniteye çalışan işçi sayısı ortalama 2 ila 3'tü. 7.683 üniteye 4-5 işçi çalıştırılmaktaydı. 20 ve üstünde işçi çalıştıran işletme sayısı 872'iydi. Geriye kalanlardan 3910 kuruluştaki 6-10, 1.188'inde de 10-20 işçi çalışmaktaydı.

"Fabrika" boyutunda ve belirli büyüklüğe ulaşmış işletmeler küçük bir oran oluşturmuyordu. "Fabrika tipinde işletmeler arasında girenler şunlardı: Yıllık üretim gücü 450 bin metre pamuklu dokumaya ulaşan 11 tekstil fabrikası, 3 bin işçinin çalıştığı Cibali Tütün Fabrikası, 15 bin işçinin çalıştığı İstinye Tersaneleri ve deniz taşıtları onarım işletmeleri (Türk-Hollanda sermayeli), günde 200 tona kadar üretim yapan Zeytinburnu Çimento Fabrikası, gaz fabrikası, elektrik istasyonu, iki adet bira fabrikası (Fransız, Belçika, Alman sermayeli), ortak işletmeler vb."²⁶

"İstanbul'da daha çok Yedikule'de yoğunlaşan deri işletmeleri, belirgin bir rol oynuyorlardı. Birkaç büyük imalâthane

24 İ. Bulayev'den aktaran Y.N. Razaliev, a.g.e., s. 39.

25 Bkz. İstatistik Yıllığı, c. 6. 1922-1933, s. 72.

26 Y.N. Rozaliev, a.g.e., s. 41.

30 bin kişi çalıştırıyordu. Burada 200'den fazla işçi çalıştırarak büyük atölyeler bulunmaktadır. Bu atölyelerde üretim el emeğine dayanmakta, Avrupa ve Amerika'da çizme sanayiinde kullanılan makineler burada bilinmemektedir. İstanbul ile sıkı ekonomik bağ içinde bulunan İzmir'de asker elbisesi yapan iki devlet fabrikası, çimento fabrikası ve birkaç halı imalâthanesi vardı.”²⁷

Tekstil, deri, metal, ağaç, besin, seramik ve kimya sanayi alt dallarında 33.058 işletmede, 76.216 işçi çalıştığı tahmin edilmiştir. Bunların da 70.2'si sadece tekstil ve deri sanayilerinde çalışıyordu. 1920'lerin ortalarında imalât sanayiine yatırılan sermaye 191.2 milyon liraydı. Bunun 36.6 milyonu (%18'i) tekstil alt sektörüne yatırılmıştı.²⁸

1921'de yapılan ve İstanbul, İzmir, Adana dışındaki bölgeleri kapsayan sanayi sayım sonuçlarına göre, 33.058 kuruluşta toplam 76.216 işçi çalışmaktaydı. Burada da işçilerin yaklaşık %69'u dokuma ve deri sektöründe çalışmaktaydı. Dikkat edilirse imalâthane başına 2-3 işçi düşüyor ki, bunlar gerçek anlamda sanayi üniteleri sayılamazlardı.

“1920 yılları başında İzmir'de 40 bitkisel yağ, 24 meyve kurutma, 14 sabunculuk ve 13 tekstil işletmesi vardı ve bunların çoğunda yalnız el emeği kullanılıyordu.”²⁹

Öte yandan 1924'te, yaklaşık yüz kadar yabancı şirket faaliyet göstermekteydi. Bunların 7'si demiryolu sektöründe, 23'ü banka, 35'i ticaret, 12'si imalât ve istihraç, 11'i de belediye kuruluşlarında faaliyet gösteriyordu. Yabancı sermaye yatırımlarının %10'dan azı imalât sanayiinde bulunuyordu. %61'i demiryolu. %16'sı ticaret alanına yatırılmıştı. Bu rakamlar Türkiye'de faaliyet gösteren sermayenin niteliğini de ortaya koyuyor. Faaliyet alanları, sanayileşmiş ülkelere ucuz hammadde sağlamak gibi bir amaç taşıyorlardı. Tüm yabancı sermayenin yarısından fazlasının demiryolu yatırımlarına yönelmiş

27 Y.N. Rozaliev, a.g.e., s. 41.

28 Bkz. S. Zaim, *İstanbul Mensucat Sanayiinin Bünyesi ve Ücretler*, s. 65.

29 Y.N. Rozaliev, a.g.e., s. 42.

olması bu görüşü doğrulamaktadır. (1924'te 4.086 kilometre demiryolundan 1.734 km'si devlete, 2.352 km'si yabancılara aitti).

Kredi sistemi de yabancı bankaların denetimi altındaydı. Elbette bu, sanayileşme açısından olumsuz bir durumdu. Sanayi sektöründeki sermayenin %62'si en büyük kredi kuruluşu olan Osmanlı Bankası tarafından denetleniyordu. "1920'lerin başında Türkiye'de, sermayelerinin toplamı 91.8 milyon lirayı bulan 23 yabancı banka ile ulusal sermayeye dayalı, toplam sermayeleri 17.8 milyon lira olan 10 banka faaliyet gösteriyordu."³⁰ Ülkenin malî kaderine hâlâ Osmanlı Bankası hükmediyordu. Varlığı tüm ulusal bankalarının üç katıydı. "Banka, hazine dairesi işlevini görmekte, banknot emisyonunu gerçekleştirmekte, hükümet adına yabancı devletlerle işlemleri yönetmekteydi."³¹

Küçük üretimin yaygın olduğu bir alan da, halı dokumacılığıydı. Yoğun sömürünün geçerli olduğu halı dokumacılığında, sanayi istatistiklerinde yer almayan binlerce kişi çalışıyordu. "Karpas Kumpanyası'nın mütalaasına bakılırsa, 1913 yılı şirket hesabına 16.000 kadar işçi çalışmış olup, Anadolu'da halı dokumayla uğraşan genel işçi sayısı 60.000 kadar tahmin olunur."³² "Finans kapitalin en ücra köylere dek boynuzlarını sokup küçük üreticileri sömürüsü korkunçtur. Bir işçi günde 5-6 bin düğüm atabilirken, en çok işçi gündeliği düğüm sayısına göre değişir. İzmir'de 1.700, Uşakta 2.200, Kırkağaç'ta 2.600, Sivas, Burdur'da 3.000 düğüm için 4 para (1 kuruş) ücret ödenir," diye yazıyor H. Kıvılcımlı.

Tarıma dayalı geri bir "ihracat ekonomisi" durumundaki Türkiye'nin dış ticareti de, bu yapının doğal sonucu olarak, tarım ürünleri ihracatı ve tüketim malı ithalatına dayanabilirdi. Sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı (1923-29 döneminde) %8.6 idi. Üstelik bu oranın gerisinde de yine büyük ölçüde tarım

30 Milli Bankacılık ve Milli Tasarruf, Cumhuriyet, 29-X-1933.

31 a.g.e.

32 Sanayi İstatistikleri (1913-1915), in H. Kıvılcımlı, s. 167.

ve hayvancılık vardı. Aynı dönemde tarım ürünlerinin toplam ihracatımıza oranı %86.3'tü! Madencilğin payı da %4 civarındaydı. Zaten dış ticaretin GSMH'ya oranı da, birçok benzer durumdaki ülkeye göre çok düşüktü (1924'te cari fiyatlarla ihracatın GSMH'ya oranı %014, 1929'da, %0008; ithalâtın oranı da 1924'te %017, 1929'da %013.)

Özetlemek istersek, sanayi; dış pazarın güdümünde ve onun koyduğu sınırlar içinde faaliyet gösteren son derece geri, kendi içinde bütünlüğü ve tamamlayıcılığı yitirmiş, iç pazara yönelik fakat, iç pazarın bile gereksinmesinin çok düşük bir bölümünü sağlayan, küçük meta üretimi niteliğini büyük ölçüde koruyan, yabancı sermaye egemenliğini önemli olduğu, dış pazara dönük maddelerin dışa satımını sağlayacak kadar dönüşüme uğratan, insan emeği dışında fazla mekanik motor gücü kullanmayan, küçük aile işletmelerinin çoğunlukta olduğu, yarıömürge bir ülke sanayisinin tipik örneğini oluşturuyordu.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardaki durumu, Emin T. Eliçin şöyle dile getiriyor:

“Dar-geniş bütün hatları bir arada yalnız 4.072 kilometrelik hepsi yabancı malı bir demiryolu şebekesi, 18 bin 335 kilometrelik bakımsız şosesi, birkaç liman şehri arasında işleyen topu topu 72 bin toniloluk ufak teknesi vardır. Cumhuriyet'in daha ilk yılında Türkiye dışarıya ancak 85 milyonluk mal satabilmiş, buna karşılık 145 milyon liralık mal almıştı, 60 milyon açık vardı. Alınan şeylerin bir kısmı yiyecek-içecek, geri kalan şeylerin hemen hepsi Avrupa usulü giyinip kuşanmaya ve kullanmaya yarayan eşyadan ibaretti. Kağşamış birkaç askerî fabrika sayılmazsa, iç pazarın ihtiyacına şöyle-böyle yetecek hiçbir üretim dalı yoktu. İçerlek köşelerde kalmış tektük el tezgâhları ortadan çekilmek için ilk trenle veya motorlu araçla gelecek yabancı ticaret mallarını bekliyordu.

Türk köylüsü elindeki ilkel araçlar ve daha da ilkel üretim metotlarıyla topraktan çıkarabildiği ürünlerle karnını zor doyuruyor, kıt yıllarda vergi borcunu bile veremediği için

ineğinin ve yatak, yorganının haczedilip götürülmesine katlanmak zorunda bulunuyordu. Dr. Reşit Galip'in anlattığı gibi ufak çiftçi, köylü ve kasabadaki ağaların, tefeci ve murabahacıların elinde köleydi. Parça parça olup köyün dört bucağına serpilmiş olan elayası genişliğindeki tarlalarda, ama kendi toprağında çalışan küçük köylü yine mutlu sayılırdı, ortakçı yarıcı, ırgat olarak hayatlarını kazanmaya uğraşanların hali daha berbattı. Ankara'daki Mustafa Kemal, onlar için 'bu memleketin efendisi', demiş olsa ne çıkardı, bu söz onların kulağına bile erişemezdi.”³³

İktisat Politikasıyla Amaçlanan

İngiltere'nin desteğini çektiği bir ortamda Anadolu'dan kovulması zor olmayan Yunan Ordusu yenilip ülkeden atılınca, “asalak sınıflar”ın tehlikeye giren sömürü olanakları “yeniden doğmuş” oluyordu. Bu aşamadan sonra yürürlüğe konulacak ekonomi politikasının egemen sınıflar blokunun çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelmesi kaçınılmazdı. Asalak sınıflar niyetlerini açığa vurmada acele ediyorlardı. Lozan Barış görüşmeleri 4 Şubat 1923'te kesildi. 17 Şubat 1923'te İzmir'de İktisat Kongresi toplandı. Kışın ortasında aceleyle bir iktisat kongresi toplamanın bazı “önemli” nedenleri olmalıydı. Aksi halde, ülkenin geleceğini angaje eden önemli stratejik kararların oluşmasına temel oluşturacak bir kongrenin bu kadar aceleye getirilmiş olması başka nasıl açıklanabilir?

Kongre, başta emperyalist devletler olmak üzere, yerli “burjuvazi”ye özellikle de İstanbul'un tüccarlarına güvence vermeyi amaçlıyordu. Böylece, bir yandan İstanbul'un kozmopolit “iş çevreleri”yle ittifak pekiştirilirken, onların aracılığıyla da emperyalistlere güvence verilmek isteniyordu. Kongreye davet edilenlerin kompozisyonu Millî Mücadele sürecince oluşan sınıfsal ittifakının da belirgin bir yansımasıydı. “Kongreye her ilçeden ancak sekiz kişi gelebilecek ve bu sekiz kişiden üçü çiftçi, bir tanesi de tüccar, zanaatkâr, işçi, şirket temsilcisi,

bankacı olabilecekti.”³⁴ Görüldüğü gibi, Kongre’de toprak ağaları sekizde üçlük bir temsil hakkına sahiptiler. İşçilerin temsili sembolik, göstermelikti. Yoksul ve az topraklı köylü kitlesinin temsili zaten olanaksızdı. Aslında kongrede temsil edilen köylülük değil, toprak ağalarıydı. “Çiftçi” sözcüğünün kullanılması, yanılısama yaratma amacı taşıyordu!

“Kongre Salonu’nun sağ yanı tüccarlara, sol yanı işçilere ayrılmıştı. Ortanın sağında çiftçiler, ortanın solunda sanayiciler oturacaklardı.”³⁵ Sanayicilerin “ortanın solu”nda oturmaları, politikada “ortanın solu”na ilgi duymaları için yaklaşık elli yıl geçecekti... Kongre’de, Türkiye’nin emperyalist sistem içinde kalmaya devam edeceği açıkça ilân edilmişti. Öncelikle Osmanlı borçlarının ödeneceğine ilişkin güvence veriliyordu. Osmanlı borçlarının devralınması, hem Millî Mücadele’nin antiemperyalist bir öze sahip olmadığını, hem de Cumhuriyetin imparatorluğun devamı olduğunu gösterir. Aynı şekilde, Türk hükümeti, karşılıksız millîleştirmelere de girişmeyecekti. Millîleştirmeler, bir siyasal hareketin “sınıfsal özününün” aynasıdır. Millîleştirmelerin gerçek anlamda millîleştirme olabilmesi için, hiçbir ödemede bulunulmaması gerekir. Aksi halde söz konusu olan bir “satış işlemi”dir.

Öte yandan, yabancı sermayeye karşı düşmanca bir tutum içine girilmeyeceği konusunda da güvence verilmişti. Mustafa Kemal, Kongreyi açış konuşmasında; “... Kanunlarımıza uymak şartıyla yabancı sermayeye gereken güvenliği sağlamaya her zaman hazırız,” diyordu. Mustafa Kemal’den sonra konuşan ekonomi bakanı Mahmut Esat Bozkurt da; “... Yeni Türkiye Ekonomi Okulu’nun yabancı sermayeye karşı bir düşmanlığı olduğu sanılmasın. Türklerle aynı kanunlara ve şartlara bağlı olmak üzere yabancı sermayeye hatta başka memleketlerden fazla, kolaylık göstermeye hazırız,” diyordu.

Dikkat edilirse, yasalara saygılı olmaktan ve eşit koşullardan söz ediliyor. Yasalar karşısında eşitliğin sermaye için ne önemi

34 M. Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s. 97.

35 M.Goloğlu, s. 99.

olabilir? Bu, eşit olmayanlar arasındaki yasal eşitlik değil midir? Cılız yerli sermayenin emperyalist sermayeyle eşit koşullarda faaliyet göstermesi, ister istemez onun emperyalist sermayenin güdümüne girmesiyle sonuçlanabilirdi... Ne ki, emperyalizmin yapısal bunalımı, (“uzun dalga”nın ikinci aşaması) yüzünden yabancı sermayenin Türkiye ekonomisini biçimlendirip, şartlandırması sınırlı kaldı. O dönemde, bunalımın sonucu olarak ortaya çıkan bu özel durum, Kemalistlerin yabancı sermayeye karşı bir tutum içinde oldukları biçiminde yorumlanmıştır. Tam tersine, kapitalist gelişme sürecinin genişlemesine ayak bağı olan engeller kaldırılarak (inkılâplar), yabancı sermayenin faaliyetine uygun koşullar yaratılmıştı.

Özel teşebbüse bir kayıt getirilmemekle birlikte, “azınlık” burjuvazisine karşı “Türk burjuvazisi” desteklenecektir. “Yeni Türkiye bir Karma Ekonomi Sistemi izlemelidir. Ekonomik işler kısmen devlet, kısmen özel teşebbüs tarafından yapılmalıdır. Mesela; büyük kredi müesseselerini, sanayi işlerini devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin ekonomik durumu bunu gerektiriyor. Bazı ekonomik konularda devletleştirme yolunu izleyeceğiz, bazı konuları özel teşebbüse bırakacağız.”³⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında. Osmanlı döneminde egemen olan tarım toplumunun ideolojik ve kurumsal yapılar düzeyinde ortaya çıkardığı engellerin aşılması, özel sermayenin desteklenmesine yönelik önlemler, bu vaatlerin yerine getirilmesi yönündeki adımlardır. İsviçre Medeni Kanunu, Alman Ticaret Kanunu vb.nin ithali, Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun kabulü, İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulması, 1925’te kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları Yasası, 27 Eylül 1925’de esnaf örgütlerinin kapatılmasına ilişkin yasanın kabulü vb. bu yöndeki adımlara örnektir. Tacir ve ağaların durumunu “düzeltmek” üzere, vakit kaybetmeden iki yasa ithal eden Kemalist iktidar, aynı aceleciliği bir “iş kanunu” ithal etme konusunda göstermiyor...

---

36 M.E. Bozkurt’un Kongre’deki Konuşmasından., M. Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti*, s. 99.

Alınan tüm önlemler ve özendirici uygulamalara rağmen, daha 1928-1929 yıllarına gelindiğinde, “beklentiler”le “gerçekleşenler” arasında büyük bir uyumsuzluk olduğu görüldü. Bu “uyumsuzluğun” nedeni olarak çok sık öne sürülen gerekçe, Lozan’da kabullenilen ekonomiye ilişkin kısıtlamalardır. Z. H. Herslog, Lozan Antlaşması’yla ilgili olarak; “Türkiye esaslı tavizler verdi ve bu tavizler özellikle 1920’lerde memleketin gelişmesini ters yönde etkilediler,”³⁷ diyor. Bilindiği gibi, Lozan Antlaşması’na göre Türkiye, anlaşmanın imza tarihinden başlayarak beş yıl süreyle gümrüklerini yükseltmeyecekti. Osmanlı borçlarını da ödemeyi taahhüt etmişti. Elbette bu ve benzer kısıtlamalar “antiemperyalistlik” iddialarının nasıl içi boş iddialar olduğunu da gösterir.

“... Devletin gümrük vergisi gelirlerinden eksik kalması bir yana bırakılırsa, kalkınmak için atılımlar yapması zorunlu olan bir ülkede, kurulması gerekli sanayiler için ne denli zararlı olacağı ortadadır.

Osmanlı borçlarının tamamen kaldırılmaması, Lozan Antlaşması’nın getirdiği bir başka sınırlamadır. 6 Ağustos 1924’te Antlaşma yürürlüğe girdiğinde, Osmanlı borçları 129.384.910 altın lira olarak saptanmıştı; Türkiye tarafından üstlenilen miktar 84.597.495 altın lira oldu. Yıllık taksitleri 5.809.312 lira olan bu borcun, Türkiye’nin bütçesine yüklediği yük kamu yatırımlarının sınırlı olmasına yol açmıştır. Özellikle 1930’lardan sonra 1928’de yapılan indirimlere karşın, bütçe harcamalarının yüzde 13-18’ini Osmanlı borçları oluştuyordu.”³⁸ *

Şüphesiz, gümrüklerin beş yıl süreyle 1916 seviyesinde tutulmasının kabullenilmesi ve önemli bir borç yükünün devralınması ekonomik büyüme açısından olumsuz bir durumdu. Fakat, olumsuzluğu sadece bu sınırlamalarla açıklamak fazla basitleştirme olur. Eğer bu “açıklama” sınırı aşılmazsa,

37 Turkey The Challenge of Growth, Leiden, 1968, s. 16.

38 Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde Türkiye, s. 54.

* Borçların ödenmesi 1954’te tamamlanmıştır.

bundan Türkiye'deki sınıfsal yapılanmanın sanayileşmeye uygun bir ortam yarattığı anlamı çıkar. Oysa egemen sınıf ittifakının bileşenlerinden bir kesimi sanayileşme karşıtı çıkarlara sahipti. Ticari sermaye kesimi gümrüklerin yükselmesine karşıydı. 1929 yılında Alî İktisat Meclisi tarafından ileri sürülen, ticaret sermayesinin görüşlerini yansıtan tercih bu yöndeydi. Alî İktisat Meclisi'nin görüşü, "Gümrük Siyasetimizin Esasları" adlı raporda şöyle dile getiriliyordu:

"Gümrük politikamızın kısıkanç ve tutucu bir düşünceden esinlenerek uygulanması caiz değildir.

*Korumada zorlama ve aşırılık çoğu kez iktisadî tecride yol açar. Zorlayıcı koruma ve iktisadî tecrit, dış rekabeti tamamiyle kaldıran ve yok eden ağır ithalât vergisinin yerli sanayiinin yabancı sanayii ile rekabet etmesi olanağını yok edeceği nedeniyle kabul edilemez. Çünkü ülke sanayiini tembelliğe yöneltme tehlikesi vardır. Koruyucu gümrük vergileri... Hiçbir zaman aşırıya vardiirilmamalıdır."*³⁹

Fakat, çeşitli yöntemlerle (fiyat politikaları ve İstihlak Vergisi gibi), iç piyasada fiyat düzeninin yüksek bir seviyede oluşması sağlanıyordu. Bu durum yerli sanayinin teşvikinin başka yolları da olduğunu gösterir. Örneğin, petrol ve şeker fiyatları 1929 öncesinde de dış piyasalardan çok yüksekti.⁴⁰

Dolayısıyla, egemen sınıf yapısını ve bu yapının sanayileşme karşısındaki tavrını bir yana bırakıp, "olumsuzluğu" sadece Lozan'da kabullenilen kısıtlamalara bağlamak yeterli olmaz. Zaten Lozan Antlaşması, alım satımı "devlet tekeli"ne bırakılan mallar için tarife hakkı tanıyordu. Bir başka önemli sorun da, 1929'da yürürlüğe konulan yeni tarifenin gerçek anlamda koruyucu bir tarife olup olmadığıyla ilgilidir. Türkiye'de sanayinin gelişmişlik düzeyi veri iken, sadece gümrük tarifeleri yoluyla bir korumanın yeterli olması da beklenemezdi. "Türkiye ile Avrupa ülkeleri ve ABD'nin sınaî gelişme düzeylerindeki

39 O. Kurmuş; *Tarihsel Gelişim İçinde Türkiye Sanayii* MMO Yay., Ankara, 1977, s. 9.

40 Bu konuda bkz; Y. Küçük, a.g.e., s. 128.

fark öylesine büyüktür ki, hiçbir gümrük engeli yabancı malların güçlü rekabetini durmaya devam eden Türk sanayiini güvenilir biçimde koruyamıyordu.”⁴¹ İthal edilen mallardan, ithal fiyatları üzerinde, %25 ile %100 oranlarında gümrük vergisi alınmasına ilişkin yasa 1 Haziran 1929’da yayınlanmış ve 1 Ekim 1929’da yürürlüğe girmiştir. “Ticaret sermayesi 4 aylık arada büyük spekülâtif ithalâtlarda bulunmuştur!”⁴²

“Ticari sermayenin, artık değer üretimine katılmamakla birlikte, ortalama bir kâr haddi oluşumuna katıldığı görüşü kabul edildiğinde, bu ortalama kâr haddinin, ticari sermayeye düşen kâr payı oranında azalacağını, yani yeni sanayi sermayesi kâr oranının düşeceğini de kabul etmek gerekir.

“O halde ticari sermaye sanayi sermayesine oranla ne kadar büyükse, smâi sermayenin kâr hadleri de o kadar küçük olacaktır. Tabii bunun tersi de aynen geçerli, yani ticari sermaye sanayi sermayesine oranla ne kadar küçükse, sanayi sermayesinin kâr oranı o kadar büyük olacaktır.”⁴³

Gerçekten, sanayi çıkışlı tüketim mallarında iç tüketicinin en büyük kısmını sanayileşmiş ülkelerden ithal yoluyla karşılanan bir ülkede, ticaret sermayesinin çıkarlarının sanayileşme politikasıyla uyuşması beklenemez. Söz konusu malların yurt içinde üretilmesi (ithal ikamesi), ithalâttan büyük kâr sağlayan kesimin kâr olanaklarını ortadan kaldırır. 1923-1930 aralığında, pamuklu dokuma, pamuk ipliği ve yünlü dokuma ithalâtı, toplam ithalâtın %38’ini oluştuyordu.

“İthalat bağlantıları için büyük bir sermaye yatırımı yapmayan ve finansman için büyük ölçüde yabancı kaynaklı kredi kullanan ithalâtçı tüccarların Türkiye’de pamuklu ve yünlü dokuma sanayilerinin gelişmesine karşı çıkmaları doğal sayılmalıdır.”⁴⁴

41 Y.N. Rozaliev, a.g.e., s.64.

42 M. Sönmez, **Kapitalist Devlet İşletmeleri ve Türkiye**, TIB Yay.,No: 205-42.

43 Nora Şeni, **Emperyalist Sistemde “Kontrol Sanayii”** ve Ereğli Demir Çelik, Birikim Yay., İst. 1978 s. 59-60.

44 O. Kurmuş, a.g.e., s. 14

Kemalist iktidar, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda sanayii teşvik edici önlemler almaya girişmiş, bu amaca yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. 1924'te çıkartılan bir yasayla ihracata dönük "sanayilerin" kullandıkları hammaddelerin gümrük vergisinden bağışık tutulmaması sağlanmıştır. Ayrıca içe dönük üretim yapan sanayinin de gümrüklerle koruma olanağının bulunmayışı nedeniyle, ucuz girdi sağlamak yoluna gidilmiştir. Sanayii koruyucu gümrükler, ancak 1929'da çıkartılan 1.499 sayılı "Gümrük Tarifesi Kanunu" ile konulabilmektedir.

1924'te kurulan ve yarı resmî bir banka niteliğinde olan İş Bankası, sanayinin finansmanını sağlama amacını da güdüyordu. Bir yıl sonra, 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Kuruluş yasasında; "Banka kendisine devredilen fabrikaları yüzde elli biri nama muharrer senetle kendisine ve Türk efrat ve eşhas hükmîyesine ait olmak üzere tesis edeceği Türk anonim şirketlere devrederek işletmeye mezdur," deniliyor. Görüldüğü gibi, kanun, kamuya ait sanayi kuruluşlarını özel kesime devretmeyi amaçlamaktadır. Bankaya devredilen fabrikalar arasında Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikası, Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası da vardı.

1927'de de 1.055 sayılı Teşviki Sanayi Kanunu çıkartılarak sanayileşmeye, özel girişimlere destek sağlama yolundaki yasal ve kurumsal düzenlemeler tamamlanmış oluyordu. Bu yasa, özel kesimde faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarına büyük olanaklar ve ayrıcalıklar tanıyordu. Parasız arsa temini, arazi vergisi, kazanç vergisi, bu vergilerin özel idareye ve belediyelere ait kısımlarından; maktu zam vergisinden, belediyelere ait inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden bağışıklık; sınaî kuruluş kurulması amacıyla çıkarılacak hisse senetleri ve tahvillerin damga resminden bağışıklığı; sınaî kuruluşların yatırımlarında kullanacakları her türlü inşaat malzemesinin üzerinde kullanacakları hammaddelerin, yatırım mallarının tümünün gümrük vergisinden bağışık olarak ithali; sınaî kuruluşlarının yapı

malzemesi ile makine ve gereçlerinin yurtiçi denizyolu ve demiryolunda %30 indirimli taşınması; bu indirimden yararlandırılmayanlara da aynı miktar prim verilmesi...

Bakanlar Kurulu kararı ile sınaî kuruluşlara; yıllık imalât değerinin %10'una kadar prim verilmesi, sınaî kuruluşlar için gerekli olan tuz, ispiro ve patlayıcı maddeler, cari fiyatlardan indirimle ya da prim ile verilecek; ithal malına oranla yüzde 10 pahalı olsa da devlet kuruluşları, belediyeler ve yasadan yararlanan tüm kuruluşların yurt içi üretim kullanma zorunluluğu⁴⁵ getiriliyordu.

*"14 Nisan 1924'de Şeker fabrikalarının ayrıcalığına ilişkin bir yasa çıkarıldı. Söz konusu yasaya göre, Türk fabrikalarında üretilen şeker, sekiz yıl boyunca tüketim vergisinden bağışık tutuluyordu. Şeker pancarı ekim ve ürünün, kömür ocakları ve Şeker fabrikaları için kireç üreten işletmeler de aynı şekilde vergi dışı tutuluyordu. Şeker Fabrikası kuracak olanlara 5 hektara kadar karşılıksız arazi verileceği ve fabrikaların ürettiği malların da Devlet Demiryolları'nda indirimli olarak taşınacağı yasada öngörülüyordu."*⁴⁶

Kurulan sanayilerin niteliğiyle ilgili olarak A.H. Başar şunları yazıyor:

"Yeni gümrük tarifesinin arkasına sığınarak Dünya fiyatından birkaç misli yükseğe satan basit ve şımarık bir sanayi türemeye başlamıştı... İşte, demir telleri keserek çivi yapan, çiviye dış piyasa fiyatının on misline satan, millî sanayi olduğu için demir telleri de hammadde diye gümrüksüz sokan şu çivi fabrikası, eski bir medresenin yüksek duvarları arkasına kurulmuştur. İşte şu, yine dışardan hammadde diye gümrüksüz getirdiği telleri sadece galvanize edip mamul halde yine on misline satan meşhur fabrika! Galata'da bir arsa aralığındaki... İşte şu bakır mamulâtı fabrikası mahal-lenizin köşesinde, eski bir taş evde kurulmuştur. Fabrikanın

45 Tunç Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde Türkiye**, s. 58-59.

46 Y.N. Rozaliev, a.g.e., s. 63.

saçtan bacasından her gün bütün mahalleye yayılan kurum, halka pencereleri açmaya bile müsaade etmez. Mahallenin şikayete hakkı yok! Bunlar vatanın selameti için çalışıyorlar!”⁴⁷

Teşviki Sanayi Kanunu’ndan yararlanan kuruluşlardan çoğu, sanayi kuruluşu sayılması tartışmalı, madencilik, tarım ve hayvancılıkla ilgili kuruluşlardı. 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre, kuruluşların ancak %32.55’i sanayi sayılabilecek niteliklere sahipti. Tüm kuruluşların %85.09’u tüketime dönük küçük boyutlu hafif sanayilerden oluşuyordu. Küçük atölye tipinin hâkim olduğu bir “sanayi” söz konusuydu. Tüm işletmelerin binde 24’ü yüzün üstünde işçi çalıştırıyordu. Sanayinin bu durumu 1927’de bile, söz konusu sektöre aile tipi küçük işletmelerin hâkim olduğunu gösteriyor. Teşviki Sanayi Kanunu’ndan yararlanan irili ufaklı tüm işletmelerde çalışan toplam işçi sayısı 65.245’tir.

Sanayi kuruluşları içinde, tarım, evcil hayvanlar ve av ürünleriyle, dokuma sanayi, toplam sanayi üretiminin %82.73’ünü oluşturuyordu. Dokuma sanayi, kullandığı hammaddelerin %21.55’ini dışardan ithal ediyordu. Toplam kuruluşların %77.12’si, çalışanların (işçilerin) da %68.41’inin tüketim malları sanayilerinde toplandıkları söylenebilir. Öte yandan, sanayi kuruluşlarının %54.44’ü çevirici güç olarak kullandığı enerjiyi kendi ürettiyordu. Bu durum, alt-yapının (enerji vb.) da henüz son derece geri olduğunu gösterir. Bütün bunlar özel sermayeyi hazır iç pazarı olan, kısa vadede yüksek kâr sağlayan alanlara yöneltiyordu. Büyük Dünya Ekonomik Krizi’nin yarattığı şoktan sonra, devlet, sanayileşme sürecine doğrudan müdahale ederek, hem alt-yapı yatırımlarını gerçekleştirme yoluna gidecek, hem de kurduğu sanayilerle özel sermayeye “dışsal ekonomiler” sağlamaya yönelecektir.

Söz konusu dönemde yabancı sermaye girişi de umulanın altında kalmıştır. Bu durum; “1923-1946 döneminde Cumhuriyet Hükümeti’nin uyguladığı millî ekonomi politikası

47 A.H. Başar, Atatürk’le Üç Ay, İstanbul, 1945, s. 76-77.

dışardan yabancı sermaye girişine izin vermiyordu” biçimindeki resmî görüşe karşın, emperyalist sermayenin kendi iç sorunlarından kaynaklanıyordu. Bu dönemde az gelişmiş ülkelere yönelen yabancı sermaye akışındaki gerileme genel bir durumdur.

Yine de söz konusu dönemde özel kesimde belirli bir canlanma mevcuttu. 1921-27 yılları arasında sanayi kuruluşlarında %30’luk bir artış olmuştur. Bunun büyük bölümü özel kesimde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ücretli işçi sayısında da %60’lık bir artış olmuştur.

Ne ki, rejimin Bonapartist bir nitelik taşıması, bürokratlara büyük olanaklar sağlamaktaydı. Bürokratlar, ayrıcalıklı konumlarından yararlanarak, bir yandan Bonapartist diktatörlüğün “seçkin üst düzey yönetici kadrosunu” oluştururken, bir yandan da “özel girişimler yoluyla” ülke kalkınmasına “büyük katkı”larda bulunuyorlardı. Oluşturulan şirketlerde bürokratlarla tüccarların ittifakının somut örneklerini görmek mümkündür. Bunlardan biri “Türkiye Millî İthalat ve İhracat Anonim Şirketi”dir. Bu şirketin kurucuları arasında 54 milletvekiliyle 37 de tüccar vardı. 1 ve 9 Temmuz 1923 tarihli gazetelerde çıkan ilanlarda şirketin öteki ortakları hakkında da bilgiler yer alıyordu: “Şirketimizin kurucuları içerisinde 115 değil, daha fazla mebus vardır. Fakat, hepsi de şirketlerden ürkmüş olan halkımıza rehber olabilmek gayesiyle iştiraki kabul etmişlerdir. Hissedarlarımızın büyük bir kısmı kahraman ordumuzun binbaşı ve daha yüksek rütbeli subaylarından ibarettir.” “Dünya pazarlarında artık, ancak Türk tüccar ve komisyoncusu iş görecektir. Hele hükümetin desteğini elde etmiş böyle bir şirketin başarı kazanması, daha olağan görülmektedir.” 1931 ile 1940 arasında kurulan (ve 1968’de varlıklarını hâlâ sürdüren) şirketlerin %74.2’sinin kurucusu bürokratlardır.⁴⁸

Asalak burjuvazinin “devrimciliği”ni yukarıdaki örnek kuşkuyla yer olmayacak biçimde ortaya koyuyor. Ayrıca ilanda,

48 Erdoğan Soral, Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri ve Kapitalist Kalkınma Yolu, Doç. Tezi, Ank., 1971, s. 117.

şirketin kuruluş nedeninin, “Rum ve Ermenilerin” yerini almak olarak açıklanmış olması da, baştan beri ileri sürülen görüşleri doğrular niteliktedir. Böylece “vatan kurtarma misyonu”, “ekonomiyi kurtarma misyonu”na dönüşüyor. Bunu da, “şirketlerden ürkmüş olan” halkımıza örnek olarak gerçekleştiriyorlar. En büyük örnekler de en yüksek rütbeliler arasından çıkıyor... Örnek olmak için biraz acele davrandıkları da biliniyor. “Halkımıza örnek olmak için” Büyük Taarruz’u bile beklemiyorlar. 25 Temmuz 1922’de şirketin kurulma çalışmaları başlatılıyor. Daha Yunan ordusu ülkeden atılmadan örnek olmaya başlıyorlar. “Kuvayî Millîye Ruhu”, bu sefer ekonomi alanına çağrılıyor!

Bütün bu “örnek girişimlere” rağmen, 1929’a kadarki dönemde burjuvazi dikkate değer bir varlık gösteremiyor. “Yasalara saygılı olmak koşuluyla” gelmesi beklenen yabancı sermaye de beklenen ölçüde gelmiyor. 1920’li yılların sonuna gelindiğinde; başlangıçtaki sermaye birikim düzeyinin düşüklüğü, alt-yapının yetersizliği, beklenenin altında yabancı sermaye girişi, daha önemlisi kolay kazanç yollarının varlığı gibi nedenlerden ötürü, izlenen “liberal iktisat politikası”nm çözümsüzlüğü kendini açık bir biçimde göstermekteydi.

1929 Büyük Dünya Ekonomik Krizi’nin ortaya çıkması emperyalizmle kurulmuş olan dengeyi de sarsmıştır. Bu “aşırı üretim krizi”, zaten yapısal bunalım nedeniyle oldukça zayıflamış olan bağları daha da zayıflatmıştır. Klasik bir “ihraçat ekonomisi” niteliği taşıyan Türkiye ekonomisi ciddi bir bunalımın eşiğine gelmiştir. Krizin ekonomide yarattığı şok etkisi o zamana kadar uygulanan ekonomi politikalarını da tartışılır hale getirmiştir. Böylece, “devletçilik” olarak bilinen politikalarla ilkel sermaye birikimi sürdürülecekti...

IX. BÖLÜM

BONAPARTİST REJİM VE SERMAYE BİRİKİMİ

*“Memleketimizde birçok milyonerin,
hatta milyarderlerin
yetişmesine çalışacağız.”*

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal’in, yukarıdaki sözleri söylediği 1923 yılından bu yana yaklaşık üç çeyrek yüzyıla yakın bir zaman geçti ve bu zaman zarfında birçok milyonerler ve milyarderler yetiştirildi. Eşitsizliği sürekli üretilen derinleştiren bir toplumsal düzende, daha çok yoksul da “yetiştirilmek” durumundaydı.

Ne ki, Mustafa Kemal, “milyoner, hatta milyarder yetiştirme” işine kendinden başladı. Böylece soruna verdiği önemi kendi kişisel yaşamıyla göstermiş oluyordu. Nedense Mustafa Kemal’in bu yanı pek bilinmez. İlkokuldan üniversiteye kadar öğrenciler, “ilke ve inkılâplarını” öğrenmekten onun ne denli yetkin bir “iş adamı” olduğunu öğrenmeye vakit bulamıyorlar... Sadi Borak, *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*¹ adlı eserinde Mustafa Kemal’in servetinin bir dökümünü veriyor.

Buna göre; üçyüzbin dönümden fazla arazi (bağ, bahçe, fidanlık, çayır, yoncalık, orman vb. dahil), bir bira fabrikası, bir malt fabrikası, buz fabrikası, soda ve gazoz fabrikası, deri fabrikası, ziraat aletleri ve demir fabrikası, yoğurt imalâthaneleri, şarap imalâthanesi, değirmenler, bir çeltik fabrikasının %40 hissesi, mandıralar, 13.100 baş koyun, 443 baş sığır, (çeşitli ırklarda), 69 at, 2.450 tavuk, 16 traktör, 13 biçer ve harman makinesi ve ziraat aletleri, bir adet deniz motoru; 5 kamyon ve kamyonet (çiftliklerde kullanılan), iki binek otomobil, 19 adet yük arabası vb...

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal'in kendisi de Osmanlı üst düzey bürokratlarının "iş adamı" olmaya ne kadar yatkın olduklarını kanıtlıyor. Bir bakıma üst düzey sivil-militer "Batıcı Osmanlı bürokratları", bir çeşit "kurtarıcı rantı" elde ediyorlardı. Bu ranttan mahrum kalan, ya da az rant elde eden "küskün bürokratlar", resmî ideoloji üreticileri tarafından bürokrasinin "devrimci kanadı" sayılmışlardır! Doğan Avcıoğlu bürokrasiyi, "bir kanadı tutucu, bir kanadı devrimci"² olmak üzere ikiye ayırıyor!...

Y.K. Karaosmanoğlu, vatan kurtarıcıların devleti nasıl soyduklarını anlatırken şunları yazıyor:

"... O sıralarda bence bu hadiselerin en önemlisini teşkil eden dünkü Millî Mücadeleler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakterini taşımaya başlamasıydı. Bunlardan kimi arsa spekülasyonları, kimi idare meclisi azalıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de türlü türlü şekillerde komisyonculuklar peşine düşmüş bulunuyordu. Garp Cephesi Kumandanı iken, yolsuzluklarından şüphelendiği bir levazım reisini herkesin gözü önünde nasıl haşladığını kulaklarımla işittiğim İsmet Paşa'nın, temeli fazilet ve feragate dayanması lazım gelen bir devrim rejimini daha ilk günlerinden itibaren soysuzlaştırma tehlikesi gösteren bu hal karşısında belli başlı bir tepkide bulunma-

ması ve benim bu husustaki bazı yakınmalarımı, hiç cevaplandırmadan müphem bir gülümsemeyle dinleyişi beni hayretten hayrete düşürüyordu.”³

Karaosmanoğlu’nun hayrete düşmesi gerekmiyordu... Garp Cephesi Kumandanı’nın emrindeki bir subaya söz geçirmesiyle Millî Mücadale’nin yiycilerine söz geçirememesi farklı şeylerdir. Karaosmanoğlu bir de “devrim” kavramıyla ilgili yanılgıya düşüyor. Emekçi halk kitlelerinin katılmadığı bir hareketin devrim sayılmayacağını bilmiyor... Zaten devleti soyma o günlere özgü bir şey de değildir. “Devlet soyma” eskiden beri bir gelenektir ve süreklilik arz ediyor.⁴

Burada, (üstelik emperyalizm çağında) “bürokratin devrimciliği” sorununu tartışmaya gerek yok. Tarihsel olarak bir imparatorluğu çöküşe götüren, en azından çöküş sürecinde etkin olan bürokrasinin birdenbire “devrimci” olması eşyanın tabiatına ters düşen bir şeydir. İşçi bürokrasisi de dahil bürokrasinin her çeşidi, toplum içindeki konumu ve işlevi gereği daima *status quo*’nun korunmasından yanadır. Ne ki, emperyalizm çağında ilerici bir rol oynama şansı olmayan sadece bürokrasi değildir. Ticaret burjuvazisi de ilerici bir rol oynayamazdı. Kemalist bürokrasinin bir kanadı (kendi paylarına düşeni de almak koşuluyla), suyun başına geçerek, suyu asalak sınıflara (tacirler ve toprak ağaları) doğru çevirdiklerinde, harikalar yaratmakta oldukları efsanesini yaymayı da ihmal etmediler...

Daha önce değindiğimiz gibi, yapılmak istenen; azınlık tüccarın (Rum, Ermeni) el koyduğu toplumsal artığı, Müslüman-Türk unsurlara kaydırmaktı. Böylece sorunların çözüleceği varsayılıyordu. Tacir ve ağalar için bir yanılsama söz konusu değildi. Onlar, neyin neden yapıldığını çok iyi biliyorlardı. Bürokrasi de dahil, iktidar blokunu oluşturan sınıfların hiçbiri tarihsel olarak “ilerici” bir rol oynayacak durumda değillerdi. Hepsinin ortak kaygısı, tehlikeye düşen çıkarlarının güvence

3 Y.K. Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 86.

4 Bu konuda bkz. Hikmet Kıvılcımlı, **Türkiye de Kapitalizmin Gelişmesi**, a.g.e.

altına alınması ve sömürü olanaklarının derinleştirilip çeşitlendirilmesi...

Öte yandan, Türkiye'nin emperyalist sistem içinde işgal ettiği yer göz önüne alındığında, ticaret sermayesinin "milliyeti"nin de önemi yoktur. Tüccarın nüfus cüzdanının değişmesi sanıldığı kadar önemli değildir. Zaten söz konusu dönemde sık sık nüfus cüzdanı değişiklikleri de yapılmıştır. Azınlık tacirler Türk tabiiyetine girerek. Türklerden ortaklar bulup destekler sağlayarak, "Müslüman Türk" olmamanın dezavantajını büyük ölçüde ortadan kaldırmışlardır. Millî Mücadele dışında kalan tüccarın birden "aşırı milliyetçi" kesilmesi Meclis'te eleştiriye uğrar. Kütahya Mebusu Besim Atalay şunları söylüyor:

"Arkadaşlar, memlekette yolsuzluklar yapıldığından söz ediyorsunuz. Bu memleketin kurtarılması ve bugün yapıldığı söylenen yolsuzluk Hoca Sadi'nin ünlü kuzu hikayesini andırdı. Kurdum elinden kuzuyu kaptı kurtardı, fakat kendi kesti, kendi yedi. Arkadaşlar, üç yıldır şu Millî Mücadele sırasında kadınlara cephane mi taşımadık, tuzdan, hatta undan bile vergi mi almadık? Kadınları bile şehit mi vermedik? Gaziler topraklarına masumları mı gömmedik? Sonuç ne oldu? Mücadele ile hiç, ama zerre kadar hiç ilgisi olmayanlar, bu memlekete doldu... Sanki yaptıklarımızı, kurtardığımız memleketi, bunlara peşkeş çekmişiz, gidin görün arkadaşlar, şu İzmir'e bir gidin... Sokakları dolduran çeşit çeşit 'yurtsever' tüccarları bir görün..."⁵

Ticaret sermayesi emperyalist bloka kaynak transferi işlevine koşulmuş olduğu sürece, bu işlevi gerçekleştirenin hangi dine mensup olduğu sanıldığından daha az önemlidir. Nora Şeni'nin yazdığı gibi: "... Osmanlılar gibi Türkiye'yi de dışarıya bağlamadaki başat rolün ticari sermaye tarafından oynanacağı tartışılmamış, yalnızca bu ticari sermayenin dayanağı iç toplumsal tabakanın Müslüman olmasına karar verilmiştir."⁶ 1912-1915

5 Aktaran: D. Avcioğlu, a.g.e., s. 1367-1368.

6 Emperyalist Sistemde Kontrol Sanayii ve Ereğli Demir Çelik, Birikim Yay., İstanbul, 1978, s. 34-35.

sanayi sayımı sonuçlarına göre, sanayideki sermayenin ancak %15'i Türk unsurun elindeydi. %50'si Rumların, %20'si de Ermenilerin kontrolündeydi. Yahudilerin payı %5, yabancıların payı ise %10'dur.⁷

Millî Mücadele'nin başından beri oluşan ağa, âyan-eşraf, Anadolu tüccarı ve bürokrasi ittifakına ateşkesin hemen ardından İstanbul'daki Müslüman tüccarın da katılmasıyla, egemen sınıf bloku yerini almış oluyordu. Mustafa Kemal'in Bonapartizmi altında sermaye birikiminin nasıl gerçekleştirilmek istendiğini tartışmaya girmeden önce, egemen sınıflar blokunun niteliği üzerinde durmak gerekiyor. Doğası gereği bu "gerici ittifak", hangi tarihsel işleve koşulmuştu?

Melez Bir Sınıf İttifakı

Osmanlı sosyal formasyonu, gelişip yayılan kapitalizmin etki alanına girince, toplumsal yapı önemli ölçüde değişmiş, "biçimsizleşmiş"ti. Ekonomi bir taraftan Batı çıkarları doğrultusunda "biçimlenirken", yine de kendine özgü prekapitalist "formları" korumaktaydı. İmparatorluğun "üst-yapı kurumları"yla, yeni oluşan ekonomik yapılar ve ilişkiler arasında bir uyumsuzluk söz konusuydu. Millî Mücadele sonrasında kurulan Cumhuriyet'in "temel misyonu" bu "ikiliği" ortadan kaldırmaktı. Kemalist hareket, Batı kapitalizminin gelişmesine ayak bağı olan prekapitalist hukukî yapıları ve formları ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Böylesi bir durumda ancak emperyalizmle bütünleşme süreci hızlanabilirdi. Başka türlü söylemek istersek, azgelişmişlik süreci ivme kazanacaktı. Azgelişmiş bir ülkenin emperyalizme bağımlılığı ve bu bağımlılığın biçimi değişik "ağırlıklar" alabilir. Bağımlı ülkedeki egemen sınıf ittifakının niteliği bu "ağırlığı" belirler... Elbette ülkenin siyasal özerkliğinin derecesi de önemsiz değildir. Aynı şekilde, emperyalist bloktaki "özel durumlar" da bağımlılığın biçim ve yoğunluğu üzerinde etkili olabilir. Kapitalist üretim tarzının yapısal kriz dönemlerinde (uzun dalganın ikinci aşaması), emperyalistler

7 Tevfik Çavdar, "Cumhuriyet Devri Başlarken Türkiye Ekonomisinin 50.Yılı Semineri." Bursa İTİA: Yay., 1973, s. 163.

arası savaş durumunda vb. az gelişmiş ülkenin “bağımlılık katsayısı” da azalır. Her özel durumda emperyalist blokla kurulan denge de değişebilir. Belirli aralıklarda bağımlı ülkenin “özerklik katsayısı”, en azından geçici bir dönem için de olsa yükselir.

Cumhuriyetin kurulduğu dönem kapitalizmin yapısal kriz dönemine rastlamıştı. Üstelik 1929 krizi gibi kapitalist üretim tarzını temelinden sarsan en büyük “aşırı üretim” (veya eksik tüketim) krizi de o döneme rastlamıştı. Bu da ülkenin emperyalizm tarafından şartlandırılmasını zayıflatmıştı. Bu durumun yarattığı “gevşeme” ve “ilişkilerinin zayıflaması” yönetimin “antiemperyalistliğine” ve “devrimciliğine” yorulmuştur!

1920’li yıllarda Türkiye’de geçerli üretim ilişkileri melez bir nitelik taşıyordu. İç içe geçmiş değişik “üretim ilişkileri”nin varlığı, egemen sınıf yapısını ve devletin yapısını da doğal olarak biçimlendiriyordu. Bir kere, ülke nüfusunun ezici çoğunluğu kapitalist üretim ilişkilerinin “dışında” ya da söz konusu sektörle sınırlı ilişkiler içindeydi. Bitlis, Muş, Erzincan illerindeki duruma ilişkin raporda, buralarda üretilen buğdayın %80’inin yerinde tüketildiği bilinmektedir. Köylü, ancak kendi gereksinmelerini sağlar. Pazara sürülen malların oranı %2’yi geçmez. Çorap, çamaşır, hatta kundura ve elbise gibi maddelerin genellikle aile üyeleri tarafından yapıldığı görülür. Hayvancılık bölgelerinde de durum aynıdır. Köylünün pazar ile bağı sınırlıdır. Birçok durumda alış verişi para ile değil, mal ile yapılmaktadır. Örneğin, kasabada çalışan zanaatçı, malını köylüyle nakit karşılığı değil, tarımsal mallar karşılığı değişiyordu.⁸ Buna karşılık, ülkenin bazı Batı bölgelerinde kapitalist ilişkiler geçerliydi. Büyük toprak sahipleri tipik “tarım kapitalisti” özelliklerine değil, daha çok “prekapitalist” özelliklere sahiptirler.

Savaşlar, hastalıklar, eşkıyalık, aşırı vergiler, azınlıklara yönelik “etkisizleştirme siyaseti”, nüfus mübadelesi vb. gibi nedenlerle, üretici güçler önemli ölçüde tahrip edilmiş durumdaydı. Tarımsal artığın en büyük bölümü “prekapitalist” üretim

8 İ. Hüsrev, Türkiye de Zirai Kooperatifçilik Hareketi, s. 20-21.

ilişkileri sonucu ortaya çıkıyordu. Ticaret burjuvazisi aracılığıyla pazarlanan (ihraç edilen) ürünlerin önemli bir bölümü kapitalist üretim ilişkileri dışındaki sektörde ortaya çıkıyordu. Bu nedenle, bir sosyal formasyonun ya da bir bölgenin kapitalist üretim ilişkilerinin etkisi altına girmesiyle, oralarda kapitalizmin gelişmesini birbirinden ayırmak gerekiyor.⁹

Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal bağımsızlığını "yitirmeyişi"nin de bir sonucu olarak, emperyalizmle bütünleşmenin aldığı "özgül biçim" dış pazarlara yönelik *latin-fundia* tipi büyük tarım işletmeleri (ve tarım kapitalistleri) ve bu ürünlerin pazarlayıcısı güçlü bir ihracatçılar "grubu" da oluşmamıştı. Bu yüzden bizde Latin Amerika'dakine benzer bir "klasik oligarşi" hiçbir zaman var olmamıştır. Aynı dönemde Latin Amerika'da geçerli sınıf ittifakından (büyük toprak kapitalistleri, ihracatçılar, kısmen de ithalatçılardan oluşan) farklıydı. Çoğunlukla prekapitalist üretim ilişkilerini yansıtan egemen sınıf ittifakı, "melez" bir nitelik taşıyordu.

Erzurum Kongresi'nden beri oluşagelen, daha sonraki dönemde de pekişen sınıf ittifakı, tipik kapitalist ekonomideki sanayi, ticaret, finans ve toprak kapitalistleri yerine, ağalardan, tefeci, tüccardan, Osmanlı subay ve paşalarından, hoca, müftü ve şeyhlerden ve bir kısım "serbest meslek" erbabından oluşuyordu. Gerçek anlamda bir sanayi burjuvazisi olmadığı gibi, kendi tarihî geçmişi olan bir ticaret burjuvazisi bile mevcut değildi. Bu ifadeden, tarihî geçmişi olan "tefeci-bezirgan" sermayesinin de bulunmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Prekapitalist alanda faaliyet gösteren ve yüzlerce yıllık bir tefeci-bezirgan sermaye elbette vardı. Bu sermayenin varlığı sanayi sermayesinin güçlenmesine önemli bir engel oluşturur. Müslüman-Türk tüccar, Rum ve Ermeni tüccarlardan boşalan yere adaydı ama, işi de onlardan öğrenmek gibi bir açmazı vardı. Bu konuya ilişkin olarak A. F. Müller şunları yazıyor:

9 Söz konusu, tartışmalarla ilgili olarak Bkz. E. Mandel, "Classes Sociales et Crise politique en Amérique Latine," Critique de l'Économie Politique, No: 16-17.

“Mamafi Kemalistler, gericilerin siyasal muhalefetini kırmakla birlikte, kompradorlara ciddi ekonomik bağımlılık içinde kaldılar. Ulusal savaş bitince Anadolu tüccarı ilk önce dış ticareti öğrenmeye çalıştı. Halbuki içlerinde İstanbul burjuvazisi çok güçlü idi. Batı ile eski bağlantıları, ticaret tecrübesi ve birikmiş tecrübesi vardı. Yapılanların hepsi, kompradorları atan ve dış Dünya ile ilişkilerde onların yerini alan Anadolu burjuvazisinin, sosyal ilişkilerde onlarla uyuşmasına ve politik olarak onlara yaklaşmasına yaradı.”¹⁰ Verili tarihsel-toplumsal ve ekonomik ortam yerli burjuvaziye ortaklığa zorluyordu. “Türk burjuvazisinin, yabancı sermayeye karşı savaşımı, sonuna değin varan bir süreklilikte olmamıştır. Çünkü rakiplerin çıkarları öylesine içiçe geçmişti ki, ulusal burjuvazi, yabancı sermayeyi bütünüyle tasfiye etmeyi değil, ancak onun faaliyetini sınırlamayı amaç edinmişti. Bu nedenle burjuvazi bir yandan yabancı tekellere karşı savaşım verirken, bir yandan da bazı yabancı şirketleri özendiren Türkiye’ye sermaye yatırmaya çağırmıştır.”¹¹

Üretim ilişkilerinin bu “melez” niteliği, melez bir sınıf ittifakı yaratmıştı. Melez sınıf ittifakı da “melez bir siyasî egemenlik” biçimine neden olmuştur. Kurulan yeni devlet; giderek ideolojik üstyapı kurumları bakımından (ve oluşturulan yeni kurumlar) burjuva olsa da, büyük ölçüde prekapitalist, yarı-kapitalist, kapitalist toprak ağaları, bir kısım âyan-eşraf, şeyhler, sivil-militer bürokrasinin üst düzeylerinde yer alanlar, Anadolu tüccarı ve büyük liman kentlerinin (İzmir-İstanbul vb.) komprador burjuvazisinden oluşan bir “egemen sınıflar bloku” oluşmuştu. Böyle melez bir sınıf ittifakının varlığı, devletin biçimlenişini ve değişik kesimlerin devletle ilişkilerini de belirleyecekti. İktidar blokunda sanayiciler bir varlık gösteremediği gibi, malî [finans] sermaye de emperyalistlerin finans kuruluşları niteliğindeki yabancı bankaların denetimindeydi.

Egemen sınıflar blokunu oluşturan unsurlar içinde büyük

10 Aktaran: Y. Küçük, a.g.e., s. 48.

11 Y.N. Rozaliev, a.g.e., Onur Yay., s. 56-57.

toprak sahipleri, sivil-militer üst düzeydeki yöneticiler ve ticaret burjuvazisi belirleyici durumdaydı. Her ne kadar ticaret burjuvazisi zayıf olsa da, tarihsel ortam ve emperyalizmle oluşan “yeni eklemlenmenin” biçimi, onun çıkarlarının gerçekleştirilmesi yönündeydi. Her zaman bir egemen sınıf fraksiyonunun siyasal etkinliği, mutlaka onun ekonomik gücünün bir yansıması olmayabilir. Öte yandan, egemen sınıflar blokunu oluşturan çeşitli fraksiyonların ağırlıkları farklı dönemlerde değişik olabilir. İleriki sayfalarda görüleceği gibi, ekonomik kriz koşullarında toprak ağalarının ağırlığı artarken, İkinci Savaş’ tan sonra ticaret burjuvazisi ön plana çıkmıştır.

“Bürokrasi”, 1923’ten İkinci Savaş sonrasına kadar, ağırlığı değişik dönemlerde farklı olsa da, iktidar blokunun önemli bir fraksiyonunu oluşturmıştı. Bürokrasinin ittifak içinde oldukça uzun bir süre yer almasında “dış konjonktür”ün ve egemen sınıfların diğer kesimlerinin zayıf oluşunun rolü büyüktür. “Olumsuz” uluslararası konjonktür ticaret kesiminin emperyalizmle “eklemlenme” sürecini hem yavaşlatmış, hem de geciktirmişti. Bu durum bir süre ittifakın “içe dönük” nitelik kazanmasına neden olmuştur.

Çoğunlukla “yerel burjuvazi” kavramı yerine “millî burjuvazi” kavramı kullanılır. Aslında bu yanlıştır. Bir burjuvazinin yerelliği, onun “millîliğinin” güvencesi olamaz. Millî burjuvazi, çıkarları yabancı (emperyalist) burjuvazilerle çelişen bir burjuvazidir. Burjuvazi (daha genel olarak mülk sahibi sınıfların bir bölümü) yabancı burjuvaziler karşısında kendi sınıfsal çıkarlarını sonuna kadar koruduğu zaman “millî burjuvazi” sayılabilir. Doğal olarak bu durum ona zorunlu bir tarihsel misyon da yükler. Türkiye’de böyle bir misyonu üstlenecek sınıf ya da sınıflar mevcut değildi. Devlet otoritesine dayanarak Rum ve Ermenilerden ve bir kısım Lövantenden boşalan yere aday bir ticaret sermayesi bulunuyordu. Zaten emperyalizm çağında “ulusal burjuvazi”nin oluşma ve varlık gösterme dönemi kapanmıştı. Şüphesiz böylesi bir olasılık (millî burjuvazinin oluşması) XIX.yüzyılın ikinci yarısında henüz ortadan kalkmamıştı. Ne var ki, Osmanlı Devleti’nin yapısı ve siyasal iktidarın niteliği,

devletin kapitalizmin “ebesi” olma işlevine ve böyle bir rol oynamasına imkân vermemiştir. Emperyalizm çağında burjuva temel üzerinde kalarak, emperyalizmle bağları koparmadan, “bağımsız bir sanayileşme”, “kapitalistleşme” sürecini başlatıp sürdürmek zamanı çoktan geçmişti. Bonapartist rejimin işlevi, yeni sömürgecilik döneminde yerel burjuvazi ile emperyalizmin işbirliği ortamının yaratılması olacaktı...

İç pazarın oluşturulması, temel bazı altyapı yatırımlarının gerçekleşmesi, ulaşım sorunun belirli sınırlar dahilinde “çözümü” ticaret burjuvazisinin başta gelen talepleri arasındaydı. Aynı şekilde, emekçi sınıfların baskı altında tutulması yerli burjuvaziye “palazlanma” olanaklarını yarattı.

Kriz ve Savaş Yılları

1929 Büyük Dünya Ekonomik Krizi’nin ortaya çıkardığı olumsuz tablo, devletin ekonomiye daha çok müdahale etmesini gerektiriyordu. Liberal ütopyanın ne anlama geldiği bir defa daha ortaya çıkmıştı... Krizin ortaya çıkardığı yeni durum, “suyun başındakiler”e yeni görevler yüklüyordu. Yoğun devlet müdahalesiyle iki şey amaçlanmaktaydı: Birincisi, krizin ekonomide yarattığı “kopukluğu” gidermek; ikinci olarak da, Millî Mücadele yıllarından beri oluşan hâkim sınıf ittifakını koruyup sürdürmek. Elbette Bonapartist rejimin her uygulaması, son tahlilde, asalak sınıfların tümünün çıkarlarını gözetken önlemleri içeriyordu. Kriz, Bonapart’ın daha alçaktan uçmasını ve daha çok kanat çırpmasını gerektiriyordu...

Resmî ideoloji üretip yaymayı meslek edinenler, 1930’lu yıllarda devletin ekonomiye müdahalesinin yoğunlaşmasında pekçok “kerametler” görüyorlar. Devlet müdahalesinin artmasını Kemalizm’in büyük bir “buluşu” sayıyorlar. Devletçilik, Kemalizm’in “devrimci ilkelerinden biri” sayılıyor! Elbette burada, Yalova’da eğlenmek için yapılan sayfiye evini bile “Yalova Sefası İnkılabı” diyecek kadar ileri gidenleri kastetmiyoruz. Sözüünü ettiğimiz, “rafine ve bilimsel” olanlardır. Kişiyi yüceltmeyi marifet sayanların, Osmanlı’daki “ilmiyye” sınıfının bir karikatürü olmaları kaçınılmazdır. Kriz ortamında devlet

müdahaleciliğinin artması, hemen tüm ülkeler için geçerli bir durumdu. “Devletçilik”, Kemalizmin bir orijinallliği değildi.

Niyazi Berkes; “Bu yüzden Kemalizm’in üçüncü yönünün (devletçilik [F.B.]) ele alınışında belli bir ekonomik doktrin, ona dayanan belli bir siyasal ideoloji rol oynamamıştır. O zamanlar Kemalizm’i bir ideoloji olarak görme çabaları yoktu. Genel olarak ideolojilere karşı bir ürkeklik ya da ilgisizlik vardı. Bazı ideolojik eğilimler başarı kazanamadı. Kemalizm’in bilinen ideolojilerden farklı, ayrı bir ideoloji ya da onlardan birine benzer bir ideoloji olduğu fikirleri sonradan doğdu. Örneğin Serbest Fırka onu liberalizm olarak tanıtmaya kalkıştı. Çöküşüne yakın yıllarda Halk Partisi için de onu faşizme benzetmeye çalışanlar oldu. Bugün de onu sosyalizme benzetenler ya da sosyalizm olduğunu, sınıfsız bir toplum düzeni gerçekleştirmek istediğini söyleyenler oluyor.

“Gerçek şudur ki, Kemalizm bir ideoloji değil, tarihsel bir olay ve o olay üzerinde bir görüştür. İki yüzyıldan beri başlayan modernleşme akımının doğru yolunu bulması, ona yönelmesidir,”¹² diyor.

Mollier’in eserindeki Moniseur Jourdain’in, konuştuğunun nesir olduğunu bilmemesi söylediklerinin niteliğini değiştirmedeği gibi, Kemalizm’e orijinallik yakıştırmaları da gerçeği değiştiremezdi. Zaten Kemalizmin bir ideoloji olmadığını söylemek, “tarihsel bir olay üzerinde bir görüş” olmakla çelişiyor. “İdeolojiler, ekonomik temel ilişkileri gözden saklamaya çalıştıkları zaman bile yine o ilişkileri dile getirirler.” N. Berkes Kemalizmin bir ideoloji olmadığını söylerken, tarihsel işlevi kapitalizmi geliştirmek olan Cumhuriyet bürokrasisinin ideolojisini yansıtıyor.

Aslında “devletçilik” denilen politikalar, sermaye birikimini (burjuvazi yetiştirme süreci) sağlamaya yönelik stratejinin Dünya ekonomik krizi koşullarında aldığı biçimdi. Mustafa Kemal de devletçiliği, “kişilerin özel teşebbüslerini esas say-

12 Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 93-94.

mak, fakat büyük bir milletin ve geniş memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığı ülke ekonomisini devletin eline almak olarak anlıyor.”¹³

Dünya Ekonomik Krizi’nin başlangıç yılı olan 1929’da Türkiye ekonomisi tipik bir ihracat ekonomisi görünümünü koruyordu. İhracat ekonomileri; olumlu ya da olumsuz uluslararası konjonktürden doğrudan etkilenirler. Ekonomideki sarsıntı, hem mülk sahibi sınıflarla emekçiler, hem de mülk sahibi sınıflar arası dengeleri doğrudan etkiler. İhracatta önemli bir azalma sadece ihracatçıların değil, toprak zenginlerinin gelirlerini de azaltır. İşsizliği artırır. İthalâtı, dolayısıyla (ithalât vergilerini de azaltarak) bütçe gelirlerini de azaltır... Bütün bunların sonucunda, kurulu dengeler sarsılır, sosyal patlamalara uygun bir ortam da oluşabilir, vb... Elbette dışarıdaki krizin etkisinin yoğunluğu, söz konusu ekonominin emperyalist Dünya sistemiyle entegrasyon düzeyiyle de yakından ilgilidir. Öte yandan, “gelişmiş” bir ihracat ekonomisi söz konusu ise, bu durum krizden çıkış için elverişli koşulların varlığı anlamına da gelir. Büyük ihracat gelirleri sağlayan bir azgelişmiş ülke, gelişmiş bir altyapı oluşturabilmiş ve sınırlı da olsa bir iç pazara sahipse, mevcut potansiyeli “ithal ikameci” bir sanayileşme yönünde seferber ederek, krizin olumsuz etkisini ödünleyebilir. Bazı Latin Amerika ülkeleri (Brezilya, Arjantin, Şili vb.) bu duruma örnektir.

Emperyalist ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki sömürü, bağımlılık ve şartlandırma ilişkileri zayıfladığında, geri kalmış ülkelerde “bağımsız” gelişme eğilimleri kuvvetleniyor. Ne ki, üretim ilişkileri, gelir dağılımı, tüketim kalıbı vs. aynı kaldığı için, emperyalizmin krizi atlatmasıyla ilişkiler yeniden kuruyor ve “görece bağımsız” gelişme süreci de böylece son buluyor. Türkiye’de 1930’lu yıllarda ilk sanayi planıyla, devlet öncülüğünde ithal ikameci bir sanayileşmenin başlatılması bu bütünlük içinde anlaşılmalıdır.¹⁴

13 S. Aydemir, *Tek Adam*, c.3, s. 448.

14 Bu konuda, bkz. A. G. Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, NY., 1969.

Türkiye, ihracat ekonomileri arasında “orta yerde” bir konumda bulunuyordu. Yine de devletin yoğun müdahalesi olmadan ekonomide ortaya çıkan kopukluğu gidermek ve hâkim sınırlar blokundaki sürtüşmeleri dengelemek mümkün olmazdı.

Tarım ürünleri ve madenler dışında, başka bir ihracat kalemi olmayan Türkiye’yi Dünya krizi önemli ölçüde sarsmıştı. 1929 yılına gelindiğinde, dış ticaret açığı daha da artmıştı. İhracattaki ani düşüş, ithalâta da ani bir düşüşe neden oldu. Türkiye’nin ihracatı 1928’de 173 milyon dolardan, 1931’de 127 milyon dolara geriledi. Sırasıyla; aynı yıllarda ithalât da 223 milyon dolardan, 126 milyon dolara düştü. Tarımsal ürünler ihracat değerinde yaklaşık yarı yarıya düşüş söz konusuydu. İthalattan alınan vergi 1928’de 77.9 milyon TL’den, 1931’de 54.1 milyon TL’ye geriledi. 1930 ve 1931 yıllarından başlayarak ödemeler dengesinde görülen fazlalık, doğrudan ithalâtın kısılmasıyla ilgiliydi. Türkiye, miktar olarak ihracatını artırdığı halde, ihracat gelirlerindeki düşüş Dünya fiyatlarındaki aşırı gerilemenin sonucuydu. 1928’de 626.682 tonluk ihracatla 750.482 tonluk ithalât yapıldığı halde, 1931 yılında 883.221 tonluk ihracat karşılığında sadece 496.609 tonluk ithalât yapılabilmektedir.

Zaten derin bir yoksulluk içinde yaşayan kitlelerin yaşam koşulları, krizin etkisiyle daha da kötüleşti. “Dünya ekonomik bunalımı başladığında Türkiye gerçekten bir çıkmazda gibiydi. Kalkınmak değil, günlük geçimini sağlayacak duruma gelmemişti. Yapılıp bitirilen “Atatürk Devrimleri” geniş halk yığınlarının geçim düzeyinde en küçük bir düzelme ve yükselme sağlamamıştı.”¹⁵

Türkiye gibi azgelişmiş bir ülkede bunalımdan çıkmak için üç türlü “çözüm” söz konusu olabilirdi:

1. Ticaret burjuvazisinin ithal ikamesi sağlayacak sanayi malları (daha çok tüketim amaçlı) üretimine yönelmesi;
2. Yabancı sermayenin açığı kapatması;

3. Devletin doğrudan müdahale ederek ekonomideki olumsuz gidişi tersine çevirmesi.

Sonuncu seçeneğin geçerli olduğu durumda, Bonapartist rejim, sadece politik değil, ekonomik planda da mülk sahibi sınıfların önüne geçmiş olur. Elbette bu “öne geçiş”, bir ilke sorunu değil, konjöntürel nitelik taşıyan bir “yer değiştirme” ya da zorunluluktur! Türkiye’de ticaret burjuvazisinin güçsüzlüğü, altyapılar ve “dışsal ekonomiler” açısından elverişli olmayan durum, ticaret burjuvazisini böyle bir misyonu omuzlamasına imkân vermiyordu. Ticaret burjuvazisi, sermayesini sanayiye kaydırarak bir ithal ikamesi sağlayacak güce sahip değildi. Emperyalist ülkelerin şirketleriyle ortaklıklar kurmak ya da onların ülkedeki “pazarlayıcısı” olmak, spekülasyon ve karaborsaya yönelmek hem kârlı, hem de risk unsurunu pek içermiyen faaliyetlerdi. Ticaret sermayesi için kolay kazanç kapıları sonuna kadar açıktı... İktidar partisinin önde gelen adamlarından Recep Peker bile sermayenin bu “asalak” niteliğinden rahatsızdı:

“Ezici ve gayri meşru, istismarcı sermayenin düşmanıyız. Muharebeler devrini (İstiklal Harbini) takip eden senelerde birçok müteşebbisler az zamanda milyoner olmak ihtirasıyla hareket etmişlerdir. Bu gayri tabii teşebbüslerin birçoğu yıkılmış olmakla beraber, normal ticaretin meşru ve dürüst kârı ile yetinme dürüstlüğü avdet etmemiştir”¹⁶

İkinci olasılığın gerçekleşmesi, yani yabancı sermaye girişi de beklenemezdi. Zaten ülkeye yabancı sermaye çekmeye yönelik girişimler sonuç vermemişti. Sermayenin en yoğun bunalımı yaşadığı bir ortamda bu, zaten zayıf bir olasılık olmaktan öteye geçemezdi. Yabancı sermaye girişi olmakla birlikte, bu, beklenenin çok altındaydı. “Türkiye Cumhuriyeti’nin 10. Yılı” adlı broşüründe; “Ülkemizde yabancı şirketlerin faaliyeti ve kapital yatırımı devamlı bir şekilde artıyor, bunun sebebi yabancı sermaye yatırımlarına cumhuriyet rejimi tarafından elverişli şart-

ların yaratılmasıdır,”¹⁷ deniyor. Yabancı sermayenin ithal ikamesini sağlamak amacıyla az gelişmiş ülkelerde yatırımlara yönelmesi için 1950’li, 1960’lı yılları beklemek gerekecekti...

Bu dönemde, yabancı şirketlerden zarar edenleri, yüksek fiyatlar ödenerek “millîleştirildi.” Böylece yabancılar, kriz koşullarında iflastan kurtulmanın yolunu bulmuşlardı.¹⁸ Millîleştirmelerle ilgili olarak Y. Küçük şunları yazıyor: “Cumhuriyet rejimi, 1923-1933 yılları arasında uzun yıllar çalışmış olmaktan dolayı önemli ölçüde eskimiş ve ciddi tamir ve yenileme isteyen 1.667 kilometrelik demiryolunu kamulaştırdı. Kilometre başına, kamulaştırma karşılığı olarak, 95 bin Türk Lirası ödendi. Aynı Cumhuriyet rejimi 1923-1939 yılları arasında yeni olarak inşa ettiği demiryolunun kilometresini 115 bin Türk Lirası’na mal etti. Bu rakamların karşılaştırılmasından, kamulaştırma bedeli olarak çok yüksek bir ödeme yapıldığı sonucunu çıkarmak mümkün oluyor.”¹⁹

Öte yandan kamulaştırılan şirketler, tekel niteliği taşıyan ve elektrik, su, hava gazı, tünel vb. gibi hizmet üreten kuruluşlardı. Millîleştirilen 22 şirketten 20’si kamuya yönelik hizmet üreten şirketlerdi. Böylece, bir taraftan zarar eden şirketler iflastan kurtarılırken, millîleştirmeyeyle devlete gelir sağlama yolu da açılarak bir çeşit “devlet kapitalizmi” yöntemleri devreye sokulmuş oluyordu. Tekel niteliği taşıyan şirketler devlet denetimine geçmişti. “Bütün bu operasyonlar devlet bankaları üzerinden yapılmıştı. Daha sonraları Türkiye burjuvazisi, çok daha geniş çapta devlet gelirinden istifade etmeye başlayarak, özellikle devlet-kapitalistleşme operasyonlarına önem veriyordu, bu şekil ise devlet kapitalizminin şekillerinden biridir. Bu maksatla iki banka kurulmuştur: biri Sümerbank, diğeri Etibank. Bunların görevi Türkiye’de etatist teşebbüslerin finansmanı idi.”²⁰

Rejimin Bonapartist karakteri, burjuvazinin güçsüzlüğü,

17 Cumhuriyetin 10. Yılı, 1934, s. 91.

18 Bkz. Y. N. Rozaliev, Türkiye’de Sanayi Proletaryası. s. 27.

19 Y. Küçük, a.g.e., s. 140.

20 Y. N. Rozaliev, a.g.e., s. 27.

ekonomik zorluklar (ağır devlet borçları, altyapı yatırımlarını gerçekleştirme zorunluluğu, millileştirilen yabancı şirketlerin sadece devlet tarafından satın alınması gibi) nedeniyle, devletin artan ölçüde müdahalesi zorunluluk olarak kendini dayatıyordu. Devlet, ithalâtı ikame edecek sanayi altdallarını kurarak, altyapı yatırımlarına yönelerek vb. krizi atlatmada önemli bir işlevi yerine getirdi. Bonapartist rejim bir yandan ticaret ve sanayi “burjuvazisinin” çıkarlarını gerçekleştirirken, toprak ağalarını da ihmal etmemek zorundaydı. Egemen sınıflar blokunun en güçlü ortağı olan toprak ağalarının çıkarlarını dikkate almamak, rejimin tehlikeye girmesi, oluşan sınıf ittifakının dağılması anlamına gelirdi. “Hükümet, tarımda devlet girişimlerini örgütleyerek, gelişmekte olan kapitalist ilişkiler ile varlığını sürdürmekte olan feodal kalıntılar arasındaki çelişkinin keskinliğini gidermeye çalışıyordu.”²¹

Bu dönemde iç ticaret hadleri tarım ürünleri aleyhine bozulurken, içe dönük sanayileşme için elverişli bir ortam yaratıldı. Buğdayın fiyatının düşük tutulması, ekmek fiyatının da düşük olmasını sağlıyordu. 1930’lu yıllarda iç ticaret hadleri yaklaşık %40 oranında tarımın aleyhine döndü. Bonapartist rejim altında sermaye birikimi, tarımdan sanayiye kaynak transferi yoluyla gerçekleşiyordu. Fakat iç tüketime dönük tekstil sanayiinin hammaddesi olan pamuğun fiyatı 1933’ten sonra yükseldi. Tarım ürünlerini saptamada bir ayırım yapılarak, bazı kapitalist tarım işletmelerini diğerlerinden daha fazla destekleme yoluna gidildi. Celal Bayar bu konuda şunları yazıyor:

“Yerli iptidai maddeler... Sanayi hareketlerinin tesiriyle kıymetlenebilir. Sanayi hareketlerimiz sayesinde ki, mühim bir kısım mahsullerimizin fiyatı buhran dolayısıyla çok düşmüş olan arzı ulusal fiyatların fevkine... çıkabilmiştir... Sanayimizi kurmadan evvel... hariçten... mallarımızı dikte edilen fiyatlarla satmakta idik. Fakat bir kısmı için sanayii memlekette kurduktan sonra, hariç alıcılarına karşı fiyat nokta-i nazarından bir rol oynamaya başladık.

*Pamuğun da böyledir. Yünün de böyledir... Demek oluyor ki, iptidai maddesi memlekette bol olarak yetişen herhangi bir sanayi kurulduğu zaman ondan müstefit oluyor."*²²

Sanayi hammaddesi olan ürünlerin desteklenmesi dışında, bu dönemde devlet, pazar için üretim yapan büyük toprak sahiplerini de desteklemenin çeşitli yöntemlerini geliştirmiştir. Traktör ithal eden büyük toprak sahiplerine hazine yardımı yapılması (1930 yılında ödenen tazminat 2 milyon yediyüzbin liraydı), 1932'de çıkarılan Buğday Koruma Kanunu, 1938'de oluşturulan Toprak Mahsulleri Ofisi, 1932'de çıkarılan Buğday Koruma Kanunu'nda hükümetçe saptanan fiyattan buğday satın almakta Ziraat Bankası'nın görevlendirilmesi ve bankanın yılda 1 milyon lira zarar edebileceği ve bu zararın hazineden karşılanmasına ilişkin hüküm büyük toprak sahiplerini desteklemeye yönelik önlemlerdir. 1933 yılından başlayarak silo ve ambarların yapılmaya başlanması, 2466 sayılı Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu, buğday satabilen büyük çiftçiler lehine geliştirilmiş düzenlemelerdir.

Bu dönemde, bir yandan ticaret ve sanayi burjuvazisinin durumunu düzeltici daha tutarlı işlere girişilirken, bir yandan da iktidar blokunun önemli bir ortağı olan büyük toprak sahipleri desteklenmiştir. Fakat bütün bunların yapılabilmesi, emekçi sınıfların aşırı sömürülmesiyle "mümkün" olmuştur. Bu dönemde emekçi kitlelerin yükünün daha da ağırlaşması, Kemalist ideologlar tarafından "halkçılık" olarak gösteriliyor. Halk kitlelerinin ve işçi sınıfının sömürülme katsayısı yükseldikçe, Bonapartist diktatörlüğün "halkçı" yanı da güçleniyor! Y. Küçük, Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu ile ilgili olarak şunları yazıyor:

"Adından da anlaşılacağı gibi bu kanun buğdayı korumanın karşılığını sağlamak amacıyla çıkarılıyor. Mantığı, gerekçesinde yazıldığı biçimiyle, gayet basit. Gerekçede

22 B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri*, Ankara, 1963, s. 40-47, Aktaran K. Boratav, *Tarihsel Gelişme İçinde Türkiye Sanayii*, TMMOB: MMO Yay., s. 1920.

Türkiye’de yılda 3 milyon insanın fırından ekmek alarak beslendiği kabul ediliyor. Bunların kişi başına yılda 150 kilo ekmek yedikleri varsayılıyor Ekmek başına bir kuruşluk bir vergi ile yılda 4-5 milyon lira toplanacağı düşünülüyor Çıkarılan Kamuna göre, un ve undan yapılmış mamuller buğday koruma karşılığı kamunu kapsamı içine alınıyor. Buğday, değirmene getirilip öğütüldüğü zaman kamun işliyor. Bir şahıs kendi ihtiyacı için bile değirmende buğday öğüttüğü takdirde vergi vermek zorunda. Verginin bütün yükü, tüketiciye ait. Ekmek yiyen bir avuç mülk sahibi bir kenara atılacak olursa, buğday koruma karşılığı vergisinin yükümlüleri, işçi ve emekçiler oluyor. Böylece, çok doğrudan bir biçimde, büyük çiftçiyi korumanın yükü, işçi ve emekçilerin omuzlarına bindiriliyor. Daha sonraki yıllarda, aynı uygulama vergiler ya da enflasyon yolu ile sürdürülüyor.”²³

1930’lu yıllarda işçi sınıfı üzerindeki baskı artıyor. Baskının artması sömürünün artması sonucunu doğuruyor. Yoksul ve az topraklı köylünün durumu ise, işçinin durumundan daha iyi değildi. Köylünün sadece ürünü değil, toprağı da para etmemeye başlıyor.

Ürünü elinden ucuza çıkaran küçük köylü, toprağını da ticarî sermayeye kaptırarak mülksüzleşme sürecine giriyor. Vergiler yükselirken, sanayi çıkışlı tüketim malları fiyatının yüksekliği emekçi sınıfın yaşam koşullarını iyice ağırlaştırıyor. Dünyada ölüm kalım savaşı veren sermaye, Türkiye’de Bonapartist diktatörlük altında önemli bir gelişme gösterebiliyor. 1933’den 1939’a varan altı yılda, ekonomide büyüme hızı ortalama %9’un üstünde bir seviyede gerçekleşiyor. Sanayileşmede de önemli bir gelişme gözleniyor. Sanayinin GSMH içindeki payı 1923-1928’i kapsayan beş yıllık sürede %11 dolayında iken, bu oran 1933-1939 yılları arasında %15’e yükseliyor. Sanayinin büyüme hızı da 1933-39 döneminde 1924-1929 döneminde ortalama %1.7 daha yüksek bir düzeyde gerçekleşebiliyor. Bu dönemde

içe dönük sanayileşmenin ivme kazanması ve izlenen ithalât politikası sonucu dış ticaret açığı ortadan kalkıyor; üstelik bir fazlalık bile ortaya çıkıyor. Aynı şekilde, ithalâtın GSMH içindeki payı da, 1923-28 döneminde, ortalama %15'den 1933-39 arasında %6.5'a düşüyor. Yukarıdaki rakamlar emperyalizmle olan bağımlılık ve sömürü ilişkilerinin zayıfladığı dönemlerde, yarısömürge ülkelerde, "bağımsız" bir gelişmenin ivme kazandığına ilişkin görüşleri de doğrulayıcı niteliktedir.

İthalatın GSMH içindeki payı düşerken, ilginç bir gelişme ticaret yapılan ülkelerle ilgili olarak ortaya çıktı. Türkiye'nin, Fransa ve İngiltere'yle olan ticareti düşerken, Almanya'yla olan ticaret yükseliyor. 1930'da Türkiye ihracatının %12'si Fransa'ya yapılıyordu. Bu oran 1936'da %3.1'e düştü. Fransa'dan yapılan ithalât 1930'da %10.1, 1936'da %2.5'tir. İngiltere'yle yapılan ticarete de benzer bir gerileme oldu. 1930'da Türkiye'nin ihracatının %8,8'i İngiltere'ye yapılıyordu bu oran 1936'da %5'e düştü. İngiltere'den yapılan ithalât ise 1930'da %12'den, 1936'da %6.3'e düştü. Faşist Almanya'nın payında ise büyük artış gözleniyor. 1931'de Türkiye'nin ihracatının %10.6'sı Almanya'ya yapılırken, bu oran 1936'da %51'e yükseldi. Almanya'nın ithalâttaki payı da, 1931'de %21'den, 1936'da 45.9'a yükseldi.

Devletin temel yatırımları yanında bazı sanayi dallarına da el atmasının, kısa dönemde özel sermayenin bir kesiminin aleyhine sonuçlar doğurduğu ileri sürülebilir. Devletin sanayiye doğrudan yatırım yapması, bazı kesimlerin kolay kazanç olanaklarını kısıtlanmış olsa da, sermaye için yaratılan koşullar bir bütün olarak çok daha önemliydi. Bonapartist rejim, sistemi daha sağlam temellere oturtmayı amaçladığı sürece, yapılan her şey son tahlilde sermayenin tarihsel çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelecekti. Bu durum Birinci Sanayi Planı'nda da açıkça ifadesini buluyor:

"Bu programa hususi teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek devlet veya millî müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları

*düşümölmüştür. Ancak bu ana sanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da çok geniş ve faideli 'industrie' imkânları bahşedecektir. Devlet teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, döküm boru, civata, vida (vesaire) fabrikalarına ve sanayie ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamul emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayimiz, mevcut millî fabrikalarımızın inkişâflarına bir pay bıraktığı gibi pamuk, ip ve halat, kadife, pelüş, kurdele, şerit, paşmanteri eşyası ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkânları bahşedecektir."*²⁴

Kısaca, kapitalizmin yapısal bunalımına 1929 aşırı üretim bunalımının eklenmesiyle, Türkiye ekonomisinin sarsılması, Bonapartist rejime geniş bir manevra olanağı sağladı. Sovyetler Birliği'nden sağlanan malî ve teknik yardım da, bu dönemde Kemalist yönetime hatırı sayılır bir destektir. İktidar blokunu oluşturan kesimlerin durumlarının sarsılması halinde rejimin de sarsılması tehlikesi, devlet müdahalesi daha da artırılarak önlen-di. Devletçilik olarak adlandırılan, bizim bunalım döneminin Bonapartistmi dediğimiz bu uygulama, hiçbir zaman bir ilkedan kaynaklanmamıştır. Olayların zorlanmasıyla ortaya çıkmış ve bu zorlama ortadan kalkınca da terk edilmiştir. Zaten Bonapartist diktatörlüğün bir aracı durumundaki CHP'nin hiçbir zaman tutarlı ilkeleri olmamıştır. Duruma göre değişen uygulamalar, sonradan "ilkeleştirilmek" gibi zorlamalara girişilmiştir. 1937'de devletçiliğin anayasaya girmesi de hiçbir anlam taşımaz. Ölü bir metin olan anayasa CHP tüzüğüne göre biçimleniyordu. Oysa CHP, hiçbir zaman bir ilke partisi olmamıştı. Bu partide ilkeler, esen rüzgara göre değişirdi. İçte ve dışta koşulların değiştiği bir ortamda, 1950 seçim beyannamesinde, partinin yalnız devletçiliği değil, altı okun tümünü birden anayasadan çıkarmaya hazır olduğunu bildirmekte duraksamayacaktı. "Tek parti devrinin icabı sayılarak anayasa sokulmuş

24 Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, 1933, Ankara, 1972, s. 13.

olan 6 umdeyi oradan çıkaracağız.” CHP, işte böylesine makyavelist bir partidir. İktidarda kalmak ya da ortaya çıkmak için feda etmeyeceği umde, ilke, kavram, anlam yoktur.²⁵

Aslında “devletçilik” uygulaması, bir başka açıdan daha üzerinde durmayı gerektiriyor. Türkiye’de sol, genellikle kamu-özel ayrımıyla sosyalist-kapitalist ayrım arasında bir özdeşlik görme eğilimindedir. Bir şey kamunun eline geçince, devlet mülkü olunca, “kapitalizmden koparılmış” sayılmaktadır. Şüphesiz böyle bir yaklaşım sosyalizmin en temel sorunlarını kavramaya vakit bulamayanlara özgüdür. Üstelik bu yaklaşım, Stalinizmin “kapitalist olmayan yol”, “aşamalı devrim” veya Çin’in bir zamanlar pek revaçta olan “Üç Dünya” teorileriyle kendisine “Marksist” bir maske bulabilmekteydi.

Devletin sınıf karakterinde herhangi bir değişiklik olmadan, yapılan kamulaştırmalar, yalnızca sömürü düzeninin dönemsel tıkanıklıklarının aşılmasına yarar. Kapitalist bir toplumda, burjuva devletin “kamu sektörü” ile “özel sektör” arasındaki ayrım, burjuvazinin bir iç ayrımıdır. Kamu sektörü ile özel sektörü ayrı sınıfsal kategoriler olarak göstermeye çalışmak, sorunları çarpıtma dışında bir anlam taşımaz.

1970’li yılların ikinci yarısında uluslararası planda hammadde fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle kâr oranları azalan büyük emperyalist şirketler, bu alandaki sermayelerini daha kârlı alanlara kaydırmak amacıyla, madenlerin devletleştirilmesi için çevre hükümetlerine baskı bile yapıyorlardı. Böylece, emperyalizm açısından bir taşla birden fazla kuş vurulmuş oluyordu. Bir kere, madenleri devletleştiren hükümetler “anti-emperyalist hükümetler” oluyorlar (Şüphesiz burada Stanilist’lerin çabalarının hakkını da vermek gerekir!). Böylece kitleler üzerinde bir yanılsama yaratmayı başarıyorlar. Öte yandan, devletleştirme, karşılığında ödenecek miktarlar emperyalist şirketler tarafından tespit ediliyor. Ve “millîleştirme”den elde

edilen fonlar daha kârlı sektörlere kaydırılıyor. Türkiye'deki bunalım dönemi Bonapartizmini de bu bütünlük içinde değerlendirmek gerekiyor.

“Devletçilik” uygulamasıyla devletin sanayi yatırımlarına girişmesi, hâkim sınıflar içinde önemli bir yere sahip olan bürokrasinin ağırlığını daha da artırmıştır. Böylece Bonapartist rejim, devletçiliğe geçişte kolaylaştırıcı bir etken olduğu gibi, bu uygulamaya geçişin kendisi de Mustafa Kemal, Bonapartizmi için bir hayat aşısı olmuştur. Serbest Fırka ile kendini gösteren genel hoşnutsuzluk ortamında, rejimin kendisine sağlam bir dayanak sağlanmasına ve daha uzun ömürlü olmasına imkân vermiştir. Yine Mustafa Kemal’in ölümünün ardından, yani “Bonapart”ın ortadan çekilmesinden sonra, Bonapartist rejimin “Millî Şef” karikatürü ile devam etmesi de, bu olguya bağılı olarak açıklanmalıdır. Gerçekten de, İnönü gibi her zaman ikinci planda kalmış bir şahsiyetin birdenbire Mustafa Kemal’in yerini alması (hatta paralara onun yerine kendi resmîni bastırarak kadar), ancak bürokrasinin bu denli özerkleşmiş ve hâkim sınıflar bloku içinde ağırlığını artırmış olmasındandır. Bu, aynı zamanda, devlet aygıtının ekonominin işleyişı için vazgeçilmez bir öge olduğunu da gösterir. Şüphesiz, “Millî Şef”in gelişinin ardından, bir Dünya savaşının patlak vermesi ve ortaya çıkan “olağanüstü” koşullar “şef”in durumunu korumasını kolaylaştıran bir etkendi.

Böylece Mustafa Kemal ile başlayıp “Millî Şef”le devam eden Bonapartist dönem, özel sektörün gelişmesine bir ivme kazandırmak amacına yöneliktir. Nitekim emperyalizmin yapısal bunalımı ve ona eklenen aşırı üretim bunalımı ve emperyalistler arası savaşın yaşandığı bir ortamda, “yerli” bir ticaret ve sanayi burjuvazisi yaratma girişimleri oldukça başarılı olmuştur.

Devletçilik dönemine geçişle birlikte, hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı, esas olarak daralan ithalât olanakları nedeniyle ithal ikamesine yönelik bir amaç taşımaktaydı. Bu plana göre, dokuma, maden selüloz, seramik ve kimya sanayi-

lerinde, büyük bir kısmı iç finansmana dayalı yatırımlar öngörülmekteydi (SSCB'den sağlanan 10.5 milyon TL'lik kredinin dışında, tümü bütçeden karşılanacaktı).

O dönemin rakamlarına göre, gerçekleşen yatırımların oldukça yüksek düzeyde olduğunu daha önce de söylemiştik. 1933-1940 döneminde yıllık sanayi yatırımları, 19 milyonu kamu, 8 milyonu özel sektör tarafından olmak üzere, yılda ortalama 27 milyon TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Birinci Sanayi Planı'ndan sonra hazırlanan II.Beş Yıllık Sanayi Planı (1936), ilk planın aksine, yatırım ve ara malları sanayiine ve alt yapı yatırımlarına yönelik bir plandı. Öte yandan plan, uluslararası politik durumu, güvenlik ve kendi kendine yeterlilik gereğini dikkate alan bir anlayışı yansıtıyordu.

Fakat bu planda öngörülen madencilik, kömür, elektrifikasyon, yakıt, seramik, gıda, kimya, makine ve deniz ulaşım alanlarında 112 milyon TL'lik yatırımların büyük bir kısmı savaşın başlaması ve askerî güvenlik sorunlarının ön plana çıkmasıyla gerçekleşemedi. Yine de sanayi üretiminde yılda ortalama %5'lik bir artış olması, bir önceki döneme oranla düşük de olsa, kayda değer bir gelişme sayılmalıdır.

Sözünü ettiğimiz dönemde banka ve sanayi sermayesinde bir yoğunlaşma da görülüyor. İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın denetlediği sermaye rezervleri, toplamın %72'sini oluşturuyordu. Sanayi sermayesinde de yoğunlaşma söz konusu. 1932'den 1941 yılına kadar, 1937 tarihli kanuna göre kurulmuş işletme sayısında üçte birlik bir azalma olurken, işletmelerdeki motorların gücü ve üretilen malların değeri 4 kat artmıştır. 1936-1941 yılları arasında iş günü sayısında 2, işlenen hammaddelerin değerinde de 3 katlık bir artış olmuştur. 1939 yılında en büyük 113 işletme, işletmelerin üretiminin %73'ünden fazlasını sağlamaktaydı (Burada söz konusu edilen işletmeler, yıllık üretim değeri 500 bin TL'den az olmayanlardır).

Bu dönemde, 1938-1946 arasında sanayi üretimi %42'lik bir artış gösteriyor. 1939'dan 1945'e kadar geçen sürede özel sektör işletmelerinin tüm işletmelere oranı, %8.8'lik bir artış

göstererek %43'e ulaşmıştır. Özel sektörün fabrika üretimindeki payı da 1939'da %46 iken bu oran 1945'te %57'ye yükselmiştir.

1930'lu yılların başından, İkinci Emperyalistler arası Savaş sonrasına kadar süren “devletçilik” dönemi, devletin sağladığı destek sayesinde “Türk” burjuvazisinin zenginleşmesi ve “ilkel sermaye birikiminin” gerçekleştirilmesini sağlamıştır.

Özellikle savaş yılları karaborsa, spekülasyon, vurgunculuk, zorla çalıştırma, ücretlerin düşürülmesi, iş gününün 11 saate çıkarılması, büyük toprak sahiplerinin tarım ürünlerinin devletçe satın alınması ve bunun giderek ağırlaşan vergilerle karşılanması, varlık vergisi sayesinde azınlıkların elindeki mülkün ve sermayenin yerli mülk sahibi sınıflara aktarılması burjuvazinin palazlanmasını sağlamıştır. Dönemin özelliğini daha açık olarak belirtmek için birkaç örnek vermek yeterlidir.

İlginç olan bir olgu, savaş yıllarında dış politika ile dış ticaret arasındaki ilişkidir. Savaş sırasında “Millî Şef”in iki emperyalist kamp arasında bir denge politikası uygulayarak tarafsız kalması, devletin uyguladığı politika sonucu Türk hâkim sınıflarının iyice palazlanmalarına hizmet etmiştir. Türkiye'nin bunalım döneminde iyice gerilemiş bulunan dış ticaret ilişkilerinin Almanya'yla girişilen ilişkilerle yeniden canlanması karşısında, İngiltere ve ABD'nin Türk ihraç mallarını yüksek fiyatlardan satın almasına neden olmuştur. Bu da yerli mülk sahibi sınıfların aşırı kârlar elde etmelerine yaramıştır. Bir bakıma Türkiye, “tarafsızlığı” bir koz ya da şantaj unsuru olarak kullanıyordu. Bu durum dış ticaret dengesinde hatırı sayılır bir iyileşme yarattı. 1939 yılında ihracat, değer olarak, ithalâtın %7 daha fazla gerçekleşti. Bu oran 1945'te %74 gibi bir seviyeye yükseldi. Burada gözden kaçırılmaması gereken olgu, ihracat gelirlerindeki artışın üretim artışına dayanmamasıdır. Tersine, 1934-38 yıllarındaki kişi başına yılda ortalama 414 kilogram tahıl düşerken bu oran 1941-45 yılları için 342 kg'a düşmüştür. Bunun anlamı, bir yandan ülkede kıtlık ve yoksulluk hüküm sürerken ve ağırlığını artırırken, diğer yandan da uygulanan devlet

politikası sayesinde büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin aşırı kârlar elde etmesidir.

Fakat bu politika sadece dış ticaret alanında uygulanan bir politika da değildir. İç ticaretle de benzer bir politika izlenmiştir. Ortalama gelirlerin düştüğü bir ortamda, yüksek fiyatlarla büyük toprak sahiplerinin mallarının satın alınmasında olduğu gibi... Toprak Mahsulleri Ofisi kanalıyla yapılan bu alımlar, malların fiyatlarını yükselterek, giderek yoksullaşan kitlelerin ulaşamayacağı düzeylere çıkarmıştı. Öte yandan, daha önce de değinilen toprak ağalarına yönelik sübvansiyonun işçi ve emekçi kesimlerden alınan ek vergilerle karşılanması da, bu politikanın öteki yüzüdür.

Aynı şekilde, sanayici ve tüccarların, Ticareti Düzenleme ve Vurgunculukla Mücadele Kararnamesi aracılığıyla aşırı kârlar elde etmesi sağlanmıştır. Bu kararname bir dizi aracı kesimin, ürünlerin maliyetinin %10-20'si oranında kâr edebilmesine olanak veriyordu. Mal tüketiciye ulaştığında, fiyatı %50 oranında artmış oluyordu.

“Devletçilik” ve savaş yıllarında uygulanan politikaların sonuçları 10 Eylül 1946 tarihî *Akşam Gazetesi*’nde çarpıcı bir şekilde sergileniyor. Gazete, savaş yıllarında Türkiye’de 2000 milyoner ailenin doğduğunu bildiriyordu. Keza *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni*, savaş yıllarında tüccarların %300 ila %1000 oranında kâr ettiklerini açıklamaktaydı. Böylece, 23 yıl sonra Mustafa Kemal’in rüyası gerçek oluyordu. Artık ülkede birçok milyonerler, hatta milyarderler yetiştirilmişti. Ama bir de madalyonun öteki yüzü vardı.

İkibin milyonerin yetiştiği, ortalama kâr oranlarının %300 ila %1.000 oranında gerçekleştiği yıllarda, dolaysız üreticilerin “manzarası” farklıydı. Fiyatların dört kat arttığı 1938-1946 aralığında, baskı, aşırı çalışma ortamında işçi ücretleri hemen hemen sabit kalmış; keza kır kesiminde mülksüzleşme ve yoksullaşma genel bir eğilim halini almıştı. Yoksul köylüler, Hititlerden kalma “üretim teknikleri”yle, toprakları işlemeye devam ediyorlardı. Gerçekleştirilen birçok inkılâptan da pek

haberleri yok gibiydi... (1946 yılında köylü nüfusun yaklaşık yarısı topraksız ya da çok küçük toprak parçalarını ekip biçer durumdaydı). Savaş gerekçesiyle, ambarlar ve silolarda tahıl stokları büyürken, ekmeğin karneyle dağıtıldığı, insanların açlıktan öldüğü bir ortamda ve Bonapartist rejim altında asalak burjuvazi artık iyice palazlanmış, Bonapartist rejim misyonunu gerçekleştirmişti...

X. BÖLÜM

“SINIFSIZ,” “İMTİYAZSIZ,” “HALKÇI” BİR DİKTATÖRLÜK

*“Kavramların eksik olduğu yerlere
sözcükler tam zamanında yetişir...”*

Goethe (Faust)

Millî Mücadele yıllarından başlayarak, “halkçılık” kavramının, değişik dönemlerde farklı amaçlar için ama, her seferinde bir manipölasyon aracı olarak kullanıldığı görülüyor. Bu bölümde, başta M. Kemal olmak üzere, Kemalistlerin “halkçılık” kavramını nasıl bir “araç” olarak kullanmak istediklerini tartışacağız. Böylece Bonapartist rejimin niteliğiyle ilgili olarak yaratılmış yanılsamalardan biri olan “halkçılığın” gerçekten ne anlamına geldiğini göstermeyi deneyeceğiz.

Millî Mücadele’de Mustafa Kemal halkçılık kavramını, meclis içindeki ve dışındaki muhalefeti, özellikle de İttihatçıların “radikal” kanadını etkisizleştirmek için kullanıyordu. 1930’lu yıllarda ise halkçılık, kitlelerin iktidardan kaçışını ve hoşnutsuzluğunu ödünlemek ve kitleleri denetim altında tutmak amacıyla yeniden gündeme getirilmiştir. Kemalistlerin halkçılığıyla ilgili olarak K. Karpaz, “Halk için hükümet teorisi

hakikatte yerini, hükümet için halk prensibine bırakmıştı,”¹ diyor. M. Heper de; “Halkçılık hükümetin halk tarafından değil, halk için olduğu görüşünün kuramsal çerçevesini oluşturuyordu,”² diye yazıyor.

Mustafa Kemal *Nutuk*’ta, “Yeşil Ordu” çevresinde kümeleşen “sol muhalefet”i tasfiye etmek amacıyla bir halkçılık programı oluşturduğunu söylüyor: “Gizli dernek üzerinde incelemelerde bulundum. Bu derneğin zararlı bir biçim ve nitelik aldığı inancına vardım. Hemen kapatılmasını düşündüm,”³ diyor. Millî Mücadele’de emekçi kitlelerden yana bir eğilimin ortaya çıkması Mustafa Kemal’e büyük bir “tehlike” olarak görünüyor. “Yeşil Ordu” ve “Halk Zümresi” muhalefetlerini ortadan kaldırmak için 13 Eylül 1920’de kendi “halkçı programını” açıklıyor. Mustafa Kemal siyasal yaşamının hiçbir döneminde “halkçılık” kavramından halk yararına bir yönetim anlamamıştır. Ona göre halkçılık, padişahın, Osmanlı Sultanı’nın siyasal iktidarına son vermektir. Emekçi sınıfların Mustafa Kemal’in “ebedi şef” olarak ülkenin kaderini elinde tuttuğu dönemdeki siyasal etkinliği, padişahlık döneminden daha fazla değildi... Öte yandan, XIX.yüzyılın başından beri hiçbir Osmanlı Sultanı, Mustafa Kemal kadar sınırsız yetkilere sahip olmamıştı. Sonradan anayasaya dönüşecek olan halkçılık programının altıncı maddesinde, “Hakimiyet bila kaydû şart milletindir. Usulü idare halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir,” deniyor. Dikkat edilirse burada sözü edilen, iktidarın artık Sultanın olmayacağıdır.

Mustafa Kemal, aynı yılın Eylül ayında Ali Fuad Paşa’ya; “Mecliste sonradan meydana çıkan ‘Halk Zümresi’ bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir toplumsal devrimin kısmen olsun gerekli olduğuna inananlardır. Bu girişimin tehlikelerini kavrayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir grup yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olmadı. Fakat

1 K. Karpet, *Türk Devrimi Tarihi*, s. 250.

2 M. Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, s. 94

3 Söylev ve Demeçler, s. 143.

şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program kabul ettik. ‘Halk Zümresi’ kendiliğinden dağılmış gibidir,”⁴ diyor. Yukarıdaki ifade, Mustafa Kemal’in “halkçılık”tan ne anladığını ortaya koyuyor. Sol muhalefetin etkisizleştirilmesinde ikinci adım, “Resmî Komünist Partisi”nin kurulmasıdır. Mustafa Kemal kligi tarafından kurulan bu parti de özellikle Çerkez Ethem’in gücünü kırmayı amaçlıyordu. Fakat söz konusu manevralar Çerkez Ethem’i tasfiye için yeterli olmayınca, başka manipölasyonlar devreye sokuluyor. Yunanlıların bir keşif harekatı yapıp çekilişi, büyük bir zafer gibi gösteriliyor. Gerçekte olmayan şey, büyük bir zafer olarak gösteriliyor. Amaç, maddi bir güç haline gelen sol hareketi tasfiye etmek. O kadar ileri gidiliyor ki, “keşif harekatı” sonucu kazanılan zaferle İsmet Bey’in sadece Yunan Ordusu’nu yenilgiye uğratmakla kalmadığı, “milletin mâkus talihini yendiği” efsanesi de yayılıyor.

Bu konuda Y. Küçük şu ilginç değerlendirmeyi yapıyor: “Kuvayı Seyyare böylece tarihe karıştı. Kurtuluş Savaşı’nın burjuva ihtilâlcileri halkçı ve köylü tohumlar taşıyan bir gezginci kuvveti dağıttılar. Bu hareketin prestijini kolaylıkla dağıtmayacaklarını biliyorlardı. Bu prestiji dağıtmak için Çerkes Etem ve arkadaşlarının Yunanla birlik olduğunu söylemek zorunda idiler. Söylediler. Uzun süre inanıldı. Halbuki hiçbir dayanağı yoktu. Dün de bugün de Çerkez Etem’in Yunanlılar ile birlik olduğuna dair en küçük bir iz bile yok.”⁵

“Resmî Komünist Parti”nin genel sekreteri olarak imza atan Hakkı Behiç tarafından Ordu Komutanlarına yollanan yazıda; “Parti resmen kurulmuş olup faaliyetini düzenlediğinden ve eskiden kurulmuş bulunan Yeşil Ordu Örgütü dahi partiye dönüştüğünden dolayı artık Bolşevizm, Komünizm fikri ve ilkeleri üzerinde hiçbir dernek ya da kuruluş, fotoğraflı kimliği ve yetki belgesi olmaksızın kim olursa olsun hiçbir kişinin faaliyette bulunmasına da izin verilmeyecektir,” deniyordu.⁶

4 A.F. Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 474-475.

5 Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler I**

6 Çerkez Ethem’in **Hatıraları**, s. 108.

Osmanlı paşaları ve beyleri Bizans yöntemlerini ne kadar da iyi özümlemişler!

Hiçbir halkçı yanı olmayan “halkçılık programı”, bütünüyle taktik amaçlar için uydurulmuştu. Yoksul halkın desteğini sağlamak, en azından başlangıçta Sovyetler Birliği’ne “şirin görünmek” asıl amaçtı. En geniş anlamda “halkçılık”, halk dışındaki bir seçkinler grubunun halk adına ve yararına bir şeyler yapmak istemesi olarak tanımlanabilir. Halk kitlelerinin kaderini tayin etmesinin, kendileri tarafından değil de, onun yerine geçen bir seçkinler grubu tarafından “üstlenilmesi”dir. Seçkinler Düşünüşünün bir yansıması olan halkçılık, emekçi toplum kesimlerine güvensizliğin de bir ifadesidir. Çarlık Rusyası’nda XIX.yüzyılın ikinci yarısında sol akımların bir versiyonu olarak ortaya çıkan “popülizm”, kendi içinde tutarlı bir toplum projesi öneriyordu. Popülizmin önde gelen teorisyenleri (Lavrov, Mikhailovski, Tkatchev, Vorontsov, Nikolais Nikolaion, Danielson vb.) Marksizm’e yabancı değillerdi. Rus popülistleri, tüm toplumların zorunlu olarak “kapitalist aşama”dan geçme zorunluluğu olmadığı, sosyalizme “özgün” bir geçiş sürecinin mümkün olabileceği görüşünü savunuyorlardı. Popülizmin katkıları, Lenin’in bunları ütopyikle suçlamasından sonra ilgi odağı olmaktan çıkmıştır.

Özellikle XIX.yüzyılın son çeyreğinde Rusya’da hızlı bir kapitalistleşme, mülksüzleşme, proleterleşme süreci başlamıştı. Tarım kesiminde derinleşen yoksulluk, toprakların belirli ellerde toplanması, küçük üreticilerin yaşam koşullarının kötüleşmesi, bürokrasinin ve küçük burjuvazinin ortaya çıkması gibi sonuçlar ortaya çıkıyordu. Bir bakıma Rus popülist (*narodnichestvo*) akımı, kapitalist gelişmeden zarar gören emekçi kesimlerin özelemlerini dile getiren bir “*popülist Marksizm*”di. Söz konusu akımın temel tezleri; toplumların tarihsel gelişme çizgisinin farklılığı, çeşitliliği, azgelişmiş tarım toplumlarının kapitalist gelişme aşamasını atlayarak onun yaşadığı olumsuzluklardan sakınabileceği, bu amaçla ekonomik liberalizmin ve kapitalist sanayileşmenin reddi, köylü uygarlığından “*obshichina*”dan sosyalizme geçişin mümkün olabileceği, devlet müdahalesiyle

geleneksel tarımsal (*obshichina*) sosyal düzenin canlandırılması, bunun için, söz konusu yapıyı güçlendirecek bir (kapitalist olmayan) sanayileşme stratejisiyle sınıfsız topluma geçilebileceği vb. gibi tezlere dayanıyordu. Popülist kuramcıların Sovyetler Birliği’nde 1917 sonrası gelişmeleri belirli oranda etkilediklerini söylemek mümkündür.

Türkiye’deki “halkçı akım”ın Cumhuriyet öncesi dönemde Rus popülizminden esinlendiği kesindir. İttihat ve Terakkî iktidarı dönemindeki halkçılıkla, Kemalist ve Cumhuriyet dönemi halkçılığı arasında bir süreklilik söz konusu değildi. Aynı şekilde başka yerlerde de, Çin ve Hindistan vb. gibi, Rus popülizminin yankıları olmuştur. 1930 ve 1940’lı yıllarda Latin Amerika’daki popülizm aynı adı taşısa da, Rus popülizminden farklı bir içerik ve tarihsel misyona sahipti. Büyük Dünya ekonomik kriziyle sarsılan ticari ilişkiler, çevre-merkez ilişkilerinde ortaya çıkan kopukluk, içe dönük, ithal ikameci bir sanayileşme sürecinin koşullarını yaratmıştı. Böylece sanayici kesim; “klasik oligarşi”nin etkinliğinin azaldığı koşullarda, kitlelerin tepkisini oligarşiye karşı seferber ederek, hem muhalefeti denetim altına alma, hem de oligarşiye karşı bir koz olarak kullanma amacı taşıyordu. Latin Amerika popülizminin parolası, “halk devrim yapmadan biz yapalım” şeklinde özetlenebilirdi...

Kemalizmin “halkçılığı” teorik referanslarını Rus popülizmi yerine, A. Comte ve E. Durkheim’in pozitivist felsefesinde buluyordu. Söz konusu ideolojiyi Türkiye’ye taşıyan Ziya Gökalp’in görüşlerine dayanıyordu. 1930’lu yıllarda “Kemalist halkçılığın” Ziya Gökalp’ten esinlendiği inkâr edilmiştir. Bu durum kişi kültü üretmenin kural olduğu koşullarda kaçınılmazdı! Yüceltilen kişinin bir teorisyenden etkilenmesi kabul edilir bir şey değildir... Oysa Mustafa Kemal; “Hissimin babası Namık Kemal, fikrimin babası Ziya Gökalp,”⁷ demişti. “Öte yandan”, diyor Taha Parla, “Gökalp’in 1924’teki ölümü ile

---

7 Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye ‘de Korporatizm*, İletişim Yay., 1989, s. 119

Atatürk'ün 1938'deki ölümü arasında "Gökalp'in hiçbir yapıtı, 1928'de resmî yazı haline gelen Latin alfabesine çevrilmemiştir. Bu yöndeki ilk girişim, *Türkçülüğün Esasları*'nı, 1939'da ırkçı faşist bir millîyetçi grup tarafından gerçekleştirilmiştir. 1944'de de yasaklanmıştır."⁸

Kemalist popülizmin (halkçılık) esinlendiği pozitivism, iki temel görüşü içeren bir burjuva ideolojisi. Buna göre; Toplumsal yaşamda doğal bir uyum vardır. Bunun anlamı, toplumda gerçekleşen her şeyin doğal ve normal olduğudur. Epistemolojik açıdan da toplum yasaları doğa yasalarına benzerler. Başka bir deyişle, toplumda da doğada olduğu gibi değişmez yasalar geçerlidir.

Eğer toplumsal yaşamda doğal bir uyum varsa, bunun sonucu olarak toplumsal gelişme insan bilincinden ve bilinçli eyleminden bağımsızdır. İnsanlar bilinçli eylemleriyle toplumsal süreci etkileyemezler. Toplumu dönüştürmeye yönelik çabalar boşunadır ve sonuçsuz kalmaya mahkûmdur. Ütopik çabalar olmanın ötesine geçemez. Üstelik doğal bir uyum içinde gelişen sürece müdahale, onun dengesini bozar... Eğer toplumsal evrim doğal, değişmez yasalara uyuyorsa, insanların da yapabileceği fazla bir şey yoktur. İnsanlara düşen *status quo*'yu kabullenmektedir. Zaten "pozitif" kavram da "negatif'in karşıtı olarak kullanılıyor. Var olanın korunması pozitif, onu dönüştürmeye yönelik çabalar da negatiftir...

Emile Durkheim, *Sosyolojik Metodun Kuralları*'nda, kendi yöntemleriyle ilgili olarak şunları yazar: "Bizim metodumuzun devrimcilikle bir ilgisi yoktur. Daha da ötede ve bir anlamda temelli tutucudur. Çünkü o, sosyal olayları doğa ile bir tutar, özdeş sayar. Bu olgular ise ne kadar eğilir bükülür ve yumuşak olurlarsa olsun, bilinçle, istekle değiştirilemezler."⁹ Batı burjuvazisinin ideolojik dayanağını oluşturan bu gerici sosyoloji, "bu sahte bilim" diyor Cemil Meriç, "tek işe yaramış: Nesillerin

8 Taha Parla, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, a.g.e.

9 E. Durkheim, *Les Régles de la Méthode Sociologique*, préface, PUF 2956 P. VIII.

uyanmasını önlemek.”¹⁰ Comte ve Durkheim’in okul kitaplarında büyük yer tutması boşuna değildir...

“İnkılapçı” bir rejimin pozitivist bir Dünya görüşüne dayanıyor olması “sevimsiz bir manzara” oluşturduğu bilindiğinden, “Kemalist halkçılığın” Ziya Gökalp’le ve onun aracılığıyla pozitivismle olan seçere zinciri inkâr edilmiştir. Halkçılıkla ilgili bir tartışmada Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak; “Gökalp’ın halkçılıktan anladığı şey millî hakimiyetin halkın elinde olmasıdır. Bu düşünce serbest seçimlerle bir siyasî gücün oluşması ve devletin bir dereceye kadar ekonomiye yön vermesinden kaynaklanmaktadır. Oysa Atatürk’ün düşüncesi, çok daha geniş bir zemine ve başka bir esasa oturmuştur. Atatürk’ün halkçılığı memleketin vitrin zenginliğini kaldırarak büyük kitleleri maddi ve manevi bakımdan ön plana çıkarmak şeklinde özetlenebilir,”¹¹ diyor. Aynı tartışmada Ord. Prof. Ziya Enver Karal da kendini benzer bir titizlik göstermek zorunda hissediyor: “Gökalp, başka kitaplardan, başka fikirlerden derlediği bir halkçılıkla karşımıza gelmişti. Oysa Atatürk içinden çıktığı toplumun duygularından, eğilimlerinden, ihtiyaçlarından aldığı kuvvetle halkçılığı şekillendirmiştir.”¹²

A. Comte da, *Pozitif Felsefe Dersleri*’nde görüşlerini şöyle özetliyor: “(Pozitivism) doğası gereği boyun eğme güdüsünü geliştirerek kamu düzenini güçlendirmeye yöneliktir. Gerçek bir boyun eğme, karşı gelinmez kötülöklere sürekli katlanma ise, bir ödünleme olmadan sağlanamaz. Bu, ancak söz konusu kötölüklerin doğal yasaların gereği olduğu kafalara yerleştirilerek sağlanabilir. Hangi konuda olursa olsun, önüne geçilmez politik kötölükler karşısında böyle bir işlevi olsa olsa pozitivist felsefe yüklenabilir.”¹³

Durkheim’in sosyolojik kuramında toplumsal olayları doğa

10 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, Ötüken Yay., s. 87.

11 Ord.Prof.Dr. Sadi Irmak, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, a.g.e., s. 32.

12 a.g.e., s. 33-34.

13 A.Comte, *Cours de Philosophie Positive*, Schneider Frere ed. Paris 1908 t. IV. s. 214.

modelleriyle “özdeşleştirme” söz konusudur. Durkheim toplumdaki işlevleri canlı bir organizmada, örneğin hayvandaki organların işlevleri gibi, gerekli ve zorunlu sayar. Ona göre toplum, hayvanda olduğu gibi “hepsinin özel rolleri olan çeşitli organlar sistemidir.” Bazı organlar özel konuma sahiptir. Bu onlara ayrıcalıklı olma hakkını verir. Durkheim, bunun doğal, zorunlu ve işlevsel olduğunu ileri sürüyor. Ona göre; “Bu durum herhangi dışsal bir nedenden değil, tamimiyle söz konusu organın oynadığı rolden ileri gelir.” Buradan giderek, Durkheim sosyal-Darwinci bir görüşe varıyor. “Bir canlıda, herhangi bir hayvanda her organ ancak kendi gücü ve onuruna yaraşır besin talebinde bulunabilir.” Aynı şey toplum için de geçerlidir. Buradaki anlam açıktır: Toplumda ayrıcalıklı durumda olanlar, bu konumları ve işlevlerinin sonucu olarak ayrıcalıklı olmaları gerekenlerdir. Canlıdaki organsal işlev, nasıl canlı organizma bütünlüğünde zorunluysa, aynı şey toplum için de geçerlidir. Toplumsal ayrıcalıklar ve eşitsizlikler yapay bir durum olmadığı gibi, yapay yöntemlerle de değiştirilemez. Toplumun farklı sosyal sınıfları arasında bir uyum vardır...

Ziya Gökalp, 1918'deki bir yazıda, *solidarist* (dayanışmacı) görüşü şöyle ifade ediyor: “Bir cemiyette terzi kunduracısız, kunduracı terzisiz, fırıncı kasapsız, kasap fırıncısız, şair filozofsuz, filozof şairsiz, doktor avukatsız, avukat doktorsuz kalmayı hiçbir zaman isteyemez. Bütün içtimai meslekler birbirinin lazım ve melzümudur. O halde sınıflar kalkıp da onların yerinde meslek zümreleri kuvvetli bir surette teşekkül edince, içtimai Darwinizm iflas ederek, cemiyet içinde dâhilî sulh hüküm sürmeye başlar.” Ziya Gökalp'e göre halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız iş bölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektir. Yani halkçılık, felsefesini bu düsturda icmal eder (Sınıf yok, meslek var, 1918). Görüldüğü gibi Ziya Gökalp, toplumu uzlaşmaz çelişkilere sahip sınıflardan değil, birbirine gereksinme duyan ve birbirini tamamlayan mesleklerden oluşmuş sayıyor. Ayrıca bu uygulamanın Batı'daki gibi sınıflaşmaları da engelleyici bir rolü oynayacağına inanıyor.

“Halkçılık, ayırıcı zümreler yerine, cemiyetin fertlerini birbirine sıkı rabıtalarla birleştiren meslek zümrelerinin kaim olmasına çalışıyor Çünkü cemiyet içtimai bir uzviyete benzetilirse, bu uzviyetin birer hayati vazife ifa eden hakiki unsurları ancak meslek zümreleri olabilir. Bundan dolayıdır ki, cemiyetler tekamül ettikçe işbölümü ve ihtisas müesseseleri gittikçe derinleşiyor ve mesleki teşkilatlar gittikçe daha sıkı bir tesanüt daha büyük bir ehemmiyet kazanıyor.”

Mustafa Kemal, Yunanlıların ülkeden atılmasından sonra, tek parti iktidarına ideolojik bir destek sağlamak ve “ideolojik düzeyde” muhalefetin gereksiz olduğunu kanıtlamak için, “halkçılık” görüşünü ortaya atmıştı. Ona göre “halkçılık” toplumsal bir proje olmaktan çok, siyasî bir manevra aracıdır. 30 Ocak 1923’de; “Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menâfi takip edecek bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde bulunagelen muhtelif sunüfa malik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lazım ve melzumu mahiyetindedir,” diyor.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, Durkheim sosyolojisinin tipik bir sözcüsü gibi konuşuyor. 13 Ocak 1923’te verdiği bir demeçte: “Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunüfunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun,” diyor. Türkiye’de sınıfların bulunmadığını, meslekler bulunduğunu söylüyor; “Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yekdiğeriyle imtizaç halinde olduğundan onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve umumi heyetiyle hepsi halktan ibarettir,”¹⁴ diyor.

Aralarında uzlaşmaz çelişkilerin bulunduğu sınıfların olmadığı yerde siyasî partilere de yer yoktur. Türkiye sınıfsız bir toplumdur. Sınıfsız topluma da bir tek siyasal parti yeter! 1920’li yıllarda Türkiye’de sınıfların olmadığını söylemek bilim dışı olmanın yanında, ülkede yaşayanların “ilkel”, “barbar” olduğu anlamına gelir. “Türkiye’de sosyal sınıfların yok olduğunu öne sürmek, Türkiye’nin barbarlık çağına yaşadığını

söylemektir.”¹⁵ Oysa XX.yüzyılın ilk onyılarında, Anadolu bir yana, Dünyada sınıfsal ayrışmanın olmadığı, emperyalizmin etki alanına girmeyen bir yer bulmak zordu... Hüseyin Avni Şanda, daha 1863’te Batı kapitalizmiyle çıkar ortaklığı bulunan komprador bir sınıfın ortaya çıktığını yazıyor: “Bu suretle, Avrupa sermayeciliğinin ajanları ve mürtekip devlet adamlarından karma tekeli bir sınıf meydana gelmişti. Bu sınıf sermayesini emlak üzerine kapatan yeni bir rantiyeye sınıfıdır. İstanbul semtlerinde, han, apartman ve sayfiyelerdeki köşk adları, sınıfın canlı bir tanığıdır.”¹⁶ Osmanlı toplumu sınıflıydı. Cumhuriyete geçişte sınıfların ortadan kalktığını açıklamakta zorluk çekeceklerdi... Ama Mustafa Kemal sınıfların olmadığını ilân edince sorun çözümlendi...

Türkiye’de sınıfların bulunmadığını söylemek nasıl anlamsızsa, emekle sermaye arasında çıkar ortaklığının bulunduğu ilişkin görüşler de aynı derecede anlamsızdır. Marx, *Ücretli Emek ve Sermaye* adlı broşüründe; “Sermayenin çıkarları ile işçilerin çıkarlarının bir ve aynı çıkarlar olduğunu söylemek, sermaye ile ücretli emeğin bir ve aynı ilişkinin iki yanı olduklarını söylemektir. Yalnızca biri ötekinin sonucudur; tıpkı tefeci ile borç alanın, karşılık olarak birbirini yaratmaları gibi.

“Ücretli işçi, ücretli işçi olarak kaldıkça, yazgısı sermayeye bağlıdır. İşçi ile kapitalist arasındaki o kadar övünülen çıkar ortaklığı işte budur,”¹⁷ diyor. Ücretli işçi ile sermaye sahibi kapitalist arasındaki çıkar ortaklığı bir yana, çıkarları tam karşıt sınıflar söz konusudur.

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal ve çevresinde “halkçılık” kavramı taktik bir amaçla kullanılıyordu. Bunun böyle olduğunu 17 Şubat 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi göstermiştir. Bu kongrede “millî” bir burjuva sınıfı yaratmaya dönük kararlar alınmıştır. Mustafa Kemal’in Fırkası

15 Hikmet Kıvılcımlı, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi*, s. 153.

16 1908’de Ecnebi, Sermaye’ye Karşı Kalkınmalar, s. 4-6, in Kıvılcımlı, a.g.e., s. 154.

17 K. Marx *Ücretli Ekmek ve Sermaye*, Sol Yay., s. 43.

da, milletin bütün nüfusunun refah ve saadetini temine matuf” bir program yerine, kongrede alman ve emekçi sınıfların ezilmesine yönelik politikanın bir aracı haline gelecekti.

Sabiha Sertel; “Bir gün, Türk Ocağı binasında yapılan bir toplantıda,” diyor, anayasa komisyonunda üye olan Ağaoğlu Ahmet Bey’e, sınıfsız toplumdan ne anladıklarını sordum. Cevap verdi:

“Onu ben de anlamadım. Türk milleti bir bütündür. Ama içinde sınıflar vardır. Sınıfsız bir toplum ancak sosyalist rejimde olur. Oysa biz sosyalist bir anayasa yapmıyoruz. Bizim hazırladığımız tasarı özel mülkiyetin korunması, serbest rekabet, ticaret serbestliği esaslarına dayanıyor.”¹⁸ Mustafa Kemal bundan sonra halkçılık kavramına fazla rağbet etmeyecektir. İki yazarın dediği gibi; “Mustafa Kemal’in artık ne geniş halk yığınlarının desteğine, ne de Sovyetler Birliği’nin yardımına ihtiyacı vardır. İktidarını meşrulaştırmış ve kararlı hale getirmiştir.”¹⁹ Mustafa Kemal, 8 Şubat 1923’te Balıkesir’de yaptığı konuşmada Türk toplumunu sınıfsız bir toplum, proleter bir ulus gibi göstererek sınıfsal farklılaşmaların ve sınıfsal karşıtlıkların olmadığını anlatmaya çalışıyor!

“Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi teessüs eden siyasî fırkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malumdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyeti azamisi çiftçi ve çobandır. Bu böylece olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri varidi hatır olur Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de

---

18 S. Sertel, Roman Gibi.

19 İ.Tekeli, G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi” in Toplum ve Bilim, 6-7., s. 72.

himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden tüccaran gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve atilerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farz ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetiştirilmesine çalışacağız. Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane vesaire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi teali eylemek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de amele lazımdır binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farklı olmayan ameleği de himaye ve siyaset etmek icabeder. Bundan sonra münevveran ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara tereddüt eden vazife halkın içine girerek irşat ve ila etmek ve onlara terakkî ve temeddünde pişve olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh mesaliki muhtelif e erbabının menafîi yek dîğerrine memzuç olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyeti umumiyesi halktan ibarettir.”

Mustafa Kemal’in 8 Şubat’ta yaptığı bu konuşmanın İzmir İktisat Kongresi’ne davet edilen mülk sahibi sınıfları rahatlatmayı amaçladığı açıktır. Nitekim o dönemde, İstanbul’un komprador çevrelerinde “halk” ve “halkçılık” sözcüklerinden kuşulanılıyordu. İzmir İktisat Kongresi’nde bu tereddütler giderildi. Mülk sahibi sınıfların, sömürücü, asalak çevrelerin çıkarları doğrultusunda kararlar alındı. Kongre’de, “Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler” gibi gerçekten saçma ve emekçi kesimler için hiçbir anlam taşımayan kararlar alınmıştı. Bundan sonraki dönemde Kemalist bürokrasi, toplumun temeline hiç dokunmadan, üst yapıda bazı düzenlemelere girişiyor. 1930’lu yılların Türkiye’sinde toplumun temeline dokunmadan üst yapıdaki düzenlemelerle toplumun

ileri götürülebileceği tezi, Rus popülizminden çok, faşizmden esinleniyordu. Bilindiği gibi, faşist model, toplumun temeline, mülkiyet ilişkilerine dokunmadan, ekonomik kerte ile siyasal kerte arasındaki ilişkiyi tersine çevirip, siyasal seviyeyi öne çıkararak, güç ilişkilerini değiştiren bir modeldir. Gerçekten, 1929 krizi sonrasında “Liberal kapitalizm”in çekiciliğini yitirdiği koşullarda, sosyalizmden korkan siyasal rejimler ve onların liderleri için, faşist model çekici hale gelmişti. Buradaki amaç siyasal iktidarı güçlendirmek ve mülk sahibi sınıfların konumlarını sağlamlaştırmaktı. Dolayısıyla, yapılan bu düzenlemeler emekçi halk kitleleri yararına hiçbir yenilik getirmiyor, hiçbir yarar sağlamıyordu. Öte yandan, yerel burjuvazinin emperyalist burjuvaziyle ilişkilerini rasyonel temeller üzerine oturtuyordu. Ve “Atatürk İnkılapları”, hızlı bir “palazlanma” sürecine sokulan ve Batı karşısında “aşağılık duygusunu” bir türlü üzerinden atamayan yerel asalak burjuvazinin isteklerine cevap verecek düzenlemelerdi. Bu Atatürk İnkılâplarıyla ilgili olarak, Emin Türk Eliçin şunları yazıyor:

“Kaldı ki bunlar bütün gürültülü reklamlara karşın Devrimler değil, çoğu kağıt üstünde kalacak reformlardan ibaretti. Onlar kimsenin köklü ekonomik çıkarlarına dokunmuyor, gelenek ve göreneklerinde bile pek tedirgin etmiyordu. Şapka giyse, cuma yerine pazarı tatil gümü yapsa, çocukları Arap harfleri yerine Latin harfleriyle okusa, hatta medeni kanun ailede kadınla erkeği, oğlanla kızı eşit saysa ne çıkardı, toplum katlarında herkes eski yeri neredeyse yine orada kalıyordu ya!... Kanun öyle yazıyor diye kimse tek kadınla yetinecek değildi, isteyen imam nikahı ile istediği kadar evlenir, dilediği kadar çocuk yapardı.”²⁰

Baskı yasaları ve sıkıyönetim altında gerçekleştirilen “Atatürk İnkılapları”, emekçi kesimlere hiçbir şey getirmediği gibi, daha fazla sömürülmeleri ve ezilmeleri sonucunu doğurmuştu. İktidar da geniş halk kitlelerindeki hoşnutsuzluğun farkındaydı. Tepkinin boyutunu ölçmek için bir “Serbest Fırka”

deneyi de gerekti. Fakat halk kitlelerinin siyasal iktidar karşısındaki tavrını ölçmeyi amaçlayan güdümlü muhalefet, hızla güdümlü olmaktan çıkmıştı. Ruhları çağıranlar, şimdi de geri yollayamıyorlardı. Mustafa Kemal'in "halkçı" yönetimi kitleler için daha ağır vergiler, daha ucuza elden çıkarılan ürünler; hiçbir değişikliğe uğramayan, halka yukarıdan bakan Osmanlı merkezi yönetimine özgü baskıcı tavrı, jandarma zulmü, kendi sırtlarından süratle zenginleşen vurguncu tüccar ve Millî Mücadele "kahramanları"nın gösterişli harcamaları, emekçi halkın dışında gerçekleştirilen "Atatürk İnkılapları" demekti. Halk, 18 kuruşa devlet eliyle ithal edilen şekerin neden kendisine 60 kuruştan satıldığını biliyordu. "Halkçı" diktatörlük 18 kuruşa ithal ettiği şekeri altı komisyoncudan geçirerek halka ulaştırıyordu. Çoğu zaman da, şeker yoksul halka hiç ulaşmıyordu. Bir koyunun 50 kuruşa satıldığı bir ortamda bir emekçi ailesinin şeker satın alması zaten olanaksızdı. Yoksul halk şekerden önce, ekmeği bile yeteri kadar yiyemiyordu. "Türk çiftçisi"nin istihsal ve geçinme vaziyeti anketinin amaçları değerlendirilirken, 1935-36 yıllarına ilişkin şunlar söyleniyor: "Fakir gruptaki hububat istihlakı yetişkin erkek başına senede 416 kilo ekmeğe tekabül ettiği halde, hali vakti nispeten daha iyi olan II.grupta bu istihkakın (tüketimin) azalacak yerde 452 kiloya, yükselmesi, köylünün 1935-36 senesinde ekmek ihtiyacını bile tamimiyle karşılayamaz olduğunu göstermektedir. II.grupta kahil (yetişkin) erkek başına senelik ekmek istihlakı I.gruba nazaran 70 kilo buğday ekmeği daha fazla, yani ceman 34 kilo fazladır."²¹ Komisyoncuları zengin etmeyi amaç edinen bir siyasal iktidar, elbette emekçi toplum kesimlerinin yararını bir yana itecekti. Zaten söz konusu olan "sınıfsız bir toplum"du. Süreyya İlmen, Serbest Fırka'yla ilgili olarak şunları yazıyor:

"1927 senesinde mebus olduğum sırada bir gün Millet Meclisi Kürsüsünde Başvekil İsmet Paşa'nın irad ettikleri nutuk, hâlâ kulaklarımda çınlamaktadır:

21 Ankara, 1938 s. 41-55, burada 0-200 TL, 201-1000 TL gibi gruplar kastediliyor. Rakamlar emekçi kitlelerin refah durumu hakkında fikir veriyor.

“Arkadaşlar, dedi, memlekette şimendifer yok, liman yok, köprü yok, yol yok, mektep yok, velhâsıl hiçbir şey yok! Ben bunları yapacağım; bunları yapabilmek için paraya ihtiyaç var. Onun için milletin cebinde on para da bulsam alacağım.”

İsmet Paşa’nın, cebinde on para da bulsa alacağı toplum kesimleri bellidir. Toprak ağası, tüccar, vurguncu, karaborsacı, komisyoncu dışında kalan yoksullar ordusu... İsmet Paşa, sömürücü sınıflara yedirmek için çok paraya ihtiyaç duyuyor. Bunu da yoksul halktan zorla alıyordu... “Sınıfsız”, “imtiyazsız”, “halkçı” diktatörlük Osmanlı geleneğini hiç aratmayacak biçimde, toprak ağası, İstanbul’un büyük tüccarları, Millî Mücadele’de vatan kurtaran, şimdi karşılığını isteyen sivil-militer bürokratların soygun ve sömürü olanaklarını artırmak için, her seferinde yoksul halka daha fazla yükleniyordu.

Gelir farkı gözetilmeksizin, her yetişkin erkek “yurttaş”tan yılda 8 ila 15 lira arasında değişen yol vergisi alınıyordu. Yetişkin beş nüfusa sahip bir köylü ailesi için bu, yılda yaklaşık 60 TL ödeme zorunluluğu demektir. Bir ton buğdayın 40 liraya satıldığı koşullarda bu vergiyi ödememenin ne demeye geldiğini anlamak zor değildir. “Sınıfsız”, “imtiyazsız”, “kaynaşmış” toplumda hapishaneler vergilerini ödeyemeyen yoksul köylülerle dolup taşıyordu...

Devlet, tüketim malları üzerinde tekel kurarak, yeni vergiler koyarak, eski vergileri artırarak yoksul halk üzerindeki baskıyı daha da artırıyordu. Kötü ürün ve fiyatların aşırı düşüşü karşısında vergi yükü giderek artıyordu. 1927’yi baz alan endekse göre, vergi yükü 1934’te 153’e çıkmıştı. Nüfus başına gayri safi gelir ise, aynı yılları esas alan endekse göre, (1927=100), 1930’da 92.6’ya, 1934’de 60.5’a kadar gerilemişti.²² Gelirde aşırı düşüşler olurken, artan vergilerin yarattığı baskı dayanılmaz boyutlardaydı...

Yol vergisiyle ilgili olarak, Gülten Kazgan şunları yazıyor: “Amacı demiryolu yapımının finansmanı olan Yol Vergisi de bir

‘baş’ vergisi idi, her ailedeki yetişkinlerden alınan (8-15 TL. oranındaki) bu vergi, gelirdeki azalıştan bağımsız bir yük getiriyordu. Ürün fiyatları (üçte bire) $1/3$ ’e düşünce, bir de buna kötü ürün yılları eklenince, tutarı aynı kalan verginin (gelir üzerinden) yükü bununla ters orantılı olarak ağırlaşmış oluyordu. Nitekim 1930’larda (1932-1934), 1932’deki kötü ürün yılının da etkisiyle, bu vergiyi ödeyemeyip bedeni yükümlülüğü yerine getiren yol yapımında çalışanların sayısı 700 bin kişiyi buldu. Aynı durum hayvan sayım vergisi için de geçerliydi: Hayvan başına kuruş olarak tahsil edilen bu vergi, hayvanların fiyatları veya hayvansal ürünlerin fiyatlarından bağımsızdı. Vergi 1929’da tekrar artırılmıştı. Bu ürünlerin fiyatları yarı yarıya düşerken, verginin aynı kalması, gelir üzerinden ödenen verginin ağırlaşması demekti.”²³

Öte yandan iç ticaret hadlerinin %40 (1930) civarında tarımın aleyhine olarak bozulduğu bir ortamda, “ruhları çağıranlar”ın neden geri yollayamadıklarını anlamak kolaylaşıyor. “Güdümlü muhalefet”e hemen büyük bir kitle desteğinin ortaya çıkması, “yeni parti”nin kitleler yararına bir programa sahip olmasından değil, iktidar partisinden kaçışın bir göstergesiydi. Halk yığınları Fethi Bey’in lideri olduğu partinin ne programından ne de temel politikalarından haberdardı. Ama sağduyuyla “halkçı ve inkılâpçı iktidar”dan kaçıyordu...

Samet Ağaoğlu, “Serbest Fırka” kurucularının İzmir’e gelişinde halkın Serbest Cumhuriyet Fırkası’na gösterdiği büyük ilgiyi şöyle anlatıyor:

“... Halk Anadolu Gazetesi’nin matbaasına doğru yürümüş... Matbaanın iç tarafına saklanmış olan polis neferleri, halkı korkutmak için olacak, izdihamın üzerine tabanca boşaltmaya koyulmuş ve atılan kurşunlardan biri, 14 yaşındaki mektepli bir çocuğa rastgelerek öldürmüştür

“Bu meyanda hiçbir şeyden haberi olmayan bizler otelde idik ve alt kattaki salonda bir çokları ile görüşüyorduk.

Birden bire otele büyük bir kalabalık hücum etti. Herkes müteheyyiç ve mütehevvidi. Kimi ağlıyor, kimi neferin ediyor, kimi tehditler savuruyor.

Kalabalığın ortasında ihtiyar bir adamcağız kucağında taşıdığı bir çocuğu birden bire Fethi Bey'in ayaklarına atarak: İşte size bir kurban, Başkalarını da verimiz! Yalnız sen bizi kurtar, dedi ve ağlayarak Fethi Bey'in ellerine sarıldı. Manzara müthiş ve tüyler ürperticiydi. Kanlara bulanmış körpe mektepli bir çocuk Fethi Bey'in ayakları altında son nefesini veriyordu. Babası da Fethi Bey'in ellerine sarılarak yakıcı bir lisanla daha başka evladını da kurban vermeye hazır olduğunu söylüyordu. Yalnız bizi kurtar! Kurtar bu zalim mutemetlerin elinden, diye yalvarıyor”²⁴

İşte bu koşullarda Kemalist iktidar tekrar “halkçılığa” dönüyor, bir süre sonra Durkheim sosyolojisi tekrar hatırlanıyor... Diktatörlüğün ideolojisi; iktidarın “inkılâpçı olduğu”, inkılâpların yaşamasının da ancak baskıyla mümkün olacağı görüşünü dile getiriyordu. Bu, Kemalist rejime özgü bir “inkılâpçılık” anlayışıydı. Faşist eğilimlerini gizlemeye pek gerek duymayan, iktidarın önde gelenlerinden Recep Peker, İtalya'dakine benzer faşist yöntemlerin, Türkiye'de de uygulanması için raporlar hazırlayıp Başbakan İsmet İnönü'yle bu konuda görüş birliğine varırken, “devrimlerin ancak baskı ve zor altında yapılabileceğini”²⁵ ileri sürüyordu. Böyle bir ortamda halktan gelen tepki ve direniş, onun “cehaletinden” ileri gelebilirdi... Seçkin yöneticiler “sınıfsız” bir toplumda onun yararına olan her şeyi düşünüp yapmıyorlar mıydı?.. Artık her şey açıktı; halktan gelen tepkiler “gericilik ve “inkılâp düşmanlığı”, yönetici elitten gelen her şey de “inkılâpçılık” sayılıyordu. Kürt halkının “mecburi iskan”a zorlandığı, emekçi yığınların yoksulluk ve sefalet içine itildiği bir ortamda, bir de “Cumhuriyet Baloları” düzenleniyordu. Balo, Cumhuriyet yöneticilerine tarihten mirastı...

24 Samet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, s. 57.

25 R. Peker, “İnkılâp Notları”, Ülkü Yay., Ankara, 1936.

“Bürokratlar Tanzimat Fermanı ile bu defa, gerçekten Batılı görüntülü yeni bir lale devri başlattılar. Bu durum aynı zamanda balolar dönemidir. Bu defa kaplumbağaların mum taşıdığı lale bahçeleri yerine saraylar, elçilik binaları seçiliyordu. İstanbul’da elçiliklerde, saraylarda ve Osmanlıların Avrupa elçiliklerinde verilen bu balolarda bürokratlar, Batılı dostları ve levantenlerle beraber eğlenirken, işsizlik artıyor ve yerli üretim güçlerinin yok olması son derece süratle devam ediyordu. Bu baloların benzerlerini, hatta devamını, daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası* döneminde yoğaltım mallarının kutluğunun yarattığı koşullar altında, Anadolu kasabalarında halkın nefreti altında verilen Cumhuriyet balolarında görmemek mümkün mü?”²⁶

Yüzbinlerce yoksul insanın ağır vergileri ödeyemedikleri için hapse atıldığı bir ortamda yapılan balolar, Batı burjuvazisi karşısında aşağılık duygusunun bir ürünü olduğu kadar, yönetici seçkinlerin emekçi kitlelere bakış açısının da bir göstergesidir.

Tek parti rejiminin ideologlarından M. E. Bozkurt; “... Sınıfsız, zümresiz. Türk ulusunda ülkü, birlik varsa ve bu birlik içinde gayeye erişmek isteniyor ve erişiliyorsa zorla partiler ihdas etmek nasıl mümkün olur. Böyle mi olmak lazımdır. Yoksa sınıf ve zümreler yaratan partiler ihdas etmek mi lazımdır?” diyor. Atilla İlhan’ın deyişiyle, “komprador aydın”, soruna tersinden bakarak sonuca varmak istiyor. Burjuva toplumunda siyasal partilerle toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi tersinden görüyor. Sömürge aydını, varlıkla bilinç arasındaki ilişkiyi de tersinden gördüğü için, her şeyi tersinden almak zorunda kalıyor!... Ne ki, marşlarda “imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz” demekle ne sınıflar yok olur, ne de kitlenin kaynaşması mümkün olabilirdi...

Sınıfsız bir toplumda siyasal partilerin gereksiz olduğunu

* Daha sonra CHP.

26 İ. Küçükömer, a.g.e., s. 69.

kanıtlamaya çalışanların faşist bir ülkeden yasa maddeleri ithal etmeleri garip bir “düşünsel akrobatlık”tır... Faşist bir rejimin ceza yasasından ithal edilen 141 ve 142’inci maddeler tek parti diktatörlüğünün ideologları için can sıkıcı değil mi? O zaman, sınıfsız bir toplumda “sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya” yönelik “çabaların” 8 yıldan 15 yıla kadar ağır hapis cezasına çarptırılması nasıl açıklanabilir!... Olmayan sınıf nasıl ortadan kaldırılacaktır? Ne ki Kemalistler, yasayı boşuna ithal etmezlerdi...

Millî Mücadele’nin ilk yıllarından, Millî Şef döneminin sonuna kadar, “halkçılık”, yönetici kliğin ideolojik bir zorlamasıydı. Halkçılık, halktan yana bir yönetim değil, bütünüyle halktan kopuk ve ona yabancılaşmış baskıcı bir yönetimin uydu-ruk ideolojisinin bir parçasıydı.

XI. BÖLÜM

YENİ SÖMÜRGEÇİLİK DÖNEMİNDE SÖSYO-EKONOMİK FORMASYONUN EVRİMİ

*“Biz zengin olduk, çünkü bizim için
bazı ırklar ve milletler öldü,
bazı kıtalar tamamen boşaldı.”*

Sombart

İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Türkiye’de gerçekleşen tüm düzenlemeler (Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet, Cumhuriyet, Atatürk İnkılapları, vb.) kitlelerin istek ve iradesi dışında, “memleketin sahipleri” tarafından gerçekleştirildi. Bütün bu süreç boyunca hiçbir “yenilik”, kitlelerin istek ve baskısı sonucu ortaya çıkmadı. Sürekli olarak, “güdenler” tarafından “güdülenler”e empoze edildi. “Çok Partili Rejim”e geçişte de durum aynıydı. Zaten gerçek anlamda bir “çok partili rejim” söz konusu değildi. Ceza yasasının “ünlü” maddeleri, genel hukukî çerçeve, devlet yönetim zihniyeti, Kürt sorunundan kaynaklanan “kısıtlar”, fanatik bir sosyalizm düşmanlığı veri iken, ancak düzen partilerinin yaşama şansı vardı. DP bir muvazaa partisi olarak kuruldu, başlangıçta güdümlü bir muhalefetti. Ama, daha sonra güdümlülük ve muvazaa partisi olmaktan uzaklaştı. Ve bedelini de ağır bir biçimde ödedi...

Bütün bu süreç boyunca emekçi kitlelerin hiçbir şey yapmasına izin verilmedi. Türkiye’de parlamentonun ve çok partili sistemin geleneksel hâkim sınıflardan bir mücadele sonucu olarak koparılmamış olması ve sık sık askerlerce dağıtılması, parlamentoyu etkin ve saygın bir kurum olmaktan uzaklaştırmış; 1960 sonrasında da Millî Güvenlik Kurulu’nun tavsiye kararlarının onaylandığı [kanunlaştırıldığı] bir çeşit sekreteryaya dönüştürmüştü. Balkondaki seyirciyi oyalama işlevini bile yerine getirecek durumda değildi. Şüphesiz “memleketin sahipleri”nin böylesine geniş bir manevra ve manipölasyon gücüne sahip olmaları, emekçi toplum kesimlerinin örgütsüzlüğü, mücadele geleneğinin zayıflığı, dolayısıyla bilinç düzeyinin geriliği idi. Ezici çoğunluğu küçük üreticilerden oluşan köylülüğün, nüfusun %80’den fazlasını oluşturduğu, sanayi üretiminin de %10’lar seviyesini bile geçmediği bir sosyal formasyonda, yönetici kliğin neden “kolay yönettiğini” anlamak kolaylaşır.

Cumhuriyetin kurulması, Cumhuriyete geçiş de bir “hükümet darbesi” sonucuydu. Cumhuriyet sonrasında gerçekleştirilen “İnkılaplar”, “reaya”yı vatandaş mertebesine yükseltmek için yeterli olmayacaktı. Böyle olunca, kitle; yapması gereken her şeyin annesi tarafından yapıldığı için, ilerlemiş yaşına rağmen, hiçbir şey yapamaz duruma gelen bir “çocuk” gibi, marazi, edilgen, sürekli “korunan ve kollanan” pasif bir yığın haline geldi. Tarihîn öznesi konumuna bir türlü yükselemedi. 1946’dan başlayarak “Çok Partili Rejim”e geçilince, artık kitleler maniple edilebilir bir yığın olarak görülecekti.

Bu aşamada, “o halde neden çok partili rejime geçildiği” sorusu akla gelir. Böyle bir sorunun cevabı, iç ve dış belirleyicilerin bir bütünü olarak anlaşılabilir. Çoğunlukla ileri sürüldüğü gibi, demokrasiye geçiş, Millî Şef İnönü’nün bir lütfü değildi. Bunlardan birincisi, 1910’lu yıllardan beri desteklenip kayrılan (teşvikler, ayrıcalıklar, muafiyetler, “devletçilik”, savaş yıllarının enflasyonist uygulamaları, karaborsa vb.) yerli sermaye, artık palazlanmıştı. Vesayet altında daha fazla kalmak istemiyordu. Artık çocuk büyümüşü ve onu büyütenlere itaat etmeyecekti... İkinci olarak, uluslararası güç dengeleri de “çok partili

bir siyasal rejim” yönünde baskı yaratıyordu. “Hür Dünya”nın zaferiyle biten emperyalist savaş sonrasında tek parti rejimleri (1920’li ve 1930’lu yıllarda pek revaçta olan) gözden düşmüştü. “Çok Partili Rejime” geçiş sonrası dönemin tahliline geçmeden önce, uluslararası konjonktürün niteliği, yeni döneme damgasını vuran temel stratejiler ve hegemonik gücün “projesi” üzerinde kısaca durmak yararlı olur.

İkinci Dünya Savaşı’nın sonu, aynı zamanda kapitalizmin yapısal kriz döneminin de sonu olmuştur. Nitekim, 1910’lu yıllardan beri sürüp gelen kriz (uzun dalganın ikinci aşaması), ABD’de daha 1940’da, Batı Avrupa ve Japonya’da da 1947-1948’de son bulmuştu.¹ Yapısal krizin sonu, aynı zamanda hegemonya krizinin de sonu olmuştur. 1910’lu yıllardan beri devam eden hegemonya krizi ABD’nin lehine olarak sonuçlanmış, “*Pax Britanica*”, yerini “*Pax Americana*”ya bırakmıştı. Klasik sömürgeci bir devlet olmayan ABD’nin klasik sömürgeciliğin tasfiyesinde çıkarı vardı. Bu aşamadan sonra klasik sömürgeciliğin yerini yeni sömürgecilik (*Néocolonialisme*) alacak ve ABD liderliğinde *kolektif sömürü* sürdürülecekti. Kolektif sömürünün sürdürülmesi için de uygun araçlar, kurumlar ve mekanizmalar oluşturulacaktı. Şüphesiz, klasik sömürgeciliğin tasfiyesinde çıkarı olan sadece Amerika Birleşik Devletleri değildi. Klasik sömürgeci imparatorluklar da sömürgeciliğin eskimiş, aşınmış klasik biçiminden uzaklaşmak istiyorlardı. Kapitalist üretim tarzının ulaştığı aşama veri iken ve sömürgeciliğin “içselleştiği” koşullarda, artık “yerli oligarşiler” sömürgeci yöneticilerin yerini alabilirlerdi. Bu yeni durumda da sömürgecilik yeni yöntem ve araçlarla sürdürülebilirdi. Yeni durumda, kapitalist rasyonele uygun düşen çözüm, “bağımsız” ulus-devletlerin varlığını gerektiriyordu.²

1 Bu konuda bkz. Ernest Mandel, *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, Yazın Yay., İstanbul, 1986. A. Gunder. Frank, *Crisis in the World Economy*, Heinemann, London, 5-1980.

2 Bkz. Catherine Coquery-Vidrovitch, “Les débats actuels en l’histoire de la Colonisation”, ve Bouda Etemad, “Grandeur et Vicissitudes du Débat Colonial Tendances Recentes, (Histoire de la Colonisation) *Tiers-Monde* t. XXVIII, No: 112, Oct.- Dec. 1989.

Gerçekten, klasik sömürgeciliğin tasfiyesi ve yeni sömürgeciliğin onun yerini alması, ABD'nin çıkarılmaydı. Bir sürü Asya, Afrika ülkesi sömürgeci Avrupa devletlerinin (İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda vb.) doğrudan siyasî denetimi altında kaldıkça, bu, ABD sermayesinin ve mallarının hareket alanını sınırlayan bir şeydi. Fakat klasik sömürgeciliğin tasfiyesi sadece ABD için değil, sömürgeci ülkeler için de “kârlı” bir şeydi. Zaten; sömürgelerinden “çekilirken”, yerlerine bu işi yapacak “yerli” adamlarını bırakıyorlardı. Öte yandan, yeni-sömürgeciliğin araçları olan kurumlar, IMF, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Örgütü etrafında oluşturulan diğer “insancıl amaçlı kuruluşlar”, teker teker sömürgeci devletler yerine kolektif bir sömürüye olanak verecek durumdaydı... Tek bir sömürgeci ülke yerine, eski sömürgeci devletlerle çok taraflı bir bağımlılık biçimi ortaya çıkmıştı. Bunun da araçları, sözde “uluslararası kuruluşlar”dı. “Uluslararası” denilen bu kuruluşlar emperyalist devletlerin Dünya ölçeğinde *status quo*'yu korumasına olanak veren kuruluşlardı. Gruhn'a göre; “Bu devletler eski sömürgeci devletle ikili bağımlılıktan, uluslararası örgütler aracılığıyla çok taraflı bir bağımlılığa düştüler.”³ “Para Fonu birçok ülkenin diğer üye ülkelerle işbirliği içinde sağlıklı malî politikalar izlemesini sağlamıştı. Uluslararası bir kuruluş olarak Fon'un bağımsız hükümetlere, duyarlı malî politikalarda fikir vermesi, ya da yardım karşılığında bazı önlemlerde ısrar etmesi, diğer bağımsız hükümetlerin aynı şeyi yapmalarından daha kolaydır. Bence bu nokta çok önemlidir. Para ve Maliye Politikaları gibi hassas konularda hükümetler nesnel, yansız ve yetenekli bir uluslararası kuruluşun görüşlerini ne kadar iyi niyetli olursa olsun bir diğer hükümetin görüşlerine yeğlerler.”⁴ Böylece her bir sömürgeci emperyalist devletin sömürgelerdeki kuruluşlarının, adamlarının işlevi, yerini kolektif yönlendirme ve denetim biçimlerine bırakıyordu.

3 Gruhn; The Recolonization of Africa, International Organizations on March, Africa Today, 30 (4) 1983, pp. 37-48.

4 Aktaran C. Payer, Borç Tuzağı, s. 41. İn F. Başkaya, Borç Krizi Üzerine Bir Deneme, Ankara, 1986.

Bu yüzden, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciliğin tasfiye edildiğine ilişkin görüşler, kapitalist üretim tarzının temel yasaları ve işleyişi hakkında yeterli bilgiye sahip olmayanların bir kuruntusuydu. Sömürgecilik tasfiye edilmiyor, yeni koşullara uyarlanıyor ve emperyalist ülkeler için daha ras-yonel hale sokuluyordu. *Colonialisme, néocolonialisme*'e dönüşüyordu. Bir ülkenin emperyalist sömürüye maruz kalması için onun doğrudan sömürge olması gerekmez. Bugün “gelişme yolunda” denilen ülkelerde, emperyalist ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamak için (gıda, biyomas, enerji, maden vb.) kullanılan topraklar klasik sömürgecilik dönemindekinden daha fazladır. Klasik sömürgeciliğin geçerli olduğu dönemde yarı-sömürge konumundaki ülkelerin durumu bu vesileyle hatırlanmaya değer. Nitekim, bir kondominyon olan M. Ali Paşa'nın Mısır'ı, İngiliz büyük burjuvazisi için doğrudan sömürgelerden daha az “verimli” değildi. Dolayısıyla, “bağımsızlık” hareketlerinin sonucu ortaya çıkan yeni ulus-devletlerin emperyalizme bir darbe vurduğu, kapitalist pazarı daralttığı vb. gibi argümanlar somut duruma ve gerçek süreçlere ters düşüyor.⁵ Ashnda İkinci Dünya Savaşı sonrasında tasfiye edilen, sömürgeciliğin klasik biçimiydi. Bu biçim, sömürgeci devletlere “pahalı” geliyordu. Yeni sömürgecilik, sömürgeci devletlerin birçok harcamalardan kurtulmalarına olanak veren bir çözümdü. Böylece güvenlik, sağlık, okul, sınırlı sosyal hizmetler, altyapı (yol, köprü; elektrifikasyon vb.) yatırımlar için yaptıkları harcamalardan da kurtuldular. Fildişi Sahili Devlet Başkanı Houphoet-Boign Y, yeni sömürgecilikle ilgili olarak; “Bu eskisinden çok daha kötü bir sömürgecilik. Zira eski sömürgecilik hiç değilse bazı sorumluluklar alıyordu. Ekonomik sömürgecilik hiçbir sorumluluk üstlenmiyor,”⁶ demişti. Klasik sömürgeciliğin tasfiye sürecine girdiği dönemde emperyalist ülkeler önemli üretim artışları

5 Bu konuyla ilgili olarak bkz. F. Başkaya, *Az gelişmişliğin Sürekliliği*, Kaynak Yay., İstanbul, 1986.

6 Bernard Chantebout, *Le Tiers -Monde*, Armand Colin. Collection U. Paris, 1986, s. 51.

gerçekleştirdiler. Dünya ticaretinde büyük bir sıçrama oldu. 1947-1966 aralığında altı AET ülkesinde sınaî üretim %6, Japonya’da %9.6 artış gösterdi.⁷

Batı’ya ulaşmayı temel amaç ve tek kurtuluş yolu olarak gören klasik sömürgecilik sonrasının ulus devletleri, Batılılar tarafından önerilen büyüme modellerine (kalkınma reçetelerine) uyum sağlamaya yöneldikleri ölçüde, oyunu daha baştan kaybetmişlerdi. Çıkmaz bir yola girmişlerdi... Gerçekten bağımsızlığa ulaşmanın koşulu, Batı modelini daha baştan reddetmeye, farklı bir uygarlık ve toplumsal düzen tercihi yapmaya bağlıydı. “Uygar ve uygarlaştırıcı”nın gösterdiği yol, sonu olmayan bir yoldu. Batı’yı taklit, hem gerekli değildi, hem de zaten olanaksızdı...

Türkiye’nin 1950’den başlayarak DP iktidarıyla girdiği yeni dönem, emperyalizmin ülkeyi şartlandırıp biçimlendirme sürecini hızlandıracaktı. Bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı sırasında “emperyalizmin ülkeye yeniden girdiği” gibi iddialar inandırıcı değildir. 1923’ten savaş sonrasına kadar emperyalizmin ülkeyi daha fazla “etkileyip” biçimlendirmemesinin nedeni, büyük ölçüde emperyalizmin içine düştüğü “yapısal kriz”dir. Tam tersine, 1920’lerden beri gerçekleştirilen “düzenlemeler”, uygulanan politikalar, emperyalizmle yeni bir eklemelenmenin koşullarını yaratmıştı. Bazı prekapitalist yapı ve kurumlar tasfiye edilerek ve kimi burjuva kurumları ithal edilerek, eklemelenmenin maddi temelini oluşturacak bir “işbirlikçi” sınıf yaratılarak, yeni sömürgeciliğe “elverişli bir ortam” yaratılmıştı.

Tüm çabalara rağmen (devletçilik vb.), 1950’li yıllara gelindiğinde, emperyalizmle yeni bir tip bütünleşmenin koşulları tam olarak oluşmuş değildi. İşte DP iktidarıyla başlayan dönemin temel işlevi, bütünleşmenin eksik kalan unsurlarını tamamlamak olmuştur. Zincire, eksik kalmış halkaları eklenecekti.

7 Bkz. E. Mandel, **Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları**, a.g.e.

Savaş sonrasında, sömürgeciliğin yeni bir biçim alıp, sömürünün derinleştirilmesinin koşulları oluşmuştu. Emperyalizm yapısal krizi atlatmış, Dünyanın geri kalan bölümünü daha yoğun olarak şartlandırıp biçimlendirecek duruma yeniden gelmişti. ABD, emperyalistler arası hiyerarşide piramidin tepesine oturmuş ve tartışmasız bir üstünlük sağlamıştı. Ekonomik, siyasal-sosyo-kültürel yapıları Dünya ölçeğinde (en azından o zamanki bürokratik “sosyalist” ülkeler dışında) biçimlendirebilecek bir hegemonya gücüne ulaşmıştı. Vakit kaybedilmedi. 4 Temmuz 1947’de Türkiye ile ABD arasındaki ilk “ikili” anlaşma imzalandı. Bu “ilk anlaşma”yı, 12 Temmuz 1948’de imzalanan ikinci “ikili anlaşma” izledi. Artık ABD yardımları akmaya başlıyordu: Amerikalılar demode olmuş, işe yaramayan, depolanmaları da sorun yaratan silahları, savaş artıklarını Türkiye’ye yardım olarak veriyordu. Ama Türkiye, söz konusu silahları ABD’nin izni olmadan kullanamayacaktı. 4 Temmuz 1947 anlaşması, ulusal egemenliği zedeleyen bir sürü maddenin dışında, ekonomiye ilişkin yükümlülükler de içeriyordu ki, bunlar arasında “devletçi uygulamalardan vazgeçilmesi”, gümrük korumaları ve tekellerin kaldırılması, uluslararası ticaretin serbestçe işleyişini engelleyen düzenlemelerin tasfiye edilmesi vb. gibi yaptırımlar söz konusuydu.

Söz konusu süreçte ilginç olan; egemen sınıflar, başta ABD olmak üzere emperyalizmle işbirliğinden yana tavır koyup gereğini yaparken, halk yığınlarının da egemen sınıfların projesine destek vermiş olmasıdır. Taşrada ve şehirlerde hızla zenginleşmek isteyen küçük üreticiler dışında (esnaf, tüccar, aracı, komisyoncu vb.); jandarma ve tahsildar baskısından bezmiş, “Ebedi Şef” ve “Millî Şef” döneminin iktisat politikalarından hep zararlı çıkmış yoksul köylüler de DP’yi desteklemişti. Ezici çoğunluğu, bir Amerikalı uzmanın deyişiyle, hâlâ “Hititler zamanından kalma üretim araçlarıyla” üretim yapmaktan kurtulamamış, az topraklı yoksul köylülerin oluşturduğu kırsal kesim insanları, “devletçilik” uygulamalarından bir yarar sağlamadıkları gibi, Osmanlıların son dönemlerdeki uygulamalarını arat-

mayacak ölçüde devlet baskı ve terörüne maruz kalmışlardı. Geniş kitlelerin yaşam koşullarında hiçbir iyileşme olmazken, tek parti rejimi, devlet terörü koşullarında gerçekleştirilen “inkılâplar” ve geleneksel kültür odaklarının dağıtılması kitlelerde iktidar aleyhinde köklü bir kin ve nefret uyandırmıştı. Halkın iktidar partisi CHP’ye yönelik tepkisinin boyutları daha 1930’daki güdümlü Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiyle ortaya çıkmıştı.

1950 sonrasında Türkiye, başta ABD olmak üzere, Batı hegemonyasına daha fazla sokulurken ve ABD’nin çizdiği yolda yürümeye zorlanırken, iki alanda önemli gelişmeler kaydedildi. ABD’nin (daha genel olarak emperyalist Batı’nın) de çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik bu gelişmelerden biri, altyapı yatırımlarının hızlı bir tempoyla gerçekleştirilmesi; ikincisi, altyapıdaki gelişmelere eşlik eden tarımsal üretimdeki önemli artıştır. Batılılar Türkiye’ye; mukayeseli üstünlükler ve uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmaya uyum sağlamayı amaçlayan tarıma dayalı bir büyüme modeli öneriyorlardı. 1950 seçimlerinin hemen sonrasında Türkiye’ye gelerek rapor hazırlayan bir Dünya Bankası heyeti (IBRD) raporunda şunları di-yordu: “Endüstriyel gelişmeye tarımın aleyhine olarak verilen ağırlık çok fazla olmuştur. Tarım öne çıkmalıdır. Tarımda verimlilik artırılmadıkça endüstri için gerekli besin ve işgücü sağlanamaz.”⁸

Türkiye gibi “azgelişmiş” bir ülke, dışardan ithal ettiği araçlar ve tarımsal girdilerle başlangıçta tarımsal üretimi artırabilirse de, verimlilik artışını sürdürebilmesi sürekli ithalât gerektireceği için, çıkar yol değildir. Uzun dönemde hem dışa bağımlılığı artırır, hem de gerçekten sanayileşme hedefinin gündem dışında tutulmasına neden olur. Nitekim; “Bir ülke sanayileşerek, sanayisini kendi kendisine geliştirmek koşuluyla (fabrika satın alındığında bu koşul yerine getirilmiş olmuyor) ve öteki sektörlere gelişmeleri için gerekli teknik araçları sağlıyor-

8 IBRD, *The Economy of Turkey*’den Y. Küçük. Planlama Kalkınma Türkiye, Tekin Yay., İstanbul, 1978, s. 255.

sa zenginleşir. Çünkü hem sanayisi emek verimliliğini yükseltir, hem de işlediği hammaddelere daha fazla değer kattığı için zenginleşir. Bundan başka yüksek katma değerli sanayi ürünleri ihraç edip, düşük katma değerli, özellikle de hammaddeler ithal ettiğinde dış ticaret yoluyla da zenginleşir. Böylesi bir durumda eşit olmayan bir değişim uyguluyor demektir.”⁹ F. Partant’dan yapılan yukarıdaki alıntıda açıkça ortaya konduğu gibi, bir ülke teknoloji ithaliyle kalkınamaz (Batı gibi olamaz demek daha uygun düşüyor). Sanayileşmeden bağımsız bir tarımsal gelişme de olanaklı değildir. Verili uluslararası işbölümüne uyum sağlamanın ötesine geçmeyen bir ülke, hiyerarşik Dünya sistemindeki yerini değiştirme iddiasında bulunamaz.

Zaten tarım mı, sanayi mi türünden tartışmalar anlamlı da değildir. Bir ekonominin sağlık koşulu, söz konusu sektörlerden birini ön plana çıkarmak değil, tarım, sanayi ve altyapı yatırımları arasında uygun bir dengenin kurulmasına bağlıdır. Oysa Batılıların önerdikleri büyüme modellerinin asıl amacı, Türkiye’yi ünlü “mukayeseli üstünlükler” teorisinin öngördüğü bir doğrultuya zorlayarak, verili uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmayla uyumlu bir ekonomik yapı hedefliyordu.

1950’lerin ilk yılları oldukça “umut verici” görünüyordu. Bir kere ABD’den sağlanan yardımlar önemli rakamlara ulaşmıştı. 1946’da başlayan ABD yardımları, 1946-1950 aralığında GSMH’ nin yaklaşık %3’üne ulaşmıştı. Bu ölçüde önemli dış yardım, Türkiye’nin ithalâtında bir patlamaya neden oldu. Elbette bu ithalât artışı, ABD’nin Türkiye’ye yönelik ihracatının artması demektir. Tarım makineleri başta olmak üzere, altyapı yatırımları (yol, köprü, baraj, elektrik santrali vb.) için gerekli makine-teçhizat ithalâtı hızlanmıştı. Aslında Türkiye’ye açılan kredi, Amerikan sanayici ve ihracatçılarına verilmiş teşvikler anlamına geliyordu. Tarım makinelerinin toplam ithalât içindeki payı yaklaşık sekiz kat artarak, %1’den %8’e çıktı.

Altyapı yatırımlarının hızlanması, yol, baraj vb. **inşaatları** bir taraftan yeni istihdam olanakları yaratırken (1950-1960

aralığında yaklaşık 14.000 km. karayolu yapıldı), diğer yandan tarıma traktörün girmesi (1948 yılında Türkiye’de sadece 2.000 kadar traktör varken, bu rakam daha 1950’de 24.000’e, 1960’da da 42.137’ye yükselmişti) hem tarımsal verimliliği artırdı, hem de ekilebilir alanların genişlemesi sonucunu doğurdu (Ekilebilir alan 1950’de 14.542.000 hektardan, 1960’da 23.227.000 hektara yükseldi). Böylece verimlilik ve ürün artışında önemli bir sıçrama oldu. 1950 sonrasında yaklaşık 312 bin aileye toprak dağıtılmasıyla 1950-1960 döneminde topraksız köylü oranı %16’dan %10’a düşürüldü. 1950’lili yılların başında traktör alımları için köylüye açılan kredi (satış fiyatının %60’ı), iktidara her kesimden destek sağlayan uygulamalardan biriydi. Köylü kitlesi tarımsal kredilerden önceki dönemlere göre daha çok yararlandırılıyordu (Elbette büyük toprak sahipleri de önemli bir pay almak koşuluyla).

Üretim fazlasını elden çıkarmak isteyen ABD, Türkiye’ye açtığı kredilerle ve önerdiği “büyüme modeli” aracılığıyla ihracatını artırırken; Türkiye’de de başlangıçta ortaya çıkan tablo “umut verici” görünüyordu. En azından 1950’li yılların başında durum buydu. Türkiye’nin “Küçük Amerika” olacağına inananların sayısı hızla artıyordu. Amerikalılara aşırı hayranlık rahatsız edici boyutlardaydı. Yeni zenginler ve bir kısım küçük burjuva, evlerinin salonlarına “Amerikan barı” inşa edip, “kaçak” viski içmeyi “American way of Life”ı yakalamak sayıyorlardı. Eski dönemin Fransız, İngiliz, Alman hayranlığı, yerini Amerikan hayranlığına bırakmıştı. Amerikan erlerinin ve çavuşlarının şımarıklıkları büyük bir hoşgörülle karşılanıyordu... Artık Amerikalıların her şeyi hayranlık uyandırır olmuştu. Olumlu iç ve dış koşulların ekonomide yarattığı canlılık ve hatırı sayılır refah artışı hem yerel mülk sahibi sınıfları hoşnut ediyor hem de hegemonik gücün projesinin “tutarlılığı” ve “etkinliği” konusunda inandırıcı görünüyordu. Türkiye “Soğuk Savaş” koşullarında, ABD’nin Sovyetler Birliği karşısında ileri karakolu olmayı severek üstleniyor. NATO’ya giriyor, ABD’ye üsler veriyor, Kore’ye asker yollayarak emperyalistlere sadakatini kanıtlıyor, Amerikan “yardım uzmanları” karşısında bağım-

sız bir ülke insanları için utanç verici bir uşak zihniyetiyle boynu bükük, onların her istediklerini fazlasıyla yerine getiren bir “uydu devlet” yönetim anlayışı yerleşiyordu. Amerikan üslerinde Türk yasaları geçmez olmuştı. Ne ki, 1950’li yılların ortaları yaklaşırken tablo kararmaya başlamıştı bile...

Önemli bir gelişme de elektrifikasyon alanında gerçekleşti. Elektrik üretimi 1950-60 döneminde, bir önceki on yıla oranla, 3.5 kat arttı. Fakat bu olumlu gelişme, trenyolu taşımacılığını özendireceği yerde paradoksal bir durum ortaya çıktı. Ülke ekonomisi için fevkalade ucuz, temiz, çevre kirlenmesi de yaratmayan tren taşımacılığı gözden çıkarıldı. Aslında bağımlı ülkelerde neyin, ne zaman, nasıl üretileceği emperyalist merkezlerce belirleniyor. Türkiye’de özellikle imparatorluğun son 50-70 yıllık dönemi önemli trenyolu yatırımlarına sahne olmuştı (O zamanki amaç sömürüyü derinleştirmekti). Batı’da dinamik sanayilerde ortaya çıkan kayma, Türkiye’de ulaşım politikasını karayolu taşımacılığına kaydırdı. Yol makinaları, otomobil, otobüs, kamyon, lastik, asfalt vb. ithalâtının hızla artması ve demiryolunun ikinci sınıf bir konuma itilmesi, Batı’daki teknolojik kayma ve yeni sektörün kârlılık oranının yüksekliğindendir. Türkiye’nin oldukça gelişmiş demiryolu şebekesini ihmal ederek, ülke gerçeklerine ve çıkarlarına uygun düşmeyen karayolu taşımacılığını ön plana çıkarması, emperyalist şartlandırma ve biçimlendirmenin ilginç bir örneğidir...

1950’li yılların başında ABD hegemonyası ve DP iktidarı lehine olumlu bir “havanın” ortaya çıkmasında iki faktör daha söz konusuydu. Bunlardan birincisi, hava koşullarının elverişli olmasıdır. Buğday üretimi, 1953’de 8 milyon tona kadar yükseldi. Tarımsal üretimdeki artış savaş öncesi dönemden %80 daha fazlaydı. Öte yandan 1950-1953 aralığında kişi başına gelir yaklaşık %30 oranında artış göstermişti. Dış yardımdaki hızlı artışla birlikte, ülkenin ithalât kapasitesinin artması yanında, Kore Savaşı’nın neden olduğu “boom” sonucu dış ticaret cephesinde de olumlu bir tablo ortaya çıkmıştı. Dış ticaret hadleri, 1950=100 olarak alındığında, 1951’de 122, 1955’de de 107 olmuştı.

1950 sonrasındaki bir önemli “gelişme”de tarım sektörüne traktörün (ve diğer tarım araçlarının) girmesi sonucu hem iş gücünün bir bölümünü açığa çıkarması hem de neden olduğu verimlilik artışının toplumsal dinamizmi artırması, kentleşme ve “marjinalizasyon” sürecini hızlandırmıştır. 10 yıllık sürede Ankara, İstanbul, İzmir ve Adana’nın nüfusu yaklaşık %75 oranında artmıştır. Bu dönemde 1.5 milyon kişi köylerden kentlere göç etti. Bunların da üçte birden biraz fazlası 4 büyük kentte yaşamaya başladı. Türkiye’de köylerden kentlere göçün refah artış dönemine rastlaması, önemli bir özellik oluşturmuştur. Göçlerin ekseri görüldüğü gibi sadece mülksüzleşme sonucu ortaya çıkmamış olması, başlangıçta göç edenlerin sanayi ve hizmetler sektöründe kolay iş bulabilmeleri, köyleriyle bağlantılarını sürdürmeleri, işçi hareketinin niteliğine de damgasını vurmuş bir özelliktir. Bu nedenle, Türkiye’deki gecekonducular birçok azgelişmiş ülkelerdeki “bidonville”lerden ve “favelas”lardan daha elverişli konutlardır. Oy almak isteyen iktidarların da buralara süratle kamu hizmetlerini taşımaları buraların birer sefalet yuvası olmasına izin vermemiştir.

1960 sonrasında Türkiye, Batılıların istekleri doğrultusunda ekonomik politikalar izliyor ve Batılılar tarafından uydurulmuş efsanelere de dört elle sarılıyordu. Yabancı sermayeyle kalkınma masalı etkili oldu; hemen yabancı sermayeyi özendirecek yasal düzenlemelere gidildi. Artık yardım almak için her türlü taviz veriliyor; Türkiye, başta ABD olmak üzere, Batılıların her istediklerini yaptırabildikleri bir ülke haline geliyordu.

Öte yandan, kamu sektörünün küçültülmesi, o zamana kadar oluşturulmuş Kamu İktisadi Teşebbüsleri’nin “özel sektöre devri” de gündeme getirildi: “Serbest Piyasa Ekonomisi”nin bir gereği olarak! Aslında o dönemde KİT’lerin özel sektöre devri konusunun gündeme getirilmesi, kamu sektörünün küçültülmesi, Batılıların Türkiye gibi ülkelerin gerçeğini kavramada da ne kadar yaya kaldıklarının bir göstergesidir. Türkiye’de söz konusu dönemde KİT’ler, neoliberal ütopyanın ileri sürdüğü gibi, özel sektörün gelişmesini engelleyen, “pazar ekonomisinin işleyişini” bozan iktisadî kuruluşlar değil; tam tersine, özel ser-

mayeye palazlanma olanağı sağlayan, özel sermayenin o “olmazsa olmaz” koşulunu oluşturan, özel sermayenin yetersizliğini ödünleyen kuruluşlardı. Ara-malı üreterek (ara-malı üreten sektörde kârlılık oranı düşüktür), özel sermayeyi bu alana yatırım yapmaktan kurtararak, ürünleri ucuza taşıyarak vb. KİT’ler özel sermaye için vazgeçilmez kuruluşlardı. Bu yüzden ki, aşırı “özel teşebbüsçü” retoriğe rağmen, 1950-1960 aralığında KİT’lerin tasfiyesi, özel sektöre devri bir yana, KİT sayısında yaklaşık iki kat artış olmuştu. Özel sektörün önde gelen temsilcileri, oldum olası KİT’leri suçlaya gelmişlerdir, ama bunu “sıkıntı” duymadan yaptıklarını söylemek zordur. Şimdilerde KİT’lerin tasfiyesi yeniden gündeme gelmiş durumda, ama bu sefer de yabancı sermaye tarafından yutulma şansı oldukça yüksek. Bu sorun üzerinde ileriki sayfalarda tekrar duracağız.

Yeni Sömürgeciliğin İlk On Yılında Sınıf İttifakı

Yeni sömürgecilik döneminin ilk on yıllarında; daha açık olarak 1960’a kadar Türkiye’deki hâkim sınıf ittifakı, ticaret ve sanayi burjuvazisi (bu dönemde ticaret ve sanayi burjuvazileri arasında tam bir ayrışma olmamıştı) Çevre ülkelerde tam bir ayrışma zaten pek olanaklı da değildir ve toprak zenginleri (ağalar) sınıfından oluşuyordu. DP iktidarıyla emperyalist destekli yerel burjuvazinin hem ekonomik ve siyasal, hem de görece ideolojik etkinliği artmıştı. Millî Mücadele yıllarından beri egemen sınıflar koalisyonunun ortağı olan, 1930’lu yıllarda ve savaş süresince etkinliğini artıran bürokrasi, DP iktidarıyla ittifak dışına atılmıştı. 1950-1960 dönemi ittifak dışı kalan bürokrasinin “yüksekleri”, 1960, 27 Mayıs darbesi sonrasında toprak ağalarının dışlanmasıyla tekrar kısmi bir etkinlik sağlamayı başarmışlardı. 1960 sonrasında, 1930’lardakinden çok farklı ve sınırlı etkinlik sağlayan bürokrasi, bu konumunu 1980 darbesine kadar sürdürmeyi başarmıştır. 1960 sonrası egemen sınıf ittifakına damgasını vuran sanayi burjuvazisi olmuştur.

1980 öncesinde (yaklaşık 1960-1980) geçerli egemen sınıf ittifakı ya da “yeni oligarşi” sanayiciler, büyük ticaret ser-

mayesi, bankalar, ithalât ve ihracatçılar, sivil ve militer bürokrasinin üst düzeylerini işgal eden bürokratlardan oluşuyordu. Diğer azgelişmiş ülkelerdeki oligarşiler gibi, Türkiye'deki oligarşi de ancak Amerikan emperyalizmine sırtını dayayarak egemen olabilirdi. Aslında "yeni oligarşiler", klasik sömürgecilik döneminin yöneticileri gibi, "kendi" emekçi kitlelerine yabancılaştırmış durumdadırlar.

1920'lerden beri ülkenin kaderini elinde tutan Kemalist iktidarlar, (Ebedi ve Millî Şef dönemleri), toplumu istedikleri biçime sokabilecekleri, istedikleri gibi yoğurabilecekleri düşüncesine sahiptiler. Elbette bu, emekçi toplum kesimlerine "dışarıdan bakanlara" özgü bir zihniyettir. Bir bakıma toplumu bir "tavuk çiftliği gibi yönetebilecekleri", "yönetmenleri gerektiği" gibi kuruntularla hareket ediyorlardı. Bu aşırı jakoben zihniyet, iki bakımdan tam bir açmazla karşı karşıyaydı. Birincisi, söz konusu olan dünü bugünü ve geleceği olan bir toplumsal gerçeklikti; ikincisi, tüm kuruntularına ve hezeyanlarına rağmen, yönetici kliğin belirleme gücü sınırlıydı. Söz konusu aşırı jakoben yaklaşımlar emekçi toplum kesimlerinde büyük tepkiler yaratmaktan geri kalmıyordu. Atatürk inkilâplarından hemen hiçbir yarar sağlayamayan geniş halk kitleleri, özellikle dini baskılardan da şikayetçiydi. Laikliğin Türkiye'deki uygulaması, kitleler üzerinde tam bir baskıya dönüşmüştü. Aziz Nesin; "Türkiye'de laiklik sözde kalmıştır, sahteciliktir. Laiklik özde din ve devlet işlerinin ayrılması değildir. Bu sonuçtur. Özde dogmaya karşı aklın egemen olmasıdır. Devletin örgütleri arasında 'Diyanet İşleri Başkanlığı' bulundukça, din görevlileri aylıklarını devletin bütçesinden aldıkça, kendileri özerk bir kurum kurmadıkça, Türkiye'de demokrasi olamaz. Bütün İslâmi kuralların, gerek eğitsel, gerekse dinsel kurallarının özerklik kazanması gerekir. Sadece Müslüman Sünnilerin değil, Alevilerin de kendi özerk kurumlarını kurması demokrasinin gereğidir,"¹⁰ derken, ifade etmek istediği budur.

Türkiye'de, 1990 yılında devlet bütçesinden Diyanet İşleri

Başkanlığı'na ayrılan para 788 milyar 350 milyon TL.'dir. Millî Eğitim Bakanlığı 'Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'ne ayrılan da 344 milyar 427 milyon TL'dir. Bütçeden ayrılan kaynak, toplam 1 trilyon 132 milyar TL'ye yükseliyor. Bu kaynağa, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü vs.den yapılan katkılar dahil değildir.

Bütçeden Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na da toplam 1 trilyon 148 milyar lira ayrılmıştır. Yaklaşık beş bakanlığa ayrılan miktar kadar kaynağı din işlerine ayıran bir laik ülke var mıdır?

Başlangıçta DP iktidarının önemli bir kitle desteği sağlamaşının nedenlerinin başında, hiç şüphesiz, ulusal ve uluslararası konjonktürün neden olduğu refah geliyordu. Ama kitleler üzerinde devlet baskısının ve dini baskının hafiflemesinin de payı vardı. 1923-1946 aralığında Kemalist iktidarlarca milliyetçi ideolojiyi dini ideolojinin yerine geçirme çabaları beklenen sonucu vermemişti. Bu durumun farkında olan DP daha muhalefetteyken, kitlelerin bu rahatsızlığından yararlanma yolunu seçti. Toplumun temeline dokunmadığı ve kitlelerin yaşam koşullarında hatırı sayılır bir iyileşme yaratmadığı sürece, Kemalistlerin ürettiği yapay ideolojinin kitlelerin bilincine yerleşme şansı çok zayıftı. Tam tersine, Kemalist uygulamalar ve "inkılâplar"a, kitleler geleneksel ideolojiye daha çok sarılarak tepki gösteriyorlardı.

"Laiklik" uygulaması da, dinin baskı altına alınması olarak anlaşıldı. Türbelerin ziyaretinin yasaklanması gibi gariplikler "laikliğin bir gereği" sayılıyordu... Bir insanın kutsal saydığı tarihî bir kişinin mezarını ziyaret etmesinin engellenmesi "ilericilik" sayılıyordu. Yazık ki Türk aydınlarının çoğunluğu hâlâ yasakçılık ve baskıyla ilericilik arasındaki ilişkinin tersliğini kavramış durumda değiller. Kendini dini kavramlar ve sembollerle ifade geleneğine sahip kitlelerin normal hareket ve talepleri gericilik damgası vurularak cezalandırılır olmuştur.

1950'de DP'nin iktidarıyla, yüzyıllardır her türlü devlet

baskısından bezmiş halk kitlelerinde ilk defa sosyal süreci “etkiledikleri” ve “etkileyebilecekleri” umudu uyanmıştı. Ne ki 1960 darbesiyle bu sürecin normal gelişme yolunda ilerlemesinin önü kesildi.

Uygulanan ekonomik modelin 1950’li yılların ikinci yarısında olumsuz eğilimler ortaya çıkarması, dış kredilerin ve yatırımların azalması vb. DP’ye karşı kitle muhalefетinin büyümesine neden oldu. İktidarın baskıcı yöntemlere başvurusu, Sovyetler Birliği’yle yakınlaşma çabaları, hem yerel mülk sahibi sınıfların hem de ABD’nin DP’ye desteğini çekmesine neden oldu. Zaten baştan beri ordu içinde darbe odakları vardı. Koşulların olgunlaşması, İnönü’ye karşı saldırılar, tahkikat komisyonu oluşturma çabaları, basm ve üniversitelere yönelik baskılar, üniversite öğrencilerinin ve Harbiyelilerin gösterileri askerî bir darbe için koşulları “olgunlaştırmıştı.”

Kitlelerin toplumsal süreci etkileyip biçimlendirmelerine ilk tepki 1960 askerî darbesiyle geldi. Ve on yıllık sürelerle tekrarlanarak devam etti. Resmî ideolojinin bir bölümünün ileri sürdüğü gibi, 27 Mayıs 1960 darbesi “ilerici” değil, “bürokratik”ti. Dolayısıyla kitlelerin toplumsal süreci belirleme yeteneğini zaafa uğratan bir hareketti. Türk aydınlarının çoğunluğu, 27 Mayıs darbesiyle gelen anayasadan ötürü, söz konusu darbenin “ilerici” bir nitelik taşıdığını ileri sürüyorlar. Anayasanın “ilericiliği” teranesine kendisini kaptıran aydınlar, Anayasada meclisin üstünde kurumların varlığını görmezlikten gelmişlerdir. “Millî Güvenlik Kurulu” gibi meclis üstü kurumların varlığı bile bir başına Anayasanın ilericiliği tezini çürütmeye yeter. Bir anayasanın ilericiliğini belirleyen, sadece içerdiği bazı maddeler değildir. Asıl belirleyici olan, kimler tarafından nasıl yapıldığıdır. İdris Küçükömer; “Nitekim bazı yazarlar 27 Mayıs Anayasası’nın çok iyi bir anayasa olduğunu söylerler. Bu anayasa kimler için iyi ve ileri idi? Kimler yaptı, kimler bozdu? Halk niçin savunmadı? Millet nereye gitti?” derken sorunun bu yanma işaret etmek istiyor.¹¹

11 İktisat Dergisi, Sayı 274, Eylül 1987, s. 51.

Öte yandan 27 Mayıs darbesi, kendisini bir anayasa hazırlanması ve yönetimin sivillere devredilmesi perspektifiyle sınırladığı ölçüde, işlevi daha baştan sona ermişti. Bu durum bir kısım küçük burjuva aydınına ortaya çıkan “iktidar boşluğu”ndan yararlanma yolunu açmıştı. Söz konusu “iktidar boşluğu” koşullarında aydınlar, özellikle anayasanın yapılmasında etkin bir konuma geldiler ve anayasaya antidemokratik bir sürü maddeler yanında, demokratik birçok madde koyulmasını sağladılar. Ne ki, bu durum bir başına söz konusu anayasanın “ilerici” olması için yeterli olamazdı...

“İleri” sayılan anayasa yaklaşık on yıl sonra “yapıcıları” askerler tarafından kuşa çevrildi. İkinci on yılın sonunda da bütünüyle ortadan kaldırıldı...

Daha önce sözünü ettiğimiz iç ve dış koşulların ortaya çıkardığı olumlu “eğilimler”, 1954’ten başlayarak tersine dönmeye başladı. Bir kere iklim koşulları tarımsal üretimi olumsuz yönde etkiledi; öte yandan dış ticaret cephesinde de aleyhte bir tablo ortaya çıktı. 1953 yılında 8 milyon tona kadar yükselen buğday üretimi, 1954’te 5 milyon tona düştü. Tarımsal üretimde toplam %20 civarında bir düşüş söz konusuydu. Alınan kredilerin daha büyük bir bölümü eski borçların ödenmesine tahsis edilmeye başlandı. Dış krediler daraldı. Artık Türkiye 1954 öncesi ithalât düzeyini sürdüremez durumdaydı. 1958 yılı ithalâtı 1953 yılındakinin %42’sine kadar gerilemişti. Vadeleri dolan borçların ödenmesi sorun olmaya başlamıştı. Bütçe açıkları da giderek büyüyordu. 1953’te 21.9 milyon TL olan bütçe açığı, 1954’te 173.9 milyon TL’ye, 1957’de 196.1 milyon TL’ye yükseldi. 1950=100 alındığında toptan eşya fiyatları endeksi, 1954’te 121, 1957’de 181’e yükselmişti...

İç ve dış koşulların diyalektiği, daraltıcı politikalar yönünde baskı yapıyordu. Ama Menderes iktidarı daraltıcı politikalara itibar etmekten yana değildi. Adnan Menderes’in prestijinin sürmesi, kitlelerin gözünde umut olmaya devam etmesi, genişleyici politikaların sürdürülmesi gerekiyordu. Bu da, Çaklı’nın

deyişle, “enflasyonun benimsenmesiyle” mümkündü.¹² Dönemin başbakanı Adnan Menderes, neden böyle bir yola girmek durumunda olduklarını şöyle ifade ediyordu:

“En büyük muvaffakiyetleri (CHP kastediliyor, [F.B.]) dış ticareti muvazene içinde tutmaktan ibaret kalmıştır. Ama bu muvazene memleket iktisadîyatını dar bir çember içinde tutan ve memleket hizmetlerinden kaçınma pahasına elde edilen bir muvazenedir. Biz çok daha evvel denk bütçeyi temin edebilirdik. Fakat biz muvazeneyi aşağı noktalarda tutmak değil, yaşama seviyesini yükselten bir irtifada böyle bir muvazeneye ulaşmak için koşmaktayız... Ne ithalât durdurulacak, ne de tahsisatın sarfında müşkülata uğranılacaktır”¹³

Gerçekten Menderes Hükümeti, enflasyonist finansmanla, daha önce girilen bayındırlık projelerini tamamlama ve yenilerini inşa yolunu seçti. Toptan eşya fiyatları endeksi (1950 başlangıç olmak üzere), 1953'te 110'dan 1958'de 208'e yükseldi. Dış “yardımların” kısılması ve dış ticarete ilişkin zorluklar, dış borç ödemeleri, liberal dış ticaret politika ve uygulamalarını ister istemez gözden düşürecek. Ortaya çıkan yeni durum ithalâtın denetim altına alınmasını gerektiriyordu. İthalâtın kısılması ise, çoğu tüketim malı üreten sanayiciler için dolaylı teşvik anlamına geliyordu. Enflasyonist sürece eşlik eden korumacılık, sanayici kârlarını yükselterek, iç pazara yönelik ithal ikameci sanayileşme yönünde uyarıcı etki yapıyordu. Zaten İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle de 1950 sonrasında, tarımsal üretimin artması, altyapı yatırımları ve ulaşım şebekesinin genişlemesi, köyden kente göç, genel refah artışı, sanayi için “özgür” emeğin açığa çıkması, doğal olarak iç pazarı görece genişletmişti. Bu durum iç pazara dönük üretim yapan sanayiciler için potansiyel gelişme ortamı yaratmıştı. Gümrük duvarlarıyla korunan bir iç pazarda üretilen her sanayi ürünü yüksek

12 Sabri Çarklı, Türkiye’de 1950-60 Döneminde İktisat Politikasının Analizi, Doktora Tezi, AİTİA, 1980, s. 153.

13 Nakleden S. Çarklı, a.g.e, s. 162.

fiyatlardan satışa sunulabilirdi. Bu aşamadan sonra sanayi tarıma oranla daha hızlı büyüyecek, tarımın millî gelir içindeki payı da görece düşecekti.

Ne var ki, dış borçla yürüyen, enflasyonist bir büyüme modelini belirli bir eşikten sonra sürdürmek mümkün değildir. Böyle bir politika, ekonominin dengelerini bozmak yanında, toplumsal kargaşalıklar, alt-üstlükler için potansiyel bir ortam da yaratır. Başka bir anlatımla, devlet gücünün sarsılması söz konusudur... Böyle bir duruma ise, emperyalist *status quo*'nun korunmasından çıkarı olanların ve yerli işbirlikçilerin kayıtsız kalmaları mümkün değildir. Mutlaka “bir şeyler yapılması”nı isteyeceklerdir...

Başta ABD olmak üzere, emperyalist kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası, OECD vb.) Türkiye'ye yeni krediler açmanın ve eskileri de ertelemenin koşulu olarak ekonomiye “çeki düzen verilmesi”ni ısrarla istiyorlardı. Bu amaçla, “Ağustos 1958 kararları”nı Menderes'e kabul ettirmişlerdi. Menderes, söz konusu dış baskılara rağmen, kaldığı yerden devam etmek isteyince de, Batılılar için “muteber adam” olmaktan çıkacaktı. Türkiye'de planlı döneme geçişi asıl isteyen emperyalist Batı ve onun çıkarlarının bekçiliğini ve sözcülüğünü yapan emperyalist kuruluşlardı (IMF, Dünya Bankası vb.). 1950'lerin ikinci yarısında “olayların zoruyla” ortaya çıkan korumacılık ve uyardığı ithal ikameci sanayi, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra “planlı dönem”de, “plansız” bir biçimde gelişme olanağına kavuşacaktı. Böylece askerî darbeye Menderes iktidardan uzaklaştırılırken, artık Batılıların onayını almış “planlı” bir büyüme süreci başlatılıyordu...

Bir önceki dönemin sınıf ittifakında bir kayma olmuş, 1950'de egemen sınıflar koalisyonu dışına atılan bürokrasi, Millî Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Tabii Senatörlük, Planlama Teşkilatı vb. gibi kurumlar aracılığıyla egemen sınıf ittifakında tekrar etkinlik sağlamayı deneyecektir... Kaynak dağılımında sahip olduğu “stratejik konumu” sayesinde, büyük sermayeyle adı konmamış bir çeşit ittifak kurmayı başarmıştı.

TL'nin değeri (TL'nin resmî değerinin piyasa değerinin üstünde tutulması) olması, bürokrasiye oldukça geniş bir manevra gücü kazandırmaktaydı. Sanayiciler döviz tahsisi bakımından “kalkıncı bürokrasi”ye bağımlı hale gelmişlerdi. Bürokrasinin üst kesimleri, 1960 darbesiyle, 1950’de kaybettikleri konumlarını kısmen kazanmışlardır.

NATO ve CENTO’ya bağlılığını darbe bildirisinin en başına koyan 27 Mayıs askerî cuntası, uygulanacak ekonomi politikası hakkında da emperyalistlere güvence vermeyi ihmal etmedi. Batılıların istedikleri “planlı bir ekonomi” söz konusu olacaktı. Darbenin lideri General Cemal Gürsel, Planlama Teşkilatıyla ilgili konuşmasında, “Artık memlekette, herkes canının istediği gibi şu yapılınsın bu yapılınsın diyemeyecek,”¹⁴ derken, bir rasyonalizasyon planıyla ekonomiye çeki düzen verileceğini söylüyordu. Ama asıl amaç, Batı’ya bir mesaj vermektir. Gerçekten, 1960 darbesinden 1980 darbesine kadar geçen yirmi yıllık sürede bürokrasi, sanayi burjuvazisinin ön plana çıktığı bir sınıf ittifakı içinde az çok etkin konumunu korudu. Dönemin koşulları ve uluslararası plandaki eğilimler, ithal ikameci sanayileşme modelinin niteliği, “kalkıncı bürokrasi”nin ekonominin yönetiminde küçümsenemeyecek bir etkinlik sağlamasına neden oldu. Ne ki, 1980 askerî cuntasıyla Türkiye yeni bir sermaye birikimine zorlanırken, yeni modelde artık “kalkıncı bürokrasiye” de yer yoktu. 24 Ocak-12 Eylül’le başlayan yeni dönemde, kalkıncı ideolojiye retorik düzeyinde bile olsa artık yer verilmeyecekti... 1980 sonrası sürecin tahliline geçmeden önce, yaklaşık yirmi yıllık bir sürede geçerli olan “bağımlı ve dışlayıcı” büyüme modelinin (ithal ikameci model) gelişmesi ve krize giriş nedenleri üzerinde kısaca durmamız gerekiyor.

Bağımlı Sanayileşme Sürecinin Dinamiği ve Krizi

II.Dünya Savaşı sonrasına kadarki dönemde az gelişmiş ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasındaki ilişki bir bakıma kır-kent ilişkisi niteliği taşıyordu. Genel olarak az gelişmiş ülkeler

14 Bkz. Kenan Mortan, Cemil Çakmaklı, **Kalkınma Arayışları**, Altın Kitaplar, 1987, s. 78

hammadde ve tarım ürünleri ihraç edip, karşılığında sanayi ürünü olan tüketim malları ithal ediyorlardı. Fakat kapitalizmin yeni evresinde durum değişecekti. Emperyalizmin klasik dönemi de denilen 1880’li yıllardan II.Dünya Savaşı sonrasına kadar geçen sürede hammadde kaynaklarının kontrolü ve tüketim malları pazarının genişletilmesi amacı ön plandaydı.

II.Savaş’tan sonra hammadde kaynaklarını kontrol ederek, “uygun koşullarda” elde edilmesi önemini korumakla birlikte, az gelişmiş ülkelere sermaye ihracının birincil amacı artık sermayenin kendini Dünya ölçeğinde yeniden üretebilmesinin koşulu haline geldi. Kâr oranlarındaki azalma eğilimine karşı bir “savunma” niteliği taşımaktaydı. Bu aşamada, az gelişmiş ülkelerdeki büyüme süreci iki şekilde etkilenecekti. Birincisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artık tarım ürünleri ve hammaddelere değil, iç pazara dönük imalât sanayi sektörüne yönelmesidir. Hammadde fiyatlarındaki sürekli gerileme (ticaret hadlerinin hammaddeler aleyhine daha çok bozulması), sermayeyi böyle bir tercihe zorlarken, pazarın genişlemesinin koşulları yaratılıyordu; ikincisi tüm az gelişmiş ülkelere aynı oranda yabancı sermaye yatırımı söz konusu olmayacağına göre, iç pazara dönük sanayilerini geliştirmek isteyen ülkelere patent, teçhizat, ara malı ve hammadde satışı artmıştı.

Görece geri teknoloji ürünü mallar söz konusu olduğu ve üretim (montaj) teknoloji ithaliyle yürüdüğü için, söz konusu süreç gerçek anlamda bir sanayileşmeye götüremezdi. Bağımlı ve dışlayıcı bir süreçti. Bağımlılık da ikili bir karakter taşıyordu: Birincisi, teknoloji, ara malı ve bazı hammaddeler çokuluslu şirketlerden sağlandığı için ve üretilen mallar da iç pazarda satıldığı için, döviz sorunu sürekli büyüyordu. İthalat için gerekli döviz, geleneksel ihraç ürünlerinin ihracıyla sağlanıyordu. Ama sağlanan döviz sürekli büyüyen sanayinin ihtiyacını karşılamaktan uzak kalıyordu. Bu koşullarda (geleneksel ürün fiyatlarının sürekli gerilediği), borçlanmak zorunlu hale geliyordu. Malî bağımlılık (dış borçlar) arttığı ölçüde, ekonomi politikalarının yönetimi dış karar merkezlerine doğru kayar. Ülke yöneticilerinin manevra alanı azalır. Karar mercileri IMF,

Dünya Bankası gibi kuruluşlar olmaya başlar. Aşırı borçlu bir ülkenin borç verenlerin isteklerini dikkate almaması ancak istisnai durumlarda söz konusu olabilir.

Sanayileşme sürecinin dışlayıcı niteliğine gelince; iç pazara yönelik ve çoğunlukla tüketim malı üreten, bunu da teknoloji ithaliyle gerçekleştiren bir ülkede, sanayileşmenin sınırlı kalması, sınırlı istihdam yaratması, sonuçta da iç pazarın da sınırlı bir genişleme göstermesi doğaldır. Toprak dağılımının aşırı dengesiz olduğu ülkelerde iç pazar daha da sınırlı kalır.

Söz konusu dönemde, çokuluslu şirketlerin yayılma ve genişleme stratejisiyle, az gelişmiş ülkelerde benimsenen büyüme modelinden yarar sağlayanların çıkarları çakışmaktaydı. Döviz yetersizliği korumacı uygulamaları zorunla hale getirirken, patent, ekipman, ara malı ve kimi hammaddelerin gümrük duvarlarını aşmasına olanak veriyordu. Tüketime hazır ürünlerin ithalini yasaklayan ülkeler, aynı malın montajı için her türlü ithalâta izin veriyorlardı. Üstelik büyük muafiyetler ve kolaylıklar da söz konusu oluyordu.

Böylece, yeni süreç bazı düşük katma değerli malların iç pazara dönük üretimine olanak vererek çokuluslu şirketlerin pazarı genişletmelerini sağlarken, yerli hâkim sınıflar içinde de sanayi burjuvası ön plana geçmişti. Yine de burjuvazinin diğer fraksiyonları karşısında tam bir üstünlük sağlamaları mümkün değildi. Sanayici, kendi ihtiyacı olan dövizli geleneksel ürünlerin ihracından karşıladığı sürece, diğer sermaye kesimlerinin el koyduğu sosyal artığa sahip olabilmek için emekçi kitleleri peşinden sürükleyip, diğerleri üzerinde baskı yapmaya cesaret edemez (Harekete geçen kitle dinamiğinin kendini de hedef almasından korkar). Bu yüzden bağımlı ülkelerde sanayi burjuvazisinin başat rol oynaması olağan bir şey değildir. Sanayileşmenin finansmanı geleneksel ürünlerin ihracına ve dış borçlanmaya bağlı kaldıkça, sanayi burjuvazisinin başat rol oynaması olanaksızdır.

Bağımlılığı pekiştiren ikinci faktör, küçük bir ayrıcalıklı azınlığın ihtiyacı olan malların üretilmesiyle ortaya çıkıyor.

Böylece toplumsal formasyonun genel gelişmişlik düzeyine uygun düşmeyen bir tüketim kalıbı yerleşiyor. Bir bakıma, sanayileşme süreci sondan başlamış oluyor. Öncelikli sanayi dalları kurulmadan, söz konusu sanayilerin üretmesi gereken girdiler ithal edilerek, montaj mümkün oluyor. Motor üretilmeden otomobil “üretilmesi” gibi... Böyle bir sanayileşmenin ekonomide dikey ve yatay “eklemlenmeler” yaratması, istihdam yaratması da sınırlı kalmak durumundadır. Sonuçta iç pazarda ancak sınırlı bir genişleme olabilir. Bu durum ölçek ve verimlilik sorunları yarattığı gibi; teknolojik bağımlılık, teknolojik yaratıcılığı da gündem dışına itiyor. Ülke ihtiyaçlarından bağımsız bir teknoloji ithali zorunlu hale geliyor. Pazarın sınırlı kalması, ithal edilen teknolojinin (görece geri olsa da) gelirin daha çok varlıklı kesimlerin eline geçmesini sağlaması, aynı şekilde yaratılan istihdamın sınırlılığı, geniş toplum kesimlerinin dışlanması, “marjinalleşmesi” sonucunu doğuruyor. Dış kaynağa bağımlılık zorunlu olarak artmak durumunda olduğundan, ödemeler dengesi tıkanıklıkları sürecin krize girmesiyle, tıkanmasıyla sonuçlanıyor.

Yukarıdaki genel açıklamalardan sonra, Türkiye’de 1950’lerin sonlarında başlayıp, 1960 sonrasında hızlı bir gelişme gösteren “bağımlı ve dışlayıcı” sanayileşme sürecinin tahliline geçebiliriz. Bir taraftan çokuluslu şirketlere patent, lisans, teçhizat, ara malı ve hammadde ihraç olanağı veren, diğer yandan sözde ithal ikamesi sağlayan sanayileşme süreci, dış belirleyiciliklere büyük ölçüde bağımlıydı. Aslında görünüşle gerçek arasındaki çizgi yakalanabilirse, bu sürecin ithal ikamesi yapmadığı, tam tersine, bir ithal patlamasına neden olduğu kolaylıkla görülür. Nitekim kullanıma hazır tüketim malı ithalinin yerini o malın üretilmesi için gerekli girdilerin ithali almaktadır. Böyle bir sürecin belirli bir eşikten sonra krize girmesi doğaldır. Üretebilmek için büyük ithalâta gereksinme duyan, ürettiği malları iç pazarda sattığı için döviz ihtiyacını kendisi sağlayamayan, geleneksel ürünlerin ihracından sağlanan dövizin de sürekli azaldığı koşullarda (1968-1971 aralığında Türkiye’nin ihracatının %77’sini tarımsal ürünler oluşturmak-

taydı) sürecin sürdürülmesi ödemeler dengesine bağlıydı. Çokuluslu şirketlerin denetiminde ve onların bir uzantısı olarak kurulan sanayiler, iç pazara yönelik olarak kuruldukları için, ölçek, verimlilik, rekabet edebilirlik, standardizasyon gibi, kapitalist üretim için olmazsa olmaz kriterler dikkate alınmadan kurulmuştu. Üretilen malların başlangıçta ihracı düşünülmüyordu. Bu durum, çokuluslu şirketlerin de işine gelen bir şeydi.

Dış rekabetten korunan, büyük teşvik, sübvansiyon ve muafiyetlerden yararlanan, tekeli değilse bile oligopol konumundaki sanayi kuruluşları çok yüksek kârlar sağlayabiliyorlardı. Kambiyo politikası da (TL değerinin yüksek tutulması), büyük rantların (döviz tahsisleri yoluyla) ortaya çıkmasına olanak veriyordu. Büyük sanayici rantı sağlayan, korunmuş bir iç pazarda “tekeli” konumundaki sanayi kuruluşları, çok yüksek kârlar elde ettikleri sürece “yüksek” ücret uygulamasından da pek rahatsız olmazlar. İç dönük üretim yapan sanayiciler için “yüksek ücret”, ürettikleri malların sürümü anlamına gelir. Bu yüzden özellikle sigortalı-sendikalı ve büyük işyerlerinde çalışan işçilerin reel ücretleri sürekli yükseldi (Askerî darbe dönemi olan 1971 yılı hariç). Reel ücretler 1968-1971 arasında yılda ortalama %6 civarında artmıştı. Ücretliler içinde sözünü ettiğimiz işçi kesimi bir bakıma “işçi aristokrasisi” konumuna gelmişti (Bunlara birçok KİT işçisi de dahildir).

İthal ikameci model, sadece bağımlılık yaratıp derinleştirmekle kalmıyor (teknolojik ve malî bağımlılık), teknoloji üretimini de gündemden çıkarıyor. Üstelik ülkenin genel gelişmişlik düzeyine denk düşmeyen bir tüketim yapısı ve alışkanlığını da yerleştirerek, bağımlılığı daha kapsamlı hale getiriyor. Üretim yeteneğine sahip olunmayan malların tüketilmesine olanak veren model, ülkeyi Dünya ekonomisi bütünlüğü içinde “gecekondu statüsüne” sokarak, çevrede yer almasına ve bunun süreklilik kazanmasına neden oluyor.

Sanayi üretiminin hızla arttığı, ama sanayi ürünleri ihracatının artmadığı koşullarda, sürecin devam ettirilmesi, başlangıçta dış borçlanmayla sürdürüldü. Türkiye’nin ihracatı

1960-1970 döneminde yılda ortalama %1.6, 1970-77 aralığında da %0.8 oranında arttı. Türkiye'yle benzer gelişmişlik düzeyindeki 54 ülkede ise bu oranlar aynı dönemler için %5.4 ve %5.1 oldu. Aynı dönemlerde sanayileşmiş ülkelerde de %8.5 ve %6.2 olmuştur. Buna karşılık Türkiye'nin ithalatı 1960'lı yıllarda %5.5 1970'lerde de %13.1 artmıştır.¹⁵ Bir başka önemli nokta da, Türkiye'nin Dünya ticareti içindeki payının çok düşük olmasıdır. Bu oran 1965'te %0.28, 1980'de %0.16 idi.¹⁶

Dünya ekonomisindeki büyüme eğilimlerinin tersine döndüğü 1960'ların sonlarında, Batılı devletler ve uluslararası finans kuruluşlarından alınan dış "yardım" ve krediler azalırken, Batı Avrupa'ya göçen Türk işçilerinin yolladığı döviz önemli rakamlara ulaşmıştı. İşçi dövizlerinin de görece azaldığı 1974-75 sonrasındaysa, petro-dolarlarının devrelenmesinin ve uluslararası spekülasyonun neden olduğu para bolluğu, çokuluslu özel ticari bankalardan, ekseri kısa vadeli, yüksek faizli borçlanma yolunu açtı.

1970'li yılların sonuna gelindiğinde, belli başlı üç faktör Türkiye ekonomisinin yapısal bir krize sürüklenmesine neden oldu. Bunlardan birincisi, sağlanan dış kaynağın bağımlı büyüme sürecini sürdürecektir seviyede olmaması; ikincisi, 1950'lerde gerçekleştirilen altyapının, (özellikle de elektrik enerjisinin) yetersiz kalması, daha da önemlisi 1950'lerde başlayan emperyalist şartlandırma sonucu petrole bağımlılığın artması, 1974'ten sonra ardarda gelen petrol şoklarının ödemeler dengesini tıkaması; üçüncüsü de, iç pazarın da artık sınırına yaklaşmış olması ve oldukça yüksek ücretlerin kârlılık oranlarını kemirmesidir.

Ekonominin krize girdiği yıllarda, 1950'lerden beri artık bir gelenek haline gelen (genel oyun da zorlaması sonucu) tarımsal sübvansiyonlar da sürdürülüyordu. Tarıma yapılan sübvansiyonlar ve destekleme alımları bu sektörde yaratılan değerin oldukça

---

15 Kenan Bulutoğlu, *Bunalım ve Çıkış*. Tekin Yay., 1980, s. 254.

16 F. Başkaya, *Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Birlik, 1986, s. 178.

yüksek bir oranına ulaşmıştı (1963-1971 döneminde tarımsal üretim değerinin %22'si). Sanayinin döviz yutucu niteliği, ithal edilen, teçhizat, ara malı ve hammadde fiyatlarının aşırı yükselmesi ve ticaret hadlerinin aleyhte seyri (1950=100 alındığında dış ticaret hadleri 1973'de 95, 1974'de 77, 1975'de 68, 1976'da 70, 1977'de 69, 1978'de 71, 1979'da 70¹⁷ olmuştu). Petrol faturasının aşırı yükselmesi, tarıma yapılan sübvansiyonlar ve destekler, sigortalı ve sendikalı büyük işyerlerinde ücretlerin görece yüksek oluşu (1977'de Türkiye'de ücretler Yunanistan'dakine eşitti, oysa Yunanistan'da kişi başına gelir Türkiye'nin 2.5 katıydı. 1977'de Türkiye'de ücretler Güney Kore'dekinin 3 katıydı), ucuz konut kredisi, sağlık hizmetlerinden yararlanmaları vb. de dikkate alındığında işçilerin görece yüksek bir "refah" seviyesinde oldukları anlaşılır. Dış ticaret cephesindeki tersine gidiş, (ihracatın ithalâtı karşılama oranı 1975'de %29.5, 1980'de %38'e kadar düşmüştü) petrol fiyatlarındaki aşırı yükselmeye rağmen sübvansiyon yoluyla petrol fiyatlarının düşük tutulması, KİT açıkları, tarıma yönelik sübvansiyonlar, dış krediler ve işçi dövizlerindeki göreceli azalış, altyapının yetersizliği, Batı'dan ithal edilen enflasyon, artan dış borçlar (dış borçlar 1975-76 arasında %412 oranında artmıştı), dış ticaret hadlerindeki bozulma ödemeler dengesi kriziyle sonuçlandı. Türkiye'nin 1977 sonu ihracatı yaklaşık 1.7 milyar dolar iken, ithalât 5.8 milyar dolardı.

Ekonomik kriz, kaçınılmaz olarak sosyal ve politik alana da yansdı. Artık 1920'lerden beri oluşturula gelen yapı ve kurumlarla, geçerli devlet ve toplum anlayışıyla krizi aşmak mümkün görünmüyordu. Öte yandan emperyalizmin içine girdiği yeni kriz döneminde, Türkiye'ye biçilen rol de değişecekti... Egemen sınıflar blokunun eski ilişkiler, kurumlar ve ideoloji çerçevesinde Türkiye'ye yönetebilme şansı kalmamıştı. Oldukça dinamik bir nitelik kazanan kitle hareketini de mevcut yasal ve anayasal çerçeve içinde massetmek kolay değildi. Zira

---

17 Asaf Savaş Akat, "Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler" Toplum ve Bilim, No: 12, 1980.

demokratik kuruluşların baskısı (aydınlar, sendikalar, meslek odaları, dernekler, üniversite gençliği vb.) mevcut yapıyı zorlamaktaydı. Dolayısıyla kurumsal-ideolojik yapıyı yeni bir temel üzerine oturtmadan, sadece baskıyla duruma hâkim olunamayacağını 12 Mart baskı rejimi göstermişti. Baskıya, kurumsal-ideolojik düzenlemeler de eşlik etmeliydi... Devlet, mevcut yapılar ve işleyiş, ideolojik meşrulaştırma mekanizmaları veri iken, düzenin “sınırları” dışına taşma potansiyeli taşıyan toplumsal dinamizmi kıramaz durumdaydı. Üstelik muhalefet bizzat, devlet aygıtı içine de sızmış durumdaydı. Kısaca devlet yapısı yeni durumla başa çıkamaz hale gelmişti...

Artık ekonomik krizin aşılması öncelikle siyasal krizi aşmaya bağlıydı. Egemen sınıflar bloku, devlet aygıtına yeni bir biçim verilmeden siyasal krizin aşılamayacağını; siyasal kriz aşılmadan da ekonomiye yeniden yön vermenin ve güç dengelerini değiştirmenin olanaksızlığını kavramıştı... Nitekim, siyasal ve ekonomik kriz içiçe geçmiş, biri diğerini şartlandırır hale gelmişti. Birinin çözümsüzlüğü diğerinin çözümünü daha da zorlaştırır durumdaydı. Siyasal krizin önceliği vardı. Devlet aygıtının toplumu yönetmede “yetersiz kalması”, bir bakıma “felçleşmesi” egemen sınıfların hegemonya gücünü zaafa uğratmaktaydı. Elbette siyasal krizin derinleşmesi dış ilişkileri de (dış yardım, borç alma vs.) zorlaştırıyordu.

Yukarıda sıralanan nedenlerden ötürü, mevcut yapı, kurumsal-ideolojik çerçeve içinde çözüm arayışları (1977-1980) sonuç vermeyecekti... Krizin derinleşmesine, krizi aşmak için alınan önlemlerin zamanlama hataları ve tutarsızlıkları da eklendi. Elbette dış baskılar ve çıkarılan zorluklar da krizin derinleşmesinin bir başka nedeniydi. İşte, 24 Ocak 1980’de başlayıp 12 Eylül’le devam eden süreçte krize emperyalizmin ve yerli hâkim sınıfların çıkarları yönünde çözümler dayatılacaktı...

XII. BÖLÜM

SEKSENLİ YILLAR: UYDULAŞMA SÜRECİNİN DERİNLEŞMESİ

*“Belirleyici olan, her zaman nereye
bakıldığı değil nereden bakıldığıdır.”*

Piere Teilhard de Chardin

1970’li yılların ikinci yarısında Türkiye’de geçerli “bağımlı ve dışlayıcı” büyüme modeli krize girmişti. Kapsamlı düzenlemeler olmadan hâkim sınıfların krizi aşmaları ve yeni bir sermaye birikim modelini dayatmaları olanaksız gibiydi. Bilindiği gibi, sermaye birikim modelinin krizi, aynı zamanda siyasal, ideolojik, kurumsal boyutları da olan bir krizdir. Böylesi koşullarda krizi aşmak için sadece ekonomiye ilişkin düzenlemeler yeterli değildir. Bu arada ideolojik plandaki aşınmaya da bir çare bulmak gerekiyordu... Geçerli resmî ideoloji olan Atatürkçülüğün yeni bir versiyonunun üretilmesi de gündeme gelmişti. Başka bir ifade ile, yeni bir sermaye birikim modelinin geçerli kılınması, yeni düzenlemeler ve dengeler oluşturmaya bağlıydı. Kapsamlı düzenlemeler yapmak ve eski dengelerin yerine yenilerini oluşturmakla, egemen sınıf sömürü koşullarının sürekliliğini sağlayabilirdi...

Türkiye “yapısal bir kriz” içine sürüklenmişken, emperyalizmin Ortadoğu’ya ilişkin beklentileri de yeni bir durum almıştı. Kapitalizmin yapısal krizi koşullarında, emperyalizmin yeni sömürge statüsündeki azgelişmiş ülkelerde yaklaşımı değişirken, Türkiye’nin içinde yer aldığı coğrafi bölge, Dünyanın en sıcak ilgi alanlarından biri haline gelmişti. 1970’lerin başından beri ardarda gelen “petrol şokları” emperyalist ülkeler için Ortadoğu petrolünün önemini daha da artırmıştı. OPEC aracılığıyla azgelişmiş ülkelerin bir bölümü, ihraç ettikleri ürün üzerinde söz sahibi olmuşlardı. Bunun diğer temel mallar üreticisi ülkeler için örnek oluşturması, sanayileşmiş ülkeler için “tedirgin edici” bir durumdu. Böyle bir eğilimin güçlenip etkinlik sağlaması, yüzyıllardır Dünya kaynaklarını istedikleri gibi kullanan Batı için “kaygı verici”ydi. Birinci petrol şokunu izleyen dönemde alternatif enerjilere yönelmelerine ve enerji tasarrufu yöntemlerini devreye sokmalarına rağmen, Batılıların tükettiği petrolün %40’ı hâlâ Ortadoğu’dan geliyordu. Üstelik Dünyanın en zengin rezervleri de söz konusu bölgede bulunuyordu.

Batılılar için petrolün önemini artıran başka gelişmeler de söz konusudur. Bir kere Ortadoğu’da emperyalizmin en güvendiği kalelerden biri olan Şah rejimi düşmüş, yerini Humeyni’nin İslâmcı fundamentalist rejimi almıştı. Daha sonra İran-İrak savaşı patlak verecekti. Müslüman ülkelerde *fundamentalist* (radikal) eğilim güç kazanmaktaydı. İslâmi radikalizmin yükselmesi, bölgedeki emperyalist çıkarlar için potansiyel bir tehlike olarak görülüyordu. Aynı şekilde, Sovyet askerlerinin Afganistan’a girmesi, Sovyetler Birliği’nin Güney-Batı Asya’ya daha fazla sokulmasının yolunu açabilirdi. Şah’ın devrilmesiyle İran’da Kürt ulusal hareketi de ivme kazanmıştı. İşte bütün bu gelişmeler bölgede “istikrarı tehlikeye atıyordu.” Emperyalist Batı için istikrarsızlığa çözüm bulmak hayâtî bir öneme sahipti. Aksi halde İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan *status quo* ve emperyalist çıkarlar tehlikeye girerdi. Şah’ın Ortadoğu’nun jandarmalığı rolünün son bulduğu koşullarda, sadece Siyonist İsrail devletine dayanarak emperya-

list çıkarları güvence altına almak mümkün değildi. Zaten böylesi bir ortamda Siyonist devletin kendi de tehlikede sayılırdı... Kısaca Ortadoğu’da istikrarın sağlanması, öncelikle Türkiye’deki istikrarsızlığın giderilmesine bağlı görünüyordu.

İran’dan boşalan Ortadoğu’daki alt-emperyalist işleve (jandarmalığa) en uygun aday Türkiye’ydi... 15 Ağustos 1980 tarihli *New York Times*’da yer alan bir yazıda, “Türkiye’deki durum Batı açısından bir kriz arz ediyor. Çareler araştıran Batı’nın bu krizin daha fazla devam etmesine tahammülü yok. Çünkü Türkiye NATO’nun stratejik cephesi içinde... İran’ın kaybindan sonra Doğu ile Batı arasında tampon ülke”¹ deniyordu. Gerçekten de krize daha fazla “tahammül etmeye” gerek kalmadı... Aradan bir ay bile geçmeden Türk generalleri, bölgenin istikrarının Türkiye’deki istikrardan geçtiğini, bölgedeki emperyalist çıkarların korunmasında ellerinden geleni yapacaklarını 12 Eylül 1980’den başlayarak göstermeye başlıyorlardı. Daha 1975’de ABD de, “Türkiye’de sağlam bir hükümetin gerekliliğinden” söz ediliyordu...

Ortalama bir insan 12 Eylül’le gelen askerî diktatörlüğün “anarşiyi önlemek” gibi sınırlı bir amacı olduğunu sanır. Dükkan sahipleri mantalitesinin ötesine geçememiş diplomalıların çoğunluğu da benzer bir sanıya sahiptir. Oysa generalerin gelişinin köklü “gerekçeleri” vardı. Dünyada sadece zabıtayı sağlamak amacıyla darbe yapıldığı görülmemiştir. Sonuçta zabıtayı sağlayanlarla darbeciler aynı olduğuna göre! Askerî diktatörlüğün, ekonominin yörüngesini değiştirmek, bölgedeki emperyalist çıkarları güvence altına almak, Türkiye’nin Dünya ekonomisindeki konumunu Batılıların istekleri doğrultusunda yeniden biçimlendirmek gibi belirgin hedefleri söz konusuydu. Bütün bunlar yeni bir resmî ideoloji (Atatürkçülüğün yeni bir yorumu) oluşturmayı da zorunlu olarak gündeme getirmişti. Aksi halde devlet aygıtını baştan sona ele alıp yeniden düzenlemeye, düzen partileri de dahil tüm siyasal partilerin kapatılmasına, tüm toplumsal-siyasal katılım odaklarının ezilmesine,

sendikaların daha da etkisizleştirilmesine, bilimsel-entelektüel faaliyetlerin cezalandırılmasına, anayasa da dahil, hemen tüm önemli yasaların değiştirilip antidemokrat bir kurumsal çerçeve oluşturulmasına, devletin baskı aygıtının daha da güçlendirilmesine gerek kalmazdı. Zaten o dönemde Türkiye’de sıkıyönetim geçerliydi. Anarşinin önlenmemesi için de hiçbir neden yoktu. Anarşinin daha önce neden önlenemediği, 12 Eylül’den sonra nasıl önlendiğinin tartışmasına burada girmeyeceğiz. Artık, isteyen herkes anarşinin nasıl ve neden tırmandırıldığı, neden önlenmediği, 12 Eylül’le nasıl önlendiği vb. konusunda yeteri kadar bilgi sahibidir.

12 Eylül’le gelen devlet terör rejiminin belli başlı iki amacı vardı. Birincisi, Türkiye’ye yeni bir sermaye birikimi modelini kabul ettirmek, bunun için gerekli düzenlemeyi yapmak; ikincisi de, Türkiye’yi emperyalizmin Ortadoğu’daki çıkarlarının korunması amacıyla alt-emperyalist role hazırlamak. 13 Eylül 1980 tarihli *New York Times*’da, “Bir NATO üyesi olan Türkiye, Doğu Akdeniz’deki Amerikan menfaatleri açısından stratejik bir konumda bulunuyor,” deniyordu. ABD Temsilciler Meclisi Heyeti, Narkotik Özel Komite Başkanı Charles Rangel, “Türkiye sadece müttefik olarak değil, bölgede liderliğini desteklediğimiz bir ülkedir,”² diyordu.

İşte yukarda sözünü ettiğimiz iki temel amacın gerçekleştirilmesi için, devlet terör rejimi gündeme geldi. Bölgedeki emperyalist çıkarların ve Türk egemen sınıflarının çıkarlarının güvence altına alınması, önce siyasal nitelikteki krizin aşılmasını gerektiriyordu. Türkiye’de 1960’lardan beri geçerli sermaye birikim modelinin yerine yeni bir birikim modelinin konabilmesi için, mevcut güç dengelerinin değiştirilmesi, yeni bir sınıf ittifakının oluşturulması gerekiyordu. Fakat bu aşamada, belirli hedefleri gerçekleştirmek amacıyla iktidara el koyan askerî cunta, önemli bir sorunla karşılaşmıştı. Bu, geleneksel resmî ideoloji olan Atatürkçülüğün “yeniden tanımlanması”,

---

2 Ufuk Güldemir, a.g.e., s. 122.

formüle edilmesiydi. Artık koşullar 1930'lardan beri geçerli olan resmî ideolojinin yeni versiyonunun oluşturulmasını gerektiriyordu! Yapılacak iş, yeni koşulların gerektirdiği, yerli burjuvazinin ve emperyalizmin çıkarlarına cevap verecek bir Atatürkçülük versiyonunun üretilmesiydi. Bu da geleneksel olarak geçerli kılınmış resmî ideoloji olan Atatürkçülüğün kısmen de olsa dışlanmasını gerektiriyordu. Bu yüzden askerî cunta, geleneksel olarak resmî ideolojinin (Atatürkçülük) üretilip yayıldığı kurumları (TTK, TDK, TİTE vb.) yeniden biçimlendirdi. Bu kurumlardaki etkin kişiler tasfiye edildi. Eğitim kurumları ve üniversiteler yeni bir düzenlemeye tabi tutuldu. YÖK'e hâkim olan zihniyet ve kişilerin niteliği hatırlanırsa, bu konuda neyin amaçlandığı daha iyi anlaşılır. Elbette, cunta böylesi bir manipülasyona girişirken, Atatürkçülükten de çok söz edilecekti... Kimi "radikal Atatürkçünün" ileri sürdüğü gibi, cuntanın amacı Atatürkçülüğü tasfiye etmek değildi. Amaç, yeni durumun gerektirdiği, yeni koşullara cevap verecek bir Atatürkçülük (resmî ideoloji) oluşturmaktı. Resmî ideoloji olan Atatürkçülüğün yeni bir versiyonunun gündeme getirilmiş olmasının bize göre belli başlı üç nedeni vardı: Birincisi, Atatürkçülüğün geleneksel yorumunda, sola karşı tavır çok net değildi, sınır kalın çizgilerle ayrılmamıştı. 12 Eylül Askerî rejimi, bir kere bu kalın çizgiyi çizmek için Atatürkçülüğün yeni bir yorumuna ihtiyaç duyuyordu. İkincisi, radikal İslâmın güçlendiği koşullarda dine karşı geleneksel yaklaşımın da nüansa edilmesi gerekiyordu. Zira, dini, hem sol harekete, hem de radikal İslâmcı harekete karşı kullanmak, ABD'nin istediği "devlet kontrolündeki İslâmın iktidarda olduğu ülkelerle sıcak ilişkiler kurabilmek için, din üzerindeki baskının daha da yumuşatılması gerekiyordu. Geleneksel yaklaşım geçerliyken, yukarıdaki amaçları gerçekleştirmek mümkün görünmüyordu. Bu aşamada uyduruk "Türk-İslâm Sentezi" yaması devreye sokuldu. Aslında "Türk İslâm Sentezi" bir paravan işlevi görüyordu. Irkçı-faşist eğilimli unsurlar, oportünist dinciler ve bunlar tarafından kullanılabilen "renksizler" için Türk-İslâm sentezi, gerçek kimliklerini gizlemenin bir aracıydı.

Resmî ideolojinin yeni bir versiyonunun gündeme gelmesinin üçüncü nedeni, devlet aygıtı içindeki bağımsızlık yanlısı, “antiemperyalist”, kalkınmacı ideolojiye bağlı unsurları tasfiye etmektir. Zira, 1980’de gündeme gelen birikim modelinde “kalkınmacı bürokrasi”ye yer yoktu. Cunta lideri Kenan Evren, bir taraftan geleneksel resmî ideolojinin (Atatürkçülük) üretildiği kurumları tasfiye eder, üniversitelere yeni bir biçim verirken, diğer yandan da meydanlarda Kuran’dan ayetler okuyordu. Bununla ikili bir hedef söz konusuydu. Birincisi, İslâm’a yumuşak bakıldığı imajını yaratarak, “devlet kontrolündeki İslâm’a” göz kırpmak ve Ortadoğu’da da devlet kontrolündeki İslâm’ın iktidarda olduğu gerici rejimlere hoş görünmek, (onlara hoş görünmek, ABD’ye hoş görünmekle özdeşti); ikincisi de, radikal İslâmcı akımın Türkiye’de etkinlik sağlamasını önlemek... Elbette bu tip yaklaşımlar Türk generallerinin bir “buluşu” değildi. Amerikalı askerî stratejisi Barry Rubin; “İslâm’ın yükselen sesinin bölgede komünizme karşı yürütülecek strateji içinde kullanılmasının yolları araştırılmalıdır,” diyordu. Başta ABD olmak üzere Batılılar, radikal İslâmcı³ hareketin güçlenmesinden rahatsızdılar: “İslâmiyet’in bölgede istikrarı tehlikeli biçimde tehdidi Türkiye’nin önemini ortaya çıkarıyor,”⁴ deniyordu. Başlangıçta ABD’li uzmanlarca önerilen komünizmin yayılmasına karşı bir “yeşil kuşak doktrini”, İslâm radikalizminin güçlenmeye başlamasıyla devlet kontrolündeki İslâm’ın radikal İslâmi harekete karşı da kullanma biçimini alacaktı. Cuntanın Rabita Örgütü ile bağlantıları, İslâm bankalarına sağlanan kolaylıklar, Diyanet İşleri Başkanlığı’na sağlanan kolaylıklar. Diyanet İşleri Başkanlığı’na ayrılan kaynağın birkaç kat artırılması, İmam Hatip Liseleri sayısındaki hızlı artış, liselere zorunlu din dersi konulması vb. devlet kontrolündeki İslâmı, fundamentalist harekete karşı kullanma niyetini de yansıtıyordu.

Aynı şekilde, “Türk-İslâm Sentezi”nin cunta tarafından yeni

3 Ufuk Güldemir, a.g.e., s. 20

4 Ufuk Güldemir, a.g.e., s. 83

bir Atatürkçölük yorumu içine sokulması da, hem geleneksel resmî ideolojiden (Atatürkçölük) uzaklaşıldığını, hem de ABD'nin de isteği doğrultusunda, devlet kontrolündeki İslâm'ın güçlendirilmesi isteğini yansıtıyordu. Nitekim generaller, Türk-İslâm sentezinden yana göründükleri ölçüde, bu onların devlet kontrolündeki İslâmı güçlendirme tercihine ideolojik destek sağlıyordu. Başta Ziya'nın Pakistan'ı olmak üzere, devlet kontrolündeki İslâm'a dayanarak iktidarda kalabilen, Amerikan kuklası gerici rejimlerle (Suudi Arabistan vb.) çok sıcak ilişkiler kurulmasının nedenlerinden biri budur. Bölgedeki ABD yanlısı gerici rejimlerle, generaller Türkiye'si arasındaki ilişkiler 12 Eylül'den sonra "pek samimi" bir döneme girmişti!... Ziya, Kenan Evren için, "Sevgisi ve samimiyeti ile kalbimi fethetti" derken, ilişkilerin sıcaklığını anlatmak istiyordu... Elbette Latince deyimdeki gibi ortak yanları vardı!...

12 Eylül'le birlikte Türkiye, ABD yörüngesine iyice girdi. Emperyalizmin bölgedeki çıkarlarının bekçiliğine, "alt-emperyalist" bir işleve aday olduğunu açıkça ortaya koydu. "Meksika borç krizi"nden sonra Batılıların, az gelişmiş ülkelere yeni krediler vermekten kaçınırken, Türkiye'ye yaklaşık 30 milyar dolar borç vermeleri bu yüzdendir. Yerli ve yabancı sermaye çevreleriyle sıkı ilişkiler kurmayı başarmış NATO ile ilişkilerden sorumlu General Haydar Saltık'ın, Millî Güvenlik Konseyi genel sekreterliğine getirilmesi de bir tesadüf değildir. "Türk-Amerikan ilişkileri Bağdat Paktı'ndan bu yana en sıcak dönemini yaşıyor"du... Washington'un "keseri hep kendilerine dönük vuran, aşırı millîyetçi politikacılar" dediği Ecevit ve Demirel gitmiş, şimdi sorunlara bir Dünya lideri gibi bakan general A. Haig'in arkadaşı Kenan Evren gelmişti... Artık Türkiye, İran'dan boşalan rolü üstlenebilirdi... Eski ABD başkanı Nixon, Kenan Evren'in; "Bölgede sadece kendi ülkesinin menfaatlerine önem veren bir menfaatperest olmadığını," söylüyordu..

Parlamente "demokratik" ortam söz konusuysa, Türkiye'nin bu ölçüde ABD yörüngesine girmesi, emperyalizme NATO anlaşması dışında "ekstra olanaklar sunması", "kolaylıklar sağlaması" mümkün olmazdı. Yunanistan'ın

NATO'nun askerî kanadına dönmesine razı olunması, Muş ve Batman'da ABD'ye yeni üsler verilmesi, Türk-ABD Yüksek Savunma Konseyi, Çevik Kuvvet Projesi'ne Türkiye'nin dahil edilmesi, Ortadoğu'da bir kriz halinde Türkiye'nin üsleri 24-48 saat süreyle (Evren tarafından) ABD'nin kullanımına izin sözü verilmesi vb., ancak başına buyruk bir askerî diktatörlük geçeri-lyken mümkün olabilirdi...

İşte, Türkiye'nin siyasal krizi aşması, Batılıların istekleri doğrultusunda yeni bir sermaye birikimi modelinin benimsetilmesi ve ülkenin emperyalist hegemonyaya daha fazla sokulması için, devlet terör rejimi gündeme getiriliyordu... Devlet terör rejimi ile, sermaye örgütleri hariç (TÜSİAD vb.), tüm demokratik odaklar etkisizleştirilerek devlet aygıtı yeni baştan düzenlenerek baskıcı bir yapının kalıcılığı sağlanacaktı. Cunta geri çekildikten sonra da makinenin aynı biçimde işlemesi ve aynı yönde yol alması için "uygun" bir hukukî, ideolojik, kuramsal çerçeve oluşturulmuştu...

Yeni Sermaye Birikim Modeli

1970'li yılların ilk yarısından beri sürüp gelen kapitalizmin yapısal krizi, emperyalist odakları yeni arayışlara itmişti. Bu arada uluslararası sermayenin yeni tercihlerini meşrulaştırıp kabullendirmeye yarayacak "teoriler" ve "politikalar" da gündeme gelmişti. Her yapısal kriz döneminde olduğu gibi, sermayenin değeri-rlenme sorunu yine gündemdeydi. II.Dünya Savaşı sonrasında Keynesci ekonomik politikaların ve "refah devleti" uygulamalarının sonucunda, sosyal amaçlı devlet harcamaları artmış (bu yönelişte sosyalizm korkusunun da rolü vardır), sendikaların baskısıyla da hem reel ücretler yükselmiş, hem de çalışma süreleri kısalmıştı. Bu arada üretken olmayan alanlar genişlemiş, silahlanma harcamaları büyük rakamlara yükselmişti. Doğal olarak sermayenin kârlılık oranları da gerilemişti. Sermaye, her zaman olduğu gibi, kaynak sorununu çözmek üzere harekete geçmişti. Bunun da yolu reel ücretleri düşürmekten, başka bir ifadeyle, sömürü oranını yükseltmekten geçiyordu. Bu amaçla, emek-sermaye dengelerini sermayenin

lehine olarak daha da bozmak, devlet aracılığıyla gerçekleşen yeniden bölüşüm kanallarını tıkamak, kısaca sermaye için yeni bir rasyonalizasyon sürecini başlatmak gerekiyordu.

Bir önceki yapısal kriz döneminde (1914-1940,47,48) reel ücretlerin düşürülmesi için faşizm, nazizm, *new-deal*, savaş vb. devreye sokulmuştu. Yeni durumda da, sermayenin sömürü oranlarını tekrar yükseltebilmesi sendikaları etkisizleştirmekten geçirdi. Ancak bu sayede işçi sınıfı bulunduğu mevzilerin gerisine atılabiliyordu. Öte yandan sosyal amaçlı (refah devleti) harcamaları kısmak için de, işçi örgütlerinin etkisizleştirilmesi gerekiyordu. Sermaye sendikalara ve demokratik kuruluşlara ve sosyal amaçlı devlet harcamalarına (sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, kültür vb.) saldırıya geçerken, bu saldırıyı “bilimsel”, “akademik” argümanlarla desteklemek durumundaydı. İşte, piyasa mekanizmasının, pazarın (görünmez elin), müteşebbisin, serbest ticaretin, mukayeseli üstünlükler teorisine dayalı uzmanlaşmanın vb. erdemlerini yücelten teoriler böyle bir ortamda yeniden hortlatıldı. Bu “teoriler” tüm kötülüklerin ekonomiye aşırıya vardırılan devlet müdahalelerinden kaynaklandığını göstermek için harekete geçirilmişti. Reagan’cı teorisyen Gilder, “sadece müteşebbislerin Dünyanın büyük kanunlarını ve Tanrının emirlerini bildiklerini; bu sayede fani Dünya’daki hayatı idame ettirebildiklerini”⁵ söyleyecek kadar işi ileriye götürmüştü...

Başta monetarizm olmak üzere, kriz koşullarında emperyalizmin imdadına yetişen söz konusu “teoriler”, aslında “yeni” ve “orijinal” değildiler. “Yeni hakikatler keşfetmeleri” de söz konusu değildi. Sanayi kapitalizminin ortaya çıktığı ilk dönemlerden beri gerektiğinde “yeni ambalajlarla” piyasaya sürülen, bilinen eski şeylerdi... Söz konusu teorik yaklaşımların “etkinliği”, “yeni” ve “orijinal” olmalarından değil, yapısal kriz koşullarında sermayenin ihtiyacına cevap veriyor olmalarındandır. “Monetarizm”, “arz-yönlü iktisat”, “yeni-yeni klasikler” gibi değişik versiyonlar olarak ortaya çıkan bu teorik yaklaşım-

ların, sermayenin saldırılarını meşrulaştırmak gibi bir amacı vardı. Asıl amaçlanan; apolitik bir toplum, baskıcı gücü artmış ama sosyal amaçlı harcamalardan elini çekmiş, kaynakları sermayeye kanallıze edecek biçimde yeniden yapılandırılmış bir devlettir...

Bu hedeflere ulaşmanın ön koşulu da işçi örgütlerini etkisizleştirmekten geçiyordu. “Yeni-sağ” ya da “yeni-muhafazakâr” denilen yaklaşımlara göre, işçilerin sendika ve konfederasyonlar biçiminde örgütlü olmaları emek piyasasında bir tekel oluşturmalarına neden oluyor, bu da pazarın serbestçe işlemlerini engelliyordu... 200 kadar çokuluslu şirketin Dünya üretimine ve ticaretine büyük ölçüde egemen olduğu “geç kapitalizm çağında”, tekel olarak sendika ve konfederasyonların görülmesi ilginçtir... Ne var ki, yüzyılı aşkın bir sendikal pratiğe ve geleneğe sahip Batı’nın sanayileşmiş ülkelerindeki işçi örgütlerini sermayenin istekleri doğrultusunda etkisizleştirmek kolay değildi. Sendikalar ve demokratik güçler bulundukları mevzilerin gerisine hatırı sayılır bir şekilde atılmadıkça, sosyal amaçlı harcamalarda da büyük kısıntılar yapmak kolay değildi: Gerçi ekonomik kriz zorunlu olarak ücretleri aşındırıyordu; ama bu sermayenin ihtiyacı olanın gerisindeydi.

Böyle bir ortamda sermayenin yeni sömürge statüsündeki az gelişmiş ülkelere dönük beklentileri yeniden gözden geçirilebilirdi... Onlara yönelik de “teori” gerekiyordu. Bilimsellik ve evrensellik safsatasıyla emperyalist merkezlerde üretilen “teorik yaklaşımlar” az gelişmiş ülkelere ihraç ediliyor. Bu yolla emperyalizmin bu ülkelere dönük politikaları sözde “bilimsel argümanlarla” meşrulaştırılıyor... Bizimki gibi yeni sömürge ülkelerin “bilim adamlarına” da bu yaklaşımları ithal etmek düşüyor. Sözünü ettiğimiz koşullarda yeni sömürgeler için de “teoriler” oluşturuldu. Bu teorilerle amaçlanan, bu sonuncu ülkelere “yeni bir sermaye birikimi modelini” kabul ettirmektir. Böylece yoksullardan zenginlere doğru kaynak akışı daha da hızlandırılıp, yoğunlaştırılabilirdi...

IMF, Dünya Bankası, AID vb. gibi kuruluşlar çerçevesinde

oluşturulup, azgelişmiş űlkelere empoze edilen ekonomik politikaların teorik geri planını serbest piyasa ekonomisinin erdemleri oluşturuyordu. “Monetarist Karşıdevrim”in önde gelen teorisyenlerinden Nobel Ödölü sahibi Milton Friedman, *Playboy*’la bir söyleşi de (1973); “Benim önerilerim kısa vadede ekonomik refahımızı artırıcı sonuçlar doğurabilir ama, bunlar ikincil önemde amaçlardır. Asıl sorun kişisel özgürlüklerin korunmasıdır,” diyordu. Kiři özgürlüklerine bu ölçüde tutkun olan Chicago oğlanlarının, Latin Amerika’nın en kanlı diktatörlerine ekonomik danışmanlık yaptıkları herkesçe biliniyor... Azgeliřmiř űlkelere ihraç edilen “teorik buluşlar”la asıl amaçlanan, ekonomiye devlet müdahalelerinin kaldırılmasıydı. Bu nedenle müdahaleciliğin zararları sergileniyordu. Devlet müdahalelerinin, kaynakların rasyonel olmayan kullanımına olanak verdiği, içe dönük, ithal ikameci modelin büyük israflara neden olduğu, sonuçta da kalkınmayı olumsuz yönde etkilediği, ithal yasaklarının kaldırılması gerektiği, dış ticarete konan kısıtlamaların kaldırılması, faizlere müdahale edilmemesi, faizlere müdahalenin finans sisteminin gelişmesini engellediği, sermayenin hareketini engelleyen tüm kısıtlamaların son analizde ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkilediği vb. gibi görüşleri içeriyordu. Korumacılığın, ithal yasaklarının, bir bütün olarak ekonomiye yapılan müdahalelerin israflara ve haksız kazançlara neden olduğu doğrudur. Ama “yeni muhafazakâr saldırı”nm asıl amacı, ithal ikameci büyüme modeli yerine “dışa dönük modeli” kabullendirmektir...

Yeni sömürge űlkelerin dışa dönük büyüme modeli benimsemeleri emperyalizmin çıkarlarına uygun düşüyordu ve kriz koşullarında kaynak transferini derinleştirecek bir modeldi. Belirli gelişmişlik düzeyindeki tüm azgelişmiş űlkelere dışa dönük model önermek, teorik planda sakat olduğu gibi, pratikte de olanaksızdır. “Dışa dönük model” benimseyerek krizin daha da daralttığı Batı pazarından çok sayıda űlkenin pay alma yarışına girmesi, ihraç ürünleri fiyatlarını daha da düşürecekti. Zaten kimi temel malların fiyatları 1930’lardaki seviyeye inmişti. Bunun anlamı, azgelişmiş űlkeleri birbirine karşı kışkırtmak

onların emekçilerini birbirleriyle kıyasıya rekabete sokmaktı: Dünya ticaretinin daraldığı, korumacılığın yoğunlaştığı (bu arada tarife dışı uygulamaların) koşullarda dışa açılmanın tüm ülkelere önerilmesi, emperyalist sermayenin çıkarlarına uygun düşü-yordu. Böylece, hem ücret maliyetlerini hem de sonuçta üretim maliyetlerini düşük tutmaları mümkün olabilirdi...

1978-1982 aralığında ticaret hadleri yılda ortalama %12 oranında az gelişmiş ülkeler aleyhine olmak üzere bozulmuştu. LOME Konvansiyonu'na dahil Afrika ülkeleri 1980-87 arasında hammadde fiyatlarındaki dalgalanma yüzünden, 147 milyar dolar kayba uğramışlardı. Söz konusu ülkelerin toplam dış borçlarının 1987'de 120 milyar dolar olduğu hatırlanırsa, uğranılan kaybın önemi daha iyi anlaşılır...

Dışa dönük model önerilmesinin ikinci nedeni ithal kısıtlamalarının ve yasaklarının kaldırılmasını sağlamak, sanayileşmiş ülkelerin ihracatına konan engelleri aşmaktı. 1970'lerde borç verilen ülkelerin geri ödeme güçlerini dikkate almadan açılan krediler, uluslararası finans sistemini "rahatsız eder" boyutlara ulaşmıştı. Böylece hem uluslararası sermayenin hareket alanı daha da genişleyebilir, hem de çokuluslu bankalar etkinlik alanlarını genişletebilirlerdi. IMF, Dünya Bankası, OECD ve diğerleri tarafından belirli gelişmişlik düzeyindeki ülkelere önerilen dışa açılma politikaları, sürekli devalüasyon, ihracatın teşviki, bütçe açıklarının kapatılması, borçların düzenli ödenmesi amacıyla ihracat fazlası verilmesi, reel ücretlerin düşürülmesi, kamu personelinin azaltılması, sübvansiyonların kaldırılması, fiyat sistemine ve faizlere müdahale edilmemesi, korumacı önlemlere son verilmesi, sosyal amaçlı harcamaların budanması, KİT'lerin özelleştirilmesi vb. gibi standart önlemleri içeriyordu. Az gelişmiş ülkelere önerilen söz konusu ekonomik politikalarla amaçlananlar:

- a- Çokuluslu şirketlerin etkinlik alanını genişletmek,*
- b- Bankaların yayılmasını kolaylaştırmak,*
- c- Az gelişmiş ülkelerin ihracatını daha da ucuzlatmak;*
- d- Borçların düzenli ödenmesini sağlamak.*

Fakat asıl amaç, bu ülkeleri mukayeseli stnlkler teorisine uyum sağlamaya zorlayarak, “bilinçli” sanayileşme hedefinden uzaklaştırmaktı. Bu politikaların devreye sokulması, geniş toplum kesimlerinin daha da yoksullaştırılması anlamına gelir. Bu yüzden de, sınırlı da olsa demokratik bir ortamda uygulama şansı olmayan politiklardır. Söz konusu politikaların uygulanabilmesi devlet terör rejimiyle, askerî diktatörlükler sayesinde mümkün olabilir. İşte Türkiye’de 24 Ocak 1980’de başlatılan, ama asıl rengini 12 Eylül devlet terör rejimiyle alan “dışa dönük”, “ihracat öncülüğünde büyüme” modelini de bu bütünlük içinde kavramak gerekir. Aksi halde yapılan tahliller boşlukta kalmaya mahkûmdur.

Bundan nceki bölümde, 1963-1980 aralığını kapsayan yaklaşık yirmi yıllık dönemde, Türkiye’de geçerli büyüme modelinin niteliğini kısaca da olsa tartışmaya çalıştık. Bu modelin (kavram kimilerinin hoşuna gitmese de), “popülist” bir renge sahip olduğunda şüphe yoktur. Retorik düzeyde böyle afişe edilmiş bir niyet söz konusu olmasa da, modelin bizatihi kendisi zorunlu olarak popülist bir ze sahiptir. Gerek geçerli sınıf ittifakının niteliği, gerekse de büyüme modelinden “yararlanan” kesimler gözönüne alındığında, durumun öyle olduğu görülür. İe dönük büyüme modeli, doğası gereği iç pazarın genişlemesine dönük bir modeldir. Geçerli sınıf ittifakı da sanayi burjuvazisini ön plana çıkaran bir niteliğe sahiptir. Sözü edilen dönemde, adı konmamış da olsa, sanayi burjuvazisi ile “kalkınmacı bürokrasi” arasında bir ittifak söz konusuydu. Elbette böyle bir sınıf ittifakı, sermayenin diğer fraksiyonlarının (ticaret, inşaat, müteahhitlik finans, rantıye) dışlandığı anlamına gelmez. Kaynak dağılımından sanayilerin öncelikle yararlandıklarını ifade eder. Söz konusu ittifak geerliyen, “kalkınmacı bürokrasi” sanayiye kaynak transferinde bulunuyor, sanayi burjuvazisi de dış rekabetten korunmuş bir pazarda çoğunluğu tüketime dönük mallar üretiyordu. Elbette dış rekabetten korunmuş, i rekabetin de pek söz konusu olmadığı koşullarda yüksek kârlar elde ediliyordu. Kendi dağıtım şebekesine de sahip olan büyük sanayiciler için kr marjları daha büyüyordu. Üretilen

malların alıcısı da işçiler, memurlar, köylüler olduğu için, hem ücretlere, hem de taban fiyatlarına yönelik “yumuşak” bir yaklaşım geçerliydi. Özellikle işçi yoğunluğu yüksek işletmelerde (500’ün üstünde işçi çalıştıranlar) ve genellikle sigortalı-sindikalı kesimlerde ücretler oldukça yüksekti. Dolayısıyla büyüme modeli işçi sınıfının örgütlü kesimlerini de büyük ölçüde “tatmin eder nitelikteydi”!

Kapitalizmin yeni yapısal krizinin de etkisiyle, Türkiye’de geçerli içe dönük sanayileşme (büyüme) modeli, daha 1970’li yılların ikinci yarısında tıkanmıştı; ama bazı zorlamalarla 1980’e kadar sürdürülebildi. 1980 yılına gelindiğinde, bir bütün olarak sermaye çevreleri Batılıların önerisini kabulleneceklerdi. Batılılar; IMF, Dünya Bankası, OECD vb. aracılığıyla dışa dönük model öneriyorlardı. 1970’lerin ikinci yarısında Türk sermayesinin etkin çevreleri (sanayiciler) dışa dönük modeli kabullenmeye niyetli görünmüyorlardı. Dış kaynak sorunu çözülebildiği sürece, bunda ısrar etmeleri doğaldı... Ne ki, 1980 yılına gelindiğinde, Türk sermayesinin tüm fraksiyonları dışa dönük modeli kabulleneceklerdi. IMF yetkilisi Struc’un, “Avukat yetiştireceğinize, üniversitelerde tüccar yetiştirin,”⁶ sözü, artık dikkate alınacaktı. Struc’un asıl söylenecek istediği avukat değildi elbette. “İddialı sanayileşme tercihindan vazgeçin,” demek istiyordu! Dışa dönük model benimsendiği sürece, volontarist sanayileşme hedefi dışlanıyordu. Bilindiği üzere, “dışa dönük model” IMF, Dünya Bankası vb.nin önerdiği biçimiyle, “mukayeseli üstünlükler teorisi”ne, mevcut uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmaya uyum sağlamayı amaçlar. 1980 sonrası Türkiye’de artık sanayici kesimin değil, ticaret, finans, inşaat, rantıye sermayesinin ön plana çıktığı bir sınıf ittifakı geçerliydi. Tarımın da ciddiye alınmadığı 1980 sonrası, üretken sektörlerin dışlandığı, sermayenin kısır (üretken olmayan) kesimlerinin üstünlük sağladığı bir süreç anlamına geliyordu.

6 TÜSİAD Heyetinin 10-14 Ekim 1978 ABD’deki Temaslarının Metni. Gizli Belge, s. 9-10, İn Y. Doğan, IMF Kısacında Türkiye. s. 159.

Bu aşamada, kendisini sınıf ittifakında ikinci, üçüncü sınıf bir konuma iten yeni “birikim modeli”ne sanayici kesimin nasıl olup da tepki göstermediği sorusu akla gelir. 1980’de TÜSİAD tarafından yayınlanan bir raporda, “İthal ikamesinin sanayileşmenin tek yolu olmadığı, ... sanayileşme stratejisinin değiştirilmesi,”⁷ gereklıği söyleniyordu. Oysa TÜSİAD, 1975’teki bir başka raporunda, “dışa dönük modelin başarısız olması için her türlü koşulun bulunduğu,”⁸ vurgulanıyordu. Bu sorunun cevabını verebilmek, Türkiye’deki hâkim sınıfların (burjuvazi) niteliği üzerinde kısaca durmayı gerektirir. Bir kere Türkiye’de sermayenin değişik fonksiyonları (sanayici, ticaret, finans, rantiyeler vb.) arasındaki sınır “belirsizdir”. Dolayısıyla Türk burjuvazisi bakımından fraksiyoncu ayrımı önemli değildir. Bu ayrımı daha da önemsizleştiren bir neden de, Türkiye ekonomisinde ve siyasetinde etkin olan holdinglerin en büyüklerinin hemen tüm alanlarda faaliyet göstermeleridir. Bunlar sanayici oldukları gibi, ithalât, ihracat, iç ticaret, inşaat, (müteahhitlik), bankacılıkla da ilgilidirler. Arsa spekülasyonu, döviz ticareti yapanları bile vardır. Her tarakta bezi olan gruplar için ayırım önemli değildir. Eskiden sanayiye dönük teşviklerin (1980 öncesi) bu sefer ihracata, bankacılığa yönelmesinden bu grupların zararlı çıkmaları söz konusu olmazdı. Sanayiciler 1980 sonrasında daha fazla ithalâta yöneldiler (özellikle 1980’lerin sonlarına doğru). Öte yandan, 1980 sonrasında birkaç yeni yetme dışında ihracat teşviklerinden aslan payını alanlar da yine büyükler oldu.

Holdingler biçiminde örgütlenmemiş, üretimin önemli bir bölümünü gerçekleştiren küçük ve orta boy sanayiciler ve KİT’ler (KİT’ler 1970’lerin sonunda sanayi üretiminin %30’unu sağlıyorlardı) söz konusu olsa da, bunların siyasî tercihleri etkileme gücü son derecede sınırlıdır. KİT’lerin başında memurların bulunması, ekonomideki ağırlıklarına rağmen, büyük sermayenin politikalarına ters düşen bir tavır içine

7 Turkish Economy, 1980, s. 79.

8 Ekonominin Dar Boğazları - Görüşler, Öneriler. s. 2.

girmeleri zordur. Fraksiyoncu ayırım karşısında asıl sanayici sayılması gereken, holdingler dışında kalan küçük ve ortaboy sanayicilerin durumu ilginçtir. Bize göre bunların da geçerli (içe dönük) sermaye birikim modelinin değiştirilmesine yeterli tepkiyi göstermemeleri, dahası yeni sermaye birikim modelini desteklemelerinin birkaç nedeni vardı.

Birincisi; sanayinin dışa bağımlılık katsayısının çok yüksek olmasıdır. Dışa bağımlı, dış kaynakla ayakta kalabilen sanayi kesiminin dış baskılara duyarlı olması doğaldır. Gerçekten ithal girdi bağımlılığı yüksek, ama ihtiyacı olan döviz kendisi sağlayamayan sanayicilerin, finansman anahtarını (dış krediler yoluyla) elinde bulunduran emperyalist burjuvazi karşısında sesini yükseltmesi çok zordur. Örgütsüz, dağınık küçük sanayicilerin etkinlik sağlaması da çok sınırlıdır. Aslında holdingler biçiminde örgütlü olmayan ve “gerçekten sanayici kesimin” tepkisini ödünleyen başka nedenler de söz konusuydu. Yeni model benimsendiğinde dış kaynak sorununun “çözülmesi” ve ihracat seferberliği sonucu atıl kapasitenin harekete geçirilmesi ve ücretlerin hızla aşındırılması başlangıçta sanayicilerin üretimlerini ve kâr marjlarını korumalarına olanak verdi.

Fakat bütün bunlardan daha önemlisi, sermayenin global çıkarlarının bilincine varması ve bu yönde hareket etmesidir. Sermayenin farklı fraksiyonlarının kısmî çıkarları bu sayede ikinci plana atılabilmiştir. Bir bütün olarak Türk burjuvazisinin “sınıf bilinciyle” hareket ettiği söylenebilir. Yangın söndürülürken, eşyalardan bazılarını kaybetmek büyük önem taşımazdı... Bu yüzden Türk burjuvazisi, kendisini kapitalist Dünya sistemi içinde daha da marjinalleştirip, yeniden “komp-radorlaştıracak” (sanayileşme hedefinden uzaklaşıldığında bu kaçınılmazdır) bir duruma razı olurken, ulusal bir burjuvazi olmanın ne kadar uzağında yer aldığını da göstermiş oluyordu. Bu durum 1960’larda gündeme getirilen “millî burjuvazi” ve “millî burjuvazinin” de dahil olacağı bir “anti-emperyalist cephe” oluşturma stratejisinin ne kadar dayanaksız olduğunu da gösterir. Türk burjuvazisi, en fazla, emperyalizmin taşeronluğundan fazlasına aday olmadığını 1980 dönemecinde açıkça

ortaya koydu. KİT'lerin yabancılara (çokuluslu şirketlerce yutulması) satışı karşısındaki tavrı da ilginçtir!... şimdilerde “kompradorlaşma” ve “uydulaşma” süreci hızla yol almaktadır. Bugünkü süreçler devam ederse, yakın bir gelecekte Batı'nın açık pazarı olma amacı gerçektelecektir...

Burjuvazinin etkin kesimlerinin dışa dönük modelden yana tavrı koyduğu bir ortamda, “kalkınmacı bürokrasi”yi tasfiye etmek de kolaylaşıyordu. Kaynak dağılımında etkinlik sağlayan bürokrasi, emperyalizmin ve işbirlikçi Türk sermayesinin yeni stratejisine kolaylıkla razı olmazdı. Bu kesimin tasfiye edilmesinin maddi koşulları da kendiliğinden oluşmuş durumdaydı. Bir kere dışa dönük, serbest piyasa ekonomisine ve rekabete dayalı (bütün bunlar sözde geçerli şeylerdir) bir ekonomide, başta planlama örgütü olmak üzere, ekonomik bürokrasi büyük ölçüde işlevsiz kalırdı. Yine de mevcut kadroları tasfiye edip, bunların yerine başkalarının getirilmesi gerekiyordu. Tasfiye edilmeleri için “kalkınmacı bürokrasi”ye bir kimlik gerekiyordu! Bunlar “solcu” ve “sermaye düşmanı” ilân edildiler. Yerlerine de “millîyetçi” olup, sermayeye “dost” olan Amerikancı kadrolar yerleştirildi. Bu, emperyalist sermaye için önemli bir kazanımdı. Daha sonra ekonominin kilit noktalarına ABD’de eğitim görmüş, orada “iş deneyimi edinmiş” çifte pasaportlu, “iktisadı da bilen” kişiler getirildi. Bu durum, çokuluslu şirketlerin ve emperyalistlerin her istediklerini yaptırabilmelerini iyice kolaylaştırıyordu. Bürokrasinin manipölasyona elverişli yapısı, doğal olarak “kalkınmacı bürokrasi”nin tasfiyesini kolaylaştırıyordu. Bu aşamadan sonra, “Atatürk ilke ve inkilâplarına bağlı, vatanını ve milletini sevenler” bürokratik aygıt içinde tam etkinlik sağlayabilirlerdi... Bu arada vatanını ve milletini sevenlerle, dinine ve imanına bağlı unsurlar arasında da sıkı dayanışma ve işbirliği sağlandı. Dincilik ve Amerikancılık “yeni bürokrasi”nin ve yönetim zihniyetinin temel ayırdedici niteliğini oluşturuyordu. Bürokrasi, yerli ve yabancı sermayenin her istediğini hiçbir zorluk çıkarmadan gerçekteleştirebilirdi artık...

Türk toplumsal formasyonunun tarihinde, bürokrasiyle

hâkim sınıf ilişkilerinin bu kadar dolayımsız ve saydam olduğu bir dönem ilk defa 12 Eylül sonrasında gerçekleşiyordu. Devlet terör rejiminin yerli ve yabancı sermayeye yaptığı en büyük hizmetlerden biri, her halde bu dolayımsız, saydam ilişkiler ortamını yaratmış olmasıdır. Bunun anlamı, 1980 sonrasında bürokrasinin tipik kapitalist bir sosyal formasyondaki konumuna “yaklaşmış” olmasıdır. Böylesi bir durum emekçi sınıfların susturulduğu bir ortamda sermayenin hareket alanını daha da genişletmiştir.

Neoliberal Ütopyanın Acı Meyvaları

Bilimsellik cılası biraz kazındığında, Türkiye’nin benimsediği “dışa açık büyüme modeliyle” neyin amaçlandığını anlamak kolaylaşır. Amaç Türkiye’yi Dünya pazarına açmak, dışarıya kaynak transferini hızlandırmak; daha da önemlisi ithal ikameci büyüme modelini gözden düşürerek, “bilinçli” sanayileşme hedefinden uzaklaşmasını sağlamaktır. İthal ikameci modele yönelik “teorik” saldırıların asıl amacı, Türkiye’yi (benzer durumdaki diğer ülkeleri de) çokuluslu şirketlerin ve çokuluslu özel ticari bankaların etkinlik alanına daha fazla sokmaktır. Türkiye’yi sanayileşme iddiasından vazgeçirmenin koşulu da, devlet aygıtından kaynaklanan direnci ve karşı koymaları etkisizleştirmeye bağlıdır. Nitekim tüm aşınmalara rağmen hâlâ kalkınma yanlısı, bağımsızlık yanlısı, “antiemperyalist” bilinç taşıyan insanların etkinliği bütünüyle ortadan kaldırılmış değildir.

“Yeni Muhafazakâr Saldırı”, “daha az devlet, daha çok özel teşebbüs” sloganını boşuna ortaya atmamıştı. Azgelişmiş ülkelerde tüm zaaflarına, çelişkilerine, haksız kazançlara ve israflara da neden olmasına rağmen, ekonominin asıl dinamik sektörü özel sektör değil, kamu sektörüdür. 1950’lerde liberalizm dalgası zihinleri sardığında da “daha çok özel teşebbüs” sloganı ortalığı kaplamıştı. Dönemin başbakanı Adnan Menderes, başlangıçta Batı’dan ihraç edilen, özel sektör öncülüğünde büyümenin boş bir hayal olduğunu anlamakta gecikmemişti. Özel sektörü büyütmenin yolunun kamu sektörünü büyütmekten

geçtiğini çok geçmeden anlamıştı. Bu yüzden, on yıllık iktidarı döneminde Kamu İktisadi Teşebbüslerini ikiye katlamıştı... Gerçekten Boratav'ın yazdığı gibi, “Orta veya uzun dönem perspektifli bir inceleme, azgelişmiş ülkelerde kamusal ve özel yatırımların rakip değil, tamamlayıcı kategoriler olduğunu ve genellikle özel yatırımları sürükleyici gücün kamusal yatırımların dinamizmi olduğunu ortaya koyacaktır.”⁹

Ne var ki Yeni Muhafazakâr dalganın kullandığı dil farklıydı. Devletin ekonomiye müdahalesi azaldığı oranda, ekonomik etkinliğin de artacağı ileri sürülüyordu. Bu arada, korumacılığın ve ithal yasaklarının neden olduğu haksız kazançlar ve israf “yeni sağ” saldırıya “haklılık” da kazandırıyordu. Oysa “yeni sağ”ın asıl amacı başkaydı. Bir kere ekonomiye yoğun devlet müdahalesi çokuluslu şirketlerin faaliyet alanını sınırlıyordu. Neoliberal öğretiye göre, sermayenin hareketini sınırlayan her müdahale kötüdür ve ekonomik etkinlikle çelişir. Sanki 1920 ve 1930’ların acı deneyleri unutulmuştu...

Azgelişmiş bir ülkede devlet öncülüğü ve desteği olmadan, korumacı ve özendirici bir ortam yaratmadan sanayileşme mümkün değildir. Eğer ekonominin işleyişi bütünüyle pazar mekanizmalarına ve ülkenin geleceği özel ve yabancı sermayenin dinamizmine bırakılırsa, böylesi bir yaklaşım azgelişmişliğe, uydulaşmaya, Dünya ekonomisinin edilgen, pasif bir unsuru olmaya daha baştan razı olmak anlamına gelir. Zaten, dışa dönük modeli benimsemenin, benimsetmenin mantığı da buradaydı... Türkiye sanayileşme hedefinden vazgeçerek, mukayeseli üstünlükler teorisinin öngördüğü uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmaya razı olacaktı... Beş yıldızlı otellerle, zengin turizmine dayanarak kalkınacaktı... Eğer lüks oteller azgelişmişliği aşmaya yetseydi, Castro öncesi diktatör Batista’nın Küba’sı da kalkınmış olurdu...

Realiteden kopuk olduğu sürece, “yeni sağ”ın dayandığı teorik gerekçeler ve iktisat politikası önerileri “tutarlı”

---

9 “İstikrar ve Yapısal Uyum Politikalarının Bir Bilançosuna Doğru”ın Cahit Talasa Armağan. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., No. 5, s. 123-137.

görülebilirdi... Örneğin yeni sağ, varlıklı kesimlerden (sermayeden) alman vergilerin minimum seviyeye indirilmesini önerirken, böylece müteşebbislerin vergi olarak verip, israfçı devlet tarafından çarçur edilecek kaynakları yeni yatırımlara yönelteceği, yatırımların istihdamı, dolayısıyla millî geliri artıracığı, son kertede vergi gelirlerinin bile artacağı beklentisi vardı. Andrew Mellon; “Orta ve yoksul sınıflara yardım etmek için, zenginlerin ödedikleri vergiler azaltılmalıdır,”¹⁰ diyordu... Ne ki, olaylar gerçek yaşamda farklı bir yol izliyordu. Türkiye’de de Yeni sağ’ın önerileri doğrultusunda varlıklı kesimlerden alınan vergiler azaltıldı. Ama, yatırımlar artmak bir yana azaldı! Sermayeden vergi almama yaklaşımı, devletin sermayeye daha çok borçlanması biçimini aldı... Türkiye’nin 1980’li yılların ikinci yarısında aşırı iç borç yükü altına girmesinin bir nedeni de söz konusu yaklaşımın sonucudur.

Yüksek faiz uygulaması konusunda da benzer bir “akıl yürütme” geçerlidir. Yeni muhafazakâr yaklaşımlara göre, yüksek faiz, tüketim eğilimini düşürerek, tasarrufları, dolayısıyla da yatırımları artırır. Oysa Türkiye’deki uygulama sonucu yatırımlar artmadığı gibi, sermayenin en parazit kesimine, rantiyelere kaynak transferinin bir aracı haline dönüştü. Sonuçta ekonomi de rantie sermayesinin baskısı altına daha fazla girdi... Bu arada maliyet enflasyonunun da önemli nedenlerinden birini oluşturdu.

Bir başka saldırı KİT’lere yönelik olarak gündeme gelmişti. KİT’lerin, kaynak israfına yol açan verimsiz kuruluşlar olduğu ileri sürülüyor. Bunların verimli çalışmaları için özel sektöre devrinin yeterli olacağı söyleniyor. Ne var ki, bu sorunla ilgili olarak görünen amaçlarla gerçek amaçlar farklıydı. Bir kere özel sermayenin mutlaka verimli, kamu sektörünün de mutlaka verimsiz olduğuna ilişkin olarak yayılan efsanenin hiçbir inandırıcılığı yoktur. Verimli çalışan KİT’ler olduğu gibi, ve-

10 Taxation, People’s Business, New-York Macmillan 1924’ten James T. Campen and Arthur Mac Evan, Chris. “Contradictions and Conservative Contraversies”, in The Review of Radical Political Economy, Fall 1982.

rimsiz çalışan özel kuruluşlar da mevcuttur. Fakat asıl soru; kimin için verimli, kimin için rasyonel olduğudur.¹¹ Daha nemlisi, KİT'lerin hangi koşullarda neden ortaya çıktığı, hangi ihtiyaçları karşılamayı amaladığıdır. Aslında KİT'ler, belirli tarihsel koşulların ve zorlamaların ortaya çıkardığı kuruluşlardır. En önemli neden de özellikle azgelişmiş ülkelerde tarihsel olarak özel sermayenin yetersizliğı, cılızlığıdır. Bu nedenle KİT'leri tümden dışlayarak azgelişmiş bir ülkenin sanayileşme sürecini sürdürmesi ve başarılı olması mümkün değildir. Zaten KİT'lere yönelik saldırının amacı da söz konusu ülkeleri sanayileşme hedeflerinden uzaklaştırmaktı. Bir başka soru da, KİT'lerin işlevlerini tamamlayıp tamamlamadıklarıdır.

Türkiye 1980 sonrasında Neoliberal topyaya uygun politikalar izledi. Bu politikalar sözde bilimsel argümanlara dayanıyordu. Oysa asıl olan bilimsel kaygılar değil, ideolojik safsatalar ve sınıfsal çıkarların bunlar aracılığıyla kabullenirliğini sağlamaktı. Türkiye Batı'nın önerdiği yolda ilerlediği sürece de uydulaşma süreci derinleşebilirdi... Son yıllarda Batı'dan gelen tüm konuklar, Türkiye'nin son on yılda "harikalar yarattığını" söyleyerek sze başlıyorlar. Elbette hakları var. Chardin'in dediği gibi, "Belirleyici olan, her zaman nereye bakıldığı değil, nereden bakıldığıdır." Türkiye'den her istedikleri hemen gerçekleşen Batılılar; elbette büyük başarılardan" söz edecekler!.... Türkiye, sürekli devalüasyonlar ve kur politikalarıyla ihraç ürünlerini sürekli ucuzlattıka, borç faiz ve anaparalarını aksatmadan dedike, gerektiğinde Ortadoğu'da Batı çıkarlarını güvence altına alma niyetini ortaya koydukça, Türkiye'nin Batı'dan görüntüsünün "pek parlak" görünmesi doğaldır...

Bir ulusal ekonomide, tarım, sanayi ve altyapı/enerji yatırımlarının uygun bir bileşimi, sağlıklı kalkınmanın *olmazsa olmaz* koşuludur. Öte yandan, toplumsal artığın kimlerin elinde toplandığı, sermayenin hangi fraksiyonu tarafından öncelikle kullanıldığı da önem taşır. Bir başka önemli sorun da, mutlak

11 Bu konuda bkz. F. Başkaya, "Neden zelleştirmek iştiyorlar?" Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Nisan 1989.

anlamda büyüme oranları değil, büyümenin niteliği, hangi sektörlerden kaynaklandığıdır. Bilindiği gibi, toplumsal artığa el koymada sanayi, finans (bankacılık), ticaret ve rantiyelerden hangisinin öncelikli olduğu büyük önem taşır. Büyümeyle kalkınmanın her zaman özdeş sayılması yanıltıcıdır. Aynı şekilde hızlı GSMH artışlarına rağmen, ülke insanlarının çoğunluğu yoksullaşmaya devam edebilir. Sosyal ve bölgesel dengesizlikler derinleşebilir. Toplumun geleceğini tehlikeye atacak biçimde ekolojik sorunlar ortaya çıkabilir. Son on yılda Türkiye’de olduğu gibi... İstatistikleri manipüle ederek olayları olduklarından farklı gösterme çabaları, kısa dönemde işe yarasa da uzun dönemde gerçeğin hükmünü değiştiremez.

Yaratılmaya çalışılan efsaneye rağmen, Türkiye’de 1980 sonrasında gerçek anlamda dışa dönük bir strateji uygulanmadı. Zaten uluslararası konjonktür de dışa açılma stratejileri için elverişli değildi. Asıl söz konusu olan dışa açılma değil, dışarıdakilere ekonomiyi açmaydı. Ülkeyi çokuluslu şirketlerin ve çokuluslu özel ticari bankaların etkinlik alanına daha fazla sokmaktı. Dışa dönük (ihracat öncülüğünde büyüme) modelinin başarılı olabilmesi için, öncelikle uluslararası koşulların ve konjonktürün elverişli olması gerekir. Türkiye’nin dışa açılmaya zorlandığı dönemde, Dünya ekonomisinin yapısal krizi devam ediyordu (Bugün de devam ediyor). Dünya ticareti daralmış, üstelik korumacı önlemler (ve tarife dışı uygulamalar) yoğunlaşmıştı. Bunun dışında, dışa açılma stratejisinin başarılı olmasının ön koşulu, Dünya pazarında rekabet gücü olan yeni ve dinamik sanayileri devreye sokmaktır. Dış pazarlarda rekabet gücü olan bir sanayileşme stratejisi söz konusu olmadan gerçek anlamda bir dışa açılma da olanaklı değildir. Türkiye’de yapılan ise, var olanı abartılmış teşviklerle ihraç etmektir. Zaten kalite, maliyet, standardizasyon vb. bakımından rekabet gücü olmayan ürünler aşırı teşvikler olmadan ihraç edilemez. Aşırı teşviklerle sürdürülen ihracat ise, hem ülkenin yoksullaşması (dışarıya karşılıksız kaynak transferi söz konusu olduğu için), hem de ekonominin dengelerinin daha da bozulması sonucunu doğurabilirdi. Türkiye’de de öyle oldu. Bu yüzden Türkiye’nin sözde

ihracat başarısının ne pahasına gerçekleştiğinin tahlilini iyi yapmak gerekir. Ekonominin zaten bozuk olan dengelerini daha da bozarak (enflasyonu azdırıp, işsizliği artırıp, gelir dağılımı denge-sizliğini ve sonuçta yoksulluğu ve sefaleti derinleştirmek; verimli yatırımları caydırarak, tarımsal üretimi problematik hale sokarak vb.) sağlanan başarı gerçek bir başarı değildir. Bu, has-tanın midesini iyileştireyim derken, böbreklerini ve karaciğerini bozmaya benziyor. Zaten bir ekonominin başarısı bir tek sektöre bakılarak da anlaşılamaz.

Ne pahasına olursa olsun, ihracatı artırma yaklaşımı için geniş kitlelerin satın alma gücünün düşürölmesi gerekiyordu. Ancak bu sayede ihraç edilebilir bir mal stoku ortaya ıkarıla-bilirdi. Bunun da yolu reel ücretleri budamaktan, tarıma dönük sübvansiyonları kısıp taban fiyatlarını düşürmekten, bir bütün olarak sömürü oranını yükseltip, iç ticaret hadlerini daha da boz-maktan geçiyordu. IMF, Dünya Bankası kaynaklı istikrar prog-ramlarında, tarıma dönük sübvansiyonların kaldırılması ısrarla önerilir. Bu öneriyi yapanlar, sanayileşmiş ölkelerde her yıl tarı-ma yaklaşık 250 milyar dolar sübvansiyon verildiğini pekâlâ bilirler... İhraç edilebilir bir mal stoku oluşturmada atıl kapa-sitenin harekete geçirilmesinin de payı büyüktür. Fakat bütün bunlar baskıcı bir siyasal rejim altında mümkündü...

Gerçekten 1980 sonrasında hem ihracat arttı, hem de ihra-catın kompozisyonu değişti. Bu arada ihracatın ithalâtı karşıla-ma oranı da yükseldi. İhracat 1975’de 2 milyar 261 milyon dolardan, 1989’da 11.5 milyar dolara yükseldi. 1980’de sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %30’dan 1985’de %78.2’ye yükseldi. İhracatın ithalâtı karşılama oranı da, 1980’de %37’den, 1989’da %74’e yükseldi. Ne ki, ihraç ürün-leri çoğunlukla düşük katma değerli mallardan oluşuyor. Önem-li bir bölümünü tarıma dayalı sanayiler oluşturuyor. Diğer önemli kalemler; deri, kösele, dokumacılık, demirçelik, bazı tahıl ürünleri, konfeksiyon vb. dir. Dünya pazarında rekabet gücü olan yeni ürünlere, verimlilik artışına dayanmadıkça, ihra-cat artışını tüm teşviklere rağmen belirli bir eşikten sonra sürdürmek olanaksızdır.

Sabit Sermaye Yatırımları Başka Dili Konuşuyor

Türkiye'nin son on yıldaki performansının saptanmasında, değişik ölçütlere bakılabilir, ama bunlar içinde en sağlıklı sabit sermaye yatırımlarının büyüklüğü ve kompozisyonundaki gelişmelerdir. Sermaye birikimin seyri, yatırımların seyrine bağlıdır. 1980-1989 aralığını kapsayan on yılda, sabit sermaye yatırımlarını (sabit fiyatlarla) ortalama %2.7 oranında büyüdü. Söz konusu oran, 1970-79 aralığında %8.0 idi. 1960-69 aralığında da %8.2. Bu, Cumhuriyet döneminin, savaş yıllarını kapsayan 1940-49 dönemi hariç (söz konusu dönemin oranı %2.2 idi), en düşük oranıdır. Bu rakam, kimi dengesizliklerin nedeni olarak yüksek oranlı altyapı yatırımlarının gösterilmesinin ne kadar temelsiz olduğunu gösterir.

1980 sonrası dönemde sabit sermaye yatırımlarını altyapı yatırımlarına (yol, baraj, enerji vb.) yönelmesinin nedeni, Dünya pazarının daraldığı koşullarda alınan dış kredilerin tek kullanım alanının altyapı yatırımları olmasıdır. Bu, tüm azgelişmiş ülkeler için genel bir eğilimdir. Ama Türkiye'de baştan beri sıralanan nedenlerden ötürü (Ortadoğu'da güvenilir bir müttefike duyulan ihtiyaç ve IMF' nin başarılı bir öğrenciye olan ihtiyacı), önemli millî gelir düşüşleri söz konusu olmadı. Gelir dağılımı dengesizliği hızla derinleşirken, GSMH artışı da sürdü. Sabit fiyatlarla GSMH, 1980-1989 aralığında %4.2 oranında arttı ki bu birçok azgelişmiş ülkedeki aşırı düşüşler dikkate alındığında önemli bir orandır.

Fakat asıl önemli olan, imalât sanayii sabit sermaye yatırımlarının seyridir. Söz konusu yatırımlar 1973-77 aralığında %10.4 artış göstermişken, krizin derinleştiği 1978 sonrasında bir düşüş sürecine girdiği. Ve 1980-83 aralığında %3.5 oranında, 1984-88 aralığında da %6.4 oranında geriledi.¹² Toplam yatırımlar içinde imalât sanayii yatırımlarının payı 1973-77 döneminde %28.2 iken, 1975-83 aralığında da %25.5'e, 1985-89 aralığında da %17.5'a gerilemiş durumda.

12 Rakamlar için bkz: TUSİAD Raporu, 1989 ve OECD Economic Survey Turkey, 1988.

Kamu sektöru imalât sanayii sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı, 1975’de %26.06’dan 1985’de %5.4’e gerilemiştir. Kamunun imalât sanayii yatırımlarında böylesine bir düşüş olurken, özel kesimin payı da 1979’da %26.84 iken 1989’da %21.80’e gerilemiştir. Görüldüğü gibi bizde slogan, “daha az devlet daha az özel teşebbüs” biçimini almıştır. Devlet sanayi yatırımlarından çekilirken, özel sektör de çekilmektedir... Oysa 1975’te özel yatırımların oranı %37.45 gibi oldukça yüksek bir seviyedeydi!...

Türkiye’nin 1980 sonrasında sanayileşme hedefinden nasıl uzaklaşmakta olduğunu, uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmaya nasıl uyum sağlamaya yöneldiğini ortaya koyan bir başka gösterge de, imalât sanayii üretiminin kompozisyonundaki kaymağa görülebilir. 1950-1980 genel gelişme eğiliminin tersine, 1980 sonrasında düşük katma değerli sanayi alt-dallarının payı yükselmektedir. Bir ulusal ekonomide sanayileşme süreci ilerledikçe, yüksek katma değerli malların ağırlığının da artması gerekir. Bu açıdan 1980 sonrası, bir geriye gidiş eğilimi taşımaktadır. Nitekim 1950’de, gıda, içki, tütün gibi düşük katma değerli sanayi alt dallarının yarattığı katma değer, toplam imalât sanayi katma değerinin %42.8’ini oluştururken, bu oran 1979 ortalarında %22.6’ya kadar gerilemişti. Kimya ve petrol altsektörleri için de yukarıdakine benzer bir eğilim söz konusudur. Söz konusu alt sektörlerin payı, 1950’lerin başında %4.1’den, 1970’lere gelindiğinde %14.3’e kadar yükselmişken, 1985’de tekrar %10.8’e gerilemiştir.¹³ Taşıt araçları sektörü için de durum aynıdır.

Yukarıdaki oranlar, Türkiye’nin “dinamik sektörlerden” nasıl çekildiğinin de bir göstergesidir. Zaten üniversitelerin hali perişanı ve millî gelirden bilimsel araştırma-geliştirmeye ayrılan pay da (%0.64) binde altmış dört (Fransa’da söz konusu oran %2,25’dir), sanayileşme iddiasının bulunmadığının bir başka göstergesidir.

13 Bkz. F. Başkaya, “Seksen Sonrası Türkiye Ekonomisinin Anatomisi”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Sayı 11 Eylül 1989.

Bir ulusal ekonomide toplumsal artığın büyüklüğü kadar, kimler tarafından nasıl kullanıldığı da büyük önem taşır. 1980 sonrasında kaynaklar sanayicilerin değil, ticaret ve rantiyelerin eline daha çok geçmiştir. Bunun anlamı, toplumsal artığın sermayenin yatırımcı olmayan, kısır kesimlerinin elinde toplandığıdır. Bu durum, benimsenen modelin mantığına uygundur. Bir kere, banka kredileri sanayi sektöründen çok, hizmetler ve inşaat sektörüne kayıyor. Nitekim 1980’li yılların başında sanayi kesimi banka kredilerinin %40’ını kullanmışken, söz konusu oran 1989’da %17’ye kadar gerilemiştir. Bu arada uygulanan para, kredi ve borçlanma politikalarının doğal sorunu olarak, bankaların aktif yapısı da değişmiş durumdadır. Bankaların aktifinde kredilerin payı azalırken, devlet tahvili ve hazine bonolarının payı hızla artmıştır. Buraya kadarki açıklamalar, Türkiye’nin sanayileşme hedefinden giderek uzaklaşmakta olduğunu, verili uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmaya uyum sağlama hedefinin ön plana çıktığını ortaya koyuyor. Çelişik olarak, toplumsal artık büyürken sanayi yatırımları azalmıştır. Bu durum neoliberal ütopyanın ne kadar havada kaldığının da bir göstergesi sayılabilir.

İç ticaret hadleri, 1980 sonrasında daha çok tarım aleyhine döndürülüp bu kesimden kaynak transferi hızlandırıldığı, reel ücretler düşürülüp işçi sınıfı sömürü oranları yükseldiği halde, büyüyen toplumsal artık sermaye kısır kesimlerin eline geçmektedir... Tarım sektörünün millî gelirden aldığı pay 1979’da %24.33’den 1985’de %15.40’a gerilemiştir. 1980’de 100 kg gübre almak için 10.5 kilo buğday gerekirken, 1988’de 100 kg. gübre için 107.5 kg buğday gerekiyordu... Ücret ve maaşlı kesimlerin (işçi ve memurların) millî gelirden aldıkları pay 1979’da %32.79 iken, 1989’da %14.80’e düşmüştür. Buna karşılık kâr, faiz, rant (sermaye gelirleri) elde edenlerin payı 1979’da %42,88’den, 1989’da %70’lere yükselmiştir. Bu arada yabancı sermaye girişinde de görece bir artış söz konusudur. 12 Eylül sonrası dönemde kısa sürede “ucuz işçi cenneti” haline gelen Türkiye’ye yabancı sermayenin daha çok ilgi göstermesi doğaldır.

12 Eylöl rejiminin on yılı dolarken, Türkiye hem sanayileşme hedefinden uzaklaştı, hem de dışa bağımlılığı daha da arttı. 1979’da 13.6 milyar dolar dış borçlar, 1989 sonunda 41 milyar dolara yükseldi. 1980-88 aralığında 30.3 milyar dolar dış borç ödendiğı halde hâlâ 40 milyar doların üstünde dış borç var. Ve bugün Türkiye Dünyanın en büyük borçluları arasında yer alıyor. İç borçlar da 1979’da 321.4 milyar liradan, 1989’da 45 trilyon 52 milyar TL’ye yükseldi. Bu ölçüde iç ve dış borca batmış bir ekonomide yatırımlara kaynak bulmak artık olanaksızdır. Nitekim bütçeden yatırımlara ayrılan pay sadece %7’dir. Geri kalan, cari harcamalara gitmektedir. Böylesi bir ortamda eğitim ve sağık harcamalarının daha da budanması kaçınılmazdır. Artık siyasal iktidar sermayeye faiz ödemek için, temel mallara zam yapmayı bir gelenek haline getirmiş durumda. DİE’nin 1987 araştırmasına göre, Türkiye nüfusunun %40’ı (21.1 milyon kişi) yılda ortalama 355 dolarla yaşamak zorundaydı...

Dışa açılma stratejisinin on yılı geride kalırken, sanayileşme hedeflerinden giderek uzaklaşan, dışa bağımlılığı daha da artmış, işsizliğin, yoksulluğun ve sefaletin giderek derinleştiğı, yüksek oranlı enflasyon, ölke geleceğini ipotek altına alma potansiyeline yükselmiş dış borçlar, daha çok bozulan gelir dağılımı ve giderek aşınan doğıal çevre gibi temelli olumsuzlukların boy gösterdiğı, uydulaşma sürecinde hızla yol alan bir Türkiye söz konusu... Ne ki, bütün bunlara rağımen olumlu şeyler de var: “Türkiye’nin dış itibarı hızla artıyor!...”

Yaşasın dış itibar!...

XIII. BÖLÜM

PARADİGMANIN İFLASI

“Özgürce düşünmek, özgürce davranmak, araştırmacının görevi değil, temel niteliğidir.”

İsmail Başıkçı

Sömürgecilikle başlayan dönemde “Batı” ile “Batılı olmayanlar” arasındaki ilişkiler biçim değişirse de özü hep aynı kaldı. Başlangıçta sömürgeciliğin yerleşmesi için askerî plandaki üstünlük önemli olmakla birlikte, asıl belirleyici olan “Batı düşüncesi”, “Batı bilimi ve teknolojisi”ydi. Claude Levi-Strauss; “Ondokuzuncu yüzyıl Avrupa’lısı, buharlı makine ve birkaç başka teknik hüneriyle böbürlenip, kendini Dünyanın geri kalanından üstün görüyordu,”¹ diye yazıyor. Descartes, “Düşünüyorum öyleyse varım”; F.Bacon da “bilim iktidardır” demişti... Dünyanın geri kalan bölgelerindeki halklar; kendi doğalarından kaynaklanan bir “geriliğe mahkûm olduklarına, Avrupalıya göre “aşağılık” olduklarına inandırılmalarında söz konusu “modern bilim” belirleyici bir rol oynadı. Üstelik her

---

1 Alain Finkilkrant, “Identité Culturel” in 50 Idées qui Ebranlèrent le Monde, Payot, Paris, 1980, s. 39.

tarihsel dönemde sömürgeciliğin, bir aracı olan “modern Batı bilimi” kendini “tarafsız” ve “evrensel” olarak sunmayı da başardı. Böylece tarafsızlık ve evrensellik efsanesi, batı bilim ve teknolojisine karşı konulmaz bir güç kazandırdı. Her kim batı düşüncesine, egemen batı ideolojisine karşı çıkarsa, bilim düşmanı ve gerici damgasını yemekten kendini kurtaramazdı. Artık Avrupamerkezli, ırkçı, nüfûz yayıcı Batı ideolojisi tüm Dünyada egemen olabilirdi...

Hristiyan misyonerlerin başlangıçtaki “uygarlaştırma misyonu”, giderek “kalkındırma misyonuna” dönüştü! Sömürgeleştirmenin Batı’daki adı, “uygarlaştırmaktı.”² Uygarlık götüremezlerdi ama, var olan uygarlıkları ve uygarlıkların yaratıcılarını tarih sahnesinden silecek güce erişmişlerdi.

İddia edildiğinin aksine, aydınlanma felsefesinden esinlenen fikirler, yerli kültürlerin tahrip edilmesini meşrulaştırmıştır... Şimdilerde bilim ve teknoloji taşıyıcıları, sömürgeciliğin başlangıcındaki misyonerin yerini almış durumda. Bu arada 1960’larda az gelişmiş ülkelere dağılan “barış gönüllüleri”ni de hatırlamamak olmaz... Bugün sadece Sahra’nın güneyindeki Kara Afrika’da 80 bin “kalkınma uzmanı” görev yapıyor ve bunlara yılda 4 milyar dolar ücret ödeniyor!³

Batı’nın rasyonalizmi ve bilimi bir kere egemen olunca, onbinlerce yıldan beri birikip gelen tüm bilgiler değersizleşti. Batı burjuvazisi, egemen olabilmek için böyle bir yola başvuracaktı. Bir tek “Batı bilimi” vardı ve ifadesini “diplomalı aydın”da buluyordu. Sömürge ve yarı-sömürgelerdeki “Batıcı aydınlar”, sömürgeciliğin ürünü olan yerli işbirlikçi orta sınıflar, kendi halklarını ve kendi geçmişlerini suçlama yarışında Batılı efendilerini bile geride bıraktılar... Sömürge “aydınlarının” ve işbirlikçi sınıf ve grupların bu tavrını ideolojik bir yanılsama

2 Uygarlık götürme safsatası ile ilgili daha yakın ömekler için Cemiyet-i Akvam Yayınlarına bakılabilir. Özellikle de S.N.D. questions économiques et financière II. B. 1938, 1-4, Mémorandum prépare par M.N.F. Hall.

3 Bkz. Michael Edwards “The Irrevelance of Development Studies” T.W.Q., January 1989.

olarak görmek yanlışır. Maddi, sınıfsal çıkarlar söz konusuydu... Bugün olduğu gibi, her tarihsel dönemde sömürgecilik ve emperyalizmden çıkar sağlayan, varlıkları emperyalist sömürü ve bağımlılık ilişkilerine bağı, işbirlikçi sınıflar söz konusudur.

Batı burjuva uygarlığının, sömürgecilik ve emperyalizmin ideolojik bir aracı olan “iktisat bilimi” için de durum aynıdır. Egemen batı ideolojisinin önemli yapıcı unsurlarından birini oluşturan “iktisat kuramı”na dayalı politikalar, azgelişmiş ülkelerde büyük yıkımlara neden olduğu halde, tartışmasız kabul görüyor ve üniversitelerde okutulmaya devam ediliyor. Bilimselliğı ve evrenselliğı eleştiri konusu olmasını engelliyor...

Bir “bilim” ve “bilimsellik” çılgınlığı zihinsel alanı bütünüyle kuşatmış durumda. Yaşlı bir kadın yüzyılların mirasına ve kendi deneylerine dayanarak, otlardan bir ilaç yaptığında, bu “kocakarı ilacı” olarak lânetleniyor. Kapitalist bir firma, aynı otlardan aynı ilacı ürettiğindeyse, bilimselliğın ürünü sayılıyor ve tartışmasız kabul görüyor. Yaşlı kadının ürettiğı ilacın “lânetlenmesi”, çokuluslu şirketin ürettiğı ilacın kabul görmesi, elbette kadının yaşından kaynaklanmıyor... İlacı üreten bir genç kız olsaydı da durum değişmeyecekti. Zira, kapitalist toplumda, kapitalist üretim sürecine girmeyen, amacı kâr elde etmek olmayan hiçbir şey makbul değildir. Modern bilimin, bu arada iktisat biliminin ilgi alanı dışındadır. Para akımının bittiğı yerde iktisadî analiz de son bulur. Kapitalist kârlılık kategorisine girmeyen hiçbir şeyin üretilmesine bu yüzden iyi gözle bakılmaz! Tek tek insanların kendi ilaçlarını üretmeleri kapitalist ilaç pazarını daraltır, kârlılığı olumsuz yönde etkiler... Sonuçta insanların ihtiyaç duydukları ilaçların kendileri tarafından üretilmesi “bilim” aracılığıyla yasaklanır. Mukayeseli üstünlüğü olmadığı gerekçesiyle birçok azgelişmiş ülkenin en önemli gereksinimleri olan gıda maddelerini üretmelerinin (buğday, pirinç vb.) neoliberal iktisat kuramına dayanılarak yasaklanması gibi.. Kapitalist firmanın ürettiğı ilaçlar “bilimsellik” damgasını taşıyorlar. Bilimsellikleri bir kere tescil edilince, artık sattıkları her zehirde bir keramet bulunacaktır. İlacın verdiği şifa, bilimden menkul...

Benzer bir durum “iktisat bilimi” için de söz konusudur. Son analizde sömürgeciliği ve daha genel olarak da burjuva uygarlığını meşrulaştırmaya yarayan “iktisat bilimi”de “evrensel” sayılıyor. Zira, modern Batı bilimi evrenseldir. Her toplumda ve her tarihsel dönemde de geçerlidir. Batıda (önce İngiltere’de) üretilen ve özel koşulların ürünü olan söz konusu bilim, artık her yere ihraç edilebilirdi. Tanımı gereği bilimdir ve tabii evrenseldir. Bilim evrensel planda geçerliyse, ona dayalı iktisat politikaları da evrensel geçerliliğe sahiptir. Buradaki mesaj çok açık: Siz de İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, Almanlar vb. gibi yaparsanız, onların geçtikleri yollardan geçerseniz kalkınırsınız! “Tarafsız” ve “evrensel” bilimin yarattığı ideolojik şartlanma ve ideolojik kölelik o kadar köklüdür ki, kimse eskiden gidenlerin nereye vardığını, o yolların şimdilerde açık olup olmadığını vb. düşünme zahmetine bile katlanmaz. Değişik bünyelere aynı ilacı uygulamanın sonuçlarını düşünmeye yanaşmaz.

Yaklaşık yarım yüzyıldan beri iktisat öğretisi giderek pozitif bir bilim olmaya yöneldi.⁴ Böylece fizik bilimlerine benzeyecek, her zaman, her yerde ve her koşulda geçerli olacaktı. Normatif bir bilim olmaktan uzaklaştığı ölçüde, “etkinliği” ve “saygınlığı” daha da artacaktı. Aslında böylesi bir çaba anlamlı değildi ve bilimsellik ile ilgili ideolojik bir yanılsamanın ürünüydü. Değişik sosyal formasyonlar için geçerli bir iktisat bilimi olanaklı mıdır? Sorun, teorik düzeyde “rafine modeller” oluşturmak değil, farklı durumların ve koşulların ortaya çıkardığı toplumsal olguları açıklayabilme yeteneğine sahip olmaktır. Dolayısıyla, “iktisat bilimi” normatif bir bilim olduğu için değil, tam tersine pozitif bir bilim olmaya yöneldiği için bilimsellikten uzaklaşır.

IMF ve Dünya Bankası gibi, Batı egemenliğinin araçları olan kuruluşlar, bağnaz bir dogmatizmle, değişik “azgelişmiş” sosyal formasyonlara istisnasız aynı ekonomik politikaları önerdik-

4 Bu konudaki çabalarla ilgili olarak bkz. Gülten Kazgan, İktisadi Düşünce, Remzi Kitabevi, 1984.

lerinde, pozitif olma iddiasındaki bilime dayalı iktisat politikalarının neden olduğu “üzücü olaylar” ve yıkımlar herkesçe biliniyor...

Sömürgecilik sürecinde, bilimin tarafsızlığı ve evrenselliği önemli bir koz olarak kullanıldı. Sömürgecilik de kapitalizmin gelişmesinde önemli bir rol oynadı.⁵ Oysa sosyal bilimin geçerliliği, görece bir geçerliliktir. Öte yandan bir bilim olarak ortaya çıkan iktisat kuramı, Batı burjuva kültürünün bir parçasıydı. Dolayısıyla hâkim Batı burjuva kültürü ne kadar evrenselse, burjuva iktisat kuramı da aynı ölçüde “evrensel” geçerliliğe sahip olabilirdi... Burjuva ideolojisinin bir parçasını oluşturan bu bilim, tüm Dünya üniversitelerinde okutuluyor. Zira asıl evrensellik iddiasında olan burjuva uygarlığının kendisidir. Onun yapıcı unsurları da evrenselidir. Hâkim Batı ideolojisinin bir parçası olan “iktisat bilimi” ve ona dayalı iktisat “politikaları” da evrenselidir...

O halde herkes evrensele ait olmalı ve ona uyum sağlamalıdır. Onun egemen kıldığı modele boyun eğmelidir. Aksi halde çağ dışı kalır. Üstelik bilim ve uygarlık düşmanı sayılıp, gericilikle suçlanmaktan da kendisini kurtaramaz. “Evrensel”e, “bilimsel”e ait olmanın koşulu, kendisinden ve kendisine ait olan her şeyden uzaklaşmaktır. Kendisine ve geçmişine ait her şey “geri,” “saçma,” “bilim dışı,” “kaba,” “kötü” ve “değersiz”dir. Kurtuluş, Batı bilim ve teknolojisine sahip olmaktadır...

Bu amaçla kendi ayranım değil Coca Cola içmeli, kendi tütününden yapılmış sigarayı değil Marlboro’yu tütürmeli, saçını Batılıların ürettiği modaya göre kestirip onun şampuanıyla yıkamalı, kendi beslenme kültürünün ürünü olan yemekleri değil McDonald’s hamburgeri yemeli, onun ürettiği televizyon dizilerini seyretmeli, kendisi de bir gün bir televizyon dizisi yaparsa, Batı’dan gelene benzemeli (Aksi halde evrenselin dışına itilmiş olur!). Kendi müziğini dinlememek için “bilimsel gerekçeler” üretmeli, (pek para etmeyen) kendi dilinden önce,

5 Bkz. J.M. Blaut “Sömürgecilikte Kapitalizmin Yükselişi”, çev.: F. Başkaya, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Ağustos 1990, Sayı: 122.

İngilizciyi öğrenmeli, onun geliştirdiği iktisat kuramını öğrenip ona uygun iktisat politikalar benimseyip, serbest piyasa ekonomisi uygulamalı, dışa açılmalı, korumacılığı kaldırmalı, yüzelli yıldır egemen Batı ülkelerinin elinde bir sömürü aracı işlevi gören “mukayeseli üstünlükler teorisi”ne uyum sağlamalı, kendi ülkesinde ve benzer durumdaki ülkelerdeki büyük yıkımlara ve facialara fazla değer ve önem vermemeli; ama ABD’de bir çocuğun kuyuya düşüşü ve kuyudan çıkarılışıyla (buradan çocuğun akıbetine kayıtsız kaldığımız anlamı çıkarılmamalıdır) Halepçe katliamından daha fazla ilgilenmeli; sonuç olarak ne kadar kendine yabancılaşır, kimlik erozyonuna uğrar ve soysuzlaşırsa o denli “çağdaş olur” ve “evrenselin bir parçası” durumuna gelebilir!

Sürekli kimlik erozyonuna uğrayan bir ulusal sosyal formasyon, kendi yolunu bulup, kendi ayakları üstünde durabilir, toplumsal sürece egemen olabilir mi? Kendi özgünlüğünü ifade edemeyen bir toplum, evrensel değerleri yakalayabilir ve ona katkıda bulunabilir mi? Şüphesiz böyle bir toplumun küçük bir kesiti Batıya benzeyebilir (ve benzeyebiliyor); ama bağımsız ve çağdaş olamaz. Çünkü kendisi hakkında düşünme ve geleceğini tasarlayabilme yeteneğine artık sahip değildir. Oysa sosyal bilimin evrenselliği ve teknolojinin tarafsızlığı da Batılılarca uydurulmuş bir efsaneydi. Bir kere bilim evrensel kültürle özdeş sayılınca (egemen yaklaşım öyledir), bir toplumun da bilimsel yolda olabilmesi için, evrensel kültüre sahip çıkması gerekir. Evrensel denilen kültür de hâkim Batı burjuva kültürüdür.

“Kalkınma” kavramı, 1940’larda ortaya atıldı. Kavram yeni olmakla birlikte, sömürgeciliğin başlangıcından beri geçerli zihniyeti ve benzer içerikleri çağrıştırıyordu. Kalkınmışlığın karşıtı kalkınmamışlıktı. Gelişmişler ve azgelişmişler vardı. Azgelişmişler de gelişmişler gibi olmalıydı... Aslında söz konusu olan dinsizin (*paien*) Hristiyanlaştırılması, vahşinin uygarlaştırılması, Batılı olmayanın Batılılaştırılması problematiğinin yeni koşullardaki devamından başka bir şey değildi. Eskiden uygarlaşmak, batılılaşmak isteyenler ve bunun olanaklılığına ve gerekliliğine inandırılmış olanlar, şimdilerde

de kalkınacaklarına inandırılmış durumdadırlar. Bütün bu döneme egemen olan yaklaşım, ikincilerin ne olduğuna ve nasıl olmaları gerektiğine birincilerin (uygar, kalkınmış, ileri olanlar) karar veriyor olmasıdır. Üstelik bu durum beşyüz yıldır (1492'den beri) devam ediyor. Başlangıçta kurtuluş Hristiyanlaşmaktaydı. Daha sonra modernleşmekte, batılılaşmakta, şimdilerde de kalkınmadadır. Çağ atlama, çağı yakalama, 21.yüzyılı yakalama vb. gibi yenileri de üretilmeye devam ediliyor. Batılılar kendi dışındakileri her zaman “geri” olarak gördüler ve onları değişip kendilerine benzemeleri gerektiğine de inandırdılar veya inanmaya zorladılar. Fakat çelişik olan bir durumu da aşmaları gerekiyordu. Doğalarından kaynaklanan bir geriliğe mahkûm olan bu halklar, kendiliklerinden batılılaşmazlar, kalkınamazlar ve Batılıya benzeyemezlerdi... O halde bu işi sömürgecilik, Batı'dan ihraç edilen mallar, sermaye, teknoloji, bilim, silahlar vb. gerçekleştirebilirdi. Şimdilerde azgelişmiş ülkelerin işbirlikçi oligarşileri ve yozlaşmış yöneticileri, yabancı sermayenin gelip ülkelerini kalkındıracağından hiç şüphe etmiyorlar.

Ünlü İngiliz filozofu John Locke; “Orada (Amerika’da) geniş ve bereketli bir ülkenin kralı, İngiltere’deki bir gündelikçi işçiden daha kötü evde oturur ve daha kötü giyinir,”⁶ diyor. Dikkat edilirse giyim ve barınak açısından Amerikalı kral, İngiliz gündelikçiden daha kötü durumda! O halde kralın önce sıradan bir İngiliz gündelikçisi durumuna getirilmesi gerekiyor... Şimdilerde bunun adı, kişi başına düşen GSMH’ dir. Azgelişmiş ülkelerin insanları da ortalama bir Amerikalınıninkine eşit GSMH düzeyine ulaşınca kalkınma gerçekleşecek!... Nihai amacı üretim için üretim olan, değişim değerinin kullanım değerinin yerine geçtiği kapitalist üretim tarzı, sürekli eşitsizlikler ve dengesizlikler üretip, bunu derinleştirmek durumunda. Zira üretimin amacı ihtiyaçların tatmin edilmesi değil, kör bir *prodüktivizm*’dir. Başka bir ifade ile, daha çok artıdeğer; dolayısıyla kâdır...

---

6 J. Locke, Deuxième Traité du Gouvernement Civil, 4, y.

Az gelişmiş ülkeler, GSMH'larını artırarak gelişmişler gibi olacak! Tank, oyuncak ve gazoz üretimini on kat artıran bir ülke aynı oranda yüksek GSMH'ye sahip olur. Söz konusu kritere göre de, kişi başına gelir aynı oranda artmış sayılır (aritmetik ortalama). Söz konusu ülkenin böyle bir büyümeyi ne pahasına elde ettiği dikkate alınmaz. Bu anlamda millî gelir hesapları neyin üretildiği, ne pahasına üretildiği, üretimin ekolojik ve sosyal maliyeti ile ilgili değildir. Oysa söz konusu GSMH artışı, yenilenemez doğal kaynakların tahribi ve gelecek kuşakların yaşamını tehlikeye atarak gerçekleştirilmiş olabilir! Sahip olduğu ormanları hızla kesip, ihraç eden ve orman ürünleri üretimini ve ihracatını elli kat artıran bir ülkenin kişi başına geliri de o oranda yükselir...

Ormanlar kesilip bittikten sonra, toprak erozyonu, çölleşme ve kuraklık ülkeyi sardığında ve ülke yaşanamaz hale geldiğinde, söz konusu büyümenin ne ifade ettiği anlaşılsa da, artık bir anlam ifade etmeyecektir. 30 milyon nüfuslu bir ülkenin toplam nüfusu, onbeşer milyonluk iki metropolde toplandığında (ki kapitalist süreç böyle bir eğilim içermektedir), kentin bir ucunda oturup diğer ucunda çalışan, her gün 100 km. yol kateden ve işe gidip gelmek için dört saatini harcayan ve çok sayıda ulaşım aracı kullanan kişi, kullandığı ulaşım araçları nedeniyle "gelir yaratır" ve bu gelir de GSMH'yı yükseltir. Bu arada çevre kirlenmesi, kazalar, gürültü vs. de ortaya çıkar; ama GSMH bakımından bunun önemi yoktur. Oysa aynı kişi orta büyüklükte bir kentte yaşasaydı, her gün dört saatini yollarda harcamasaydı, işine yürüyerek gitseydi enerji israfı, çevre kirlenmesi, yorgunluk ve psikolojik sorunlardan uzak kalırdı; ama GSMH ve kişi başına düşen ulusal gelir de aynı oranda düşük olurdu... Böylesi bir durumda "zengin" olmayı mı, yoksa "yoksul" olmayı mı yeğlediniz?⁷

İktisat bilimi bu sorunlarla ilgili olmadığı için, ekolojik hareketin haklı eleştirilerine maruz kalıyor. Ekolojik sınırlar

7 GSMH. ile ilgili olarak bkz. Aslan Sonat, "Yerleşik İktisadın Paradigması ve GSMH" Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Haziran 1990, s. 120.

dikkate alınmadığı zaman bile, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler gibi olabilmeleri olanaksızdır. Böylesi bir şey, hiyerarşik kapitalist Dünya sisteminin yapısına, mantığına ve işleyişine ters düşer. II.Dünya Savaşı sonrasının oldukça uzun genişleme (refah) döneminde bile, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki “zenginlik farkı” hızla açıldı. 1980 sonrasındaysa durum, vahim bir hal aldı.

Bugün iki milyardan fazla insan (Dünya nüfusunun %48’i), yaşayabilmek için Dünya gelirinin %13’ünden azına sahip. Oysa 1950-1980 döneminde yüksek oranlı bir ekonomik büyüme söz konusuydu. 1980 sonrasında azgelişmişlerin durumu daha da kötüleşti. Kırtan fazla ülke 1990’da, 1980 gelir düzeyinin de altına düştü. Oysa bugün 1950’dekinin yedi katı üretim düzeyine ulaşılmış durumda...

Dünya Bankası rakamlarına göre, söz konusu dönemde azgelişmiş ülkeler sanayileşmiş ülkelere daha yüksek oranda GSMH artışı gerçekleştirdikleri halde, kişi başına gelir artışı yılda ortalama 7 dolar, sanayileşmiş ülkelere ise 270 dolar olarak gerçekleşti... Bilindiği gibi büyümenin niteliği de önemlidir. Büyümenin niteliği dikkate alınmadığı durumda bile, azgelişmiş ülkeler kişi başına yıllık 7 dolar artışla “gelişmiş” ülkeleri nasıl yakalayabilirler? Ne ki, yukarıda verilen rakam da aritmetik ortalamadır. Zira, aynı dönemde Dünyanın en yoksul 500 milyonunun kişi başına geliri sadece 73 cent arttı...

Sanayileşmiş ülkeler yılda %2.4, azgelişmiş ülkeler de %2.8 GSMH artışı sağladıklarında, zenginlerin ortalama geliri kişi başına 11.430 dolardan 11.704 dolara yükselirken; yoksulların kişi başına ortalama geliri, 260’dan 267’ye yükselebiliyor... Mc Goman ve Kordan’ın tahminlerine göre iki yüzyıl önce yoksullarla zenginler arasındaki zenginlik farkı, bire birbuçuk (1/1,5) iken, bu oran 1960’da bire yirmiye (1/ 20), 1980’de de bire kırkaltıya (1/46) yükseldi.⁸

8 P.T. Mc Goman and B. Kordan, “Imperialism in World System Perspective” International Studies Quarterly Vol. 25, no.1. March 1981, pp. 43-68 in F.E. Trainer “Reconstructing Radical Development Theory”, Alternatives XIV;1989, pp. 481-515.

1980 sonrasında farkın daha hızlı açıldığını söylemeye bile gerek yok. Yine Dünya Bankası rakamlarına göre, en yoksul ülkeler 1978’de Dünya gelirinin %5.6’sına sahipken, bu oran 1984’de %4.56’ya gerilemiştir.

Az gelişmiş ülkelerin gelişmişler gibi “olabilmeleri” ekolojik bakımdan da olanaksızdır. İktisat bilimi, üretimin sınırsız büyüyebileceği postulasına dayanır. Ünlü Fransız iktisatçısı Jean-Baptiste Say, *Cours d’Économie politique Pratiques, 1828-1830* adlı eserinde, “Doğal zenginlikler, tükenmezdirler, ne çoğaltılabilirler ne de tükenirler, bu yüzden ekonomi biliminin konusu değildir,” diye yazıyordu. Condorcet de, daha 1770’lerde; “İnsan düşüncesi ne kendi sınırlarına ne de doğanın engellerine takılmadan sürekli ilerleyecek,”⁹ diyordu. Geçerli yaklaşımda asıl amaç üretimin artması ve sosyal artığın büyümesidir. Onca öğünülen ve hayranlık uyandıran burjuva uygarlığının “başarısı”, aslında biyosferin üç milyar yılda biriktirdiği “sermayenin” aşırı israfıyla mümkün olmuştur. Bugün bu süreç hızla devam etmektedir. Ne ki, teknikçi burjuva uygarlığının şımarıklığının ve aşırılıklarının bedeli, sadece “yoksullar” tarafından ödenmekle kalmayacak; bir bütün olarak insanlığın (gezegenin) geleceği tehdit altında bulunuyor. Zira amacı üretim ve anlamsız bir prodüktivizm olan, ekolojik ve insanî boyutu dikkate almayan, neoliberal iktisat kuramınca da meşrulaştırılan bugünkü eğilimler ve süreçler, hızla gezegeni yaşanmaz duruma getiriyor.

Az gelişmiş denilen ülkeler de Dünyanın ayrıcalıklıları kadar üretip, onlar kadar tüketmeye, onlar kadar yokedip onlar kadar kirlletmeye kalkarlarsa durum ne olur? “Dünyanın lânetlileri” de, ortalama bir Amerikalı kadar tüketmeye başarlarsa nasıl bir tablo ortaya çıkar? Bugün Dünya nüfusunun yaklaşık %20’sini oluşturan ayrıcalıklılar (sanayileşmiş ülkeler) Dünya kaynaklarının yaklaşık %80’ini kullanıyorlar. 1987’de Dünya

9 Condorcet, Oeuvres Ed.Diro, 1848, pp. 190-191, in Serge Latouche, “Contribution à l’histoire du Concept de développement” Pour une histoire du développement, Etats, Societes, Développement, L’ Harmattan, 1988.

nüfusunun beşte birinden azını oluşturan (747 milyon kişi) OECD ülkeleri, kişi başına 6573 kilo petrole eşit enerji tüketiyordu. Çok düşük gelirli ülkelerdeki 2 milyar 824 milyon insansa (Hindistan ve Çin dahil), sadece 297 kg petrole eşit enerji tüketebiliyorlardı! Ortalama bir Amerikalı bir Bengladeşli'den 440 kat, Etyopyalı'dan da 600 kat fazla enerji tüketiyor. 700 milyon insan yeterli beslenemez durumda. Bu insanların yeterli beslenebilmeleri için, 40 milyon ton hububat yeterliyken, zengin ülkelerde hayvanları beslemek için her yıl 540 milyon ton hububat harcanıyor! Amerikalılar zayıflamak için her yıl beş milyar dolar harcıyorlar... 1.9 milyar insan sağlığa uygun içme ve kullanma suyundan mahrum. 1988'de Dünyada silahlanma amacıyla kişi başına 200 dolar harcandı. Eğer her çocuk için sadece 5 dolar harcansaydı, 14 milyon çocuğun sıradan bulaşıcı hastalıklardan ölmesi önlenilecekti... Bugün Dünyada okuma yazma bilmeyen 880 milyon insan var!

Dünya insanların ezici çoğunluğu kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı yoksulluk ve sefaletle boğuşurken, “çağdaş Romalılar” refah içinde ve demokratik bir ortamda yaşıyorlarsa (aslında söz konusu sosyal formasyonlar gerçek anlamda demokratik toplumlar değil, liberal oligarşilerdir) bu, “Dünyanın lânetlileri” refahlarına ortak olmadığı içindir. Dünya nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü oluşturan “yoksullar” bugünkü üretim ve tüketim düzeyindeyken bile gezegen, üzerinde yaşanamaz hale gelmiş durumda... Hızla bozulmaya da devam ediyor. Sera etkisi, ozon tabakasının zayıflaması, hayvan ve bitki türlerinin yok olması, denizlerin, göllerin, ırmakların ve içme sularının kirlenmesi, ormanların hızlı tahribi (yangınlar) ve kesim yüzünden ve fosil yakıtların çıkardığı karbon gazlarının neden olduğu sera etkisi ve ısınma, asit yağmuru, nükleer tehlike ve nükleer kirlenme, suları giderek azalan büyük nehirler (Nil, Mississippi, Ganj, Sarı Irmak vb.), sanayi artıklarının neden olduğu kirlilik, zehirli artıklar, aşırı kullanılan toprakların çoraklaşp verimsizleşmesi, (her yıl 6 milyon hektar verimli arazi çölleşiyor ve 11 milyon hektar orman yok oluyor), atmosferin ısınması, yaşam kalitesinin bozulması, yabancılaştırmanın

dayanılmaz sınırları zorlaması, aşağılanan azınlık kültürlerinin hızla tahrip edilmesi, vb. şimdiden insanlığın geleceğini tehdit ediyor.

Dünya nüfusunun %5'ini oluşturan ABD, Dünya gıda üretiminin %35'ini ve Dünya enerji üretiminin de %60'ını tüketiyor. Bütün az gelişmiş ülkelerin, ABD'nin düzeyine değilse bile, görece daha az gelişmiş bir Avrupa ülkesinin üretim ve tüketim düzeyine ulaştığında, yaratacağı sorunları hayal etmek bile bir kabus olurdu. Bütün Çinlilerin birer otomobile sahip olmaları halinde, bunun kaynaklar üzerindeki baskısı ve yaratacağı çevre kirlenmesini düşünmek bile ürperticidir. Yenilenemez doğal kaynakları hızla tüketen, çevreyi kirleten, gezegeni yaşanmaz hale getiren, ekolojik sınırlar söz konusu olmadığında bile aşırı yoksulluk ve sefalet üreten, Batı burjuva uygarlığına dahil olmayı, ona benzemeyi, "Batılılaşmayı", "çağdaşlaşmayı", "kalkınmayı", "çağ atlamayı", "bilgi çağını yakalamayı", onlar kadar üretip onlar kadar tüketmeyi, kirletmeyi, yok etmeyi amaçlamalı mıyız? Bu olanaklı ve arzulanır bir şey midir? Dünyanın geri kalan bölümünde de tarımsal üretim için ABD'deki yöntemler (ileri teknoloji) uygulansaydı, Dünyada üretilen enerjinin tamamının sadece gıda üretiminde harcanılması gerekecektir ki, böyle bir şey olanaksızdır. 1970'de ABD'de bir kalorilik besin maddesi üretmek için 9.6 kalorilik fosil kalori harcanıyordu. İşte dillere destan tarımsal verimlilik artışının sırrı...

İktisat Bilimi:Geçerli Eğilimleri Meşrulaştırma Aracı

İktisat biliminin az gelişmişlik ve kalkınma sorunlarıyla ilgilenmesi için "biçimsel bağımsızlıkların" ortaya çıkması gerekti. Neoklasik iktisat kuramının bir alt dalı olarak II.Savaş sonrasında ortaya çıkan "kalkınma iktisadı", kendisini doğuranın zaaflarını doğal olarak taşıyordu. Amaç, yeni bağımsızlığa kavuşan ülke yöneticilerine "akıl vermektir"... Neoklasik iktisat geleneği, klasik ekonomi politığe özgü büyüme sorunlarıyla bile ilgili değildir. Statik dengenin bozulduğu durumlarda, pazar güçlerinin bu dengeyi yeniden nasıl sağlayacağı üzerinde

durur... Büyüme ve kalkınma gibi sorunlara yabancıdır. Zaten bilimsel olmaktan çok ideolojik bir öğretilir. F.Partant, bu konuda şunları yazıyor: "... kalkınma, fetihlerde ve sömürgecilikte geçerli olan düşünceden esinlenen bir projedir. Aynı çıkarlara hizmet etmekte ve sömürgecilik dönemindekine benzer sonuçlar doğurmaktadır. Bu akıl almaz bir yutturmacadır (Christian Harzo'nun sömürücünün uygarlaştırıcı misyonu için kullandığı bir kavramı kullanmak gerekirse) ve aldatanları da aldatmak gibi bir özelliğe sahiptir."¹⁰

Bir kere klasik ve neoklasik iktisat kuramı, her ekonomik olgunun zorunlu olarak ekolojik, sosyo-kültürel ve ekonomik olmak üzere üç boyutlu olduğu; bunların diyalektik bir bütünü olduğu gerçeğini dikkate almıyordu. Bütünselliği yakalayamadığı sürece de, klasik ve neoklasik iktisadın açıklayıcı gücü daha baştan sınırlanmış oluyordu. Bilindiği gibi, klasik ve neoklasik iktisat kuramı geleneğinde temel varsayımlar söz konusudur ki, bunlardan bazıları: müdahale edilmediği sürece pazarın tüm sorunları çözeceği; dolayısıyla ulusal düzeyde olsun, uluslararası planda olsun, pazara müdahalenin sakıncalı sonuçlar doğuracağı, insanların rasyonel yaratıklar oldukları ve rasyonel kararlar verdikleri... Her ulusun mukayeseli üstünlüğü olan malları üretip satmasının herkesin yararına olduğu vb.dir...¹¹

Pazarın, teorinin ileri sürdüğü kadar "becerikli" olmadığı acı deneylerle (1920-1930'lu yıllarda ve daha önceleri yaşanan yıkımlarda olduğu gibi) ve teorik saptamalarla ortaya kondu. Elbette "rasyonellik" iddiası da her zaman tartışmaya açıktır. Sahip olduğu parayla video ve müzik seti satın alan, ama ağzındaki çürük dişleri yaptırmayı düşünmeyen bir adamın "rasyonel" davrandığını söylemek olası mıdır? Söz konusu adamın bir istisna olduğunu da!...

10 F. Partant, Kalkınmanın Sonu, Bir Alternatif mi Doğuyor, çev.: F. Başkaya, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 26.

11 Bkz. Kenneth E. Boulding; "What went wrong with Economics?" The American Economist, Spring 1986.

Öte yandan, geleneksel iktisat kuramı ne ulusal sınırlarla çevrili bir toplumsal bütünlüğü (ulusal ekonomi) kucaklar, ne de sermayenin vatani vardır. Geçerli ekonomik yaklaşımda kaynakların rasyonel dağılımı üzerinde çok durulur. Neyin, kimin için rasyonel olduğu sorusuysa pek sorulmaz... Neoklasik teorinin açıklayıcı gücü sınırlı olduğu gibi, çelişik teorik saplantılara da dayanıyor. Bugünkü haliyle (dün de öyleydi), uluslararası sermayenin (çokuluslu şirketlerin) hareketine ideolojik destek sağlamanın ve yapılanları meşrulaştırmanın ötesinde bir işleve sahip değildir.

Siyasal planda “bağımsızlaşsalar” da “genç uluslar”, ekonomik, sosyal ve kültürel planda ulusallığı gerçekleştiremediler. Dolayısıyla ulusal bir ekonomi de söz konusu olamazdı. Kullandığı teknolojiyi üretemeyen, Batı tipi tüketim modeline uyum sağlamayı temel amaç sayan, ithal ettiği teknolojiyle emperyalist metropollerin ihtiyacı olan malları üretip ihraç eden, ekonominin değişik sektörleri arasında eklenmenin (*articulation*) bulunmadığı bir ülkede, ulusal ekonomiden değil, yeni sömürge ekonomisinden bahsetmek gerçeğe daha uygun düşer.

Liberal öğretiyeye dayalı “kalkınma iktisadı”, büyümeyle kalkınmayı özdeş sayar. Oysa büyüme eşittir kalkınma yaklaşımı inandırıcı değildir. Hızlı büyüme (GSMH artışı), geniş toplum kesimlerinin yoksullaşmasıyla atbaşı gidebilir. Bölgesel ve sosyal dengesizlikleri derinleştirebilir, ekolojik sorunlar ortaya çıkarabilir. Genel olarak geçerli olan bu durum, iç bütünlüğü ve tutarlılığı olmayan yeni sömürge statüsündeki azgelişmiş ülkeler için daha da geçerlidir. Kişi başına millî gelir (aritmetik ortalamadır), bir ekonominin yapısını ve ülkede yaşayanların refah düzeyini yansıtmaz.

“Kalkınma iktisadı”, azgelişmişliği ekonomik ve teknik bir gerilik olarak görüyordu. Bu durumda sorunun çözümü de teknik nitelikte olabilirdi... Azgelişmiş ülkeler gelişmenin geri aşamasında sayıldılar, neoklasik öğretiyeye dayalı politikalarla da gelişmişlere benzeyeceklerine “inandırıldılar”. Elbette bu

süreçte söz konusu önerilerin kolaylıkla benimsenmesi bir tesadüf değildir... Sömürgeciliğin giderek “içsel” bir nitelik kazandığı ve işbirlikçi yerli oligarşilerin emperyalizmin bir uzantısı haline geldiği koşullarda, Batı’dan ihraç edilen “kalkındırıcı önerilerin” neden tartışmasız kabul gördüğünü anlamak zor değildir.

Bir kere neoklasik teorik yaklaşımlar, az gelişmiş ülkelerin geriliğini, bu sosyal formasyonların kendi ekonomik, sosyal ve politik geriliğinin sonucu olduğu görüşüne dayandırınca ve dış sömürü, bağımlılık, biçimsizleşme, kimliksizleşme, üretici temelin zaafa uğratılması gibi nedenler analizin dışına atılınca, dış destek, dış yardım, yabancı sermayeyle kalkınabilecekleri görüşü haklılık kazandı. Böyle bir yaklaşım geçerli olunca, bir ülkenin kalkınabilmesi gelişmişlere benzemek, onlardan sermaye, teknoloji, bilim, değer yargıları vb. ithal etmekle mümkün olabilirdi! Böyle bir sürecin devam ettirilmesi ise, artık giderek içselleşmiş sömürü ve bağımlılık ilişkilerinin, son analizde de az gelişmişliğin derinleşmesi anlamına gelirdi. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler, Ali Mazrui’nin yazdığı gibi “Batılılaştılar,” ama “Çağdaşlaşamadılar.”¹²

Batı tüketim ve davranış kalıplarını daha çok benimsemek hem genelleştirilmesi zor bir şeydir, hem de bu yolla az gelişmiş bir ülkenin kalkınıp gerçek anlamda çağdaş olması mümkün değildir. Nitekim söz konusu sürecin sonucunda küçük bir azınlık, emperyalist ülkelerdeki orta sınıfları bile kıskandıracak maddi zenginliğe kavuşurken, geniş toplum kesimleri marjinalleşti. Toplumsal dengesizlikler daha da derinleşti. Toplumu oluşturan bağlar güçlenecek yerde zayıfladı. Bağımlılık, yaşamın tüm boyutlarını daha çok etkiler oldu...

Ne var ki, Batılılar tarafından oluşturulan ve az gelişmiş ülkelere önerilen büyüme modelleri, bu ülkelerin kalkınma sürecinin geri aşamalarında oldukları görüşü, Rostov’un ünlü

12 Ali A. Mazrui “Africa Between the Meiji Restoration and the legacy of Atatürk: Comparative Dilemmas of Modernization” Türkiye İş Bankası, International Symposium on Atatürk, 17-22 Mayıs 1981.

“İktisadi Büyümenin Aşamaları” teziyle de desteklendi... Ve kalkınma sadece teknik boyuta indirgendi... Fakat asıl teorik geri planı oluşturan ünlü “Mukayeseli Üstünlükler Teorisi”ydi. Bu teori (ideoloji), ilk defa D. Ricardo tarafından ortaya atıldığı (1817) günden beri, iktisat kuramının belkemiğini oluşturdu. Zaman zaman bazı itirazlar yapılsa da (son zamanlarda dinamik mukayeseli üstünlükler vb.), teorinin egemenliği kesindi...

II.Dünya Savaşı sonrasında ortaya atılan “kalkınma stratejileri”nin teorik geri planında bu teori vardı. Elbette egemen paradigmaya soldan itirazlar eksik değildi. Ama bu “itirazlar”, geçerli paradigmayı daha eşitlikçi bir temele oturtmayı amaçlamak dışında, bir orijinallik taşımıyordu. Amaç, yine GSMH artışı sağlamaktı. Batı tipi üretim süreçlerini ve tüketim modelini reddetmeyen, ama aynı sonuçlara başka yollardan ulaşmayı amaçlayan *sol versiyonun*, gerçek anlamda alternatif oluşturması olanaklı değildi.

Söz konusu teoriye göre, her ülke mukayeseli üstünlüğüne uygun mallar üretip satarsa, bu herkesin yararınadır! İlginç olan, o zamana kadar *iktisat biliminin* azgelişmişlik ve kalkınma sorunlarıyla hiç ilgilenmemiş olmasıdır! Zira o zamana kadar “Dünyanın lânetlilerinin” böyle bir talebi olmamıştı...

Sadece Batılıların her şeyi belirlediği dönemde (bu durum bugünde büyük ölçüde geçerlidir) herhangi bir sorun ortaya çıkmamıştı. Azgelişmişler, biz de varız, deyip Dünya sahnesine çıkınca, Batılıların zenginliğinin her yerde tekrarlanamayacağı anlaşılmaya başlandı... Sömürüye dayalı, sürekli eşitsizlikler ve dengesizlikler üretip derinleştiren hiyerarşik bir Dünya sisteminde birilerinin kaybı başkalarının kazancı anlamına geliyor... Ne ki, teori başka dili konuşuyordu. Her ülkenin kalkınabilmesi için mukayeseli üstünlüğü olan alanlarda uzmanlaşmasının gerekliliği üzerinde duruluyordu...

Aslında 1950 ve 1960’lı yıllarda azgelişmiş ülkelere mukayeseli üstünlükler teorisini esas alan kalkınma stratejileri önermek, bunlara azgelişmişliğe razı olun demekle özdeşti... “Mukayeseli üstünlük” denilenler, sanayi devrimi sonrasında

tümüyle sanayileşmiş ülkelere kaymıştı. Bu süreç sonucunda Ricardo'nun şarap üreterek (mukayeseli üstünlüğü şaraptaydı) mukayeseli üstünlük sağlayacağını ileri sürdüğü Portekiz, mukayeseli üstünlüğü sanayide (tekstil) olan kendi ülkesi İngiltere'nin ekonomik diplomatik bir yarı-sömürgesi durumuna gelmişti. Çelişik bir şekilde, teorik olarak var olduğu sayılan üstünlük, kendisi de bir imparatorluk olan Portekiz'in bağımlı bir ülke konumuna gelmesi ile sonuçlanmıştı...

Aslında yoksul ülkelere mukayeseli üstünlüklere uyum sağlayın demek, Dünya sistemi içindeki konumunuza razı olun, demekti... Ama öneri bilimsel teoriye dayanıyordu... İnsanlığın ezici çoğunluğu için bir sömürü ve baskı aracı durumundaki modern bilim ve teknolojinin prestijinin sürekli artması ilginçtir... Yenilenemez doğal kaynakları hızla yok ederek, insanlığın ve tüm canlıların varlığını ve geleceğini tehdit eden bilimsel ve teknolojik ilerlemeye dayalı burjuva uygarlığı neden hâlâ hayranlık uyandırabiliyor?

Sömürü ve baskının bir aracı olan bilim ve teknoloji, hem emperyalist Batı'ya Dünyanın zenginliğine el koyma olanağı verdiği için Batılılarca itiraz edilmiyor, hem de az gelişmiş ülkelerdeki işbirlikçi oligarşiler ve onların çevresi sömürüden pay alabiliyorlar. Aldıkları bu pay karşılığında kendi halklarına zulmederek, baskı ve devlet terörünü sürekli gündemde tutarak, eski sömürgeci yöneticilerin uyguladıkları baskıyı bile geride bırakıyorlar. Üstelik bunu “ulusallık”, “ulusal çıkar”, “ulusal güvenlik”, “birlik beraberlik” gibi kavramların gerisine gizlenerek yapıyorlar. Bu anlamda bir düşünürün dediği gibi; “halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, bu ülkeleri yöneten oligarşilerin kendi halklarını boğazlama hakkına dönüşmüş” bulunuyor...

1960'ların başından beri üç kalkınma on yılı geride kaldığı halde, sanayileşmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlik giderek büyüdü. Geri planında mukayeseli üstünlükler teorisinin bulunduğu “kalkınma stratejileri”, zenginleri daha zengin, yoksulları da daha yoksul yapmayı başardı... Başlangıçta, söz

konusu teoriye göre, buğday ve pamuk üretiminde mukayeseli üstünlüğe “sahip olan” bir ülke ile, kumaş ve bisiklet üretiminde üstünlüğe sahip diğer ülke arasındaki ticaretten birinci ülke sürekli zararlı çıkar. Değişim hadleri her seferinde yüksek katma değerli mallar üreten ikinci ülke lehine işleyecektir. O kadar ki, belirli bir eşikten sonra birinci ülke, ticareti devam ettirebilmek için, ikinciden bazı girdileri de satın almak zorunda kalır. Değişim hadlerinin sürekli bozulması karşısında ortaya çıkan kayıpları ödünleyebilmek için her seferinde daha çok üretip satmak zorunda kalacaktır. Bugün az gelişmiş ülkelerin içine sürükledikleri çıkmaz işte budur... Üstelik bu süreç sefaleti derinleştirmekle kalmıyor, doğanın tahribine de ivme kazandırıyor. Paradoksal olarak yoksulluk, doğa üzerindeki baskıyı artırıyor.¹³

Söz konusu teorinin, Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler için ifade ettiği anlam kısaca şudur: Bir kere teori, güçlünün lehine olarak üstünlüğü önce donduruyor, sonra da derinleştiriyor. Teknolojik düzeyi geri olan ülkede tarım ürünleri ve maden ihraç edeni, teknolojik gelişmeyi ülke gündeminin dışına atıyor. Üretimi kalkınmanın hedefi haline getirerek, amaçlarla araçların yer değiştirmesine neden oluyor. Sonuçta üretim, amacını yitiriyor. Nihayet teori, birinin üstünlüğünü herkesin üstünlüğü gibi gösteriyor. Doğal kauçuk üretip ihraç eden ülkelerden biri, bir gün yapay kauçuk üretmeyi başardığında, diğerlerinin doğal kauçuk üretimini değersizleştirdiğinde ve onbinlerce insanı işsiz bıraktığında, bu kimin avantajıdır ve yararı nerededir? Bugün mikro elektroniğin tekstil ve konfeksiyon alanında yaygın bir biçimde uygulanmaya başlamasıyla, tam otomasyonun bu alana girişiyle, az gelişmiş ülkelerin (ve Türkiye’nin) sahip olduğu varsayılan mukayeseli üstünlüğü ortadan kalkmış durumdadır... Bugün az gelişmiş ülkelerdeki açlığın gerisinde mukayeseli üstünlükler teorisine dayalı “uzmanlaşma” yatmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ülkeler, doğal nedenlerden dolayı değil, beşeri nedenlerden dolayı açlığa mahkûm edilmişlerdir...

13 Bkz. Alan B. Durning. Poverty and the Environment: Reserving the Downward Spiral World Watch papers, No: 42, 1989.

Nitekim, Batılılar istediği için kahve, kakao vb. üretiliyor ama, bu ürünlerin sürekli fiyat erozyonuna uğraması sonucu (ticaret hadlerinin bozulması) ihtiyaçları kadar buğday, pirinç vb. ithal edemez duruma geliyorlar. Richard Lombardi'nin yazdığına göre, "1970'lerin sonunda Üçüncü Dünya ülkeleri (petrol dışındaki) 12 temel malın ihracından 30 milyar dolar sağlıyorlardı. Bu temel mallar, sanayileşmiş ülkelerde dönüşüme uğratıldıktan sonra 200 milyar dolara satılıyordu! Bir tablet çikolatada kakaonun payı perakende satış fiyatının %10'unu geçmiyordu."¹⁴

Lombardi'nin yazdığı gibi, gerçek mukayeseli üstünlük, şu ya da bu malla, şu ya da bu ülkeyle ilgili değil, bütünüyle bir örgütlenme sorunudur. Ve tüm üstünlükler Batı'nın sanayileşmiş ülkelerinde toplanmış durumdadır... Teknoloji, ulaşım, iletişim, finans, sigortacılık, dağıtım vb. alanlarda üstünlüğe sahip olanlar, tüm alanlarda üstünlük sağlamış durumdadırlar...¹⁵

IMF ve Dünya Bankası'nın neoliberal ütopyaya dayalı iktisat politikası önerilerine köle sadakatiyle bağlı Türk iktisatçılarının hâlâ Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğünün hangi mallarda olduğunu araştırmaları garip değil mi'? İdeolojik kölelik o kadar köklü ki, sonuçta aldatanı da aldatır duruma geliyor...

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde emperyalist sömürünün meşrulaştırılıp sürdürülmesinde, *iktisat biliminin* rolü büyüktü. Azgelişmiş ülkelerin yönetici oligarşileri, Batı'dan gelen her şeye olduğu gibi, onun "bilimine" ve "kalkınma reçetelerine" de bir köle sadakatiyle sarıldılar. "Azgelişmiş", "geri kalmış" vb. gibi kavramların yerine de, "kalkınmakta olan ülkeler" kavramı konularak, sevimsiz görüntü de ortadan kaldırıldı... Böylece Batıyla olan farklılık artık bir "kalite" farkı değil, bir "kantite" farkına indirgenmiş oluyordu... Bu aşamadan sonra Batılılar kalkınma kavramını yeni dönemin eşitsiz ilişkilerini sürdürmede bir amaç olarak kullanabilirdi...

14 R.W. Lombardi, *Le Piège Bancaire, Dette et Développement* Flammarion, Paris 1987 S. 40.

15 R.W. Lombardi, *Le piège Bancaire...* a.g.e.,

Kalkınma teorilerinin ve stratejilerinin boy gösterdiği 1950'li yıllardan bu yana yaklaşık kırk yıl geçti. Ve "üç kalkınma 10 yılı" da geride kaldığı halde, Dünyanın zenginliğine yine eski sömürgeci-emperyalist ülkeler el koyuyorlar. Söz konusu teori ve stratejiler de giderek balkondaki seyirciyi oyalama gücünü yitiriyor... Bugünkü egemen ilişkiler ortamında, herhangi bir malın üretilmesinin koşulu, o ülke insanların ihtiyaçlarından tamimiyle bağımsızdır.

Uluslararası planda rekabetçi olmayan hiçbir şeyin üretilmesi söz konusu değildir. Her şeyi uluslararası pazar mekanizmaları belirliyor. Belirli sınırlar içinde azgelişmiş ülkelerin yoksulluğu, sanayileşmiş ülkelerin zenginliğinden kaynaklanıyor. Zaten azgelişmişlik olgusu, bu ülkelerin kapitalizmin etkisi altına girmelerinin sonucunda ortaya çıkmış bir süreçtir. Batılılar beşyüz yıldır, Dünyanın geri kalan bölümünü sonu olmayan bir yolda ilerlemeye zorladılar. Misyonerlerin ve sömürgeci yöneticilerin yerini şimdilerde "bilim adamları" almış durumda. Bu konuda F. Partant şunları yazıyor: "Tüm azgelişmiş ülkelerin sanayileşmiş ülkeler gibi kalkınabilecekleri ve kalkınmaları gerektiği düşünceleri, üniversitelerde okutulduğu haliyle ekonomi bilimi tarafından da sürdürülüyor. Bu bilim, sözüm ona Üçüncü Dünya'yı çıkmaz bir yolda ilerlemeye teşvik ederek Batı'yı ırkçı merkezilikte rahatlatıyor. Bu nedenden ötürü harekete geçirdiği tüm inançlar ve tüm çelişik teoriler apaçık bir şekilde Batı ideolojisinin bir parçası olduğunu ortaya koyuyor."¹⁶

Batı'dan ithal edilen iktisat kuramının, Türkiye'nin (ve benzer durumdaki ülkelerin) gerçeğini ne açıklama yeteneği vardır, ne de öyle bir isteğe sahiptir. Söz konusu kurama dayalı politikalar da azgelişmişliği yeniden üretmeye yarar. Bu nedenle, Batı'dan ithal edilen ve asıl işlevi ideolojik olan, ama bilimsellik görüntüsü altında yerli ve uluslararası sermayenin çıkarlarını gerçekleştirmek gibi bir misyonu olan söz konusu öğretinin,

16 Kalkınmanın Sonu. Bir Alternatif mi Doğuyor, çev.: F. Başkaya, a.g.e., s. 26.

katıksız bir eleştirisini yapmamız gerekiyor. Nitekim, Türkçe sözlü hafif müzik ne kadar bize aitse, Türkçe sözlü iktisat kuramı da o kadar bize aittir.

Son yıllarda Batılılar başarılı öğrencileriyle övünüyorlar ve tüm az gelişmiş ülkeleri mevcut uluslararası güç dengeleri ve ilişkiler ortamında kalkınabileceklerine inandırmak için, “Yeni Sanayi Ülkeleri” ya da “Asya’nın 4 Kaplanı” denilen Hong Kong, Singapur, Tayvan ve G.Kore’yi örnek gösteriyorlar.¹⁷ Bu ülkeler diğerleri için örnek oluşturmazlar. Bilindiği gibi, söz konusu ülkelerin başarısı ihracata dayanıyor. Gerisinde de çokuluslu şirketler var. Çokuluslu şirketlerin bu bölgede yoğunlaşmasının da özel nedenleri vardı. Zaten bunlardan ikisi şehirdevlettir, diğer ikisi ise özel koşullarda dışa açılma stratejisi uyguladılar. Burada, söz konusu başarının anlamı, ne pahasına ve nasıl gerçekleştiğinin tahliline girmeyeceğiz. Sadece iki hatırlatma yapmak yeterlidir. Bu ülkelerde (Güney Kore ve Tayvan) askerî diktatörlükler geçerliydi. Güney Kore’de 1987’de bile haftalık çalışma süresi 53 saattir. İşçi sendikaları pratikte mevcut değildi, iş kazalarında Dünyada ilk sıralarda yer alıyordu. Ucuz işçi cennetiydi. 1987’de 48 milyar dolar dış borcu vardı... Tayvan’daysa, sıkıyönetim 1987’de son buldu. 1987 öncesi 38 yıl boyunca sıkıyönetimle “idare edildi.”

Fakat asıl önemli olan yukarda söylenenler değildir. Korumacılığın ve tarife dışı sınırlamaların söz konusu olduğu bir Dünyada, tüm az gelişmiş ülkelerin “yeni sanayi ülkeleri” kadar ihracat yapmaları olanaklı mıdır? IMF rakamlarına göre, 1987’de Güney Kore kişi başına 1.120 dolar, Hong Kong 8.650 dolar, Singapur da 11 bin dolar değerinde ihracat yaptı. Eğer 171 milyon nüfuslu Endonezya’da kişi başına Singapur düzeyinde ihracat yapsaydı, bu tüm Dünya ihracatının %75’ine eşit olurdu...

17 Bkz. J. Browett “The Newly Industrialising Countries and Radical Theories of Development” *World Development*, Vol. 13, No. 7, 1985, pp. 789-803 ve Michelle Gittelman “The South Korean Export Miracle, Comparative Advantage or Government Creation, Lessons for Latin America” *Journal of International Affairs*, Fall 1988.

Dünyanın en büyük ihracatçılarından F. Almanya'nın bile Dünya ticaretinde sadece %12'lik bir paya sahip olduğu düşünülürse, "Asya'nın 4 Kaplanı"nın ihracat başarısının diğerleri için bir örnek oluşturmasının olanaksızlığı anlaşılır.¹⁸

Son dönemde, bilimsel yarışın dışında kalırsak sonumuzun kötü olacağına ilişkin bir "korku" yayılıyor. Bireysel düzeyde "köşe dönme" ideolojisinin ulusal planda bir benzeri uydurulmuş durumda. Bu, "bilgi çağını yakalamak", "21. yüzyıla atlamak" vb. biçimde ifade ediliyor. Bu yakalama operasyonu ile söylenmek istenen, "10 yıl sonra Dünyanın zenginliğine ortak olacağımız!", "son bir zor on yılımızın kaldığı" gibi hezeyanları ve kuruntuları çağrıştırıyor. Aslında 200 yıldır anlatılan hep aynı masal!... "Her söz her ağıza yakışmaz," denir. Bugünkü yöneticilere zaten bilimsel kaygılar pek yakışmıyor. Asla öyle bir amaçları olmadığı da kesin... Bugüne kadar çağı yakalamak, modern mallara, Batı'nın ürettiği mallara sahip olmak olarak anlaşıldı. Bu anlamda çağı yakaladığımız doğrudur. Modern mallarsa, "bizim yarın ihtiyacımız olan değil, dün Batı'nın ürettiğidir!..."¹⁹

Eğer çağdaşlık Batı teknolojisinin ve biliminin ürünlerine sahip olmaksa, toplumun tüm kesimlerinin bu anlamda "çağdaş" olması olanaksızdır. Eğer modern bilim ve teknolojiye sahip olmaksa, bu da saçmadır. Nitekim, liberal (kapitalist) ve bürokratik (sosyalist) oligarşilerin çıkarına üretilen ve amacı daha fazla sosyal artık olan bir sistemde modern bilim ve teknoloji, insanlığın geleceğini tehlikeye atmış durumdadır. "Bugün yaşayan en parlak araştırmacı da dahil, kimse bilimin bizi nereye sürüklediğini gerçekten bilmiyor."²⁰

18 Bkz. Susan George "Conscience planetaire" "Trop Nombrenx" Pauvres" Le Monde diplomatique, Mai, 1990.

19 Dinesh Mohan "Promotion of 'Modern' Technology: A New Tool for Neocolonialism" Economic and Political Weekly, August 12. 1989.

20 Ralp Lapp'ten alıntı yapan Alvin Toffler in Michel Beaud, "Gezegen Riski Kavramı, Çevre ve Kalkınma", çev. F. Başkaya Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Şubat 1990, s. 116. s.3-8,

Bize göre “çağdaş toplum”; kimyasal-biyolojik silahlara, F16'lara, nükleer füzelere, otoyollara, uzaktan kumanda aletine, Coca Cola'ya, robotlara vb. sahip olan değil; kendisi hakkında düşünme yeteneğine sahip olan, bugününü ve geleceğini tasarlayabilen toplumdur. Bunun da birinci koşulu Avrupamerkezli Dünya görüşünün, bilim ve teknolojinin işlevi hakkında düşünce açıklığına ulaşmaktır. Başka bir anlatımla, ideolojik köleliği aşmaktır. Bunu gerçekleştirmenin yolu da, bilimin pasif tüketicisi olmaktan çıkıp, bilim üreticisi durumuna gelmektir... Ama Batı'da yapılandan farklı biçimde ve farklı amaçlar için...

Kapitalist süreçlerin sürekli yeni sorunlar ortaya çıkardığı, çözümsüzlüğün de giderek büyüdüğü koşullarda, toplumda iki yönde tepki ortaya çıkıyor: Bunlardan birincisi geçmişin yüceltilmesi, “altın çağa dönme”, “şanlı geçmişe sığınma” vb.dir; ikincisi de Batı'yı yakalayacağımız ve yakalamamız gerektiği yönündeki saçma inançtır. Bunlardan birincisi çoğunlukla dinci gurupların, ırkçı, şoven, aşırı milliyetçi unsurların kültür milliyetçiliğini yüceltmeleri biçiminde ortaya çıkıyor. Nedense, kültür milliyetçiliğini yüceltenler, emperyalist sömürüden hiç söz etmiyorlar! Pazar ekonomisinin erdemleri konusunda da suskunlar!... Kültür milliyetçiliğinin yüceltilmesi, bir şeyi olmadığı yerde aramaktır. Zira tarihte geriye dönüş yoktur. Üstelik arzulanan bir şey de olmamalıdır. Bugünün sorunlarını, düne ait yöntemlerle çözmek mümkün olmadığı gibi, elli yaşındaki adama sekiz yaşındaki çocuğun elbisesini giydirmek de mümkün değildir. Son tahlilde kültür milliyetçiliği, mevcut tezahürleriyle emperyalizmin ve yerli oligarşinin ekmeğine yağ sürmek gibi bir işleve sahiptir.

İkincilere gelince, bunlar da dillerine neyi dolarlarsa dolasınlar... Ülke zenginliğine el koyan, emperyalist sömürüden pay alan Batıcı azınlık ve çevresidir. Batı bilim ve teknolojisine hayrandırlar. Zira ondan çıkar sağlıyorlar ve ürünlerine sahiptirler... Bu yüzden, “Batı'dan gelen her şey iyidir” sloganına sıkı sıkıya sarılırlar. Bu koşullarda Batı gibi olma problematiğini terk etmek, olanaklar ölçüsünde de Batı'yı “başka türlü olmaya” zorlamak gerekiyor...

Artık insanlığın geleceğini temsil etme “ayrıcalığının” Batı’nın elinden alınması gerekiyor... Eğer *homo sapiens* gerçekten adına layık olduğunu kanıtlamaya niyetliyse; öncelikle insanlığı hızla felakete sürükleyen bilim ve teknolojiyi “ayrıcalıklıların” elinden alarak, yeniden biçimlendirmesi ve yönlendirmesi gerekiyor. Bilim ve teknoloji düşmanlığı kadar, aşırı bilim ve teknoloji hayranlığının ve fetişizminin de tehlikeli olabileceğinin bilincine varmak ve bu yönde harekete geçmek gerekiyor. Herhangi bir yere termik santral mı kurulması, yoksa fidanlık mı yapılmasına yöre halkı değil de “uzmanlar” ve “bilim adamları” karar verdiği sürece, bilim ve teknolojinin bir baskı ve sömürü aracı olarak kullanılmasının önüne geçilemez. Ne ki, sanayileşmiş ülkelerde liberal, az gelişmiş ülkelerde de işbirlikçi oligarşilerin iktidarına son verilmedikçe çözümsüzlük devam etmek durumundadır...

PARADİĞMANIN İFLASI

Resmi İdeolojinin
Eleştirisine Giriş

Fikret Başkaya

Gerçekten Mustafa Kemal ve onun “inkılâpları”yla ilgili olarak yaratılan efsane, yediyüz yıllık Hilâfet ve Saltanat devrinde yaratılmamıştır. İlginç olan bir şey de, bu efsane üreticilerinin, sözde efsaneleri yıkmak, hurafeleri yok etmek amacıyla yola çıkmış olmalarıdır! Topluma rasyonel düşüncüyü egemen kılmak amacıyla yola çıkanlar, hiçbir dönemde görülmemiş düzeyde hurafe üretmişlerdir. Putları yıkmak için yola çıkanlar, hiçbir dönemde görülmemiş düzeyde put ürettirler. Cumhuriyet aydını, put üreticiliği ve bekçiliğine koşulmuştu!..

ISBN 975-8449-16-8

9 789758 449163

ÖZGÜR ÜNİVERSİTE